

Mülkiye Dergisi

eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir.

2025 49(2)

Mülkiye Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi Yayın Organı

Sahibi

Mehmet Ali Yılmaz

Genel Yayın Yönetmeni - Editör

Nilgün Erdem

Editör Yardımcıları

Ekin Değirmenci- Gülçin Özge Tan- Nuray Şahin

Alan Editörleri

Aslı Yılmaz Uçar- Dinçer Demirkent- Emel Memiş Parmaksız- Umut Can

Adısönmez- Ünsal Doğan Başkır

Türkçe Dil Editörü

Nuray Şahin

İngilizce Dil Editörü

Ekin Değirmenci

Teknik Editör

Ekin Değirmenci

Yazı İşleri Müdürü

Melike Güngör

Koordinasyon

Elif Karakurt

Yönetim Yeri

Konur Sokak No: 1 06640 Kızılay / ANKARA

Tel: (312) 418 55 72 - 418 82 98

Faks: (312) 419 13 73

mulkiyederigi.info e-posta: mulkiyederigi@mulkiye.org.tr

Kapak ve Sayfa Tasarımı

Ergin Şafak Dikmen

Dizgi

Orhan Ürünçan Yücel

Web Sayfası Sorumlusu

Erkan Muniroğlu

Baskı

Eğiten Matbaacılık

Zübeyde Hanım Mah. Süzgün Sk. No:7 Altındağ/ANKARA, Sertifika No:47083

Basım tarihi:

15 Haziran 2025

Yaz 2025 49(2)

Mülkiye Dergisi, yılda dört sayı olarak yayımlanan hakemli bir dergidir, Yayın Etiği Komitesi (COPE) üyesidir ve ULAKBİM-TR Dizin, ASOS Index ile EBSCO-Political Science Complete veritabanlarınınca taranmaktadır.

DANIŞMA KURULU

Mehmet Ali Ağaoğulları (AÜ, Emekli)
Sina Akşin (AÜ, Emekli)
H Faruk Alpkaya (AÜ, Emekli)
Kerem Altıparmak (İnsan Hakları Okulu)
İlker Ataç (Viyana Üniversitesi)
Suavi Aydın (Hacettepe Üniversitesi)
Ahmet Murat Aytaç (Ankara Üniversitesi)
Korkut Boratav (AÜ, Emekli)
Meral Özbek Bostancıoğlu (MSGSÜ)
Gamze Çavdar (Colorado Eyalet Üniversitesi)
Nur Betül Çelik (AÜ, Emekli)
Gülten Demir (Marmara Üniversitesi)
Yücel Demire (Kocaeli Üniversitesi)
Bülent Duru (Ankara Üniversitesi)
Korkut Ertürk (Utah Üniversitesi)
Aslı Iğsız (New York Üniversitesi)
Cevahir Kayam (İstanbul Üniversitesi)
Uygur Kocabaşoğlu (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Levent Köker (Atılım Üniversitesi)
Ahmet Haşim Köse (AÜ, Emekli)

Bilsay Kuruç (AÜ, Emekli)
Ahmet Makal (AÜ, Emekli)
Şebnem Oğuz (Başkent Üniversitesi)
Kerem Öktem (Oxford Üniversitesi)
Şennur Özdemir (AÜ, Emekli)
Alev Özkazanç (AÜ, Emekli)
Maria Pia Pedani (Venedik Ca' Foscari Üniversitesi)
Türkan Sancar (Ankara Üniversitesi)
Sinan Sönmez (Atılım Üniversitesi)
Belkis Ayhan Tarhan (Lefke Avrupa Üniversitesi)
Erel Tellal (Ankaara Üniversitesi)
Taner Timur (AÜ, Emekli)
Gülay Toksöz (AÜ, Emekli)
İlhan Uzgel (AÜ, Emekli)
Galip Yalman (ODTÜ, Emekli)
Yavuz Yaşar (Denver Üniversitesi)
Aybige Yılmaz (Kingston Üniversitesi)
Filiz Çulha Zabcı (Ankara Üniversitesi)
Erik Jan Zürcher (Leiden Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Ahmet Aydın Arı (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Ali Somel (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)
Alper Yağcı (Boğaziçi Üniversitesi)
Aslı Yılmaz Uçar (Altınbaş Üniversitesi)
Aydın Selvioğlu (Bağımsız Araştırmacı)
Aykut Çoban (Bağımsız Araştırmacı)
Aziz Çelik (Kocaeli Üniversitesi)
Boran Ali Mercan (Ankara Üniversitesi)
Bülent Özçelik (Kapadokya Üniversitesi)
Cengiz Ekiz (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Cenk Saraçoğlu (Ankara Üniversitesi)
Çağrı Kaderoğlu Bulut (Ankara Üniversitesi)
Denizcan Kutlu (Namık Kemal Üniversitesi)
Dilşad Çiğdem Sever (Ankara Üniversitesi)
Diñçer Demirkent (Ankara Üniversitesi)
E. İrem Akı (Ankara Üniversitesi)
Elif Kanca (Onsekiz Mart Üniversitesi)
Emel Memiş (Ankara Üniversitesi)
Erdem Çolak (ODTÜ)
Esra Sarıoğlu (Max Planck Institute)
Ferda Dönmez (Ankara Üniversitesi)
Fevziye Sayılan (Ankara Üniversitesi)
Funda Hülagü (Margburg Philipps Universität)

Hasan Hüseyin Aksoy (Ankara Üniversitesi)
Hikmet Kuran (Kapadokya Üniversitesi)
İlkay Kara (Ankara Üniversitesi)
M. Hakan Koçak (Bağımsız Araştırmacı)
Meltem Kayıran (AÜ, Emekli)
Murat Sevinç (Ankara Üniversitesi)
Mustafa Erdem Sakınç (Université Sorbonne Paris Nord)
Nazan Bedirhanıoğlu (Xavier University)
Nilgün Toker (Türkiye İnsan Hakları Vakfı)
Nuray Türkmen (Ankara Üniversitesi)
O. İnan Şenses (Ahi Evran Üniversitesi)
Onur Can Taştan (Ankara Üniversitesi)
Pınar Dönmez (De Montfort University)
Selman Saç (Dumlupınar Üniversitesi)
Şenay Sabah (Ankara Üniversitesi)
Umut Can Adısönmez (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Ümit Akçay (Berlin School Of Economics and Law)
Ünsal Doğan Başkır (İzmir Ekonomi Üniversitesi)
Vedat Ulvi Aslan (Ankara Üniversitesi)
Yasemin Dildar (California State University)

İçindekiler

Yeni Sayıda.....VII

Makale

Siyaset Felsefesinin ‘İyi Yönetim’ Kavramlaştırmalarında ‘İyi’ Sıfatının Niteliği: Antik Demokrasi ve Modern Demokrasi Bağlamında Platon ve Robert Nozick.....149

Cengiz Mesut Tosun, Yusuf Ziya Kınacı

Ulus-Kurucu Metin: Yazınsal Alan ve Milliyetçilik İlişkisi Üzerine Bir Taslak.....183

Mehmet Fahri Danış

Avrupa Sol Literatüründe Erken Dönem Ulusal Sorun Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış.....209

Tünay Aras

Yön-Devrim Hareketi: Teorik ve Pratik Açılımlar.....235

Umut Nişancı

Butler’in Performatif Kuramı ile Althusser’in Söylemsel Özne Kurulumu Arasındaki İlişkisellik.....275

Abdulhalim Karaosmanoğlu

Annie Ernaux Yazınında Kolektif Bellek ve Toplumsal Sınıf.....307

Esin Kıvrak Köroğlu

Yaşlılık ve Siyaset: Kimin tarafından? Kimin için?.....339

Gülşah Doğanay, Nezihe Başak Ergin

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları....

.....377

Yeni Sayıda...

Sevgili okurlar,

Mülkiye Dergisi'nin 2025 yılı Haziran sayısı sizlerle buluşuyor. Sosyal bilimlerin farklı alanlarından makaleler ve kitap eleştirilerinden oluşan sayımız, eleştirel sosyal bilim yazınına katkı sunmaya devam ediyor. Her sayıda olduğu gibi yazılarıyla, görüşleriyle dergiye katkı sağlayan yazarlara, hakemlere ve yayının hazırlanma sürecinde bizi destekleyen tüm yayın kurulu üyelerine, alan editörlerimize ve önceki editörlerimize teşekkür ederiz.

Bu sayı, 7 araştırma makalesinden oluşuyor. Sayının ilk makalesi olan “Siyaset Felsefesinin ‘İyi Yönetim’ Kavramlaştırmalarında ‘İyi’nin Ne’liği: Antik Demokrasi ve Modern Demokrasi Bağlamında Platon ve Robert Nozick” başlıklı çalışmalarında Cengiz Mesut Tosun ve Yusuf Ziya Kınacı, siyaset felsefesinin en temel tartışmalarından biri olan ‘iyi yönetim’ kavramını ele almaktadırlar. Çalışmada, Platon’un siyasal eşitliğin aynı zamanda ekonomik sömürüden kurtulma anlamına geldiği bir dönemde, ‘iyi yönetim’i ortaya koymaya çalıştığı; Nozick’in ise biçimsel siyasal alan ve ekonomik alanın birbirinden ayrı konumlandığı kapitalist toplum biçiminde, siyasal eşitliğin, toplumsal eşitsizliğin yeniden üretiminin tamamlayıcı unsuru olduğu kapitalist demokrasi koşullarında ‘iyi yönetim’i kavramsallaştırdığı vurgulanmakta ve Platon ile Nozick’in karşılaştırılması/karşılaştırılamazlığı tartışılmaktadır.

Fahri Danış, “Ulus-Kurucu Metin: Yazınsal Alan ve Milliyetçilik İlişkisi Üzerine Bir Taslak” başlıklı makalesinde, entelektüel tarih ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi somutlaştıracak bir şekilde, ‘ulus-kurucu metin’ olarak adlandırılan belirli bir metin türünü, Weberci manada ‘ideal’ bir kavram olarak önererek, farklı milliyetçilik türleri arasında bazı ortaklıklar tespit edilip edilemeyeceğini araştırmakta ve özellikle kuruluş ya da tasarlanış dönemlerindeki benzerlikleri karşılaştırmaktadır. Çalışmada Bourdieu’nün ileri sürdüğü ‘alan’ kavramı ve Foucault’nun ‘söylemsellik kurucusu yazar’ tipi kavramlarından yararlanılarak, ‘ulus-kurucu metin’ olarak adlandırılacak kavramsallaştırma girişiminin, sınırlılıkları ile bu metin tipine girebilecek çalışmalara dair kimi ölçütler belirlenmektedir.

“Avrupa Sol Literatüründe Erken Dönem Ulusal Sorun Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış” başlığını taşıyan sayının üçüncü makalesi Tünay Aras tarafından kaleme alınmıştır. Çalışmada ilk olarak ulusal sorun konusunda Marks ve

Engels'in görüşleri ele alınmakta daha sonra ise Lenin ve Luxemburg'un ulusal soruna yaklaşımları karşılaştırmalı olarak incelenmektedir. Ayrıca Otto Bauer'in farklı bir bakış açısıyla ulusal sorunlara kültürel özerklik yönünden getirdiği çözüm önerisi de dikkate alınarak, sınıf siyaseti ve kimlik siyaseti olarak ulusal hareketleri bir arada yürütmenin olanakları tarihsel tartışmalar bağlamında analiz edilmektedir.

Umut Nişancı "Yön-Devrim Hareketi: Teorik ve Pratik Açılımlar" başlıklı makalesinde, Yön-Devrim Hareketi'nin Türkiye'nin siyasi düşünce tarihindeki yerini ve Sol-Marksist literatüre katkılarını incelemektedir. Yazar, Yön-Devrim Hareketi'nin Türkiye'ye özgü kalkınma ve sosyalizm modeli geliştirme çabası ile Marksist teoriyi Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik koşullarına uyarlarken, Türkiye'nin toplumsal yapısına dair geliştirdiği tarihsel analiziyle de özgün bir demokratikleşme perspektifine sahip olduğunu vurgulamaktadır.

Abdulhalim Karaosmanoğlu "Butler'ın Performatif Kuramı ile Althusser'in Söylemsel Özne Kurulumu Arasındaki İlişkisellik" başlıklı makalesinde, Butler ve Althusser'in düşüncelerini karşılaştırarak, toplumsal cinsiyetin ve ideolojinin inşa süreçlerine dair her iki düşünürün de teorik hatlarının nerelerde yoğunlaştığı ve bu hatların feminist ve Marksist kuramlar açısından ne tür sonuçlar doğurduğu üzerine tartışmaktadır.

"Annie Ernaux Yazınında Kolektif Bellek ve Toplumsal Sınıf" başlığını taşıyan makalede ise Esin Kıvrak Köroğlu, 2022 Nobel Edebiyat Ödülü'nün sahibi Annie Ernaux'un Boş Dolaplar (1974) Babamın Yeri (1983) ve Seneler (2008) adlı eserlerini, anlatı analizi yöntemini kullanarak kolektif bellek ve oluşumunu sınıf temelli bir bakış açısıyla incelemektedir. Edebi eserlerin belirli tarihsel sosyal ve politik koşulların ürünü olarak karşımıza çıktığını, bu bağlamda hem sınıf hem de güç ilişkileri çerçevesinde incelendiğinde ortaya önemli sonuçlar koyabileceğini belirten Köroğlu, kolektif hafıza yazınının önde gelen örneklerinden kabul edilen bu kitaplarda, işçi sınıfı ve işçi sınıfının deneyimleri ile işçi sınıfından burjuva sınıfına geçişin yalnızca yazarın yaşadığı öznel deneyimler olarak görülemeyeceğini aynı zamanda bir yandan Fransa'nın bir yandan da dünyanın 1960 sonrası işçi sınıfının gözünden nasıl hatırlandığını ve bu sınıfın deneyimlerinin bir belgesi niteliğinde olduğunu iddia etmektedir.

Gülşah Doğanay ve Nezihe Başak Ergin tarafından kaleme alınan "Yaşlılık ve Siyaset: Kimin tarafından? Kim için?" başlıklı çalışma, yaşlı bireyleri

siyasal karar süreçlerine katılabilen öznel aktörler olarak ele alıyor. Giresun kentinde gerçekleştirilen saha araştırmasına dayanan bu inceleme, yaşlıların özellikle siyasi partiler ve yerel yönetimlerdeki temsil düzeylerine ışık tutarken, siyasette yaşa bağlı dışlanma biçimlerine dikkat çekiyor. Yaşlı kadınların siyasal alanda neredeyse görünmez kılındığını ortaya koyan çalışma, günümüzde giderek daha çok tartışılan yaş ayrımcılığına dair bulgular sunuyor.

Yeni sayıda buluşmak dileğiyle...

Editörler ve Yayın Kurulu Adına

Nilgün Erdem, Ekin Değirmenci, Gülçin Özge Tan ve Nuray Şahin

Siyaset Felsefesinin ‘İyi Yönetim’ Kavramlaştırmalarında ‘İyi’ Sıfatının Niteliği: Antik Demokrasi ve Modern Demokrasi Bağlamında Platon ve Robert Nozick

Cengiz Mesut Tosun, Mersin Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri
Fakültesi, Felsefe Bölümü

ORCID: 0000-0003-2558-8560

E-Posta: cengiztosun@hotmail.com

Yusuf Ziya Kınacı, Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu
Yönetimi ve Siyaset Bilimi

ORCID: 0000-0002-1155-2201

E-Posta: ykinaci@hotmail.com

Öz

Siyaset felsefesinin en temel tartışmalarından biri olan ‘iyi yönetim’, çoğu zaman, toplumun bir bütün olduğu ve tüm ‘toplum için iyi olma’ varsayımının açık ya da örtük bir şekilde varlığı ile içeriklendirilir. Toplumların farklı sınıf ve katmanlardan oluştuğu göz önüne alındığında, ‘iyi yönetim’ iddialarına ‘kim için’ sorusunun hiç bekletilmeden sorulması gerekliliği görülmektedir. Burada ‘kim için’ sorusu tekil bir bireyin kastedilmesi değil, ‘iyi’ olduğu öne sürülen yönetimin belirli bir toplumsal/sınıfsal zemin üzerinde nereye karşılık geldiğinin tartışılmasını ifade etmektedir. Böylelikle, içeriğinin doldurulması uzun epistemolojik tartışmaların konusu olacak ‘iyi’ kavramının tartışılması başka bir çalışmaya bırakılarak, ‘iyi yönetim’ kavramının, farklı toplum biçimlerinde ve farklı üretim yapılarında, eserlerini veren farklı düşünürlerin zihinlerinde -benzer kavramlar kullanılsa bile- bambaşka içerikleri haiz olduğu ortaya konulabilecektir. Bu bakımdan, Antik Yunan toplum biçimi ve buna denk düşen Antik Yunan demokrasisinde, ekonomik olan ve siyasal olanın görünür birlikteliği söz konusudur. Platon siyasal eşitliğin aynı zamanda ekonomik sömürüden kurtulma anlamına geldiği bir dönemde ‘iyi yönetim’i ortaya koymaya çalışır. Nozick ise, biçimsel siyasal alan ve ekonomik alanın birbirinden ayrı konumlandığı kapitalist toplum biçiminde, siyasal eşitliğin toplumsal eşitsizliğin yeniden üretiminin tamamlayıcı unsuru olduğu kapitalist demokrasi döneminde ‘iyi yönetim’i kavramsallaştırmaktadır. Platon ile Nozick’in karşılaştırılması/karşılaştırılamazlığı/kendi bağlamlarında tartışılmaları önemli görülmektedir. Söz konusu tartışma, bizim çalışmamızda, her bir düşünürün kendi toplumsal bağlamında ele alınması ve tarih-üstü bir karşılaştırmanın hatalı olacağı savıyla ele alınacak fakat demokrasi taleplerinin ‘alt sınıflar’dan yükseldiği dönemlere denk gelen her iki düşünürün ortaya koyduğu ‘iyi yönetim’ yaklaşımlarının, söz

konusu talepleri 'herkes için iyi' olma iddiasıyla geriletme yönünde olduğu ileri sürülecektir. Platon ve Nozick'in örnek olarak seçimi, toplumsal tabandan gelen bu demokrasi taleplerinin yükselişi karşısında düşüncelerinin yerleştiği egemen toplumsal konumun benzerliği sebebiyledir. Birbiri ile tarih-üstü karşılaştırmalara tâbi tutulamayacak her iki dönem ve bu dönemlerde düşünceleri şekillenmiş olan iki düşünürün ifadeleri, tarihsel bir zeminde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Siyaset Felsefesi, Antik Demokrasi, Platon, Kapitalist Piyasa, Nozick.

The Quality of the Adjective 'Good' in Political Philosophy's Conceptualizations of 'Good Government': Plato and Robert Nozick in the Context of Ancient and Modern Democracy

Abstract

One of the most fundamental discussions of political philosophy, 'good governance', is often given content by the assumption that society is a whole and that it is 'good for society', either explicitly or implicitly. Considering that societies consist of different classes and layers, it is necessary to ask the question 'for whom' in the claims of 'good governance' without delay. Here, the question of 'for whom' does not refer to a single individual, but to the discussion of where the administration claimed to be 'good' corresponds to on a certain social/class basis. Thus, the discussion of the concept of 'good', the content of which will be the subject of long epistemological discussions, will be left to another study, and it will be possible to reveal that the concept of 'good administration' has completely different contents in the minds of different thinkers who produced their works in different social forms and different production structures – even if similar concepts are used. In this respect, in the Ancient Greek social society and the corresponding Ancient Greek democracy, there is a visible unity of the economic and the political.

Plato tries to present 'good government' in a period when political equality also means freedom from economic exploitation. Nozick, on the other hand, conceptualizes 'good government' in the period of capitalist democracy, where political equality is a complementary element of the reproduction of social inequality in the form of capitalist society, where the formal political sphere and the economic sphere are positioned separately from each other. It seems important to discuss the comparability/ incomparability of Plato and Nozick in their own contexts. This debate will be addressed in our study by considering each thinker in their own social context and arguing that a transhistorical comparison would be flawed, but it will be argued that the 'good governance' approaches put forward

by both thinkers, which coincided with the periods when demands for democracy rose from the 'lower classes', tended to regress these demands with the claim of being 'good for everyone'. The selection of Plato and Nozick as examples is due to the similarity of the dominant social position in which their thoughts were placed in the face of the rise of these demands for democracy coming from the social base. Both periods, which cannot be subjected to transhistorical comparisons, and the statements of the two thinkers whose thoughts were shaped in these periods will be discussed on a historical basis.

Keywords: Political Philosophy, Ancient Democracy, Plato, Capitalist Market, Nozick.

Giriş

Siyaset felsefesinin, birçok tartışma konusu olmakla birlikte, en temel inceleme alanının 'iyi yönetim'¹ -dolayısıyla 'kötü yönetim'- olduğu ifade edilmektedir (Berktaş, 2012: 16). Siyasallığa dair açıklama çerçevelerini farklılaştırma çabaları içinde sosyolojinin olgularla, hukukun anayasa ve yasal süreçlerle ilgilenmesine karşın felsefenin siyasal rejimlerin özüne değer biçmeye, meşruluklarını tayin etmeye, değer yüklü bir amaçla en iyi siyasal yönetim biçimini ortaya koymaya çalıştığı belirtilmektedir (Aron, 1976: 19). Siyaset felsefesinde 'iyi yönetimi' ortaya koymaya dair çabaları ya da tarihsel etkileri reddedilemeyecek 'büyük filozoflar'ın 'iyi yönetim' kavramlaştırmaları çoğu zaman 'iyi' olanın ne olduğu ile ilgili bir tartışmayı ya içermemekte ya da 'herkes için, tüm toplum için iyi' olduğu yönündeki bir iddiayı açıkça veya örtük bir biçimde taşımaktadır. Şüphesiz, 'iyi' kavramının kendisi epistemolojik ve çok uzun tarihi olan bir tartışmanın konusu olarak felsefe içinde yürütülmektedir fakat özel olarak siyaset felsefesi içinde 'herkes' için en iyi olmaklık şeklinde bir açılımı içermesi, belli bir toplumdaki 'herkes için' olma durumunun ne'liği ile ilgili yeni bir içeriklendirmenin zorunluluğunu ortaya koymaktadır. Zira tek biçimli bir toplam olmayan, sınıflar ve katmanlar içeren toplumsal yapılarda 'herkes'i tanımlamak pek mümkün olmadığı gibi 'herkes için iyi' olan herhangi bir şeyin ifade edilmesi de neredeyse imkânsız gibi görünmektedir.

Bu bakımdan, 'iyi'² olan yönetim ifadelerine hiç geciktirmeden 'kim için' iyi sorusunu sormak gerekecektir. Zira toplumlar -en azından hakkında belli ölçüde bilgi sahibi olduğumuz mülkiyetçi toplumlar- antagonistik karşılaşmaları içeren sınıflar ve katmanlardan oluşmaktadır. Tüm toplumsal sınıflar ve katmanlar için olan, herkesi içine alan bir iyi tanımı, tam da bu sınıf ve katmanların farklı çıkarılara sahip olması sebebiyle mümkün görünmemektedir.

Yukarıda sözü edildiği üzere kavramların belirli bir toplumsal zeminde ortaya konulmaması durumu; kavramların içeriğinin, olanın ortaya konulması çabası ile doldurulmaması, tarihsel olarak farklı toplumsal biçimlerde farklı içeriği taşıdığı göz ardı edilmesi anlamlarında salt kavramsal bir sorunu değil, beraberinde, düşüncelerin ve düşünürlerin de toplumsal/tarihsel bağlarından koparılarak incelenmesini getirmektedir. Toplumların tarihi boyunca farklı siyaset düşünürleri, şüphesiz, toplumların kim/kimler tarafından, hangi yapı, yasa ve ilkelerle nasıl yönetilirse en iyi yönetim biçimine ulaşılacağı sorularıyla ilgilenmişlerdir. Bununla birlikte söz konusu felsefecilerin içinde yaşadıkları zamanda ve toplumdaki çatışmaları, siyasal/toplumsal bağlantılarını göz ardı etmek, onların felsefi ideallerini salt mantıksal kategorilere indirgemek anlamına gelecektir (Wood, 2013: 18). Dahası, düşünürün düşün dünyası, kaçınılmaz bir biçimde temas içinde olduğu nesnelere şekillenmek dışında bir kaynak içeremeyeceği için düşüncenin salt mantıksal çıkarımlara indirgenmesi, hem düşünüre insan-dışı/üstü bir nitelik yüklemek olacak hem de sıklıkla yapıldığı üzere düşüncenin tarihsizleştirilerek tüm toplumsal yapıları açıklayıcı olduğu inancını beraberinde getirecektir.³

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız, ne felsefi düşünceyi salt pozitivist olgular içinde boğmak ve önemsizleştirmek, ne insanlığın yönetim biçimlerine dair sorgulamalarını anlamsızlaştırmak ne de felsefecileri tarafgir ideologlara dönüştürmektir. Şüphesiz, siyaset felsefesi, siyasal yapıların ve iktidarların -farklı toplumsal konumlanışlardan farklı sonuçlara ulaşacak olsa bile- meşruiyetlerini sorgulamak, toplumsal güç ilişkilerinin kutsanmasından sakınmak, -yine içeriğinin ne olduğu uzun tartışmaları gerektirecek olsa da- toplumsal adaletin sonu gelmez incelemesini ve eleştirisini içermek bakımından önemli bir etkiyi haizdir (Ruby, 2014: 149-150). Yine, siyaset biliminin, belirli bir eleştiri zemini oluşturması, mevcudu ortaya koyabilmesi ve hatta aşabilmesi anlamlarında felsefeye ihtiyaç duyduğu reddedilemez (Ruby, 2014: 151). Öte yandan, siyaset felsefesi düşünürlerinin toplumsal bağlarının önemli olduğu ifadesi, onların kendi zamanlarındaki ve toplumlarındaki meselelerle “tutkuyla meşgul oldukları”nı, “iyi toplum ve iyi insan ideallerini taşıdıkları”nı yadsımaz; “sıradan parti papağanları ya da propagandacıları” oldukları anlamına gelmez (Wood, 2013: 23).

Bu bağlamda yapmaya çalışacağımız, ‘iyi yönetim’ ifadelerinde ‘iyi’ sıfatının niteliğini ortaya koymak için ‘kim için iyi’ sorusunu sormak olacaktır. Buradaki ‘iyi’ ifadesi epistemolojik bir ‘iyilik’ tartışmasını kapsamayacak, sıfat olarak yönetimi niteleyen ‘iyi’nin tartışılmasını içerecektir. Dolayısıyla

'iyi' olanın farklı düşünceler ve düşünürler çerçevesinde uzun bir tahlilini yapmak, evrensel ya da göreceli oluşu üzerine tartışmalar yürütmek, 'hak' ve 'adalet' gibi kavramlarla bağlantısını kurmak çalışmamızın kapsamı dışında kalacaktır. Öte yandan, kim sorusu tekil bir bireyi değil, toplumsal sınıf ve katmanları ifade edeceği için, öncelikle toplumsal üretim biçimi ve toplumsal sınıfların analiz edilmesi, söz konusu toplumsal biçime denk düşen siyasal yapılanmanın ortaya konulması ve son olarak bu zeminde ifadesini bulan siyasal düşüncelerde, 'iyi' sıfatının neye denk geldiği şeklinde bir çaba gerçekleştirilmeye çalışılacaktır.

Tartışmada düşünür olarak Platon'un seçilmesi, 'iyi/ideal yönetim' üzerine bir şeyler söylemek için referans verilmeden geçilemeyecek bir düşünür olması sebebiyledir. Yazılı kaynaklarda 'iyi yönetim'e dair derli toplu en eski kaynaklardan biri (belki de en eskisi) olarak Platon, başlangıç noktamızı oluşturacaktır. Öte yandan Platon'un, özellikle 'alt sınıflardan' yükselen demokrasi talepleri karşısında aldığı konum, aralarında yirmi dört asır olmasına karşılık, Nozick'in yiridinci yüzyılın ikinci yarısında yükselen ve yine 'alt sınıflardan' gelen demokrasi talepleri karşısında aldığı konumla ilişkilendirilebilecek niteliktedir. Bu ifade, Platon ile Nozick'in basit bir şekilde aynı düzlemlere getirilerek karşılaştırılması anlamına gelmemektedir; zira tüm tartışmamız boyunca düşünürlerin birbirinden çok farklı bağlamlarda düşüncelerini ortaya koydukları ve dolayısıyla karşılaştırılmazlığı, yalnızca kendi toplumsal zeminlerinde anlamlandırılacakları ortaya konulmaya çalışılacaktır. Öte yandan Nozick'in tartışmaya dâhil edilmesinde önemli bir referans noktası olarak tabandan gelen demokrasi taleplerine karşı aldığı tavır, Platon ile bu tartışmada ele alınmalarında anlamlı görünmektedir. Bu bağlamda, 'iyi yönetim' tartışmalarında birçok açıdan bir başlangıç noktası kabul edilebilecek olan Platon'un yönetime dair düşünceleri, Antik Yunan üretim biçimi ve siyasal yapılanması içinde anlamlandırılmaya çalışılacak ve daha sonra Nozick'in düşünceleri, kapitalist üretim biçimi ve kapitalist demokratik yapılanma bağlamında Antikite ile karşılaştırması/ karşılaştırılmazlığı üzerinden ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Tartışmanın birinci bölümünde, Platon ve Antik Yunan demokrasisinin ele alınması, tarihsel olarak farklı bir dönem olmasına rağmen, 'iyi yönetim' ifadelerindeki 'iyi' sıfatının toplumsal güç mücadelelerinden aldığı içerik açısından, kapitalist refah devleti döneminde yazan Nozick'in 'iyi'sinin anlamlandırılması için belirli bir soyutlama düzeyinde zemin oluşturacaktır. Şüphesiz Platon demokrasi talepleri karşısında aristokrasiyi önermiş, Nozick ise yine sosyal demokrasi talepleri karşısında liberal/liberteryen

demokrasiyi önermiş görünmekle farklı tarihlere ve düşünsel düzlemlere denk düşmektedir fakat her ikisini de birbirine bağlayan şey, önerilerinin toplumsal sınıf kompozisyonunda egemen olanlar lehine bilinçli/bilinçsiz bir konumlanışı ifade etmesidir. Bu açıdan Nozick'in düşüncelerinin analizi, Platon'un konumlanışı üzerinden anlamlı bir hâle gelecektir. Dolayısıyla ilk bölümde Platon ve Antik Yunan üzerine literatürdeki tartışmalarla bir zemin hazırlanacak, ikinci bölümde ise Nozick'in düşüncelerinin kendi toplumsal zeminine yerleştirilmesi çabasıyla literatüre katkı sağlanmaya çalışılacaktır.

Söz konusu tartışmalar bağlamında, çalışmamızda, üç temel sav ortaya savunulacaktır. Birincisi, düşünürlerin ortaya koyduğu fikirlerde 'iyi yönetim' kavramlarının tüm toplum için iyi olduğu iddialarına karşın farklı toplumsal yapılarda farklı toplumsal sınıfların/katmanların/kesimlerin çıkarını önceliğidir. Dolayısıyla 'iyi' sıfatının arkasına 'gizlenen' siyasal güç mücadelelerinin ortaya konulması önemli görünmektedir. Bu çıkış noktasından anlam kazanacak ikinci sav, Platon'un 'tüm toplum için' iyi olan yönetimi bulma çabalarının, aristokrasinin sınıfsal çıkarlarına denk düştüğü, demokrasi taleplerini gerileterek aristokratik geçmişi yeniden inşayı içermesidir. Son olarak Nozick'in, yine demokrasi taleplerinin yükseldiği bir dönemde ortaya koyduğu 'iyi yönetim' ütopyasının, devletin tüm kamusal niteliklerinin soyulması ve her türlü ilişkinin piyasa bağlamında bir meta değişimine havale edilmesiyle 'herkes için en iyi'nin gerçekleşeceği yönünde ortaya konulmasıyla kapitalist sınıfın çıkarlarına denk düşen bir ütopya olduğu iddia edilecektir. Söz konusu iddialar, toplumsal gerçekliğin tarihsel maddeci bir felsefi zeminde ortaya konulması çabasıyla kanıtlanmaya çalışılacaktır.

Antik Yunan Toplumsal Yapısı ve Demokrasi

Kaynaklara göre Antik Yunan dünyasını basitçe tek boyutlu olarak ifade etmek pek mümkün değildir. Farklı kent devletleri farklı toplumsal, siyasal ve sınıfsal çeşitlilikler içermektedir. Yine de ortak bir nokta arandığında, toprak mülkiyeti, zenginliğin ve siyasal gücün kaynağı olarak önemli bir unsur olarak ortada durmaktadır (Croix, 2014: 160- 161). Toprak mülkiyeti aynı zamanda mülkün büyüklüğü oranında güç çatışmalarının da temelini oluşturmaktadır (Ferruci, 2018: 233- 234). Ortak toprakların özel aile mülkü haline gelmesi ve üreten ile artık ürüne el koyan ekseninde sınıfsal yapıların belirginleşmesi homerik dönem sonrasına tarihlenmektedir (Bilgin, 2004: 82). Artık ürüne el koyma, kapitalizm öncesi toplumsal biçimlerin genelinde olduğu gibi Antik Yunan'da da ekonomi-dışı baskı ile; siyasal, hukuksal ve kolluk gücüne dayalı olarak, angarya, rant ve vergi benzeri yollarla gerçekleşmektedir (Wood, 2008: 46). Mülkiyet temelinde gerçekleşen

siyasal üstünlük, söz konusu el koyma için önemli bir uğrağı oluşturmaktadır ve bu anlamda yöneticilik, artık ürüne el koyma gücü anlamını taşımaktadır (Wood, 2008: 220).

Toprak mülkiyetine bağlı olarak soylu sınıfının ortaya çıkışı, İÖ 7. yüzyıl tarihine kadar geriye götürülebilmektedir. Aristokrasi Sparta'da, *kleros* adı verilen, tasarruf hakkını elinde tuttuğı toprakların sahibidir ve *Spartiat* adını alır. Yine toprak sahibi olan Atina aristokrasisi, belirli bir süre *arkhon* ünvanıyla yönetimde belli işlevleri üstlenen bir konumda ve sonrasında da *Areopagus* adı verilen meclis/yasama organı üyesi olarak yöneticilik yapmaktadır (Yalçınkaya, 2011a: 25-36). Hem Sparta'da hem de Atina'da soyluluk, çalışmak zorunda olmadan 'kendi hayatını sürdürebilmek' anlamını taşımaktadır. Çalışmak zorunda olan sınıflarla karşılaştırıldığında mülk sahibi aristokrasi; boş zamanı olan, yönetim, askeri komutanlık, sanatsal faaliyetler ve atletizme vakit ayırmakta ve rahat bir yaşam sürmektedir (Croix, 2014: 153, 154). Alt sınıfların mülk edinmesi veya siyasette yükselmesi teorik olarak mümkün gibi görünse de pratikte istisnai bir durumdur ve sonradan kazanılmış zenginlik soyluluğa kabul edilmek anlamına gelmemektedir (Croix, 2014: 165).

Toprak mülkü sahipliğine dayalı soylu sınıfın çalışma zorunluluğundan bağışık oluşu, yönetimle, felsefeyle, sanatla uğraşabilecek boş zamanının oluşu, mülkiyete dayalı olan siyasal konumu ile artık ürüne el koyma gücü ve bunun soylu konumunu yeniden üretmesi, ileride ele alacağımız Platon'un 'iyi yönetim'e dair düşünceleri açısından önemli bir uğrağı oluşturacaktır. Aynı zamanda üretimine el konulan sınıfların da 'iyi yönetim'deki yerlerini tespit etmek için Antik Yunan toplumundaki köleler, köylüler, tüccarlar ve zanaatçıların da toplumsal konumuna bakmak gerekmektedir.

Antik Yunan toplumlarının sınıf yapısı temel olarak aristokrasinin mülkü ve buna dayalı olarak diğer sınıfları zorla çalıştırma gücüyle şekillenmektedir (Croix, 2014: 150). Zorla çalıştırmanın farklı biçimleri olmakla birlikte Antik Yunan toplumları için en öne çıkanlardan biri köleliktir (Croix, 2014: 176). Kölenin tüm faaliyetleri ve emeği efendisine aittir. Efendisinin bir nevi mülkü olmak bakımından köle hukuki haklara sahip değildir (Croix, 2014: 178). Köle, daha çok feodal topluma özgülenen serften; efendisinin malı konumunda olması, üzerindeki çalışma zorunluluğunun hiyerarşik bir yönetim mekanizması içinde yasal/toplumsal bir anlaşmaya dayanmasından ziyade efendinin salt kişisel iradesi altında olması, evlenme ve ailesi ile birlikte yaşama güvencesi gibi birtakım haklarının olmaması

bakımından ayrılmaktadır (Croix, 2014: 193- 194). Sahibinin mutlak mülkü olan köleler, kötü muamele, damgalama gibi uygulamalara maruz kalabilen, alınıp-satılabilen bir mal konumundadırlar (Finley, 2007: 63). Sınırlı ölçüde özgürlüklerini satın alma hakları olsa bile, bunun sonucunda mülkiyet haklarına ve siyasal haklara sahip olamamaktadırlar (Bilgin, 2004: 53).

Köleliğin Antik Yunan'da yaygınlaşması, İÖ 5. yüzyıla tarihlenmektedir ve bunlar içinde birçok farklı coğrafyadan getirilmiş köleler bulunmaktadır (Bilgin, 2004: 51). Bir yaklaşıma göre köleler Yunan toplumunda değer yaratan tek gruptur (Yalçınkaya, 2011b: 120). Eski Yunan'ın yüksek refah düzeyi, başarıları ve medeniyeti, kent devletinin gösterdiği büyük gelişmeler büyük ölçüde köle emeği ve sömürsü⁴ üzerine kuruludur (Bilgin, 2004: 88; Croix, 2014: 185). Ekonominin en önemli temeli olan tarımda büyük ölçüde köle emeği kullanılmaktadır ve özgür ücretli emek, köle emeği ile karşılaştırıldığında Antikite'de pek önemli görünmemektedir (Croix, 2014: 150, 152).

Kölelerin Sparta ve Atina'da farklılıkları (Yalçınkaya, 2011a: 32; Finley, 2007: 64) veya kölelerin sayısı ile ilgili birçok kaynakta birçok farklı bilgi bulunmaktadır.⁵ Böyle bir ayrıntı tartışmaya girmek çalışmamız açısından önemli olmamakla birlikte, Antik Yunan demokrasisinde ele alınacak olan siyasal haklara sahip yurttaş sayısının toplumun çok büyük olmayan bir nüfusunu oluşturduğu; hem demokrasi döneminde hem de daha öncesinde ise aristokrasinin toplumun çok küçük bir bölümünü oluşturduğu dikkate değer görünmektedir.

Efendinin mülkü konumunda olan köleler ile *metoikos* olarak anılan yabancılar bir kenara bırakıldığında, Atina'nın özgür nüfusu dört gruptan oluşmaktadır: Soylu sınıfı ifade eden *Eupatrides*, küçük mülk sahibi köylüleri ifade eden *Geomeres*, zanaatkârları ifade eden *Demiurgos* ve mülksüz köylüleri ifade eden *Thetes* (Yalçınkaya, 2011a: 36). Söz konusu dörtlü ayrımı, Croix'nin (2014: 355) yöneten-yönetilen ayrımına denk düşen sınıflamasıyla ortaya koyarsak, toprak sahibi olan ve siyasal iktidarı eline alan *Eupatrides* ile kalan tüm sınıf ve katmanları içeren *demos* şeklinde daha temel iki grup halinde ifade etmek mümkündür.

Yukarıda, kölelerin Antik Yunan toplumunda değer yaratan neredeyse tek grup olması ve Yunan medeniyetinin temeli olması iddialarının yanı sıra, diğer bir sav özgür yurttaşlarla kölelerin yan yana çalışmak zorunda olduklarıdır ki Finley (2007: 82) buna dair İÖ 5. yüzyılda Atina Akropolü'nün

yapım kayıtlarını göstermektedir. Antik Yunan'ın yalnızca "köle ekonomisi" olarak adlandırılmasının belli ölçüde dönemin gerçekliğine denk düşmesi ile birlikte bir ölçüde de yanıltıcı olabileceği zira büyük oranda geçimlik üretim yapan özgür Atinalılar'ın azımsanamayacak bir sayıda olduğu ifade edilebilir (Croix, 2014: 290). Daha ötesi, köle emeği ile geçinmek için çalışmak zorunda olan özgür emeğin yan yana olduğu Atina ekonomisinde, tarımsal üretimde kölelerin konumu ayrı bir tartışma konusudur. Daha önce tarımda köle emeğinin yoğun kullanıldığı iddialarının aksine, Antik Yunan'da toprağı işleyen kölelerin görece az olduğu ve köle emeğinin daha çok ev hizmetleri ve madenlerde kullanıldığı yönünde savlar da bulunmaktadır (Wood, 2008: 215, 216). Kuşkusuz burada ifade edilen köle emeğinin önemsizliği değil, hemen yanında duran özgür emeğin varlığının ortaya konulmasıdır (Wood, 2008: 217).

Tarımsal üretim yapan köylülerle birlikte zanaatkârlar ve tüccarlar, dönemin özgür nüfusunun önemli bir kısmını oluşturmaktadırlar. Bu grupların soylulardan farklılaştığı en önemli nokta, geçinmek için günlerini büyük ölçüde çalışarak geçirmek zorunda olmaları ve aristokrasi gibi "aylaklık" yapma imkânlarının olmamasıdır (Croix, 2014: 153). Geçinmek için çalışmak zorunda olmalarına rağmen, bu gruplar geleneksel bağımlılık biçimlerinden özgürleşmişlerdir. Söz konusu özgürleşme ve ardından siyasal görevler de üstlenmeleri, özellikle üst sınıflar açısından köleliğe daha fazla başvurulmasına yol açmış görünmektedir (Bilgin, 2004: 87). Wood'un (2008: 218) deyiimiyle "...köleliğin esareti kadar özgür işgücünün özgürlüğünün de Atina toplumunun temel, belki de en belirgin özelliği" olduğu ifade edilebilir.

Ekonomik olan ile siyasal olanın birlikteliğinin görünür olduğu Antik Yunan toplumunda, üreticinin siyasal alanda özgürleşmesine üretim alanında özgürleşme eşlik etmektedir ki bu noktada Antik Yunan demokrasinden söz etmek gerekmektedir. İÖ 7. yüzyıl sonrası tüccar, zanaatkâr ve köylülerin aristokratlara karşı mücadeleleri bu sürecin başlangıç noktasını oluşturmaktadır. İÖ 7. ve 6. yüzyıllar, aristokratlara karşı *demos*'un desteğini alan ve yasalara rağmen iktidara el koyan diktatör *Tyrannoslar*'ın mücadelesi bir yanda, Pers ve Sparta çatışmaları diğer yanda, Atina'nın çalkantılı dönemini oluşturmaktadır (Bilgin, 2004: 8-13). Bu dönemin demokrasiye giden yolunda, Solon, Kleistenes ve Perikles önemli uğrakları oluşturmaktadır.

Solon reformları, polis şeklindeki devletin, soylularca üretime el koymanın bir aracı olmaktan çıktığı ve yurttaşları aristokrasiye karşı koruyan bir kalkana

dönüştüğü önemli bir dönüm noktasıdır. Bu reformlar soyluların tüm gücünü ortadan kaldırmaz fakat güç mücadelesinin, siyasetin, toplum içinde ve *demos*'un desteğini alarak sürdürülmek zorunda olduğu anlamına gelmesi tarihsel bir değişime işaret etmektedir. Demokrasinin yerleşmesinde önemli reformlar yapan Kleistenes, kendisi soylu olmakla birlikte yukarıda belirtilen dönüşüme uygun olarak *demos* desteğiyle iktidara gelmiş ve geleneksel aristokrasinin *demos* üstündeki gücünü daha da azaltmıştır (Wood, 2013: 46-47). Kleistenes'le birlikte soy bağları yerine, birkaç mahalle ya da köyün bir araya getirilmesiyle oluşan *deme*'ler etrafında örgütlenen halk ile siyasal düzen değişmiştir. Alt sınıfların meclisi olan *Bule*'nin üye sayısı artırılmış ve temel yönetim organı haline gelmiştir. Perikles sonrası ise Antik Yunan demokrasisinin "altın çağı" yaşanmıştır. *Thetes* yönetime gelebilir olmuş, neredeyse tüm devlet memurlukları tüm yurttaşlara açık hale gelmiştir. *Ekklesia* adlı mecliste halk toplanmaya başlamış ve yönetimi seçim dönemlerinde değil sürekli denetlemişlerdir. Bu denetim ve sorgulama, her an görevden almayı da içermektedir (Yalçınkaya, 2011a: 38, 41).

Söz konusu değişimlere karşın Yunan demokrasisine dönük birtakım eleştiriler de yapılmaktadır. İnsan bile sayılmayan kölelerin, *metoikos*'ların ve kadınların içerilmeyişi, bu eleştirilerin başında gelmektedir. Öte yandan *demos*'un bulunduğu meclislerin; birtakım halk liderleri tarafından yönlendirilmesi ve halkın yönetime katıldığını zannetmesi, bir çeşit ideolojik işlevi olan meclisler oluşu başka bir itiraz noktasıdır. Söz gelimi Agora herkese açık görünmesine rağmen, yasalar önünde eşitlik anlamında *isonomia*, sözün eşitliği anlamında *isegoria* ve siyasal katılımıda eşitlik anlamında *isokratia* herkes için olsa da, Agora'da boş vakit geçirme ve tartışmalara katılma yine de gerekli eğitimi alan bir azınlığın yapabildiği bir şeydir. Bu anlamda içerdiği dışlama sebebiyle daha baştan "siyaseten özürülü" bir demokrasiden bahsedilmektedir (Yalçınkaya, 2011a: 41-47). Demokratik polis, yalnızca bazı insanların özgürlüğüne izin vermektedir; dolayısıyla dışlama, üstün gelme ve şiddete dayanır (Bettalli, 2018: 65).

Antik Yunan demokrasisine dönük dışlayıcı oluşu yönündeki eleştiri dikkate değer ve dönemin siyasal yapısı açısından açıklayıcı olmakla birlikte, bu durumun eksiklik ya da özür oluşu ifadeleri belli bir demokrasi idealinden geriye doğru bakışı içeriyor görünmektedir. Tarihsel olarak Yunan demokrasisinin kritik önemi, "...alt sınıflara eşsiz yurttaşlık konumu tanıyan ...köylü-yurttaşı yaratan, tarihsel bir deneyimden ortaya çık[mış]..." olmasıdır (Wood, 2008: 238). Bu yurttaşlığın temel koşulu olan *eleutheria*, başkası için çalışmaktan özgür oluşu, efendisizliği, başına buyrukluğa ifade

etmektedir (Wood, 2013: 43; Yalçinkaya, 2011a: 43). Aristokrasi ile özgür yurttaş arasında tarihsel olarak özgün bir ilişki yaratan bu durum, üretici sınıfların doğrudan baskı ve sömürüden yani artık ürüne el konulmasından kurtulması anlamına gelmektedir (Wood, 2008: 213). Burada yurttaşın demokrasi içindeki konumu biçimsel olarak oy vermek ya da birtakım siyasal kararlarda yer almaktan ibaret değildir; askeri, siyasal, hukuksal baskılardan, vergi yükümlülüklerinden ve artığın zor ile çekilmesinden kurtulmak gibi siyasal olduğu kadar ekonomik sonuçları olan tarihsel bir kazanımdır (Wood, 2008: 236).

Atina demokrasisinde yöneticiler ile üreticiler arasındaki ayrışma “...devleti artı-ürüne el koyarak mülk edinmenin bir aracı olarak görenler ile devleti sömürüden korunmanın bir aracı olarak görenler arasında[dır].” (Wood, 2008: 223). Devlet, bu bağlamda, üst sınıfların basit bir aracı olmadığı için sıradan halk da yönetimin nesnesi değil, öznesi konumundadır (Wood, 2013: 57). Croix’in (2014: 154); çalışmak zorunda olmayan, neredeyse tüm Yunan sanatı, edebiyatı, bilim ve felsefesini üreten, ordu komutanlığı yapan fakat tüm bunları başkalarının emeklerine el koyarak elde ettikleri boş zamanla gerçekleştiren “parazitler” olarak ifade ettiği aristokrasinin büyük bölümü, söz konusu toplumsal konumları sebebiyle demokrasi karşıtıdır. Antik Yunan aristokratları, üretici sınıfa ve yoksullara siyasal haklar vermesi sebebiyle, demokrasiden, Wood’un (2013: 52) deyimiyle, “... nefret ediyorlardı...”. Croix (2014: 360) ise mülk sahibi sınıfın, yoksulların hâkimiyetine girdiklerinden şikâyetçi olduklarını belirtmektedir.

Buraya kadar ortaya konulmaya çalışılan Antik Yunan ekonomisi, sınıfsal yapısı ve siyasal yapılanma olarak Antik Yunan demokrasisi, Platon’un ‘iyi yönetim’e dair düşüncelerini analiz etmeye çalışacağımız maddi ve toplumsal zemini oluşturmaktadır. Bu zemin üzerinden Platon’un düşüncelerini genel hatlarıyla takip etmek ve kendi toplumunda hangi soru ve sorunlara çözüm aradığını ve bu çözümlerin kim için ‘iyi’ye denk geldiğini tartışmak önemli görünmektedir.

Antik Yunan Toplumu Bağlamında Platon’un ‘İdeal Devlet’i

Platon’un yaşamı, Atina’da iç ve dış çatışmaların, demokrasi tartışmalarının yüksek olduğu bir döneme denk gelmektedir (Şaylan, 2008: 38). Toplumsal ve siyasal çelişkilerin yüksek olduğu zamanların siyaset teorisinde yaratıcı dönemleri oluşturduğu göz önüne alındığında (Wood, 2013: 15), Platon’un düşüncelerindeki tarihsel önem ile Atina’nın mevcut durumu arasındaki bağlantı önemli görünmektedir. Yalçinkaya (2011b: 92), bu dönemde Atina

polisinin çözülme döneminde olduğu ve Platon'un buna çare aradığını belirtir. Wood'a (2013: 23) göre ise Platon evrensel değerlerin peşinde olsa da, felsefi çabasının merkezinde Atina demokrasisine yönelik eleştirisi yer alır. Bu bağlamda yazılan Devlet kitabında Platon, ancak iyi bir devlet ve iyi bir toplumda gerçekleşebilecek iyi insan için iyi yönetimin bilgisini aramaktadır (Yalçınkaya, 2011b: 92). Diğer taraftan, Yunan dünyasında başlayan sistematik sorgulama ve toplumsal değişimler bağlamında, Platon, toplumsal hiyerarşiyi temellendirmek için gelenekler yerine yeni bir zemin arayışına girmek durumunda kalmıştır (Wood, 2013: 59).

Öte yandan Platon'un aristokrasi sınıfına dâhil bir aileden olması, akrabalarının aristokratik yönetimde bulunması ve Sparta ile ilişkileri gibi etkenlerin, onun aristokrasi savunusunun nedenlerinden biri olduğu literatürde ileri sürülmektedir (Aslan, 2006: 175-176). Şüphesiz düşünürlerin kişisel konumlarının ve ilişkilerinin ileri sürdükleri savlarda etkisi olduğu göz önünde bulundurulacak bir noktadır fakat çalışmamızın yöntemi bakımından Platon'un kişisel nitelikleri değil, düşüncelerini geliştirdiği toplumsal üretim-bölüşüm ilişkileri analiz çerçevesi olarak kullanılacaktır.

Devlet kitabının hemen başlarında Platon, toplumu insanların kendi kendilerine yeterli olmaması üzerine kurularak başlarken devamında bu kendine yetmezlik halinin çözümü olan toplumu, herkesin yaratılışına uygun tek bir işle uğraşması ilkesine dayandırır ki bu ilke ilerde hiyerarşik bir iş bölümüne varacaktır (Platon, 2020: 54-56). İşbölümü üzerinden ifadesini bulacak eşitsizlik, toplumun doğallığından dolayı doğaldır. Daha ötesi iş bölümünün insan yaratılışına/ruhuna bağlanması, eşitsizliği kalıtsal bir hale getirmektedir (Yalçınkaya, 2011b: 96, 98).

Kurulacak olan 'iyi yönetim'in amacı 'bütün topluma' mutluluk getirmesidir. Söz konusu bütünün mutluluğu, hiyerarşik yapıda herkesin kendine verileni yerine getirmesi ve bununla yetinmesidir: bekçiler karın tokluğuna çalışmalı, çiftçiler üretmeli, -ilerde toplumsal olarak aristokrasiye karşılık geleceğini iddia edeceğimiz- filozoflar yönetmelidir. Eğlence ve tembellik bütünün mutluluğu için bekçilerden ve çiftçilerden uzak tutulmalıdır (Platon, 2020: 116). Yöneten ve yönetilen veya kafaları ve elleriyle çalışanlar ayrımı buradan başlayıp tüm teorisi boyunca Platon'un iş bölümüne dayalı olarak üreticileri yönetimden dışlamasının temelini oluşturur (Wood, 2013: 77).

İş bölümü ve her sınıfın kendine ait erdemi taşıması temelinde kurulan iyi devlet, Platon'a göre her bakımdan iyidir. Sınıflarda bulunan erdemlerin

aynısına sahip olan devlet, bilge, yiğit, ölçülü ve doğrudur fakat devletin bilgeliği halkın sıradan bilgisi değil, onu yöneten küçük bir azınlığın toplum yararına bilgisidir (Platon, 2020: 125-127). Bu toplumda ölçülülük kimin ne yapacağını bilmesi, yönetilmesi gerekenlerin yönetime karışmamasıdır (Platon, 2020: 130). Yönetim ise ancak devlet gücüyle akıl gücünü birleştirecek olan filozof kralın işidir (Platon, 2020: 182). Filozof kral, sanıların arkasından giden bir filodoks değil, evrensel olan, görüngülerin ötesindeki bilgiye ulaşandır (Platon, 2020: 191).

Yalçinkaya (2011b: 115, 116), yöneticileri soya değil özel bir eğitime ve seçime dayandırması ve yönetimin devrindeki ilkenin yine soy değil liyakat olması sebebiyle, Platon'un öne sürdüğü yönetim modelinin aristokrasi olmadığını, liyakate dayalı yönetim anlamında meritokrasi ya da bilge azınlığın yönetimi anlamında philokrasi olabileceğini öne sürmektedir (Yalçinkaya, 2011b: 115-116). Fakat Platon'un siyaset felsefesi, daha önce ifade edildiği üzere içinde yaşadığı toplumdan başışık değildir. Ortaya koyduğu düşünceler, aristokrasinin Atina yönetimine geri dönüşünü ümit ediyor görünmektedir (Wood, 2013: 79). İdeal devlette ortaya koyduğu yönetici yani filozofların yönetimi, gerçeğin bilgisinin edinilmesi anlamında belirli somut koşulları gerektirmektedir: 'Gerçeğin' bilgisine ulaşarak devleti yönetecek olan kişiler, hem felsefe yapabilecek boş zamanı bulabilmek hem de çalışma zorunluluğunun ruhlarını zedelememesi için çalışmadan hayatlarını devam ettirebilecek bir konuma sahip olmak zorunda görünmektedir (Wood, 2013: 92). Bu bağlamda, Platon'un sadece iyi bir devletin ne olduğu ile değil ne olması gerektiği ile ilgilendiği açıktır (Yalçinkaya, 2011b: 92) fakat öte yandan "Platon'un felsefi idealizmi dikkat çekici biçimde materyalisttir..." (Wood, 2013: 92) zira yöneticiler için ifade edilen bilgelik erdeminin somut koşullarına, çalışmadan hayatını sürdürmek, felsefeyle ve siyasetle uğraşacak boş zaman ve gerekli eğitim imkânlarına dönemin Atina'sında erişimi olan sınıf kuşkusuz, daha önceki bölümlerde ele aldığımız ve toprak sahipliği ile ayrıcalıklı bir toplumsal konuma sahip olan aristokrasidir.

Platon'un basitçe soyluluk ve toprak mülkiyeti üzerinden bir yönetici sınıf tanımlamadığı ve bakış açısının akli reddetmediği açıktır (Wood, 2013: 94) fakat günlük yaşamın zorunluluklarından, görüntüler dünyasından öteye geçip evrensel bilgiye ulaşmak, sıradan halk için, mevcut/somut koşulları gereği, kapalı bir kapıdır (Wood, 2013: 82). Platon'un ideal devletindeki sınıf ayrımı, Antik Yunan dünyasındaki sınıf yapısıyla aynı olmasa da; yönetilen ile yöneten, üreten ile üretime el koyan, kalabalık sıradan halk ile ayrıcalıklı küçük bir azınlık ayrımıyla birçok bakımdan benzer görünmektedir.

Söz konusu sınıfsal ayrımlar ve bu ayrımlara denk düşen erdemler ile birlikte iş bölümüne dayalı olarak ortaya konulan ‘her bakımdan ve herkes için iyi’ devlet kurulduktan sonra Platon, bu devleti her türlü değişimden uzak tutmak ve mümkün olduğunca sabit yapısını korumak üzere düşüncelerini ilerletir. Altın, gümüş ve tunç mayalılar metaforuna göre, her bir sınıf doğuştan belirli bir yetenek ile doğar ve kendi mayasının aksine davranışı kabul edilemez. Özellikle tunç mayalıların kendi sınırlarını aşip önderlik etmeleri şehrin yıkımına sebep olacaktır (Platon, 2020: 111). Burada küçük bir istisna kapısı açarak Platon, bazen farklı mayalar arası geçiş öneriyor görünse de bunun toplumsal bir geçişkenlik ya da liyakate dayalı bir yönetim olarak yorumlanması pek mümkün görünmemektedir. Daha büyük ihtimalle bu yaklaşım, gerektiğinde hâkim sınıfların güçlendirilmesini ve aynı zamanda yönetici sınıflar içinde bu sınıfın birliğini bozabilecek olan aykırılıkların dışlanmasını ifade etmektedir (Yalçınkaya, 2011b: 101). Kendi döneminde, bazı asker ya da aristokratların, aristokrasinin ortak çıkarlarının aksine *demos*’un desteğini alarak yönetimi ele geçirmeye çalışmaları/geçirmeleri, altın mayalılarından dışlanacak kişilerin olması gerektiği ile ilgili Platon’a birtakım örnekleri oluşturmuş görünmektedir.

Koruyucu sınıfı için Platon, mal-mülk edinmekten uzak, altın ve gümüş gibi değerli madenlerin biriktirilmesinin yasak olduğu, birlikte yaşadıkları, özel mülkiyetin yokluğunun yanında özel aileye de izin verilmeyen, kadınların ve çocukların sahiplenilmediği bir yaşamın doğru olacağını ifade etmektedir (Platon, 2020: 113, 160). Burada özel mülkiyetin ve aile kurumunun koruyucu sınıf için reddedilmesi Platonik komünizm olarak yorumlanabilmektedir (Yalçınkaya, 2011b: 104). Böyle bir kavramsallaştırmanın; hem Antik Yunan ekonomisinin yapısı ile hem Platon’un ideal devletinin üretim biçimi ve sınıfsal yapısı ile hem de Platon’un niyetiyle ilgili olarak tarihsel ve toplumsal açıdan ileri sürülmesi problemli görünmektedir. Komünizmin çok sonraları ve bambaşka bir toplumsal/tarihsel çatışmadan ortaya çıkacağı ve salt bir sınıf için mülkiyetin reddedilişi üzerinden bir benzetimle ifade edilemeyeceği açıktır. Daha ötesi, Platon’un niyeti, koruyucu sınıfın kişisel çıkarlar yüzünden birbirine düşmemesinin sağlanması sayesinde, “her bakımdan iyi” olan ve Antik Yunan’da aristokrasinin yönetimine büyük ölçüde denk gelen yönetim yapısının değişmezliğinin korunmasıdır.

Platon için değişim o denli rahatsız edici bir durumdur ki, en küçük değişimler bile kargaşa ve devletin yıkımı anlamına gelecektir. Söz gelimi sanatçıların ya da başka işlerle uğraşanların savaşılar arasına yükselmeye kalkması ya da savaşıların yönetime katılmak istemesi kabul edilemez. İdeal devlette ifade

edilen üç sınıfın birbirinin işine karışması, en büyük suçtur. Tersine, her sınıf mensubunun kendi yaradılışına uygun tek bir işi yapması, doğruluğun ta kendisidir (Platon, 2020: 132-133). Değişmez bir toplum inşası; zenginlik ve yoksulluğun toplumsal yaşamda engellenmesi⁶ gerekliliği ve daha da ötesi, müzikte ya da çocuk oyunlarında kuralların değişiminin toplumun temelini sarsacağı düşünceleriyle ele alınır (Platon, 2020: 118, 121).

İdeal devleti kurduktan sonra onu değişmez bir şekilde sabitlemeye çalışan Platon'un ideal/iyi yönetimi bulma çabasının, kendi yaşadığı toplumun sorunlarına çözüm olarak üzerine düşünülmüş bir felsefeyi içeren bir yapıda olduğunu reddediyor değiliz fakat Platon'un niyetinden bağımsız olarak -ki niyeti çalışmamızın konusu değildir- ortaya koyduğu ideal yönetim, aristokrasinin çıkarlarına denk düşmektedir. Düşünürün toplumu için endişelenmesi, önerilen yönetimin devletin etkinliği için birtakım pratik karşılıklarının olması ve bunun işe yaraması, alt sınıfların görece güvenlik ve düzenlilik gibi birtakım 'faydalar' elde etmeleri; yöneten, üretime el koyan ve ayrıcalıklı bir konumda yaşayan aristokrasinin çıkarlarının merkezde olduğu gerçeğinin tespitini engellemektedir.

İdeal yönetimde ortaya konulan iş bölümünü, herkesin yerini ve erdemini bilmesini, hiyerarşiyi ve değişmezliği alt-üst ettiğini düşündüğü demokrasiyi Platon, en kötü yönetim biçimlerinden biri olarak sürekli aşağılamaktadır. Yönetimleri sıralamaya tâbi tuttuğu bölümde aristokrasi, iyi ve doğru insanı yaratacak bir yönetim olarak; demokrasi ise, hoş görünüşlü ama alacabulaca, saygısızlığı, düzensizliği, serseriliği ve yüzüzlüğü ifade eden bir yönetim olarak ortaya konulur (Platon, 2020: 311). Dolayısıyla demokrasi, "Beceriksiz kitleler tarafından seçilmiş beceriksizlerden oluşan bir yönetim..." biçimidir (Vegetti, 2018: 445).

Platon'un demokrasi ile ilgili; erdem, ahlâk, adalet, düzen ve iyilik gibi değer yüklü ve bizim bu çalışmada her zaman 'kim için' sorusu ile yaklaşılması gerektiğini öne sürdüğümüz kavramlar çerçevesinde olan eleştirilerinin bir adım ötesinde, toplumsal güç ilişkilerine dair itirazlarını bulabiliriz. Platon'a göre demokrasinin olduğu bir toplumda, büyük ile küçük, yurttaş ile yabancı, öğrenci ile öğretmen arasındaki hiyerarşi bozulacaktır. Dahası, köleler efendileri kadar özgür olabilecek, hayvanlar bile özgür olacaktır ki bunlar Platon için kabul edilebilir şeyler değildir (Platon, 2020: 293). Bu özgürlüğün sonucu olarak demokrasi ile yönetilen bir devletten, Platon, kimsenin bir başkasının emrini dinlemeyeceğini, kimsenin bir başkasını iş yapmaya zorlayamayacağını, Tanrı'nın sahip olduğu özgürlüğün bundan

fazla olmadığını söyleyerek yakınmaktadır (Platon, 2020: 286). Antik Yunan demokrasiden bahsettiğimiz bölümde, bu yönetimin sadece oy vermek, belli meclislerde bulunmak, söz söylemekte özgür olmak gibi biçimsel öğelerden ibaret olmadığı; ekonomik olan ile siyasal olanın açık birlikteliğinin olduğu Antik Yunan toplumunda -ileride tartışılacağı üzere modern demokrasiden farklı olarak- siyasal hakların, ekonomik sömürüden de koruyucu bir niteliğinin olduğu yönündeki açıklamalarımız hatırlanacak olursa, Platon'un hiyerarşi ve çalışmaya zorlamak üzerine açıklamaları daha anlamlı hâle gelecektir.

Platon'un ideal devletinde, buraya kadar bahsettiğimiz üzere genel olarak ele alınan sınıflar, kendi yaşadığı dönemin sınıfsal/toplumsal gerilimlerine de uygun olarak toprak mülkiyetini elinde bulunduran aristokrasi ve özgür yurttaş konumundaki geri kalan gruplara denk gelmektedir. Yine Antik Yunan demokrasisinde, daha önce bahsettiğimiz üzere efendisinin malı sayılan, siyasal/hukuksal haklara sahip olmayan ve yurttaş sayılmayan kölelerden, toplumsal konumlarına da denk düşen bir biçimde pek bahsedilmemektedir. Genel olarak Devlet kitabına referansla tartıştığımız Platon'un, 'ikinci en iyi devlet'i ortaya koymaya çalıştığı diğer önemli eseri olan Yasalar kitabı (Platon, 1994), birincisine benzer ilkeler etrafında daha ayrıntılı kuralların, yasaların ve hesaplamaların ifade edildiği bir içeriği haizdir.

Genel olarak Antik Yunan ekonomik ve toplumsal yapısı ile buna eşlik eden Antik Yunan demokrasiden ve bu dönemin sorunlarıyla uğraşan Platon'un iyi yönetime dair düşüncelerinin toplumsal temelleri ve hangi sınıfsal gerilimlere denk düştüğüne dair bu bölümde yürüttüğümüz tartışmalardan sonra; 'iyi yönetim'e dair başka bir toplumsal biçim bağlamında düşüncelerini ortaya koyan Nozick'e geçmeden önce, söz konusu toplumsal biçim olan kapitalizmi, onunla eş oluşumsallığa sahip kapitalist demokrasiyi ve Nozick'in eserini verdiği 1970'li yıllarda kapitalizmin ve sosyal refah devletinin özel konumunu tartışmak, çalışmamızın yöntemi açısından anlamlı görünmektedir.

Kapitalist Toplum Biçimi ve Kapitalist Demokrasi

İngiltere kırsalındaki toplumsal ilişkilerin dönüşümüyle, tarımsal kapitalizmle başlayıp uzun bir tarih boyunca genişleyip yayılan, tüm toplumsal ilişkilerin içine yerleşen ve hâkim üretim biçimi haline gelen kapitalizmin tarihinden bahsetmek, bu çalışmanın kapsamının dışında kalacaktır. Bizim burada yapmaya çalışacağımız; kapitalizmin temel işleyiş mekanizmasının önceki üretim biçimlerinden farkı ile modern demokrasiyi Antik demokrasiden

farklılaştıran en önemli etken olarak kapitalizmdeki siyasal ve ekonomik alanlar ayırımına kısaca değinip, tartışmamızı modern demokrasinin nitelikleri üzerinden Nozick'in felsefesine doğru ilerletmek olacaktır.

Kendinden önceki üretim biçimlerinden farklı olarak kapitalizmde ücretli emek, yaygın bir şekilde kullanılmaktadır ve artık değerın üretimi ve birikim büyük ölçüde, meta biçimini almış bu ücretli emek üzerinden gerçekleştirilmektedir (Wood, 2003: 106). Kendi geçimini sağlamak, emek gücünü yeniden üretmek ve üretim araçlarına erişmek için işçi, piyasada emek gücünü satmak zorunluluğuyla karşı karşıyadır (Kınacı, 2018: 40). Kapitalizmin ayırt edici niteliği, salt ücretli işgücünün genişlemesinden ibaret değildir. Buna eşlik eden kapitalist mülkiyet, önceki üretim biçimlerinde görülmeyen bir dışlamayı içerir ve üretim araçları sahipleri için mutlak ve dokunulmaz bir mülkiyet olarak ortada durmaktadır; dolayısıyla üretim araçlarının mutlak mülkiyetine sahip kapitalist sınıf ile mülksüzleştirilmiş işçi sınıfı arasında bir karşılaşma ile yeniden üretim sağlanmaktadır (Kınacı, 2018: 40). Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde üreten/çalışan sınıflar; üretim araçlarının görece olarak sahipliğine ya da kendi koşulları içinde erişimine sahipken ve artık-ürüne el koyma ekonomi-dışı baskı ile gerçekleşirken (Dobb, 2007: 15-16) kapitalizmle birlikte söz konusu üretim araçlarına erişim için belli bir sözleşme çerçevesinde işgücünü satmak zorundadır ki bu sözleşme artık-ürüne el koyma şartlarını içermektedir.

Meta biçimini almış ücretli emek ve kapitalist mutlak mülkiyetin karşılaşması, kapitalist piyasada gerçekleşir. Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde mübadelenin gerçekleştiği pazar yapısından farklı olarak kapitalist piyasa, ekonomi-dışı baskı unsurlarını doğrudan gerektirmeyen, kendi kuralları ve zorunluluklarıyla işleyen ve tüm üretim faaliyetleriyle birlikte insan ilişkilerinin de içinde yerleştiği bir içeriği haizdir (Polanyi, 2014: 118). Kapitalizm öncesi pazar yapıları üretimi belirleyen bir nitelik taşımamakla birlikte siyasal ya da askeri güce ve bu anlamda kişisel taleplere bağlı iken kapitalist piyasa yapısı, kişilik-dışı mekanizma ve zorunluluklarıyla işlemektedir (Filho, 2007: 29). Piyasa ekonomisi içinde emek gücünün satılması, 'özgür' bireylerin sözleşme ilişkilerine girmeleriyle gerçekleşir ancak bu ilişki, emek gücünün mülkiyetten ve üretim araçlarından da 'özgür' olması yani mutlak olarak dışlanması gibi ön koşullara dayanmaktadır (Perelman, 2007: 152).

Kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde artık-değere siyasal, askeri ya da hukuksal baskı ve bunlara eşlik eden geleneksel görevler üzerinden hâkim sınıflar tarafından el konulurken (Wood, 2008: 46) yukarıda bahsedilen

piyasa ve mülkiyet yapısı içinde kapitalizmde, ekonomi-dışı baskı ve zorlamalara gerek yoktur. Açık zor kullanımı, artık, mülkiyeti elinde bulunduranlar için gerekli değildir zira üretim ve artık-ürüne el koyma ekonomik alan içinde sözleşme ilişkileriyle gerçekleşmektedir. Şüphesiz ekonomik baskının işlerliği için siyasal baskıya hâlâ ihtiyaç vardır fakat bu daha önceki toplumsal biçimlerden farklı olarak doğrudan üretimin içinde görünür değildir ve farklı bir alanda işler görünmektedir (Wood, 2008: 45).

Bu durum bizi kapitalizmdeki ekonomik alan ile siyasal alan ayırımına getirmektedir. Daha önce bahsedildiği üzere kapitalizm öncesi toplumsal biçimlerde ekonomik olan ile siyasal olanın birlikteliği görünür bir yapıdadır: Söz gelimi, yukarıda bahsettiğimiz Antik Yunan'daki toprak sahibi sınıfın üreticiden artık-ürünü çekmesi siyasal ayrıcalıkları ve askeri güçleri üzerinden baskı ve zorlamalarla gerçekleşmektedir. Kapitalizmde ise ekonomik alan ile siyasal alan birbirinden ayrı olarak konumlandırılmıştır ki bu durum ekonomik alandaki güç ve sömürü ilişkilerini gizlemektedir. Ekonomik alanda üretim araçlarının mutlak mülkiyetine sahip kapitalist ile işçi arasındaki karşılaşma, karşılıklı anlaşmaya dayalı bir mübadele olarak varsayılmakta ve buradaki güç ilişkileri, tahakküm ve siyasallık yok sayılmaktadır (Bowles ve Gintis, 1996: 124).

Söz konusu varsayımlara rağmen artık-değere el koyma belirli bir toplumsal ilişki/sınıf ilişkisi olarak siyasallığı barındırmaktadır. Üretim ve üretime el koyma belirli iktidar mekanizmaları aracılığıyla gerçekleşir zira "Bir üretim biçimi sadece teknoloji değildir; üretken faaliyetin toplumsal düzenidir ve sömürü biçimi bir iktidar ilişkisidir." Ekonomik ve siyasal alan birbirinden ayrılmış görünse de, hem ekonomik alan içinde siyasal ilişkiler sürmektedir hem de ekonomi-dışı baskı olmadan ekonomik baskının işlerliğinin sağlanması pek mümkün olmayacaktır (Wood, 2008: 41, 43, 46). Ekonomik alan ve ekonomik baskı, siyasal alan ve siyasal baskının tamamlayıcılığında gerçeklik kazanmaktadır (Akbulut, 2007: 12-13).

Siyasal iktidar ya da devlet, gerektiğinde ekonomi politikaları ile ekonomiye 'müdahale' etse bile ayrı bir siyasal alanda konumlanır. Ekonomik alandaki sömürme/artık-değere el koyma eylemini doğrudan üstlenmez zira devlet gücünün doğrudan kullanımı gerekli de değildir (Wood, 2008: 57). Kapitalist piyasanın kişilik-dışı işleyişine paralel olarak kapitalist üretim biçiminde devlet, kişilik-dışı bir yapıyı içerir: Görünümde kapitalist devlet, 'herkesin devleti' olarak, tüm yurttaşlara eşit mesafededir ve kim olduğuna bakmadan herkes için mülkiyeti ve sözleşme koşullarını korur (Gülalp, 1993: 93).

Söz konusu yapısı bakımından kapitalizm salt bir ekonomik düzen olmanın ötesinde belirli toplumsal düzeni ve buna denk düşen siyasal ilişkileri ve iktidar yapısını barındırır (Şaylan, 2008: 67-68). Siyasal alanda eşit oy hakkı ve yasalar önünde eşitlik, toplumsal eşitsizlikleri ve ekonomik alandaki iktidar biçimleri ile birlikte var olmaktadır (Aron, 1976: 41). Kişiliğe bağlı siyasal bir güçten soyutlanan ve piyasanın kâr ve rekabet koşulları altında gerçekleşen emek sömürüsü, kapitalist demokrasinin gerçeklik kazanacağı zemini oluşturmuştur (Therborn, 1989: 54).

Antik Yunan toplumunda ortaya çıkan demokrasi kavramıyla kapitalist toplum biçimi içinde anlam kazanan demokrasi bambaşka içerikleri haizdir. Macpherson'un (1984: 4) ifadesiyle bir zamanlar halk yönetimi anlamında, "aydın kafalı" insanların düşüncelerinde dahi "kötü" bir şey olan demokrasi, 20. yüzyılda "iyi" bir şeye dönüşmüştür. Kapitalist toplumda demokrasi, Atina'da olduğu gibi *demos*'un yönetimi ya da halk iktidarı olarak tanımlanmaktan çok, siyasal alanda tanımlı yurttaşın özgürlükleri, bu özgürlüklerin devlete karşı savunulması, özel alanların korunması gibi "evcilleştirilmiş", liberal bir içerikte anlam kazanmaktadır (Wood, 2008: 268).

Modern kapitalist demokrasinin toplumsal ve ekonomik eşitsizliği başka bir alana, siyasallığın dışına atarak tanımlaması, yurttaşların siyasal eşitliğine karşın artık-değerine el koyuşun bu eşitlikten etkilenmemesi, ekonomik sömürünün toplumsal eşitsizlikler ve mülkiyetten dışlanma ile gerçekleşmesinin 'siyasal bir konu olmayışı', Antik demokrasi ile karşıtlık oluşturmaktadır. Antik demokraside üreticiler, çalışma araçlarına erişim için piyasaya girmek zorunda olmadıkları ve dolayısıyla kapitalizmdekine benzer piyasa dolayimli ekonomik zorlamalara tâbi olmadıkları için, siyasal olarak ayrıcalıklı bir konumdaydılar. Siyasal olarak özgürlük, ekonomik baskılardan da kurtulmayı sağlıyordu. Artık-ürünün ekonomi-dışı baskılarıyla sağlandığı Antik Yunan toplumunda siyasal haklara sahip olmak, söz konusu baskılardan korunmak, efendilerin taleplerinden kurtulmak, askeri/kanuni baskılardan da özgürleşmek, vergi yükümlülüklerinden azade olmak anlamına geliyordu. Dolayısıyla Atina demokrasisinde yurttaşın siyasal hakları, ekonomik sonuçları da olan bir içeriği haizdi (Wood, 2008: 235-236).

Atina demokrasisinde, biçimsellikten öte yaşamsal/toplumsal hakları olan yurttaş kitlesinin büyüklüğü, daha önce de bahsettiğimiz üzere oldukça sınırlandırılmıştır. Kapitalist demokraside, Atina demokrasisine karşıt olarak yurttaş kitlesinin büyüklüğü neredeyse belirli bir devletin egemenlik alanında yaşayan tüm bireylere genişletilmiş olmakla birlikte, yurttaşlığın toplumsal/

siyasal gücü sınırlandırılmıştır (Wood, 2008: 242). Yurttaşlığın sayısal büyüklüğünün ve siyasal hakların genişlemesi, daha önce bahsedilen siyasal ve ekonomik alanların biçimsel olarak ayrılmasıyla, üretenler ve üretime el koyanlar arasındaki mülkiyet ilişkilerine dokunmadan gerçekleşmiştir (Wood, 2008: 236). Kapitalist demokraside siyasal hakların tanınması; ayrıcalıklı bir sınıfın ve çalışmak zorunda olan bir başka sınıfın varlığı için siyasal statülerin gerekmediği, siyasallığın dışında bir ekonomik alanda söz konusu sınıfsal ayrıcalıkların üretilebildiği yapıda gerçeklik kazanmıştır ve dolayısıyla sayıca genişleyen yurttaşlık kapsam olarak daralmıştır (Wood, 2008: 237). Ayrıcalıklı sınıflar için ekonomik ve toplumsal gücün ekonomi dışı statülere bağlı olmaktan çıkması, siyasal alandaki üstün konumlarının vazgeçilmezliğini de ortadan kaldırmıştır (Wood, 2008: 242).

Belirtmekte fayda var ki, kapitalist sınıfın siyasal ayrıcalıklara ihtiyacı kalmaması şeklindeki açıklamalarımız, egemen sınıfları tarihteki tek belirleyici özne olarak ele almamız gibi yöntemsel bir hatayı içermemektedir. Kapitalist demokrasi -siyasal alanda tanımlanmış sınırlı hâline ek olarak- içerdiği dışlayıcılıkların belli ölçüde aşılması anlamında uzun bir mücadele tarihine sahiptir (Şaylan, 2008: 341; Therborn, 1989: 51, 64; Wood, 2008: 236-241). Söz konusu sınıf mücadelelerinin yanı sıra kapitalizm, birçok tarihsel uğrakta dönüşümler geçirmiştir. İfade edilen dönüşümler çalışmamızın kapsamını aşıya da kapitalizmin ve kapitalist demokrasinin 1970’li yıllardaki özel niteliklerine kısaca göz atmak, söz konusu yıllarda eserini ortaya koyan Nozick’in düşünceleri üzerine yürüteceğimiz tartışma için önemli görünmektedir.

20. yüzyıl boyunca, yukarıda genel nitelikleri sayılan kapitalist ekonominin iki önemli uğrağı/krizi, 1930’lu yıllar ve 1970’li yılların başlarında yaşanmıştır. 1930’larla birlikte siyasal alanın genişlemesi ve 1970’li yıllarla birlikte tekrar daralması yönündeki düşünceler/talepler, 1970’lerde eserini veren Nozick’in ‘iyi yönetim’ ütopyası açısından önemli uğrakları oluşturmuş görünmektedir.

Yukarıda bahsedilen ekonomik alan ile siyasal alan ayırımına paralel olarak liberal ekonomi kuramının; kapitalist piyasanın bireylerin ‘özgür’ karşılaşmaları ile işlemesi, devletin piyasaya müdahale etmemesi ve en fazla piyasanın işlerliğinin hukuki koşullarını sağlaması, piyasanın iç işleyişinin yine piyasanın kendi içinde “görünmez el” tarafından sağlanacağı söylemlerine rağmen piyasanın kendi kendini düzenleyeceği düşüncesi, 1929 yılı sonbaharında sarsılmıştır (Şaylan, 2008: 352-356).

“Büyük Bunalım” adı verilen dönemde, kapitalist merkezler olan ABD ve Batı Avrupa’da işsizlik yaygınlaşmıştır (Savaş, 2007: 640). Dönemin kapitalizm için bunalım olarak nitelenmesinin temelinde, azalan ücretler sebebiyle çalışan sınıfların satın alma gücünün düşmesi ve değer piyasadaki gerçekleşmemesi yatmaktadır ki çözüm olarak işçilerin ücretlerinin artırılması öne sürülmüştür (Bowles ve Gintis, 1996: 36). Keynesyen paradigmanın ön plana çıktığı bu dönemde, tam istihdamın sağlanması, toplam talebin artırılması ve krizin önlenmesi için devlet müdahaleleri öngörülmüştür (Şaylan, 2008: 357). Burada talep edilen siyasal müdahale, kapitalizm öncesi üretim biçimlerinde olduğu gibi siyasal ayrıcalıklar ile artık-değerin elde edilmesine dönük bir içeriği değil, kendi iç dinamikleriyle ayakta duramayan ekonomik alanın yeniden işlerliğini sağlamaya dönüktür. Bu anlamda siyasal alanın genişlemesi talebi, kapitalizm içinde bir taleptir ve piyasasının tahkim edilmesine dönüktür.

Söz konusu bunalım, devletin ekonomiye ve piyasaya doğrudan müdahalesiyle aşılmıştır ve bu yeni dönem “refah devleti kapitalizmi” olarak adlandırılmıştır. Bu durum kapitalist sınıf için mevcut yapının sürdürülmesi anlamına gelmekle birlikte, mülksüz sınıfların siyasal etkinliklerini artırmaları, sosyal demokrat partilerin aktif rol almaları anlamında demokratikleşme süreçleri de yaşanmıştır (Şaylan, 2008: 360-362). Diğer yandan devletin yeniden dağıtımcı bir şekilde ekonomiye müdahalesi, birtakım sosyal hakları sağlaması, çalışan sınıfların ekonomiden aldığı payı artırmış görünmektedir.

1930’lar sonrası, 1970’li yıllara kadar refah devleti genişlemiştir ki bunun bir anlamı da piyasanın toplumsal denetim altında tutulmasıdır (Bowles ve Gintis, 1996: 34). Söz konusu denetim mekanizmasını sınırlı düşünmek gerekmektedir zira her ne kadar toplumsal talepler genişlese de, yurttaşlar doğrudan ekonomiye dair karar alma süreçlerini ele geçirecek ve kapitalizmin temel niteliklerini ortadan kaldıracak bir hadde ulaşmamıştır (Bowles ve Gintis, 1996: 35). Kapitalist ekonominin kuralları hâlâ işlemektedir fakat kendi krizinden ortaya çıkan yeni bir denge durumu söz konusudur.

Refah devletinin ve demokratik taleplerin genişlemesi, demokratik örgütlenmeler etrafında birleşmesiyle sermayenin işgücünü disipline etme gücünün sınırlanması, kârlı yatırımların toplumsal denetime tâbi olması, kapitalizmin işleyiş mantığını zorlayan durumlar ortaya çıkarmıştır (Bowles ve Gintis, 1996: 35). 1930’lardakinin aksine genişleyen ekonomik taleplerle birlikte 1970’li yıllar, 20. yüzyılın ikinci büyük kapitalist krizini oluşturmuştur (Bowles ve Gintis, 1996: 36; Şaylan, 2008: 398). Söz konusu krizin kaynağı

olarak refah devleti ve toplumsal talepler neticesinde piyasanın daralması ve ekonomiye müdahale ile birlikte kâr hadlerindeki düşüş gösterilmiştir (Şaylan, 2008: 404- 405).

Söz konusu kriz şartları altında siyasal söylem de değişmeye başlamıştır (Bowles ve Gintis, 1996: 35). 1930’lu yıllarda krizin çözümü olarak sunulan refah devleti, kapitalist merkez ülkelerin raporlarında yeni krizin kaynağı olarak ifade edilmiştir. Çoğulcu demokrasi ile tüm toplum kesimlerinin siyasal iktidarı etkilemesi ve bölüşümcü politikalar, kamusal harcamaların irrasyonel bir şekilde büyümesinin sebebi olarak ifade edilmiştir. Bu durum karşısında, 1980’li yıllarda belirginleşecek olan yeni bir siyasal yapılanma sürecine girilmiş ve refah devleti tasfiye edilerek piyasanın egemenliği tekrar tesis edilmeye çalışılmıştır (Şaylan, 2008: 403, 406).

Kapitalizmdeki alanlar ayrımı, refah devleti döneminde yurttaşların siyasal alanda ekonomik talepler öne sürmesi ile bir miktar yerinden edilmiş görünmektedir fakat çok geçmeden ‘aşılan’ bu sınırların yeniden eski hâline döndürülmesi eğilimine girilmiştir. Bu eğilimin başlangıcına denk gelen 1970’li yıllar, refah devletini ve devletin yeniden dağıtımcı niteliğini eleştiren Nozick’in düşüncelerini kaleme aldığı yıllardır. Şimdi, genel olarak kapitalist toplum ve özel olarak 1970’li yılların refah devleti kapitalizmi bağlamında Nozick’in düşüncelerinde ‘iyi yönetim’in neye denk geldiğini araştırmak anlamlı görünmektedir.

Kapitalist Piyasa Bağlamında Nozick ve Minimal Devlet

Nozick, yukarıda ifade edilen 1970’li yılların toplumsal koşulları ve siyasal sorunları bağlamında düşüncelerini geliştirmeye; ilk iş olarak, ideal bir devletin nasıl organize edileceği sorusundan önce, siyaset felsefesinin temel sorusu olarak nitelediği, herhangi bir devletin varlığının gerekli olup olmadığı sorusunu sorarak başlar (Nozick, 2006: 31). Bu iki soru, soruluş sırasıyla eserin iki ana hattını oluşturur: Önce devletin neden gerekli olduğu ortaya konulmaya çalışılır; daha sonra devletin gerekliliğinden yola çıkılarak ‘en iyi devletin’ nasıl olacağı tartışma konusu edilir.

Devletin gerekliliğini ortaya koymak için Nozick; herhangi bir tarihsel/ toplumsal değişimi temel almak yerine, henüz herhangi bir devlet yapılanmasının olmadığı bir dönemdeki insan topluluklarına dönük varsayımları içeren, kurgusal fakat öğretici olduğunu söylediği, “doğa hali teorisi” ile başlar. Söz konusu doğa hâlinde “ahlaki” sınırlara uygun davranan insanların bulunduğu devletsizlik hâli “en iyi anarşik” durum olarak

başlangıç noktasıdır ve ifade edilen ahlak sınırlarının aşılmasının sebepleri araştırılarak devletin ortaya çıkışı temellendirilecektir (Nozick, 2006: 33-37).

Doğa hâlinde birbirlerine saygı içinde yaşayan insanların arasında mutlaka bir yerde anlaşmazlıklar ve hak ihlalleri ortaya çıkacaktır. Çalışmanın kritik noktasını, söz konusu ihlal durumlarındaki yargılama oluşturmaktadır. Bireylerin kendilerine dönük bir ihlalde tarafsız olması beklenemez. Haksızlığa uğrayan birey, duygularını da işe karıştıracığı için aşırı bir tazminat talep edebilir ve bu durum sonu gelmeyen misillemelere ve düşmanlıklara yol açabilir. İhlale uğrayan birey eğer güçsüzse zararını tazmin edemeyebilir (Nozick, 2006: 41).

Muhtemel zayıflıkları sebebiyle insanlar bir araya gelip “koruma birlikleri” oluşturacaktır. Bu birliklerin karşılaşacağı ilk sorun, karar vericilerin kimler olacağıdır. Bu sorun Nozick tarafından, koruyucu birim içinde gerçekleşecek iş bölümü ile çözülür; bazı girişimciler koruma işlerini devralacaktır. Koruma işleri, belli bir ücret karşılığı verilen bir hizmettir ve farklı fiyatlandırmalarla daha özel koruma seçenekleri de mevcut olacaktır. Koruyucu birim üyeleri, birimin müşterileridir ve birimle birey arasında sözleşme ilişkisi tesis edilir (Nozick, 2006: 42-46).

Nozick’in doğa halindeki bireyler ile birimlerin ilişkisine dikkat edilirse, bu bireylerin, kapitalist bir toplumun varsayımları zihinlerinde olan insanlar olduğu fark edilir -ya da bu bireylerin yaratıcısı olarak Nozick söz konusu kategorilere sahiptir-. Birlik içinde ilk işlerinin uzmanlaşma olması bir yana, koruma işlerinin ticari sözleşme ile tesis edilmesi, birim üyelerinin müşteri oluşu, birimin farklılaştırılmış hizmetlerine farklı fiyatlandırmalar üzerinden erişilmesi, doğa halindeki bireyleri bir anda kapitalist topluma yaklaştırmaktadır. 16. ve 17. yüzyıl toplum sözleşmesi kuramcıları tartışmamızın konusu değildir fakat onların kurguladığı doğa hâli ve buradan çıkış anlamında toplum sözleşmesinin oluşturulmasının büyük ölçüde toplumsal birliğe doğru gidiş anlamında karşılıklı bir anlaşmayı varsaymasıyla, Nozick’in doğa hâlindeki bireylerinin ticari sözleşme ilişkisi kurması ve bir nevi piyasada meta değişimine giren bireylere benzemesi, kapitalist ilişkilerin sosyal ilişkiler dâhil tüm alanlara yayıldığı bir dönemde yazan Nozick adına dikkate değer görünmektedir.

Nozick’in doğa hâli kurgusuna devam edecek olursak; koruyucu birimlerin kurulmasıyla birlikte yeni bir sorun ortaya çıkmaktadır: Kendi üyelerine/ müşterilerine koruma hizmete veren koruyucu birimler arası çatışmalar ve

bunun sonucu olarak zayıf olandan güçlüye doğru koruyucu birimler arası müşteri transferinin gündeme gelmesi fakat koruyucu birimlerin güçleri birbirine yakınsa birimler arasında sürekli çatışma hâlinin doğma ihtimali (Nozick, 2006: 46-47). Bu sorunu bertaraf etmek isteyecek olan koruyucu birimler, çözüm olarak üçüncü bir yargı merci için anlaşmak isterler ve birimler arası “federal bir adalet sistemi” oluşur. Böylece “...anarşinin yerini minimal devletler grubuna benzeyen bir şey alır.” fakat bu değişimin, kendiliğinden gruplaşmaların yanı sıra piyasa baskılarının, iş bölümünün, ölçek ekonomisinin ve rasyonel çıkarların etkisiyle gerçekleştiği öne sürülür (Nozick, 2006: 48). Yine burada da insanların doğa hâlinde çıkışının kapitalist piyasadakine benzer etkenlerle açıklanıyor oluşu ilgi çekicidir.

Ortaya çıkan federal yapı, henüz devlet niteliğini haiz değildir zira bir devlet gibi güç kullanımı ve cezalandırma konusunda tekel olma talebinde değildir (Nozick, 2006: 56-57). Ayrıca devlet yapılanmasında her insan korumadan faydalanır ve maliyete katlanır, yani kimi diğerinden fazla ödeme yaparken koruyucu birimde korunma, piyasadan alınan bir mal durumundadır ve herkes kendi maliyetine katlanır (Nozick, 2006: 57-58). Nozick için, yukarıda bahsedilen, siyasal alanda sınırlandırılmış ve toplumsal hayatın birçok siyasal karşılaşmasını kapsamı dışına bırakmış liberal gece bekçisi devlet bile, vergilerle finanse edildiği için dağıtımcıdır ve dolayısıyla rahatsız edicidir. Ortaya çıkan koruma birlikleri federasyonu ise kendisinden koruma sözleşmesi alan müşteriler arasında güç kullanım tekeline sahip olan, özel koruma birimleri ile minimal devlet arasında kalan bir “ultra minimal devlet”tir (Nozick, 2006: 59).

Nozick’in kurgusunun bu aşamasında yeni bir sorunla karşılaşılır ki bu, koruyucu birimlerin müşterisi olmayan bağımsız bireylerin izole edilmesi ve cezalandırılması ile ilgili adalet sorunudur (Nozick, 2006: 92-94). Bağımsızların cezalandırılmaları, bir araya gelmiş grup üyelerini tehlikeye düşürebilir ve özel koruyucu birimler tarafından gerçekleştirilemez (Nozick, 2006: 130). Verilecek herhangi bir ceza adil olmadığında, bağımsız bireyin tazminat hakkı doğacaktır (Nozick, 2006: 138). Nozick burada bireylere direnme hakkı için kapı aralar: “İlke şudur: Bir insan, eğer başkaları kendisine güvenilir veya adaletli olmayan bir adalet yöntemi kullanırsa, kendini savunmak için direnebilir.” (Nozick, 2006: 146). İlerleyen kısımlarda daha açık bir hâle gelecek olmakla birlikte henüz adaletin ne anlama geldiği belli değildir. Adaletin piyasa koşullarında anlamlandırılmasıyla ise aralanan direnme hakkı kapısı büyük ölçüde kapanacaktır.

Koruyucu birimlerin birlikteliğiyle egemen hâle gelen yapı, ayrıcalıklı bir konumdadır ve bağımsızların adalet sisteminin kendi müşterilerine uygulanmasına izin vermez. Söz konusu yasaklamanın bağımsızları dezavantajlı duruma düşürmesi, koruyucu birimi tazminat ödemek durumunda bırakır fakat bu, koruyucu birim için maliyetli bir yoldur. Bağımsızlarla ortaya çıkan anlaşmazlığın en düşük maliyetli yolu, koruyucu birimin onlara, müşterileriyle çatışma durumunu kapsayan koruma hizmeti sağlamasıdır (Nozick, 2006: 153-155). Bağımsızları da kapsayan yapı, kendi bölgesindeki herkese koruma hizmeti sağladığı için devlet haline gelir fakat dağıtımçı devleti reddeden Nozick hemen bir düzeltme ekler: Bağımsızlara verilen adalet hizmeti dağıtımçı bir amaçla değil, tazminat bedelinin minimize edilmesi sebebiyledir (Nozick, 2006: 158-159).

Böylece Nozick için ‘iyi yönetim’ anlamına gelen, “kabul edilebilecek en kapsamlı devlet” olan minimal devlete ulaşılır. Bundan bir adım ötesi, insan haklarını ihlal eden bir devleti karşımıza çıkarır (Nozick, 2006: 203). Bireylerin, diğer bireylerinkini ihlal etmemek kaydıyla dokunulmaz hakları vardır ve ‘iyi devlet’, hırsızlığı ve sahtekârlığı önleme, ticari sözleşmelere uyulmamasını engelleme gibi dar fonksiyonları olan, bazı insanların diğerlerine yardımı için yasaklamalara hakkı olmayan minimal devletten fazlası olamaz (Nozick, 2006: 21). Bu kısım Nozick’in adalet anlayışı hakkında ipuçları vermektedir: mülkiyet ve sözleşme ilişkilerini ihlal, adaletsizlik anlamına gelecektir ve ideal devletin işi, kapitalist piyasanın öngörülebilirliği için vazgeçilmez olan bu iki ilişkiyi koruyarak ‘adaleti’ sağlamasıdır. Toplumsal üretimin yeniden dağıtımını ise adaletsizliğin ikinci uğraşını oluşturacaktır.

Mülkiyetin ve sözleşme ilişkilerinin herkes için korunması yani bu açıdan yasalar önünde eşit muamele, talep edilebilecek adaletin sınırını oluşturuyor görünmektedir. Toplumdaki mülkiyet eşitsizlikleri tamamen bireysel yetenek farklılıklarına indirgenmekte ve buna dönük herhangi bir talep haset duygusu olarak ifade edilmektedir (Nozick, 2006: 308). Kapitalist piyasa, ‘yeterince’ istekli olan herkese iş imkânı yaratacaktır. Mülkiyetin yeniden paylaşımı gibi sahip olma yetkilerini içermediği sürece ‘demokratik’ otorite yapıları da sağlayacaktır. Söz gelimi şirket ya da kooperatif kurmak, kapitalistler sınıf kadar işçi sınıfının da ‘demokratik’ hakkı olarak verilir (Nozick, 2006: 319). Burada, toplumsal koşullar ve eşitsizliklerin oluşturduğu zorlamalar sebebiyle bireylerin eylemlerinin gönülsüzlüğü ileri sürülemeyecektir. Başkaları tarafından kısıtlanmak, onların haklı eylemi sebebiyle ise meşrudur ve içinde bulunulan imkânlar dâhilindeki ‘tercihler’ gönüllü kabul edilir. Toplumsal eşitsizliklerin yarattığı sınırlama, kanadı

olmayan birinin yürüyerek bir yere gitmek zorunda oluşu kadar doğal bir geçekliğe tekabül eder (Nozick, 2006: 333). Bir Z işçisinin çalışmak ile aç kalmak arasındaki 'seçimi', A'dan Y'ye kadar olan bireylerin 'hakları' içinde hareket etmiş olmaları şartıyla gönüllü bir seçimdir (Nozick, 2006: 334).

Daha önce kapitalizmin genel niteliklerinde bahsettiğimiz ekonomik alanın demokratik taleplerin dışında tutulması ile Nozick'in açıklamaları birbiri ile örtüşmektedir; demokrasi Nozick için Platon'da olduğu gibi rahatsız edici bir şey değildir zira daralmış kapsamı sebebiyle, ekonomik tahakküm ve sömürüyü Yunan demokrasisindeki gibi engelleyen bir yapısı yoktur. Toplumsal eşitsizlikler ve bu eşitsizliklerin mülkiyet ve sözleşme ilişkileri ile yarattığı ekonomik baskı ve tahakküm, bir siyasal karşılaşma değil, 'özgür' bireylerin karşılıklı anlaşması olarak ifade edilmektedir. Aç kalmak ya da emek gücünü satmak ve artık-değere el konulmasına 'razı' olmak bir zorlama değil, tamamen bir 'tercih' meselesi gibi görülmektedir. Mülk sahibi olmayanların; 'mülklerinin' ve sözleşme ilişkisine -dayatılanı kabul etme zorunluluğunda olsa dahi- taraf olma özgürlüklerinin eşit yasalar tarafından korunması, demokratik bir yönetim adına yeterli olarak ifade edilmektedir. Söz konusu yapı; siyasal alandaki devlete, toplumsal eşitsizliklerin doğal olduğu varsayımıyla ekonomik alandaki sömürü ilişkilerinin koşullarını koruma görevi vermektedir. Ekonomik alan ise siyasallığın tartışma konusu dahi değildir.

Nozick, toplumsal eşitsizliklerin siyasal güce erişim konusunda eşitsizlikler getireceğini kabul etmektedir fakat "...makul ölçüde bilinçli bir vatandaşlıkla birleştiğinde..." minimal devletin bu sorunu aşacağını belirtmektedir. Salt 'makul' bir vatandaşlık bilinciyle bu erişim eşitsizliğinin nasıl aşılacağı belli değildir fakat bu belirsizliği çözmek yerine Nozick, minimal devletin başka bir özelliğini ileri sürer: Minimal devletin gücü de minimize edildiği için, zenginler tarafından ele geçirilse bile siyasal güç anlamında etkisi minimal olacaktır; aksine devlet büyürse, ele geçiren zenginler şahsi menfaatleri için kullanabileceklerdir (Nozick, 2006: 344). Dolayısıyla tüm yaşamsal/toplumsal taleplerin ve çatışmaların dışına çıkarılmış minimal devlet, artık ele geçirilmesi anlamsız bir küçüklüktedir fakat bunun karşısında ekonomik alandaki iktidar ve tahakkümün maksimal olacağı, Nozick için tartışma konusu bile değildir.

'En iyi devleti' bulduktan sonra Nozick, bunun minimal yapısını korumak için yeniden dağıtımcı eylemleri de adaletin dışına taşır. Toplumdaki yardıma muhtaç gruplar için sosyal aktarımlar, piyasada gönüllü fonlarla

gerçekleşecektir (Nozick, 2006: 336-337). Özgür bir toplumda kaynakların kontrolü ve değişimi, bireylerin gönüllülüğüyle gerçekleşir ve herhangi bir kişi ya da grup, paylaşım ile ilgili karar mekanizmalarına ve kaynakları kontrol etmeye kalkışamaz (Nozick, 2006: 204). Devlet tarafından vergilendirme ve benzeri büyük sosyal havuzlar; insanları düzene koymak, çalışmalarının sonucuna el koymak, karşılıksız çalışmaya zorlamak, onların ne yapacaklarına karar vermek ve dahası onlara sahip olmak anlamına gelen kalıba sokulmuş dağıtımcı adalettir (Nozick, 2006: 229). Dolayısıyla Nozick için refah devleti ve onun dağıtımcı uygulamaları en büyük tehlikedir ve kapitalist piyasanın işleyişini bozmaktadır (Tosun, 2010: 131). Nozick böyle bir devlet ve adaletten rahatsızdır fakat yine ekonomik alandaki sözde 'gönüllü' sözleşmelerin insanları düzene koyduğundan, onların artık ürünlerine el konulması, nasıl yaşayacaklarının belirlenmesi, zamanlarının büyük kısmında onlara sahip olunması gibi sonuçlar ürettiğinden bahsetmemektedir zira ona göre bunlar doğaldır.

Nozick'in bu yaklaşımı, yine liberal bir kuramcı olan Rawls'in ortaya koyduğu ifadeler ile çelişki hâlinindedir. Yine hipotetik bir doğal ya da ilk durum tasarımı ile başlayan Rawls'a göre, 'bilgisizlik peçesi' adını verdiği toplumsal arka plânların yokluğunda adilane bir konum elde edecek olan insanlar, 'hakkaniyet olarak adalet'i ortaya koyabileceklerdir (Rawls, 2007: 60, 72). 'Hakkaniyet için adalet'in gerçekleşmesi için iki ilke gereklidir: Birincisi temel hak ve özgürlüklerde herkesin eşit olması iken ikincisi ise fırsat eşitliğinin herkese sağlanması için, toplumsal olarak en az avantajlı olacak bireylerin yararını en-çoklaştıracak eşitsizliklerin kurumsallaşmasıdır (Rawls, 2007: 321). Dikkat edilirse, Nozick'ten birkaç yıl önce eserini veren ve aşağı-yukarı onunla aynı toplumsal bağlamı paylaşan Rawls, devletin küçülmesini istese bile sosyal yeniden dağıtım ilkesinden tam olarak vazgeçmemekte, onu bir toplumsal telafi mekanizması olarak tutmaktadır. Nozick için ise bu daraltılmış yeniden dağıtımcı uygulamalar hiçbir şekilde kabul edilebilir değildir ve yardımın kendisi dahi piyasanın işleyişine bırakılmalıdır. Dolayısıyla Nozick'in kapitalist piyasa ekonomisine atfettiği 'kutsiyet', liberal teorisyenlerin dahi ötesine geçmektedir.

Literatürde Nozick'in eleştirileri önemli yer tutmaktadır. Söz gelimi Kaufmann (2003: 19, 20, 88, 89), Nozick'in teorisinin açıkça zenginlerin korunması için ortaya konulmuş bir devleti ifade ettiğini dile getirmektedir. Herhangi bir yeniden dağıtımın, yeniden dağıtıma ihtiyacı olmayanlar tarafından angarya olarak görülmesi, mülkiyet haklarının korunmasına gelince hiçbir kısıtlamanın kabul edilmemesi ile karşılanmaktadır. Minimal

devlet kavramlaştırması ile anarşistleri dahi ikna etme hedefiyle yola çıkan Nozick'in, anarşistleri dahi ikna edemeyeceğini ifade eder. Öte yandan Gray (2003: 10-11), Nozick'in teorisinde sadece negatif hakların koruması görevi verilen devletin koruyacağı hakların ne olduğunun muğlâk olduğunu ifade etmektedir. Bu durum bütün teorisinin belirsiz bir söyleme oturması anlamına gelmektedir. Rothbard (2006: 248) ise Nozick'in risk ve tazminat üzerinden yaptığı açıklamaların sınırsız despotizme götürebileceğinden bahsetmektedir. Riskli faaliyetler ve tazminat her yönüyle sorunludur ve bir çeşit tesadüfen yeniden dağıtımı ortaya çıkarmaktadır (Rosanvallon, 2004: 72-73). Sonuçta söz konusu minimal devlet, tüm kısıtlamalardan azade kılınmış bir özel şirkete benzemektedir ve böylesi bir tekel gücün toplumun 'iyiliği' için kullanılacağı son derece şüphelidir (Rowley, 2002: 78).

Yukarıdaki eleştirilerle çalışmamızda ortaya koyduğumuz eleştiriler belli noktalarda söylem düzeyinde benzemektedir fakat bizim Nozick ile ilgili eleştirel tutumumuz salt bir söylem analizine dayanmamaktadır: Daha önce belirtildiği üzere Nozick'in ifadelerinin kapitalist toplumsal biçimin söz konusu dönemdeki formasyonunda nereye denk düştüğüdür. Öte yandan, çalışma içinde, Platon ya da Nozick'in ifadelerine dönük eleştirilerimiz, başka bir toplumsal konumun ya da siyasal yapılanma biçiminin savunusu anlamına gelmemelidir zira yapılmaya çalışılan, düşünürlerin varsayımlarının toplumsal gerçeklikte neleri yok saydığının ortaya konulması çabasıdır. Bu bakımdan, Nozick'in ifade ettiği sosyal uygulamaların kapitalist piyasanın işlerliği ile ilgili yerine getirdiği işlevler tartışılabilir niteliktedir zira refah devleti, kapitalist bir yapılanmanın tam karşısında durmak bir yana daha önce ifade edildiği gibi kapitalizmin dönemsel bir krizden çıkışı anlamında onun sınırları içinde ve işlerliğine dönük bir çözümdür. Ekonomik alanın ve kapitalist piyasanın bu anlamda bir özgürlükler alanı olarak sunulması ve karşılığında siyasal alanın ve devletin mümkün olduğunca piyasanın işlerliği için bir işlev olacak kadar küçültülmesinin savunusu, mevcut toplumsal eşitsizliklerle birlikte ele alınmak durumundadır ve Nozick düşünceleri, -niyeti ister ideolojik bir konumlanış, ister '70'li yılların kapitalist krizine çözüm bulmak, ister insanlık için ideal bir yönetim biçimi tasarlamaya çalışmak olsun- bu haliyle kapitalist sermaye sınıfının çıkarlarına denk düşmektedir.

Sonuç olarak Nozick açısından "Minimal devletten daha kapsamlı bir devlet mazur görülemez." (Nozick, 2006: 373). Eseri boyunca birtakım düşüncelerini savunmak için bağlamından kopuk çeşitli manipülatif örneklerle mantıksal benzetimler kuran Nozick⁷, 'demokratik' bir devletin veya kabul edilemez

olsa bile minimal devletten daha fazlasının ortaya çıkışını, bir holdingde hisselerin ve kişisel hakların hisse olarak satılmasının iyimser bir hikâyesiyle anlatır (Nozick, 2006: 373). Kapitalist piyasanın işleyişine dokunmadan ilerleyen ve 'sınırları' aşan bu kurgusal devlet bile kabul edilebilir değildir.

Sonuç

Çalışmamız boyunca, siyaset felsefesinde 'iyi yönetim' tartışmalarında 'iyi' olanın ne olduğunu ortaya koymak için, söz konusu tartışmaların yürütüldüğü toplumsal bağlam incelenmeye ve tek bir bütün olmaktan çok farklı siyasal konumlanışlar üzerinden farklı sınıflar ve katmanlardan oluşan toplum yapılarında 'kim için iyi' sorusu cevaplanmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, bilinen insanlık tarihinin tamamında böyle bir çabanın yürütülmesinin bu makalenin kapsamını aşacağı düşüncesiyle, Antik Yunan toplumu ve demokrasisi ile kapitalist toplum ve kapitalist demokrasi zemininde -her iki düşünürün de yükselen demokrasi taleplerine karşı aldığı konum göz önünde bulundurularak- Platon ve Nozick'in düşünceleri incelenmiştir. Söz konusu düşünürlerin 'iyi yönetim'e dair düşüncelerinin incelenmesi; onları bir basitleştirme ile herhangi bir sınıfın ideologu olarak konumlandırmayı değil, kendi toplumlarının sorunlarına çözüm aramakla birlikte belirli varsayımları altında idealize ettikleri yönetim biçimlerinin belirli toplumsal sınıfların çıkarlarına denk düştüğü yaklaşımla, tarihsel maddeci bir zeminde tartışılmıştır.

Antik Yunan toplumunda, toprak mülkiyeti sahipliğine bağlı olarak üretenler ve artık ürüne el koyanlar ekseninde gerçekleşen sınıfsal çelişkede, aristokrasi ile özgür yurttaşlar arasındaki mücadele sonucu Antik Yunan demokrasisi ortaya çıkmıştır. Söz konusu toplum yapısında ekonomik olan ve siyasal olanın görünür birlikteliği ve artık ürüne el koymanın siyasal ayrıcalıklara dayanması sebebiyle, siyasal eşitlik ve özgürlük, yurttaşlar için ekonomik sömürüden korunma anlamında toplumsal haklar sağlamıştır. Sınıfsal ayrıcalıklarına dayanarak ekonomi-dışı zor yoluyla çalışan sınıflardan artığı çeken ve yaşamını devam ettirmek için çalışmak zorunda olmayan aristokrasi için demokrasi, söz konusu ayrıcalıklarını kısıtladığı için kabul edilebilir bir siyasal yapılanma olarak görünmemektedir.

Söz konusu toplum yapısı bağlamında düşüncelerini geliştiren Platon, 'her bakımdan doğru olan' ideal devlette sınıfların birbirinin işini yapmaya kalkmasını en büyük kötülük olarak ifade etmiştir. Bu bakımdan üreticiler çalışmalı, çalışma zorunluluğu olmayan ve doğuştan üstün ruhlu olan filozof yöneticiler devleti yönetmelidir. Platon'un ideal devletindeki sınıf yapısı,

tarif ettiği yönetici nitelikleri ve yönetici olmanın somut koşulları, Yunan toplumunda aristokrasinin egemenliğine denk düşmektedir. İyi yönetimin diğer sınıflar için de birtakım ‘faydalar’ sağlıyor olması, Platon’un deyimiyile tüm toplumun mutluluğu için teorize edilmiş olması, toplumsal/sınıfsal yapının somut gerçekleri karşısında, demokrasi öncesi dönemde olduğu gibi aristokrasinin ayrıcalıklı konumunu tekrar tesis etmeyi içerdiği gerçeğini değiştirmemektedir.

Antik Yunan demokrasinden sonra yeniden demokratik yönetimin gündeme gelişi, bambaşka bir toplumsal içerikle, kapitalist toplumsal biçim içinde olmuştur. Kapitalizmde, Antik Yunan’daki siyasal ayrıcalıkların ekonomik sömürü kaynağı anlamına gelişinden farklı olarak, siyasal alan ve ekonomik alan kendi tarihsel süreci içinde ayrılmış, kapitalist mülkiyet üretim araçlarından mutlak dışlamayı içeren bir yapıda ortaya çıkmış, ücretli emek yaygınlaşıp meta biçimini almış, artık-emeğe el koyma kapitalist piyasanın kendi mekanizmaları içinde ve siyasal olarak eşit ve özgür bireylerin karşılıklı sözleşmeleri varsayımı temelinde gerçeklik kazanmıştır. Söz konusu yapıda, ekonomik alandaki baskı, tahakküm ve iktidar biçimleri siyasallığın dışında tanımlandığı için, yurttaş kitlesinin ve biçimsel siyasal alanda demokratik hakların genişletilmesine rağmen yurttaşlığın kapsamı daralmış ve siyasal eşitlik, ekonomik alandaki eşitsizlik ve sömürüyü engellemek bir yana, tamamlayıcı bir nitelikte konumlanmıştır.

Söz konusu kapitalist toplum biçimi bağlamında düşüncelerini geliştiren Nozick için en iyi devlet, sözleşme ilişkileri ile mülkiyeti korumak ve sınırları iyice daraltılmış siyasal alanda yasalar önünde eşit muameleyi ve sözleşme yapma ‘özgürlüğünü’ tüm yurttaşlar için sağlamak dışında herhangi bir işlev edinmesi kabul edilmez olan minimal devlettir. Kapitalizmde ekonomik alanın ve ekonomik tahakküm biçimlerinin siyasallığın dışında oluşuna paralel olarak Nozick için kapitalist demokrasi, Platon’da olduğu gibi rahatsız edici bir şey değildir; yeter ki devlet, piyasanın işleyişine karışmasın. Bırakın refah devletini, herhangi bir sosyal yeniden dağıtım gerçekleştiren liberal devlet bile Nozick’in düşüncesinde insan haklarına aykırı, müdahaleci olarak addedilmektedir. Yine tüm bireylerin ‘iyiliği’ için ifade edilen minimal devlet, kapitalist sınıfın piyasa içindeki ekonomik baskı ve sömürü gücünün devamlılığının dışsal koşullarına denk düşmektedir.

Sonnotlar

1- 'İyi yönetim' kavramı yerine 'ideal yönetim' kavramı da kullanılabilir fakat her iki sıfatın benzer bir içerikte kullanılıyor olması sebebiyle, tartışma boyunca iki kavramı yan yana sürekli tekrar etmemek adına 'iyi yönetim' ifadesi kullanılacak ve 'ideal yönetim' anlamını da taşıyacaktır.

2- Tam olarak bu sebeple, çalışma boyunca kullanılacak tüm 'iyi' kelimeleri, -yazımın akışını bozması için her defasında kullanılsa dahi- trnak içinde, mesafeli bir konumlanışla kullanılacaktır.

3- Bu konuda, Platon'un demokrasi ile ilgili düşüncelerinin, çoğu zaman, günümüzü 'aydınlattığı' yorumlarının aksine, ilerde tartışacağımız üzere Antik demokrasi ile kapitalist demokrasinin benzetilmesinin pek de mümkün olmadığı ve Platon'un demokrasiye dair birçok düşüncesinin günümüze uygulanamayacağı, özel olarak Atina demokrasisi ve bugünkünden bambaşka bir toplumsal biçimde şekillendiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

4- Çalışmamız boyunca sömürü kelimesi, değer yüklü bir içerikle değil, siyasal ve/veya ekonomik olarak ayrıcalıklı bir sınıfın, bir başka sınıfın üretimine/artık-ürününe/artık-değerine el koyması anlamında olgusal bir kavram olarak kullanılmaktadır.

5- Wood (2008: 217) İÖ 4. yüzyılda Atina'da köle nüfusunun 20 bin (özgür yurttaş 124 bin) ile 106 bin (özgür yurttaş 154 bin) arasında değiştiğini; Yalçınkaya (2011a: 39) İÖ yine 4. yüzyılda 310 bin nüfuslu Atina'nın 110 bin köle; 170 bin özgür yurttaş (sadece 30 bini tam yurttaş), 30 bin civarı da metoikos'tan oluştuğunu; Attika nüfusunun 21 bin yurttaş, 10 bin metoikos ve 400 bin köleden oluştuğunu belirtmektedir. Sair kaynaklarda farklı rakamlara rastlamak mümkündür.

6- Muhtemelen demos için zira aristokrasi zaten toprak sahipliği/yönetici konumu sebebiyle zengindir; aristokrasi için tek sorun birbirleri arasında zenginlik farkı oluşması ve çıkar çatışmasına düşerek ortak sınıf çıkarlarının aksine davranmaları ve kendilerinin merkezde olduğu yönetim yapısının bozulmasıdır.

7- Yukarıda bahsedildiği üzere kanadı olmayan insanın yürüyerek gitmesi ya da yasaların farklı kişileri farklı etkilemesinin, tecavüz yasaklamasının farklı etkileri üzerinden açıklanması (Nozick, 2006: 345) ve sair benzetimler.

Kaynakça

Akbulut Ö Ö (2007). *Küreselleşme, Ulus Devlet ve Kamu Yönetimi*. Ankara: TODAİE Yayınları.

Aron R (1976). *Demokrasi ve Totalitarizm*. Çev. V Hatay. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

- Arslan A (2006). *İlkçağ Felsefe Tarihi 2: Sofistlerden Platon'a*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Bilgi Yayınları.
- Berktaş F (2012). *Politikanın Çağrısı*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Bettalli M (2018). Polisin Kökeni. İçinde: U Eco (der), *Antik Yunan*, Çev L T Basmacı, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 61-65.
- Bilgin N (2004). *Felsefeden Ekonomiye Antik Yunan Dünyası*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Bowles S ve Gintis H (1996). *Demokrasi ve Kapitalizm: Mülkiyet, Cemaat ve Modern Toplumsal Düşüncenin Çelişkileri*. Çev O Akınhay. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Croix G E M de Ste (2014). *Antik Yunan Dünyasında Sınıf Mücadelesi*. Çev Ç Sümer. İstanbul: Yordam Kitap.
- Dobb M (2007). *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*. Çev F Akar. İstanbul: Belge Yayınları.
- Ferruci S (2018). Yunanistan'da Ekonomi. İçinde: U Eco (der), *Antik Yunan*, Çev L Tonguç Basmacı, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 231-246.
- Filho A S (2007). Giriş. İçinde: A S Filho (der), *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*, Çev E Kahraman, İstanbul: Yordam Kitap, 11-39.
- Finley M I (2007). *Antik Çağ Ekonomisi*. Çev H P Erdemir. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Gray J (2003). *Liberalizmin İki Yüzü*. Çev K Değirmenci. Ankara: Dost Yayınları.
- Gülalp H (1993). *Kapitalizm, Sınıflar ve Devlet*. Çev O Akınhay ve A Yılmaz. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kaufmann M (2004). *Aydınlanmış Anarşi*. Çev Y Coşar. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Kınacı Y Z (2018). Kapitalizmde Ekonomi-Dışı Zorun Somutluklarından Biri Olarak Ceza Siyaseti. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Türkiye ve Orta-Doğu Amme İdaresi Enstitüsü.
- Macpherson C B (1984). *Demokrasinin Gerçek Dünyası*. Çev L Köker. Ankara: Birey ve Toplum Yayınları.
- Nozick R (2006). *Anarşi, Devlet ve Ütopya*. Çev A Oktay. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Perelman M (2007). Kapitalizmin Tarihi. İçinde: A S Filho (der), *Kapitalizme Reddiye: Marksist Bir Giriş*, Çev E Kahraman, İstanbul: Yordam Kitap, 147-157.
- Platon (1994). *Yasalar*. Çev C Şentuna ve S Babür. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Platon (2020). *Devlet*. Çev S Eyüboğlu ve M Ali Cimcoz. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

- Polanyi K (2014). *Büyük Dönüşüm: Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. Çev A Buğra. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Rawls J (2007). *Siyasal Liberalizm*. Çev M F Bilgin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Rosanvallon P (2004). *Refah Devletinin Krizi*. Çev B Şahinli. Ankara: Dost Yayınları.
- Rothbard M (2006). Robert Nozick and the Immaculate Conception of the State. İçinde: E P Stringham (der), *Anarchy and the Law. The Political Economy of Choice*. New Brunswick and London: The Independent Institute.
- Rowley C (2002). *Özgürlük ve Devlet*. Çev İ Dalmış. Ankara: Liberte Yayınları.
- Ruby C (2014). *Siyaset Felsefesine Giriş*. Çev A U Kılıç. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Savaş V F (2007). *İktisatın Tarihi*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Şaylan G (2008). *Temsili Liberal Demokrasinin Önlenemez Krizi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Therborn G (1989). *Sermaye Egemenliği ve Demokrasinin Doğuşu*. Çev Ş Tekeli. Ankara: V Yayınları.
- Tosun C M (2010). Sözleşme Kuramları ve Minimal Devlet Üzerine Bir Çalışma. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Vegetti M (2018). Platon. İçinde: U Eco (der), *Antik Yunan*, Çev L T Basmacı, İstanbul: Alfa Basım Yayım, 440-460.
- Wood E M (2003). *Kapitalizmin Kökeni: Geniş Bir Bakış*. Çev A C Aşkın. Ankara: Epos Yayınları.
- Wood E M (2008). *Kapitalizm Demokrasiye Karşı: Tarihsel Maddeciliğin Yeniden Yorumlanması*. Çev Ş Artan. İstanbul: Yordam Kitap.
- Wood E M (2013). *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağdan Ortaçağa Batı Siyasi Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. Çev O Köymen. İstanbul: Yordam Kitap.
- Yalçinkaya A (2011a). Yunan Uygarlığı İçinde Polis ve Siyaset. İçinde: M A Ağaoğulları (der), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 23-90.
- Yalçinkaya A (2011b). Büyük Sokratesçi Okullar ve Siyaset: Platon'un "Bilişi". M A Ağaoğulları (der), *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler*, İstanbul: İletişim Yayınları, 91-152.

Ulus-Kurucu Metin: Yazınsal Alan ve Milliyetçilik İlişkisi Üzerine Bir Taslak

Mehmet Fahri Danış, Atatürk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü

ORCID: 0000-0001-5872-6873

E-Posta: fahri.danis@atauni.edu.tr

Öz

Modern meşru siyasal örgütlenme biçimi olarak 'ulus' konseptinin ortaya çıkışında entelektüellerin rolü, sıklıkla üzerinde durulan bir mesele olmuştur. Milliyetçilik kuramları içerisinde gerek inşacı gerekse özcü kuramlar, ulusun inşasında ya da uyanışında belirli isimlerin hususi etkilerini hesaba katmışlardır. Özellikle 'kültürel uyanış' olarak adlandırılan ve milliyetçi söylemin kristalize olup ideal bir kimlik tahayyülünün ortaya çıktığı süreçte, milliyetçi entelektüellerin katkısı belirgin bir önemdedir. Bununla beraber literatürde ulusların ortaya çıkışında belirli entelektüellerin tekil metinlerinin etkisini ortak ve karşılaştırmalı bir şekilde analiz etmeye yarayacak bir kuramsal model geliştirilmiş değildir. Bu çalışmanın amacı; yazınsal alan ya da entelektüel tarih ile milliyetçilik arasındaki ilişkiyi somutlaştıracak bir şekilde, 'ulus-kurucu metin' olarak adlandırılan belirli bir metin türünü, Weberci manada 'ideal' bir kavram olarak önermektir. Böylece farklı milliyetçilik türleri arasında bazı ortaklıklar tespit edilip edilemeyeceğinin sorunsallaştırılması ve özellikle kuruluş ya da tasarlanış ('uyanış') dönemlerindeki benzerliklerin karşılaştırılması hedeflenmektedir. Milliyetçilik çalışmaları literatüründe, farklı milliyetçilik türlerini ortak birtakım kategoriler etrafında tasnifleme girişimleri oldukça yaygın olsa da bu girişimler genellikle milliyetçiliği bir 'ideoloji' ya da 'toplumsal hareket' olarak ele almaktadır. Bu çalışmada benimsenen esas düstursa; milliyetçiliğin, bireylerin dünyayı aynı şekilde yorumlamalarını sağlayıp onlara ortak bir aidiyet biçimi atayan bir söylem biçimi olduğudur. İdeolojiden farklı olarak söylem, dünyayı açıklayan ve eylemi yönlendiren bütüncül bir düşünce sisteminden ziyade kurucu niteliği ağır basan, anlam ve kimlik üreten bir yapı olarak ifade edilebilir. Milliyetçiliğin bu şekilde iktidarla yakından bağlantılı 'kurucu' bir edim olarak ele alınması, onun teorik art alanını gündeme getirir ve bu noktada milliyetçi söylemi şekillendiren entelektüellerin çalışmaları önemli bir hal alır. Nitekim bu çalışmanın en temel hipotezi; milliyetçi kimlik tahayyüllerini mümkün kılan ve onun kendi hususi karakterini oluşturan bazı kurucu metinler olduğu ve bu metinleri ihtiva eden ortak bir kategorinin tasarlanabileceğidir. Çalışmada öncelikle bu metin tipini 'kurmayı' mümkün kılacak teorik alt yapının izleri sürülecek, bu bağlamda Foucault ve Bourdieu'nün kavram setlerine başvurulacaktır. Bourdieu'nün, ortak yazar ve metinlerden müteşekkil, aynı şekilde 'çalışan' kompozisyonları detaylıca incelemek için ileri sürdüğü 'alan' kavramı ve Foucault'nun söylem konseptiyle alakalı geliştirdiği öznellik kipi olarak 'söylemsellik kurucusu yazar' tipi, çalışmada ileri sürülen savları temellendirecek teorik sacayakları olacaktır. Ardından 'ulus-

kurucu metin' olarak adlandırılabilir kavramsallaştırma girişiminin sınırları ve problemleri ile bu metin tipine girebilecek çalışmaların dahil olabileceği bazı kıstaslar belirlenmeye çalışılacaktır. Bu süreçte, bazı milliyetçi söylem biçimleri ve bunları 'kurduğu' iddia edilebilecek bazı entelektüellerin çalışmaları ele alınacaktır. Son olarak, ulus-kurucu metin kategorisine girebileceği düşünülen tarihsel metinlerle farklı milliyetçi söylem biçimleri arasındaki ilişki üzerinden, bu metinlerin çalışma prensipleri ortaya koyulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Milliyetçilik, Kültürel Uyanış, Yazınsal Alan, Ulus-İnşası, Ulus-Kurucu Metin.

The Nation-Founding Text: An Outline on the Relationship Between Literary Field and Nationalism

Abstract

The role of intellectuals in the emergence of the 'nation' as a legitimate form of modern political organization has been widely discussed. Both constructivist and essentialist theories of nationalism have emphasized the unique contributions of certain figures in the construction or awakening of nations. These contributions are particularly significant during periods of 'cultural revival,' when nationalist discourse crystallizes and gives rise to an idealized vision of identity. Despite this emphasis, the literature lacks a theoretical model to analyze collectively and comparatively the influence of individual texts by nationalist intellectuals on nation formation. This study aims to address this gap by proposing the concept of the 'nation-founding text,' conceptualized as an ideal type in the Weberian sense, to concretize the relationship between the literary field, intellectual history, and nationalism. It investigates whether commonalities can be identified across different forms of nationalism, particularly in their formative or revival phases. While existing literature often categorizes nationalism as an ideology or social movement, this study approaches it as a discourse that enables individuals to interpret the world similarly, creating a shared sense of belonging. Unlike ideology, discourse is better understood as a structure that prioritizes the construction of knowledge and social order over offering a totalizing worldview, functioning as a generator of meaning and identity. This foundational nature of nationalism underscores the significance of intellectual contributions in shaping its discourse. Drawing on Foucault's concept of the 'author-function' and Bourdieu's notion of the 'field,' this study develops a theoretical framework to define 'nation-founding texts.' It analyzes how nationalist discourse operates as a performative act, shaping both collective identity and the political imaginaries of emerging nations. It also examines the extent to which intellectuals, through specific works, act as mediators of historical memory,

connecting past narratives to present aspirations. By exploring the interplay between historical texts, intellectual agency, and nationalist discourse, this study aims to establish criteria for identifying 'nation-founding texts.' Finally, operational principles these texts will be analyzed to understand their centrality in constructing national identity.

Keywords: Nationalism, Cultural Revival, Literary Field, Nation-Building, Nation-Founding Text.

Giriş

Milletlerin ne zaman ve ne şekilde ortaya çıktıkları soruları, 20. yüzyılın ortalarında münhasır bir literatür görünümü kazanan milliyetçilik çalışmalarının temelini oluşturdu. Bu sorulara verilen cevaplar üzerinden teorik yaklaşımlar şekillendi. Ekonomik, kültürel, siyasal pek çok faktör, milletlerin 'doğuşunu', 'icadını', 'inşasını' ya da 'hayal' edilmesini açıklamak adına ileri sürüldü. Ernest Gellner'in (1983) *Nations and Nationalism* (Uluslar ve Ulusçuluk), Eric Hobsbawm'ın (2000) *The Invention of Tradition* (Geleneğin İcadı) ve Benedict Anderson'ın (2006) *Imagined Communities* (Hayali Cemaatler)'inin ilk kez yayımlandıkları 1983 yılından itibaren, 'modernist' teorilerin literatürdeki hâkimiyetleri, bir nevi *doxa* statüsüne erişti. Milletlerin yalnızca modern döneme has, yani Sanayi ve Fransız Devrimleri sonrası oluşan yeni konjonktürde mümkün aidiyet biçimleri olduklarını ileri süren modernistler, milliyetçiliği milletleri kuran iktidar pratikleri olarak ele aldılar.

Modernist-inşacı tezler, dünyanın farklı yerlerindeki milletlerin oluşumunu açıklarken tek bir büyük teorinin mevcudiyetini kanıtlamaya çalıştılar. Bunun doğal bir sonucu olarak farklı topluluklara ait yapısal özellikler çoğu zaman görmezden gelindi. Fransız İhtilali, Sanayi Devrimi, Rönesans ve Reform gibi Batı'nın toplumsal-ekonomik gelişimine ait merhaleler, milletlerin oluşumu açısından temel kabul edildi. Bu, Batı'daki (daha doğrusu Kuzey Batı Avrupa'daki) millet oluşumlarını açıklamada belirli seviyede bir perspektif kazandırsa da aynı teorilerin farklı coğrafyalarda uygulanması pek çok sorunu beraberinde getirdi. Bir diğer önemli sorun, milletleri kimin 'tasarladığı' ya da 'kurduğu'ydu. Modernistler sıklıkla 'iktidar'dan bahsedip siyasal erkle organik ilişki içerisindeki entelektüeller üzerinde dursalar da bu meseleye doğrudan eğilen, 'milliyetçi entelektüel' tanımının altını dolduracak bir perspektifin eksikliği sıklıkla hissedildi. Anthony Smith'in (1998) etnosembolist yaklaşımını sergileyen orta ve geç dönem yazıları, modernist kuramcılarının bu açmazlarının eleştirisi üzerinden ortaya çıktı

(1998). ‘Perennialist’ olarak adlandırılabilir bir başka ekol, milletlerin modern öncesindeki köklerini gündeme getirerek modernlik olgusunun öznel karakterine vurgu yaptı (Gat, 2012).

Ana akım milliyetçilik çalışmaları, 2000’li yıllarda yoğun bir şekilde eleştirildi ve pek çok alternatif model tedavüle girdi. Bugün Gellner ve Hobsbawm gibi inşacı kuramcılara ya da Smith’e referans vermeden ya da onların anahtar kavramlarını kullanmadan alanla ilgili bir çalışma yürütmek hâlâ mümkün olmasa da farklı odak noktalarına eğilen çalışmalar, yeni bakış açıları mümkün kıldı. Temel mesele, ‘milletlerin nasıl ortaya çıktığı’ sorusu kilit önemini korudu; fakat mevcut revizyonlar neticesinde her topluluğun kendi tarihsel gelişimini geniş bir düzlemde ele alma gerekliliği (*longue durée*) ya da milliyetçiliklerin çalışmasında entelektüellerin rolü gibi meseleler, literatürde sıkça üzerinde durulan konular haline geldi. Bununla beraber entelektüellerin uluslaşma süreçlerindeki hususi rollerini ya da farklı uluslaşma tecrübelerinin kendi öznel gelişimleri üzerinden bazı örüntülerin çıkartılıp çıkartılamayacağını merkeze alan ortak bir kuramsal yaklaşımın eksikliği hâlâ hissedilmekte. Daha da ötesinde, milletleri ‘mümkün kılan’ entelektüellerin bu rolleri hemen herkes tarafından kabul edilse de bu süreçleri kuramsal bir şekilde ele alan, örneğin bu konudaki metinleri ortak bir model etrafında değerlendiren bir yaklaşım da bugüne kadar geliştirilmedi.

Erken dönem milliyetçilik kuramcılarında Elie Kedourie (1961), muhtemelen milliyetçiliğin kökenlerini düşünce akımlarında, dolayısıyla çeşitli entelektüellerin belli başlı metinleri temelinde araştırmayı öneren ilk isimlerden biriydi. Fichte ve Herder gibi Alman Romantikleri ile özellikle Kant’ın düşünceleri üzerinden fikrî bir güzergâh çizen Kedourie, milliyetçiliğin salt politik veçhelerinin ele alındığı bir dönemde, onun kültür ve yazın dünyasıyla ilişkisini gündeme getirmiş oluyordu. Çek sosyal bilimci Miroslav Hroch (1985), Avrupa’daki ‘ulusal uyanış’ın sosyal koşullarını incelediği çalışmasında, entelektüellerin rolünü ilk kez sistemli bir şekilde ele aldı. Hroch’un ‘A evresi’ adını verdiği süreç, milliyetçi hareketin altyapısını oluşturan entelektüellerin faaliyetlerine ve topluluğun kültürel dünyasında yaşanan bir ‘uyanış’ (Rönesans) faktörüne dayanıyordu. John Hutchinson (1994: 128) bu fikri daha da geliştirdi ve “milleti ortak bir kültür temelinde bir araya getirecek, tarihsel ya da sanatsal içerikleri tedavüle sokacak”, bir anlamda millet fikrini yaratacak toplumun eğitilmiş kesiminden bir grubu “mit-yapıcı entelektüel” (*myth-maker intellectual*) adıyla kavramsallaştırdı.¹ 1980’li yıllarda Kavramlar Tarihi alanı içerisinde çıkan Yeni-Tarihselcilik

ekolü de tarihsel araştırmalarda entelektüellerin ve edebiyat eserlerinin rolünü önceleyen alternatif bir perspektifi literatüre kazandırdı. Stephen Greenblatt'ın çalışmaları özelinde Yeni-Tarihselcilik, siyasal ve toplumsal tarihin önemli kırılma noktalarında yazınsal alanın etkisini sorunsallaştırdı.²

Yazınsal alan kavramsallaştırması, makalenin teorik çerçevesinin çizildiği bölümde detaylıca görülebileceği gibi, en temelde belli başlı metinlerin üretildiği, dolaşıma girdiği ve kurucu nitelikte etki kazandığı yapıyı ifade eder. Bu haliyle de edebiyattan, yani genellikle kurgu eserleri kapsayan metinler kanonundan farklı, sosyolojik bir analiz nesnesini oluşturur. Edebiyat, belirli estetik normlara göre değerlendirilebilecek bir metinler toplamıyken; yazınsal alan, bu metinlerin (ve daha önemlisi bu metinleri de yorumlayan teorik eserlerin) toplumsal düzende kazandığı anlam, konum ve kurucu niteliklerinin karşılaştırılabildiği bir düzlem olarak düşünülebilir. Dolayısıyla yazınsal alan tabirinin bu çalışmadaki kullanımı, daha çok estetik nitelikli kurgu eserleri ihtiva eden edebiyattan özellikle ayrı düşünölmelidir.

Bu çalışma; bahsedilen akademik literatürün ayak izlerini takip ederek, milliyetçilik ve yazınsal alan arasındaki ilişkiyi incelemeyi mümkün kılacak teorik bir taslak olarak düşünölmüştür. Önerilen 'Ulus-Kurucu Metin' tipi, belli başlı yazarlara ait bazı metinlerin, dahil oldukları toplulukların (daha önce yapılmayan bir tarzda) ulusal bir formda tahayyöl edilmelerini sağlayacak belirleyici bir role sahip oldukları varsayımını kabul eder. Milli kimliği inşa edecek milliyetçi söylem biçiminin henüz oluşmadığı, entelektüeller tarafından fikrî temellerinin atıldığı, Hroch'un "A evresi" dediği süreçle ilişkili bu tarz metinler, uluslaşma pratiklerini anlamlandırmada yeni bir perspektif için mihenk noktası kabul edilebilir. Bu doğrultuda, öncelikle çeşitli milliyetçiliklere ait bu tarz metinlerin ve aralarındaki benzer 'çalışma' prensiplerinin tespit edilmesi, daha doğrusu metinlerin ve öşüntülerin hangi kriterler etrafında değerlendirmeye konu edileceğinin sabitlenmesi gerekir. Ardından incelemeye dahil edilen metinler arasındaki farkların belirlenerek tasniflendirmede 'problemlî' görölen hususların ortaya koyulması, ortak bir metin tipinin sınırlarının çizilmesi söz konusu olur.

Çalışma, en temelde milliyetçiliğin A evresi yani kültürel uyanış aşamasıyla ilgilidir. Literatüre teklif edilen kurucu metin tipi, bu süreçte ortaya çıkar ve milliyetçiliğin 'nasıl çalışacağına' dair belirli kodların oluşmasını sağlar. Makalenin temel hipotezi; bu tarz metinlerin milliyetçi söylem biçimlerini doğrudan etkilediği ve bu bağlamda da hem milliyetçilikleri hem de milletleri 'kurucu' bir nitelikte olduğudur. Tabiatıyla bu, söz konusu metinlerin daha

sonra nasıl alımlandıkları, yani yazınsal alanın diğer metinleri ve doğrudan milliyetçiler tarafından kullanımlarıyla ilgili bir tartışmayı gerektirmektedir. Fakat bu, mevzubahis çalışmayı takiben yayınlanması planlanan ikinci bir makalenin konusunu oluşturmaktadır. Bu çalışmanın sınırları; ulus-kurucu olarak adlandırılan metin tipinin kısıtları, kriterleri ve genel prensipleri üzerine bir tartışma yürüterek belirli örnek metinler üzerinden bunların sınımmasını içermektedir.

Çalışmada takip edilecek süreç, şu şekilde özetlenebilir:

- a. Milliyetçilik bir ideal kimlik tipi yaratıp hitap ettiği topluluğu bu (milli) kimlik doğrultusunda örgütlemeye çalışır.
- b. Entelektüeller bu ideal tipin sınırlarını çizip tanımlarlar.
- c. Milli kimliği teorik düzlemde mümkün kılan bu faaliyetler, bazı metinlerin 'kurucu' nitelikleri vasıtasıyla şekillenir/ivmelenir/çalışır.

Bu noktada, önerilen modelin iç düzenini sağlayacak, bir anlamda işleyişinin belirli bir perspektif içerisinde değerlendirilmesini mümkün kılacak kuramsal araçlara ihtiyaç vardır. Mevzubahis araçların; 'yazınsal alan', 'metinsellik', 'entelektüeller' ve bu konseptler arasında bir nevi bağ görevi görebilecek, 'söylem' gibi kavramları kullanabilme gücüne sahip olmaları gerekir. Bu doğrultuda, çalışmada öncelikle ulus-kurucu metin tipini tasarlamayı mümkün kılacak kuramsal araçlar değerlendirilecektir. Pierre Bourdieu'nün "alan" kavramsallaştırması ve Michel Foucault'nun "söylemsellik kurucu yazar"ı gibi bazı araçlar üzerinden, söz konusu metin tipini düşünürken faydalanıp faydalanılamayacağı tartışılacaktır. Ardından, ele alınan kuramsal yaklaşımlar çerçevesinde, ulus-kurucu metin tipi tanımlanacak, bu kategoride değerlendirilebilecek çalışmaları incelerken hangi kriterlerin kullanılacağı, ne tarz tasniflendirme problemleriyle karşılaşılacağı ve bu tarz metinlerin 'çalışma prensipleri' ortaya koyulacaktır. Son olarak, ulus-kurucu metin olarak değerlendirilebilecek çalışmaların bir listesi, künye bilgileriyle birlikte sunulacaktır.

Teorik Arka Plan: Yazınsal Alan ve Söylemsellik Kurucusu Yazar

Fransız kuramcı Pierre Bourdieu, 'alan' (*champ*) kavramını 1960'lı yıllardaki Marksizm-yapısalcılık tartışmaları ekseninde geliştirmiştir. "Çok boyutlu konumlar arasındaki nesnel ilişkiler ağı" ya da "faillerin bu konumlardaki pozisyonları" olarak tanımlanabilecek alan (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 97), Bourdieu (1990: 49) tarafından ilk olarak Weber'in din sosyolojisi analizinde kullanılmıştır. Ardından 1992'de yayımlanan *Les Règles de l'Art*'ta

(Sanatın Kuralları) ‘yazınsal alan’ kavramını merkeze almış ve “Fransız entelektüel dünyası ve sanat dünyası için, söz konusu kültürel dünyaları yöneten özgül çıkarılara dikkat çekecek bir araç” şeklinde kullanmıştır (Swartz, 1997: 118). Bourdieu, alanı her şeyden önce yapısalcı çözümleme pratiğine karşıt olarak, özellikle Althusserci ‘aygıt’ konseptinin deterministik karakterine, yani belirli olguların tarihsel ve eleştirel bir çözümlemesi yapılırken mutlak suretle yorumun dayandırıldığı ‘kötücül irade’ye karşı geliştirmiştir. Bu bakımdan alan, öznel-nesnel tartışmaları etrafında Bourdieu sosyolojisinin bir diğer önemli kavramı olan *habitus* ile birlikte düşünülmeli, faillerin pratiklerini belirleyen ‘yatkinlikler’ ve bu yatkinliklerin kurumsal bir çerçevede ele alınmasına imkân veren bir kavram olarak görülmelidir.³

Bourdieu (1993: 83), alanların kendilerine ait “değişmez yasalar”ı olduğunu söylerken, belirli bir alan içerisindeki iktidar mücadelesinden, *doxa* statüsüne ulaşacak denli güçlenip alandaki diğer faaliyetleri de etkileyecek bir güce sahip olma mücadelesinden bahseder. Yazınsal alan özelinde bu, hem ‘roman’ ya da ‘tarihsel araştırma’ gibi çeşitli alt-alanlar içerisindeki belirleyici bir ‘başlangıç’ noktası tayininde kullanılacak bir kritere hem de *doxayı* sabitleyen bu kurucu metinlerin, aynı alan içerisindeki diğer metinleri etkileme/yönlendirme güçlerine işaret eder. Bourdieu (2020: 334), yazınsal alandaki ‘yaratıcı yazar’ tipini, bu yönde bir etki gücüne sahip faillik tipi için kullanır. Tıpkı *habitus* ya da ‘sembolik sermaye’ gibi alan da “bir sorun karşısında nesnenin inşasının tekniklerini sağlayan”, bir ‘ilke’ ya da ‘örgütlenme modeli’ üzerinden eyleycilerin pratiklerini temellendirmeyi sağlayan bir araçtır (Bourdieu, 2021: 399, 406).

O halde Bourdieu’nün kullandığı haliyle alan kavramı, yazınsal alan özelinde; ortak birtakım özelliklere sahip, aynı tematik çerçevede aynı belirleyici ilkelerin doğrultusundaki yazarlar ve onların ürettikleri metinleri ifade etmek için kullanılabilir. Hatta Bourdieu’yü takiben, belirli bir ‘ulusal yazın alanı’ndan ve bu alan içerisindeki ulusal yazar tipinden bahsetmek de mümkündür. Bizatihi Bourdieu’nün kendisi, bu yönde yapılacak karşılaştırmalı analizlerin ne kadar faydalı olacağını belirtir:

Farklı alanların (dinsel alan, bilimsel alan vb) her birini, gerçek anlamda bir özel durum gibi, bir başka deyişle öteki olası görünüş biçimleri arasında bir durum gibi ele alarak, dönemlere ve ulusal geleneklere bürüneceği farklı görünüşler altında incelemek, karşılaştırmalı yöntemle tüm etkinliğini kazandıracaktır. (Bourdieu, 2020: 321)

Alan içerisindeki faillerin pratikleri – yazınsal alan düşünülduğünde yazarların metinleri– söz konusu olduğunda Bourdieu'nün yaklaşımı genellikle 'ilişkisel' bağlamında anlam kazanır: Alan içerisindeki eyleyiciler arasındaki ilişkiler ya da farklı alanlar arası ilişkiler gibi. Fakat yazınsal alandaki belirli bir yazarın belirli bir metnin yarattığı etki söz konusu olduğunda, ilişkisellikten öte daha spesifik ve sınırları belirli bir 'yazar' konseptine duyulan ihtiyaç belirginleşir. Bu noktada Foucault'nun (2014: 241) 'söylemsellik kurucusu' yazar tipine başvurmak, en azından iki açıdan problemli gözükabilir. Her şeyden önce Foucault'da 'özne' meselesi, bizim tekil örneğimizde metnin yaratıcısı olarak 'yazar' tipi, sorunlu bir kategoriye denk düşer. Foucault, kökenlerini Kartezyen felsefede ve Aydınlanma düşüncesinde bulan 'aktif' tarzda 'bilen' bir özne tipine karşı çıkar. Postyapısalcı yaklaşımların temelini oluşturan bu pozisyon doğrultusunda bilginin ya da pratiğin kaynağı özne değil, söylemdir (Foucault, 1980: 117). Bir başka deyişle öznenin ürettiği söylemden ziyade söylemin ürettiği özne ön plandadır. Fakat bu, Foucault'nun söylem mantığının bir tür 'kurucu' edim ya da faillik öngörmediği anlamına gelmez.⁴

Yazar Nedir? başlıklı konuşmasında Foucault, kendi söylem kuramı içerisinde sorunlu görünen 'özne' ya da 'yazar' kategorisiyle ilgili bir taslak geliştirir. 'Söylemsellik kurucusu' olarak isimlendirdiği özel bir yazar tipinden bahseden Foucault; belirli bir söylemselliğin oluşmasını mümkün kılan, bir metin üretmekten çok daha fazlasını yaparak, kurduğu söylem vasıtasıyla bu söylemin içerisinde yer alan pek çok metnin üretilmesini de sağlayan özel bir faillik kategorisinin sınırlarını çizer.

Örneğin, aslında asla kendi metninin yazarından başkası olmayan bir roman yazarından çok farklı olarak" söylemsellik kurucusu yazar(lar): "Yalnızca kendi eserlerinin, kendi kitaplarının yazarları değillerdir. Daha fazla bir şey üretmişlerdir: Başka metinlerin oluşum imkânını ve kuralını da üretmişlerdir. (Foucault, 2014: 241)

Foucault-Bourdieu teorik senteziyle ilgili ikinci problem, bu ilk problemle doğrudan bağlantılıdır. 'Söylemsellik kurucusu yazar' gibi sofistike bir özne biçiminden bahsetse de Foucault'da yapıdan bağımsız bir özne tahayyülü, son tahlilde sorunlu olmaya devam eder. *Yazar Nedir?*'de Foucault, bir teorik girizgâhtan öte, derinleştirilmiş ve kuramın diğer alanlarıyla organik ilişkide bir faillik tipi oluşturamamıştır. Daha doğrusu bu, devamı olmayan bir giriş hüviyetinde kalmıştır. Zaten Bourdieu'nün alan kavramsallaştırmasının –ve hatta *habitusun*– temelindeki motivasyonlardan biri de yapısalcılık-özcülük arasında sıkışan özneye otonom bir pozisyon

kazandırmak gibi gözükür (Bourdieu, 2021: 405-406). O halde Bourdieücü alanın içerisine Foucaultcu söylemsellik kurucusunu yerleştirmek, çelişkili bir teorik pozisyon inşa etmek anlamına mı gelir? Söz konusu birlikteliğin teorik açıdan imkânsız olmadığını gösteren çalışmalar mevcuttur. Staf Callewaert'in (2006) çalışması, Bourdieücü 'pratik teori' yaklaşımın araçları olarak *habitus* ve alan gibi kavramların, Foucault'nun söylem konseptiyle birbirini tamamlayan yanlarının altını çizer. Bourdieu ile birçok ortak çalışması bulunan Loic Wacquant (Bourdieu ve Wacquant, 1992: 94), iki düşünür arasında, özellikle "tarihsel süreksizlik" ve "kavramsal kategorilerin köksüzlükleri" gibi kilit meselelerde "pek çok paralellikler bulunduğu"nu söyler. Bridget Fowler (1997: 50, 92), Bourdieu'nün yaratıcı dehaya sahip 'sanatçı' tipiyle Foucaultcu 'yazar' kuramı arasındaki paralellikler üzerinde durur ve özellikle Foucault'nun kendi metinlerinde yer alan 'söylemsel alan' konseptinin mümkün kıldığı bağlantıdan söz eder.

Son kertede, Bourdieu'nün (2021: 400) 'alan'ı; "... aceleci bir şekilde monografiyle... tatmin olabilecek insanların varlığını teorik boyutta" konumlandırma gibi çok önemli bir işlevi yerine getirirken Foucaultcu 'söylemsellik kurucusu' yazar kategorisi, bu alanı bir 'söylemsel alan' şeklinde düşünmeyi mümkün kılar. Foucaultcu yazar, belirli bir yazınsal alan içerisinde –yani o alanın işleyiş mekanizmalarına tâbi– bir söylemsellik kurucusu olarak, tam da bu tanımının gerektirdiği şekilde, 'başka bir şeyler söylemeyi mümkün kılan' yeni bir alan üretir. Ulus-kurucu metin, böylece ulusal yazın alanının içerisinde yer alan fakat daha farklı bir alanı ('ulusal alan')⁵ yaratan, ontolojik düzlemde ulusun mevcudiyetini hazırlayan, onun kendine özgü koşullarının tartışılacağı bilimsel zemini hazırlayan özel bir metin türü olarak tanımlanabilir.

Ulus-Kurucu Metin Tipi ve Çalışma Prensipleri

Yazınsal alanın önde gelen bazı entelektüelleri, kabaca 19. yüzyıl ortalarından itibaren, içerisinden çıktıkları topluluğu yeni bir tarzda düşünme yönündeki faaliyetlerin öncülüğünü üstlendiler. Çeşitli etnik, dinî ya da mezhepsel grupların 'ulus' şeklinde düşünölmeleri ve tasarlanmaları, tabii ki salt tek bir yazarın belirleyici inisiyatifi sonucunda gerçekleşmedi. Ulus olarak adlandırılan yeni aidiyet kategorisi, bir anlamda Avrupa özelindeki sosyo-ekonomik değişimlerin sonucunda bir gereklilik olarak ortaya çıktı (Gellner, 1983: 53-54). Her özgül örnek, tabii olarak kendi koşullarınca farklı uluslaşma tecrübeleri yaşamıştır. Fakat bu farklı süreçleri, içerdikleri bazı örüntüleri takip ederek ortak bir anlatı içerisinde anlamlandırmak, sosyal bilimlerin en temel işlevlerinden birini oluşturur.⁶

Ulus-kurucu metin tipi; bir topluluğun ulus olarak tahayyül edilmesinde, bir anlamda onun teorik düzlemde taslağının çıkartılmasında öncü rol oynayan, böylece milliyetçi söylem biçimlerinin içerisinde doğduğu söylemsel bir alanı mümkün kılan, spesifik tarzda bir metin türünü ifade eder. Bu metinler, ulusu oluşturacak topluluğa bir köken anlayışı katar, bunu muhakkak suretle çağın 'bilimsel' gereklilikleri uyarınca meşru bir zemine yerleştirir, ulusu tanımlar/sınırlandırır ve ona bir gelecek projeksiyonu çizer. Bu anlamda ulus-kurucu metin kategorisi, Weberci anlamda bir 'ideal tip'e denk düşer (Weber, 2019: 97-98). Bir ideal tip olarak işlevi, söz konusu konseptin çoğu durumunda ortak olan belirli unsurları vurgulamak ve daha da önemlisi bir hipotez hüviyeti kazanarak bilimsel anlamda sınanmasını mümkün kılmaktır.

Sınırlar ve Problemler

Ulus-kurucu metin kategorisine dahil edilebilecek metinler için kullanılacak kriterlere geçmeden önce, söz konusu tipolojinin barındırdığı bir dizi problem bertaraf edilmelidir. Burada; milliyetçiliklerin ya da uluslaşma süreçlerinin yapısal farklılıklarından kaynaklanan bir 'tasniflendirme sorunu', toplulukların uluslaşma zamanlarının farklılığından kaynaklanan bir 'dönemlendirme sorunu' ve metnin biçimsel yapısından doğan 'tür sorunu' olmak üzere, en azından üç problemler meseleden söz edilebilir.

Tasniflendirme sorunu, milliyetçilik literatürü içerisindeki eski bir tartışmadan, farklı milliyetçi hareketleri ortak birtakım özellikleri göz önünde bulundurularak kategorilendirme girişiminden doğar. Umut Özkırımlı'nın (2013: 58) da belirttiği gibi tipoloji yaratma ihtiyacı, milliyetçilik literatüründeki ilk temalardan birini oluşturur. 'Batılı-Doğulu', 'geleneksel-liberal', 'birleştirici-ayırıştırıcı' ya da 'etnik-teritoryal' gibi milliyetçilik tipolojileri üzerinden farklı milliyetçilikler arasında ortak işleyiş prensipleri ya da kategorik kaideler tespit edilmeye çalışılır. Milliyetçi tahayyülü doğuran farklı ulusal alanlardaki metinler söz konusu olduğunda da bu farklı milliyetçilik türleri arasındaki ayrımlar önemlidir.

Her şeyden önce milliyetçilik, Avrupa'daki sosyo-ekonomik koşulların neticesinde Batı'da ortaya çıkmıştır ve bunun doğal bir sonucu olarak da ilk ulus-devletler de onu kurmaya çalışan ilk milliyetçi hareketler de Avrupa'da filizlenmiştir.⁷ 'Batı tipi' milliyetçilikler, kategorik olarak ilk milliyetçilikler gibi görünmektedir ve 20. yüzyılın yoğun kolonizasyon faaliyetleri neticesinde Avrupa dışı coğrafyalar, bu modeli 'kopyalayarak' modernleşme yoluna gitmişlerdir. Batı'daki ilk milliyetçilikler, uluslaşma pratiklerinin özgün yanları

ve kültürlerindeki farklı öğelerin etkisiyle, farklı tipte kimlik tahayyülleri geliştirmiştir. Rogers Brubaker'ın (1994) Fransa ve Almanya örnekleri üzerinden tartışmaya açtığı iki vatandaşlık türü, coğrafyanın ve öznel kriterlerin ağır bastığı ulusal kimliklerle (Fransız tipi) etnik-dilsel faktörlerin ve nesnel unsurların yoğunlukta olduğu ulusal kimlikleri (Alman tipi) karşılaştırma imkânı verir. Bu tipoloji, Smith'in (2001) "etnik" ve "teritoryal" kategorileriyle isimlendirdiği, etnik karakteri ağır basan –dil başta olmak üzere nesnel göstergeleri büyük oranda aynı, yekcins– milliyetçiliklerle daha çokkültürlü, bu nedenle de coğrafyanın birleştirici gücüne başvuran milliyetçilikler arasındaki ayırmada da gözlemlenebilir.

Fakat tüm bu milliyetçilik tipolojileri arasındaki farklar, çok temel bir varsayıma ya da daha doğrusu belirgin bir perspektife dayanır. Hepsi, milliyetçiliği bir ideoloji, toplumsal bir hareket olarak ele alırlar. Oysa "milliyetçilik, her şeyden önce bilincimize bir şekil veren, dünyayı anlamlandırmamızı sağlayan bir söylem" ve hayatı yorumlarken başvurulan modern bir "görme... ve algılama biçimi" olarak da değerlendirilebilir (Özkırımlı, 2013: 14). Esasında postyapısalcılık sonrası sosyal bilimler alanında ve daha da özelden kültürel çalışmalar literatürü içerisinde, milliyetçiliğin bu tarzda alternatif bir okumasıyla ilgilenen çalışmalar oldukça yaygınlaşmıştır.⁸

Milliyetçiliğin bir ideoloji ya da toplumsal hareketten ziyade; modern siyasal iktidar biçimleri olarak ulus-devletlerin kendi (modern) tebaalarını yeni bir tarzda yorumlamak için başvurdukları söylem biçimi, bir dünya görüşü olarak yorumlanması, kimliklerin oluşturulduğu yapısal sürecin analizini mümkün kılar. Böylece milliyetçilik içerisindeki kategorilendirme sorunları mevcut önemini kaybeder, çünkü farklı dönemlerde farklı şekillerde de olsa her ulus-devlet kendi siyasal kimlik türünü bir şekilde kurgulamak ve topluluğa aşlamak zorundadır. Ulus-kurucu metin tipinin dahil olduğu 'A evresi' ya da ulusun teorik düzlemde tahayyül edildiği süreç, böylece *sina qua non* bir unsur olarak her uluslaşma pratiğinin art alanındaki bir faktör olarak yorumlanabilir.

Bu noktada farklı milliyetçilikler arasındaki tasnifleme probleminden öte, tasarlanan metin tipinin kendi içerisindeki tür problemi üzerinde durulabilir. Milletleri mümkün kılanlar ya da onun özgül mevcudiyetini tanımlayıp diğerleriyle arasındaki farkları, yani sınırlarını oluşturanlar, her şeyden önce entelektüellerdir. Ulus kurma pratiği, öncelikle entelektüel bir inisiyatif olarak başlar:

Kimlikleri 'keşfeden', dilleri araştırıp standartlaştıran, kimliklerle ilgili tarihleri kaleme alan, ilgili toprakların yerini tayin edecek yapıtları gün ışığına çıkaran ve böylece milletlerin zamandan münezzehe olduğunu 'kanıtlayan' kişiler entelektüellerdir. (Spencer ve Wollman, 2020: 139)

Her milliyetçi söylem biçimi, entelektüel bir 'ritim'le dil, tarih, coğrafya gibi çeşitli kültürel gösterge tiplerinin yeni bir anlama gelecek şekilde yorumlanmasıyla ivmelenir ve bir anlamda 'başlar'. Fakat bu süreçte yazınsal alanın diğer alt-alanlarındaki çeşitli üretimler de belirleyicidir. Edebî kurgular, özellikle geniş bir zamansal düzlemde birbirini doğrudan tanımayan fakat aynı olay örgüsü içerisinde bir şekilde bağlantılı bireylerin mevcudiyetine dayanan 'roman'lar, aynı ulusal kimliği paylaşan insanlar arasındaki bağlantının bir anlamda parodisini oluşturur.⁹ 18. ve 19. yüzyılın Avrupalı romantik şiirleri de benzer bir işleve sahiptir. Milli mevcudiyete estetik katan ve renksiz, bilimsel bir tasarı olarak uluslaşma süreçlerini canlı kılan şiirler, ulusal kimliğin teoriden pratiğe geçişinde, bir anlamda icra edilmiş doğrudan etkili olmuştur. İngiliz olmanın anlamını Shakespeare'in yazdıklarından ayrı düşünmek, Dante'nin *İlahi Komedya'sı* olmadan İtalyan kültürel birliğini varsaymak ya da Kavafis'in *Ithaca'sı* veya Namık Kemal'in *Vatan Yahut Silistre'sini* hesaba katmadan Yunan ve Türk kimliklerinin oluşum süreçlerini incelemek mümkün değildir.

Roman ya da şiir gibi türlerdeki metinlerin uluslaşma süreçlerindeki rolleri oldukça büyük olsa da bunlar, belirli bir kültürel ve siyasal tahayyül neticesinde mümkün olan sınırlar içerisinde var olurlar, bu sınırları kendileri kurmazlar. Bazı durumlarda, bu sınırları çizen kurucu metinler, daha önceki önemli bir metni yeni bir tarzda, ulusal bir mevcudiyete temel oluşturacak şekilde yorumlayabilir ki 'milli edebiyat' kanonunun yapı taşları bu şekilde belirlenir. Dante, Shakespeare ve hatta Tacitus'un *Germania'sı*, 18. ve 19. yüzyıllarda 'ulusal' bir topluluğun geçmişte de zaten var olduğunu kanıtlamak adına 'yeniden' yazıldılar (Krebs, 2011: 10-19). Bu yeniden yazma ve yorumlama pratiğinin sınırları, prensipleri, metnin dahil olacağı kültürel yapının inşası, ulus-kurucu metnin üstlendiği bir 'başlangıç' edimiyle mümkün olur.

Son olarak, uluslaşma süreci ya da milliyetçiliğin kurucu bir söylem biçimi olarak ele alınması her ulus-devlet örneğinde karşılaşılabılır bir örüntü olarak öne çıkarılsa da 'ayrılıkçı' ve 'birleştirici' milliyetçilikler arasındaki farklardan, dolayısıyla bunları 'kuran' metinler arasındaki karakteristik ayrımlardan bahsedilmelidir. Bu fark önemlidir zira bazı yapısal özelliklerin farklılaşmasında doğrudan etkili olur. Ayrılıkçı bir milliyetçilik, her şeyden

önce reaktiftir ve içerisinde bulunduğu siyasal-kültürel yapıdan farklılaşmayı önceler. Bununla beraber içerisinde bulunduğu yapıdan derin izler de taşır. Örneğin Doğu Avrupa'daki Yahudi entelektüel çevrelerde şekillenen Yahudi kültürel uyanışı Haskala örneğinde, öncelikle 'asimilasyoncu' bir söylem benimsenmiş fakat zamanla proto-Siyonizm'e temel oluşturacak bir orijinal kimlik tahayyülü ortaya çıkmıştır. Bu süreçte Yahudi kimliğinin 'Almanlık'la ilişkisi, oldukça önemli olmuştur. Yunan kültürel uyanışı, Arap Rönesansı (Nahda) ya da Kelt-İrlanda uyanışı gibi özgül örneklerin her biri, ayrılıkçı milliyetçi hareketlerin, ayrılmayı hedefledikleri siyasal-kültürel merkezle farklılaşmaya ne kadar önem verdiklerini gösterir. Fakat kültürel uyanış ve onun entelektüel bir çıktısı olarak kabul ettiğimiz ulus-kurucu metin tipi, yalnızca ayrılıkçı milliyetçiliklerde gözlemlenebilecek bir faktör değildir. Milliyetçiliğin cumhuriyetçilikle yakından bağlantılı olduğu Türk, Fransız, İtalyan ve kısmen Rus milliyetçilikleri, ayrılıkçı değil fakat 'devrimci' karakterli milliyetçilikler olarak kültürel uyanış evresi geçirmişlerdir.¹⁰

Kriterler

Ulus-kurucu metin olarak adlandırılan yazınsal kategoriye dahil edilebilecek metinlerin tespit edilmesi için, her şeyden önce milliyetçi söylemin ilk şekillendiği 'kültürel uyanış' ortamının belirlenmesi gerekir. Çoğu durumda, bu tarz fikrî hareketlerin sınırlarını net bir şekilde çizebilmek mümkün olmadığı için, kültürel uyanışın somut mevcudiyetinden ziyade entelektüel etkilerine odaklanmak gerekir. Hroch'un (1985: 25-31) gösterdiği üzere milliyetçi bir hareketin organizasyonu, her örnekte çok farklı özellikler gösterse de bunları ortak bir model etrafında anlamlandıracak tipolojiler bir ölçüde faydalıdır. Fakat bir grup entelektüelin, içinden çıktıkları ve hitap ettikleri topluluk üzerine düşünmeleri, akademik faaliyetlerde bulunmaları, bu topluluğu 'ulusal' bir tarzda tahayyül etmeleri ve sonraki 'aksiyon kuşağı'nı etkilemeleri, bir anlamda değişmez bir kuraldır.

Ulus-kurucu metinler, çoğu durumda bu kültürel uyanış evreleri içerisindeki isimler tarafından kaleme alınırlar. Heinrich Graetz'in *History of the Jews*'ı (Yahudilerin Tarihi), Constantine Paparrigopoulos'un *History of the Greek Nation*'ı (Yunan Ulusunun Tarihi) ya da Şemseddin Sami'nin *Arnavutluk* metinleri, bu tarz yapıtlardır. Fakat örneğin bir ulus-kurucu metin olarak düşünülmesi gereken, George Antonius'un 1938 yılında yayımlanan *The Arab Awakening*'i (Arap Uyanışı), kabaca 19. yüzyılda gerçekleştiği düşünülen Arap kültürel uyanışından çok sonra yazılmıştır. İzlanda tarih yazımının ve milliyetçiliğinin temel kurucu metni olarak değerlendirilebilecek Jon Jonsson Adils'in *Icelandic Homeland*'i (İzlanda Vatani) de benzer şekilde,

19. yüzyılın ilk yarısında cereyan eden İzlanda kültürel uyanışından çok sonra kaleme alınmıştır. Bu noktada tüm ulus-kurucu metinler için takip edilebilecek ortak bir örüntü olarak, kültürel uyanıştan sonra dahi kaleme alınsa, söz konusu entelektüel faaliyeti, bir kültürel Rönesansı kabul eden ve tanımlayan bir söylemin varlığından söz edilebilir. Antonius (1938: 47-53), Nahda'yı derli toplu bir şekilde sınırlandırıp onun Arap kimliğinin şekillenişindeki rolünden bahsederken kültürel uyanışın öncü isimlerini, Butros el-Bustanî ya da İbrahim el-Yazicî gibi figürleri, bir anlamda kendi öncülü olarak sabitler. Graetz (1895: 381), Moses Mendelssohn'u "Yahudi ırkının uyanışı" koşullarını tesis eden kutsal bir figür olarak görür. Aynı şekilde Adils, İzlanda sagalarının modern döneme taşınmasında çok önemli bir rol oynayan ve Dan kimliğinden bağımsız, orijinal bir İzlandalılık kimliği ve kültürü yaratılmasında başlangıç noktası kabul edilebilecek *Fjölñir* dergisinin bu kurucu niteliğinden bahseder (Halink, 2017: 470).¹¹

Bazı örneklerde, kültürel uyanış hareketi içerisindeki birkaç önemli metin aynı anda benzer bir kurucu edim niteliğinde bulunabilir. Alman milliyetçiliği için Fichte'nin *Addresses to the German Nation*'ı (Alman Ulusuna Sesleniş) ve Herder'in *Ideas for the Philosophy of History of Humanity*'si (İnsanlık Tarihi Felsefesi İçin Fikirler), İtalyan milliyetçiliği için Mazzini'nin bazı önemli yazılarıyla beraber Vincenzo Gioberti'nin ve Massimo d'Azeglio'nun kitapları böyledir. Aynı şekilde Türk milliyetçiliği söz konusu olduğunda, Yusuf Akçura'nın *Üç Tarz-ı Siyaset*'i ile Ziya Gökalp'in *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak* metinleri de kurucu metin kategorisine girebilecek tarzda yapıtlardır. Yazınsal alan içerisindeki çeşitli metinler bir ilişkisellik düzleminde var olurlar ve dolayısıyla aralarındaki etkileşimler göz önünde bulundurularak incelenmeleri gerekir. Kültürel uyanış gibi spesifik bir döneme ait metinler arasındaki ilişki daha da belirgindir. Bu metinler çoğu durumda belirli bir söylemi paylaşırlar ya da birbirlerine karşı çıktıkları hususlar dahi olsa ortak bir 'kurucu' edimi sahiplenirler.

Ulus-kurucu metin örneklerinin belki de en belirgin özellikleri; hitap ettiği topluluğu 'ulus' olarak tanımlayan başlangıç anını sabitlemeleridir. Topluluğun dilini, tarihini ve coğrafyasını belirli bir perspektif üzerinden yorumlayan bu tarz metinler, tanımlayıp sınırlandırma faaliyetlerinde bulunurlar. Kültürel uyanış evresine ait entelektüel çalışmalar doğrultusunda mümkün olan 'bilimsel' bir sahada bu pratikler, ulusal topluluğun kültürünün düzenli bir örüntü içerisinde sunumunu ve daha da önemlisi, diğer uluslardan farkını ortaya koyar. Arnavut ulusal uyanışının öncü isimlerinden Şemsettin Sami Frasherî, 1899 tarihinde kaleme aldığı

ve Arnavut kimliği ile milliyetçiliğinin geleceğini tartıştığı metninde, “diğer Balkan ulusları” ile Arnavutlar arasındaki ayrım çizgisini dikkatle çekmeye çalışır (Elsie). Böylece Arnavutları, “dinleri ister Müslüman ister Katolik ya da Ortodoks olsun”, tüm farklılıklarından öte ortak bir dili konuşan, modern bir ulus olarak tanımlar. Macar ulusal kimliğinin 19. yüzyıldaki mevcudiyetini tarihsel olarak temellendiren en önemli isimlerden biri olarak Mihaly Horvath, meşhur *History of Hungary*’sinde ‘Macar ulusu’nu var eden tarihsel koşullar üzerinde durur. Onu diğerlerinden ayıran, modern bir ulus olarak mevcudiyetine anlam katan niteliklerden bahseden Horvath (2007: 61), Macarlığı “Hiristiyan uygarlığının Balkanlardaki muhafızı” olmaya eşitler.

Tanımlama, sınırlandırma ve diğerlerinden ayırıştırma edimleri, ulus-kurucu metinlerin yazınsal alandaki belirleyici otoritelerinin, kurucu niteliklerinin en önemli göstergesidir. Bir ulusun diğerlerinden ayrı olduğu kategorilerden hangisinin öne çıkartılacağını ya da hangisinin ikinci planda kalacağını belirlemek, o ulusa ait kültürel kompozisyonun karakteristik yapısının ne olacağına karar vermek anlamına gelir. Ulus-kurucu metinler bu sebeple ‘başka bir şey söylemeyi mümkün kılan’ yeni bir alanı, ‘söylemsel bir sahayı’ mümkün kılan güçlü metinlerdir.

Ulus-kurucu metinlerin birdiğertemel özelliği, ulusal topluluğun ‘köken’inden bahsetmeleridir. Her milliyetçi söylem biçimi, ulusal topluluğun modern mevcudiyetini geçmiş döneme dek dayandırmak, onu tarihsel bir aidiyet kategorisi olarak meşrulaştırmak ister. Milletler modern fenomenlerdir fakat modern öncesinde de var olduklarına ilişkin güçlü bir inanç olmaksızın herhangi bir millete mensup olmanın ‘kadim’ ve ‘özel’ hissettirmesi mümkün değildir. Dolayısıyla resmi tarihyazım kanonu içerisinde yer alan metinler, ulusal mevcudiyetin geçmişteki daha yüksek, ‘Altın Çağ’ olarak adlandırılan bir formuyla devamlılık ilişkisi kurarlar (Armstrong, 1982: 16). ‘Uyanış’ metaforu, zaten mevcut olan bir şeyin yeniden ihyasını, dirilttilmesini ifade ettiğinden ulusal topluluğun kültürel uyanışı, tarihsel bir köken imasını kazanmış olur. Ulus-kurucu metinlerin bu noktadaki işlevi, topluluğun ‘köken’ine ilişkin yapılan bilimsel çalışmaları toparlayıp sabitlemesi ve kesin bir kaniya varmasında gizlidir.

Siyonizm’in tarihsel tahayyülünün ve İsrail ulusal kimliğinin şekillenişinde en etkili metinlerden biri olan Graetz’in *Yahudilerin Tarihi*’nin ilk cildinin önemli bir kısmı, köken meselesine ayrılmıştır. Neticede İsrailoğullarının, “diğer ulusların hiçbirine benzemeyen”, kendilerine has bir gelişim evresine sahip olduğu ve “başlangıçtaki on iki dağınık kabileden” zamanla tek

bir ulusa evrildikleri söylenir (Graetz, 1981: 25). Gökalp, *Türk Uygarlığı Tarihi*'nde ele aldığı 'Türklerin Kökeni' meselesinde, onu diğer soylarla (Moğol veya Ural-Altay) irtibatlı gösteren Şarkiyatçıların çalışmalarına şiddetle karşı çıkar. Gökalp'e (1991: 16) göre "Türkler kendi başlarına bir soydurlar". Antonius (1938: 18), "Arap" teriminin irkî anlamda Yemen'deki kökenlerinden bahsetmekle beraber, "Arap ulusu"nun bu coğrafyadan çok daha geniş, "cesur ve kahramanlıklarla" dolu bir medeniyetin son merhalesi olarak görülebileceğini söyler. Paparrigopoulos (2007: 77), modern Yunan ulusunun kökeninin "antik Helen ırkı"na dayandığını iddia ederken, mensubu olduğu topluluğa hem kadim bir geçmiş hem de diğer muadil uluslar karşısında fikrî ve siyasi bir üstünlük iddiası katmış olur.

Köken vurgusu ve 'Altın Çağ' nostaljisi, ulus-kurucu metinlerin tamamında görülebilecek belirleyici bir kriterdir. Ulusların kültürel uyanışları, en temelde 19. yüzyıl Avrupası'nı etkisi altında bulunduran Aydınlanma idealine ve bu çevrelerde filizlenen bilimsel bir ırkçılık fikrine dayandığından, soy meselesinin etnik bir perspektifte yorumlanması normaldir. Aydınlanma fikrinin bir diğer çıktısı olarak seküler düşünce de kültürel uyanışın belirleyici bir tonunu oluşturur. Ulus-kurucu metinler, ulusal topluluğu her türlü farklı dinî ya da mezhepsel aidiyetin ötesinde, ortak bir üst kategori olarak tanımlarlar. Millet fikri, milliyetçi düşünce prensibinin 19. yüzyıldaki Aydınlanmacı temelleri hasebiyle seküler bir ideali ifade eder. Bir millete mensup olmak, belirli bir dili konuşmak veya belirli bir zihinsel düşünce kalıbını, kültürel göstergeler sistemini kabul etmek anlamına gelir. Din ya da mezhepsel aidiyet, bu birliğin harcını tehdit eden, modern öncesi bir kategoridir. Milli aidiyet, herhangi bir dine inanmayı gerektirmez ya da herhangi bir dine mensup olmak, kategorik olarak bireyi milli kimlik sınırları dışarısına itmez. Bu modern-seküler düşünce teatisi, milliyetçiliğin ve onu yapılandıran kültürel uyanış evresinin en temel özelliklerinden biridir. Hatta daha belirgin bir örüntü olarak, ulus-kurucu metinlerin çoğu, dini söz konusu topluluğun tarihsel serencamı içerisinde bir merhale olarak görür.

Gökalp'in (2010: 54) "bugün kavmiyet duygusunun mezhep ayrılığını kaldırmaya muvaffak olduğunu görmüyor musunuz?" sözü ya da Akçura'nın (2014: 34) "İslam mümin olan kimselerin cinsiyet [ırk, Ç.N] ve milliyetlerini bitirir" lafzı, Türk milliyetçiliğinin iki önemli kurucu babasının meseleye bakışını gösterir. Dinin her ulusal kimlikte ve dolayısıyla bu kimliği inşa etmeyi hedefleyen milliyetçi söylem nezdinde oynadığı rol kendine özgüdür. Kaldı ki ulus-kurucu metinler de dinin toplumsal hayatta oynadığı rolü reddetmez ya da bunu mutlak suretle 'olumsuz' olarak görmez. Yalnızca

hierarchyde ulusal mensubiyeti, dinî sadakatin de içerisinde olduğu tüm modern öncesi aidiyetlerin önüne yerleştirir. Dinin etnik ve coğrafi aidiyetle fazlasıyla iç içe geçtiği Ortadoğu milliyetçiliklerinin kurucu metinlerinde dahi ulusal kimliğin bağlayıcılığının, dinî sadakatten önce geldiği görülür. Antonius, *Arap Uyanışı*'nda "Araplaştırma" ve "İslamlaştırma" arasındaki farka dikkat çekerken, etnik Arap kimliğini Müslümanlıktan özenle ayırır:

Arap sözcüğü... yalnızca Arabistan Yarımadası'ndaki göçebeleri ifade etmez. O, artık giderek daha geniş bir Arap dünyasının vatandaşı anlamında... Arap adetlerini ve geleneklerini benimsemiş... anadili Arapça olanları ifade eder... Terim, Müslümanları olduğu kadar Hıristiyanları da kapsar. (Antonius, 1938: 18)

Graetz'in *Yahudilerin Tarihi* eseri, Yahudi tarihinin modern ve seküler anlamda etnik bir perspektiften yorumlanmasının ilk örneğidir ki metnin 'kurucu' niteliği de büyük oranda bundan kaynaklanır. Gerçi Graetz, Yahudilerin 'istisnai' karakterinden bahsederken, dinin, ırkî niteliklerin asırlar boyu korunmasındaki özel rolüne atıfta bulunur. Fakat 'Yahudi halkı'nın tarihsel kökeni söz konusu olduğunda, bunun etnik ve ulusal bir çerçevede ele alındığı kaçınılmazdır (Sand, 2009: 80-81).

Ulus-kurucu metin kategorisine girebilecek çalışmaları tespit etmek adına kullanılacak kriterleri özetlemek gerekirse;

- Hitap ettiği topluluğu 'ulus' olarak tanımlar. Dilini, tarihini, coğrafyasını tanımlayıp/sınırlandırıp/sabitler.
- Ulusal topluluğa tarih öncesi dönemden kutsal bir 'köken' atfeder.
- Daha önceki yüksek bir dönemi, 'Altın Çağ'ı kapsar.
- Kültürel bir Rönesans fikrini ileri sürer ve bundan, 'Altın Çağ'a dönüşü sağlayacak, ulusun 'uyanışı'nı mümkün kılacak bir faktör olarak bahseder. Bununla bağlantılı olarak, önceki bir ismi ya da eseri kendisine temel kabul eder, yüceltir. Aynı şekilde entelektüel mirasını devam ettiren bir ardılı olur.
- Dini, topluluğun tarihsel serencamında bir merhale olarak görür.

Ulus-Kurucu Metin Örnekleri

Ulus-kurucu kategorisine girecek metinleri belirlemek için başvurulacak kriterler, şüphesiz ki tartışmaya açıktır. Sıralanan niteliklerin her ulus-kurucu metin için geçerli olup olmaması bir yana, farklı kriterlerin mevcudiyeti meselesi de gündeme gelebilir. Çalışma boyunca sıklıkla referans verilen ve ileri sürülen kategoriye girdiği iddia edilen metinlere eklenebilecek

çalışmaların yanında, farklı milliyetçiliklere ait 'kurucu' metinlerin varlığı da tartışılabilir. Esasında bu çalışmanın asıl amacı da böyle bir tartışma ortamını mümkün kılacak bir girizgâh ortaya koymaktır. Bu noktada, çalışmada bahsedilen metinlerin bir tablo içerisinde sunulması planlanmıştır.

Aşağıda yer alan tablo, bu makalede değinilen ve teklif edilen metin tipine ait prensiplerin tartışıldığı çalışmaları göstermektedir. Yayımlandıkları tarihlere göre kronolojik olarak listelenen çalışmalar, esasında söz konusu milliyetçiliklerin teşekkül tarihleri hakkında da fikir vermektedir. Fakat fazlasıyla netameli bir konu olarak, milletlerin ya da milliyetçiliklerin 'yaşı' meselesi, bu çalışmanın çözüm aradığı sorunlardan biri değildir. Çalışmada incelenen metinler, söz konusu milliyetçiliklerin 'tasarlandıkları' ve bir anlamda teorik harçlarının atıldıkları dönemlerde veya (Antonius örneğinde olduğu üzere) bu kültürel uyanış evrelerini meşrulaştırıp tanımlayan süreçlerde kaleme alınmışlardır. Fakat bu, yine de bu milliyetçiliklerin tarihlendirmelerini kesin bir yargıya bağlamayı mümkün kılmaz. Herder ve Fichte'nin metinleri, tarihsel olarak Alman ulusal ve siyasal birliğinin kazanıldığı 19. yüzyıl ortalarını gerçekten de önceler. Graetz'in yapıtı, ilk Siyonist örgütlenmelerden önce, Yahudi milliyetçiliğinin temel sınırlarını çizen bir metindir fakat Haskala'dan yani Yahudi kültürel uyanışından oldukça sonraki bir döneme aittir. Öte yandan Paparrigopoulos'un, Adils'in ya da Antonius'un metinleri ulusal bilincin oluşmasının ardından kaleme alınmış, hatta Arap milliyetçiliği örneğini dışarıda bırakırsak, siyasal egemenliğin sağlandığı daha sonraki yıllarda keleme alınmıştır. Dolayısıyla kurucu metinlerin, milliyetçiliğin B ve C evreleriyle olan ilişkisi, her özgül örnekte ayrıca incelenmeyi gerektirir.

Bu makale kapsamında kurucu bir nitelik atfedilen metinler, tabiatıyla hem yazıldıkları döneme ait politik ve kültürel gelişmelerden etkilenmiş hem de tanımladıkları ve sınırlarını çektikleri milletlerin daha sonraki dönemlerdeki tahayyül süreçlerini derinden etkilemişlerdir. Daha önce de bahsedildiği üzere, ulus-kurucu metinlerin, milliyetçiliklerin ilk örgütlenme ve ardından gelen mücadele dönemlerindeki belirgin rolleri ya da nasıl alımlandıkları meselesi, bir başka çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Fakat yazıldıkları dönemdeki koşullar göz önünde bulundurulduğunda, bu çalışmada bahsedilen ulus-kurucu metinlerin tamamının, hitap ettikleri ulusal topluluğun geleceğiyle ilgili belirsizliklerin bulunduğu bir konjonktürde kaleme alındıkları görülür.

Herder ile Fichte'nin metinleri, dil temelli Almanlık bilincinin kültürel olarak ciddi ciddi tartışıldığı ve bunun, mevcut siyasal birimler üstü, yekpare bir Alman ulusal-siyasal kimliğinin tahayyülünde kullanılabileceği bir entelektüel ortamda vücuda geldi. Bu fikir ve ideal, henüz daha 19. yüzyıl bitmeden Prusya tarafından hayata geçirildi. Graetz *Yahudilerin Tarihi*'ni yazdığında, Avrupa'da anti-Semitizm' entelektüel bir şiar haline gelmişti ve Yahudiliğin tanımlanması meselesi, özellikle Avrupa'daki Yahudi aydınlar için hayati bir mesele görünümündeydi. Horvath'ın Macar, Şemsettin Sami'nin Arnavut ve Gökalp ile Akçura'nın Türk ulusal kimliklerini yorumlayış biçimleri, çokuluslu imparatorluklar içerisindeki halkların nasıl bir gelecek izleyebileceklerine dair aktif tartışmaların doğrudan bir parçasıydı. Hepsisi de hitap ettikleri toplulukların birer ulus olarak kendi siyasal birimlerine sahip olmaları gerektiğini göstermek adına tarihsel, kültürel ya da coğrafi birtakım sınırlar çizmeye çalışmaktaydı. Aslında Adils'in metni de benzer bir ortamda doğmuştu. İzlanda'nın Danimarka'dan ayrılması ve kendi orijinal kimliğine dayanan bir siyasal yapıya kavuşması gerekliliğini ifade eden yapıt, gerçekten de bu konuyla ilgili kolonyal düzenlemelerin tartışıldığı bir dönemde yayımlandı. Paparrigopoulos ile Antonius'un metinleri, Yunanlar ve Arapların Osmanlı'dan ayrıldıkları, kendi ulusal-siyasal birimlerine sahip oldukları 'savaş-sonrası' dönemlere aitlerdi fakat farklı tartışmaların parçasıydılar. *Yunan Ulusunun Tarihi*, bağımsızlığın kazanıldığı ancak yeni ulus-devletin tarihsel tezinin, bir başka deyişle ait olduğu kültürel mirasın tespitiyle alakalıydı. Yunan ulusunun Batılılığı-Doğululuğu, emperyal geçmişle sürekliliği (hem Bizans hem Osmanlı geçmişleri) ve özellikle Kilise'nin ulusal kimlikle irtibatı gibi meseleler, çalışmanın doğrudan konusunu oluştuyordu. *Arap Uyanışı* ise I. Dünya Savaşı sonrası konjonktürde Arapların içerisine düştüğü derin buhranla alakalıydı. Antonius'un bayraktarlığını yaptığı görüş –etnik Arap milliyetçiliği ideali–, savaşın kazanılmış olmasına rağmen birleşik Arap coğrafyasının, manda devleti şeklinde pek çok farklı ulus-devlete bölünmesinden Avrupalı güçleri sorumlu tutuyordu. Dolayısıyla tartışmaların odak noktası, Arapların nasıl birleşebileceği üzerineydi.

Tablo. 1: Ulus-Kurucu Metin Örnekleri

Yazar	Metin	Yayın Tarihi	Milliyetçilik
Johann Herder	Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit (İnsanlık Felsefesi Tarihi Üzerine Fikirler)	1784-1791	Alman
Johann Fichte	Reden an die deutsche Nation (Alman Ulusuna Sesleniş)	1806	Alman
Heinrich Graetz	Geschichte der Juden (Yahudilerin Tarihi)	1853-1870	Yahudi
Constantine Paparrigopoulos	Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (Yunan Ulusunun Tarihi)	1860-1877	Yunan
Mihaly Horvath	A magyarok története (Macarların Tarihi)	1870-1873	Macar
Şemsettin Sami Frasherî	Shqipëria ç'ka qënë, ç'është eç'do të bëhet? (Arnavutluk: Neydi, Ne Olacak?)	1899	Arnavut
Jon Jonsson Adils	Íslenskt Þjóðerni (İzlanda Vatani)	1903	İzlanda
Yusuf Akçura	Üç Tarz-ı Siyaset	1904	Türk
Ziya Gökalp	Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak	1918	Türk
George Antonius	The Arab Awakening (Arap Uyanışı)	1938	Arap

Sonuç

Bu çalışmada önerilen metin kategorisi, her şeyden önce milliyetçiliğin ideolojiden ziyade kültürel bir fenomen olarak kabul edilmesine dayanır. Bu bağlamda milliyetçilik; milli kimliği mümkün kılan ve onun sınırlarını çizen milli kültürün yapılandırılması, inşası ve kodifiye edilmesi süreçlerini kapsayan bir pratik olarak ele alınır. Milliyetçiliğin A evresi ya da kültürel uyanış merhalesi olarak adlandırılan ve entelektüellerin çalışmalarıyla şekillenen bu süreç, farklı milliyetçilikleri ortak bir örüntü doğrultusunda analiz etmek için temel kabul edilebilir. Her milliyetçilik kendine has koşullarda farklı gelişim süreçleri akabinde ortaya çıksa da modern dönemin milliyetçi hareketlerinin tamamı, öncelikle 'milli kültür'lerinin yeniden ihyası fikri etrafında ortaya çıkmıştır. Aynı şekilde her kültürel uyanış evresi,

milliyetçi ideali somutlaştıran, milli kültürü ve kimliği modern bir tarzda yorumlayan 'kurucu' bir metin etrafında analiz edilebilir.

Ulus-kurucu metin, milliyetçiliğin yazınsal alanla olan ilişkisini açıklayabilmek ve milliyetçi söylemin kristalize oluş sürecine, fikirler tarihi ya da entelektüel tarih alanından bakabilmek adına oldukça verimli bir kavramsallaştırma olabilir. Teorik açıdan bakıldığında; Foucault'nun 'söylemsellik kurucusu yazar' tipi ve Bourdieu'nün 'alan' konseptleri vasıtasıyla sınırları çizilebilecek bu metin kategorisi, ulusal kimliklerin tahayyülünde ortak bir çalışma prensibi olduğunu varsayar. Milliyetçilikler ve milletler, modern dönem içerisinde kültürel olarak 'inşa edilebilir' fenomenler olarak ele alındıklarında, bu inşa faaliyetinin fikrî dayanaklarına odaklanmak mümkün olur. Bununla beraber söz konusu kavramsallaştırma, milliyetçi söylem biçimleri arasındaki farklılıkları görmezden gelmez. Tersine, ortak bir yapı içerisinde farklı milliyetçiliklerin ayırt edici yönleri daha belirgin bir şekilde incelenebilir.

Neticede bu çalışma, bir kavramın nesnel sınırlarını belirlemeye yönelik taslak hüviyetindedir. Dolayısıyla eleştiriye, katkıya ve yanlışılanmaya açık, hatta geliştirilmesi adına bunlara bir anlamda 'muhtaç' bir metin olarak ele alınmalıdır. Çalışmada ele alınan metinler, spesifik nitelikleri doğrultusunda daha ayrıntılı bir şekilde karşılaştırılabilir ve bu tartışmaya farklı milliyetçiliklere ait yeni metinler de dahil edilebilir. Milliyetçilikleri, yazınsal alanın kurucu niteliğini merkeze alarak, karşılaştırmalı bir perspektifle analiz etmeye yönelik alternatif bir bakış açısı, belirli sabitler etrafında kısır bir döngüye girmiş gibi görünen teorik tartışmalara yeni çözümler getirebilir. Üstelik bu, yalnızca siyaset bilimi yahut milliyetçilik çalışmaları literatürünü değil, kültürel çalışmalar alanını da ilgilendiren disiplinler arası bir yaklaşımı da mümkün kılar.

Sonnotlar

1- Milliyetçilik literatüründe entelektüellerin rolüne ilişkin çalışmalar, özellikle son yıllarda güçlü bir artış gösterdi ve bu mesele, tabiatıyla daha çok inşacı kuramcılarının ilgisini çekti. Thiess'e'nin (2021) ve Leerssen'in (2006) metinleri, Avrupa'daki uluslaşma süreçlerinde entelektüellerin rolüne odaklanan çalışmalardır, Khalidi'nin (2009) çalışmasının üçüncü bölümü, modern Filistin kimliğinin tahayyülünde Filistinli entelektüellerin oynadığı role ayrılmıştır. Anderson'ın (1998) çalışmasıysa, *Hayali Cemaatler*'deki teorik tartışmanın sınırlarını Latin Amerika ve Güneydoğu Asya'ya doğru genişletirken bu bağlamda entelektüel katkının altını da çizer.

2- Yeni-Tarihselciler genellikle Rönesans çalışmaları ve Avrupa edebiyatının öne çıkan figürleri (Shakespeare gibi) üzerine odaklandılar. Milliyetçilik ve yazınsal alan ya da entelektüeller arasındaki ilişki meselesi, Yeni-Tarihselcilik özelinde neredeyse hiç değinilmemiş konular olarak kaldı. Greenblatt üzerine derlemesinde Michael Payne (2005), Yeni-Tarihselciliğin ana temalarını ortaya koyar.

3- Bourdieu'nün habitus kavramsallaştırmasının milliyetçilik çalışmaları içerisinde kullanımıyla ilgili teorik bir çalışma, bu makalenin yazarı tarafından 2020 yılında yayımlandı. Bkz. (Danış, 2020).

4- Bu konuya dikkat çeken isimlerden biri de Edward Said'dir. *Magnum opus*'unun girişinde (2017: 32), Foucaultcu söylem konseptini çalışmasının temelini koyduğunu belirtirken "... Foucault'dan farklı olarak, tekil yazarların Şarkiyatçılık gibi bir söylemsel biçimlenmeyi yaratan, anonim bir ortaklaşa metinler bütününe vurdukları damganın önemli olduğunu düşünüyorum" der. Said gerçekten de Foucaultcu söylem mantığını kendi kuramının merkezine yerleştirse de bu alımlama süreci, başta söylemsellik kurucusu yazar tipinin hatalı kullanımı olmak üzere, teorik pek çok hatayı ihtiva eder. Bununla ilgili bkz. (Danış, 2024: 40-45).

5- Bourdieu'nün alan konsepti, 'ulusal' bir alanı, yani ulusu oluşturan bireyselliklerin dahil oldukları işleyiş mekanizmasını, bu konumdaki iktidar mücadelelerini ve aralarındaki ilişkiselliği vurgulamak adına da kullanılabilir. Bu konuda Marc Helbling'in (2007) gayet doyurucu çalışmasının yanında Philip Gorski'nin (2015, s. 335) teorik denemesinden bahsedilebilir.

6- Uluslaşma süreçlerini belirli metinler, kavramlar tarihi ya da entelektüel tarih açısından değerlendiren ve burada öne sürülen kavramsallaştırma girişimine temel oluşturan pek çok yetkin çalışma vardır. Burada bu metinlerin tamamına atıfta bulunmak mümkün olmasa da Balazs Trencsenyi ve Michal Kopecek'in öncülüğünü üstlendikleri bir grup akademisyen tarafından yürütülen *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe* projesinden bahsetmek gerekir. Doğu Avrupa'daki ulus-inşa süreçlerini etkileyen birincil kaynakları sistemli bir şekilde analiz eden bu araştırmanın sonuçları, altı cilt halinde yayımlandı. Menno Spierig'in (1999) editörlüğünü üstlendiği çalışma da daha geniş bir alanda, benzer bir amaca sahipti. Stefan Berger, Christoph Conrad ve Guy Marchal'ın yürüttükleri ve çıktılarını sekiz ciltlik bir dizide sundukları *Writing the Nation* projesiyse, bu süreçteki tarihyazım faaliyetlerini sistematik şekilde inceledi.

7- Anderson (2006) gibi bu konuda aksini düşünen kuramcılar da yok değildir fakat milliyetçiliğin tarihçelendirilmesi meselesi, en az onu tanımlarken kullanılan kavram setlerinin ve teorilerin tutarlılığı kadar sorunlu bir konuyu oluşturur. Milliyetçiliğin ilk kez nerede ortaya çıktığı sorunu bir yana, ulus-devletlerin Avrupa'daki sosyo-ekonomik koşulların bir sonucu olarak ilk kez Batı'da görünür oldukları kesindir.

8- Michael Billig (2004), Craig Calhoun (1997) ve Brubaker'ın (1996) çalışmalarına ek olarak, hususi bir şekilde 'söylem' ve 'anlatı' konseptleri çerçevesinde milliyetçiliği ele alan metinler de –Homi Bhabha'nın (2000) ve Stuart Hall'un (1992) çalışmaları gibi– bu literatüre dahil edilebilir.

9- Roman ile ulusal bireyin tahayyül edilmesi arasındaki ilişkiye dikkat çeken en önemli isimlerden biri Anderson'dır (Anderson, 2006: 25-32). Anderson'a göre, 18. yüzyılda Avrupa'da popülerleşen roman ve gazete, muhayyel tarzda bir cemaatin temsili için gerekli teknik koşulları sağlayan, modern bir aidiyet biçiminin ihtiyaç duyacağı zaman-mekân algısını oluşturan başlıca faktörlerdi.

10- Esasında kültürel uyanış konseptini teorik düzeyde inceleyen Hroch (1985) ve Hutchinson (1987) gibi isimler, bunu genellikle "dominant olmayan etnik gruplar" bağlamında ele almışlardır. Hâkim siyasal-kültürel yapıların uluslaşma süreçlerini 'uyanış' ya da 'diriliş' temaları etrafında incelemek, paradoksal görülebilir. Fakat ulusal uyanış hareketleri, İngiliz, Fransız, Rus ya da Türk milliyetçilikleri için de benzer bir işlevde çalışır. Anderson'ın (2006) "hanedan ilkesinin kırılması" olarak adlandırdığı, sadakatin merkezî dayanağının değişmesi fikri ya da Hobsbawm'ın (2000) "gelenek icadı" yoluyla açıkladığı aidiyet bildiren göstergelerin kurumsallaşması süreçleri, yalnızca ayrılıkçı milliyetçiliklerde gözlemlenmez. Bu, milliyetçiliğin bir ideoloji değil fakat bir söylem biçimi olarak ele alınmasıyla alakalıdır ve ulusal kültürün 'uyanışı', despotik ya da monarşik bir iktidar karşısında, topluluğu ulusal bir tarzda idealize etme şeklinde de gerçekleşebilir. Fransız, Rus ve Türk milliyetçilikleri, hâkim yönetici mekanizma kendi uyruklarından olsa da bir 'uyanış' fikri etrafında şekillenen devrimler neticesinde kurumsallaşmıştır. İngiltere örneği, monarşinin sembolik meşruiyetinin ulusal kimliği tanımlamadaki özel rolü itibarıyla istisnai bir karakterde gözükmektedir.

11- Anthony Smith ve onu takiben etnosembolistlerin pek çoğu, modern ulusların inşası sürecinde "geçmişteki etnik çekirdeğe ait" mitlerin ve onları derleyen entelektüel çevrelerin önemine değinirler. Bu noktada Smith'in (1998: 190-193) vurguladığı "ethnie-ulus devamlılığı" meselesine temkinli yaklaşmak kaydıyla, çeşitli milliyetçi entelektüellerin ve özellikle tarihçilerin bu süreçteki rollerine odaklanan çalışmalara birkaç örnek için bkz. (Smith, 1999: 29-57; Smith, 2009: 200-205).

Kaynakça

Akçura Y (2014). *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

Anderson B (1998). *The Spectre of Comparisons: Nationalism, Southeast Asia and the World*. New York: Verso.

Anderson B (2006). *Imagined Communities*. New York: Verso.

Antonius G (1938). *The Arab Awakening: The Story of the Arab National Movement*. New York: J.B. Lippincott Company.

Armstrong J (1982). *Nations before Nationalism*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Bhabha H (2000). *Nation and Narration*. London: Routledge.

Billig M (2004). *Banal Nationalism*. London: SAGE.

Bourdieu P (1990). *In Other Words*. Çev. M Adamson. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu P ve Wacquant L (1992). *An Invitation to Reflexive Sociology*. Chicago: University of Chicago Press.

Bourdieu P (1993). *The Field of Cultural Production*. Cambridge: Polity Press.

Bourdieu P (2020). *Sanatın Kuralları: Yazınsal Alanın Oluşumu ve Yapısı*. Çev. N K Sevil. İstanbul: Alfa Yayınları.

Bourdieu P (2021). *Genel Sosyoloji: Collège de France Dersleri (1981-1983)*. Çev. Z Emirosmanoğlu. İstanbul: İletişim Yayınları.

Brubaker R (1994). *Citizenship and Nationhood in France and Germany*. London: Harvard University Press.

Brubaker R (1996). *Nationalism Reframed: Nationhood and the National Question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Calhoun C (1997). *Nationalism*. Buckingham: Open University Press.

Callewaert S (2006). Bourdieu, Critic of Foucault: The Case of Empirical Social Science against Double-Game Philosophy. *Theory, Culture & Society*, 23(6), 73-98.

Danış M F (2020). Bourdieücü Bir Milliyetçilik Kuramı İçin Başlangıç: Literatürün Eleştirisi ve Temel Varsayımlar. *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 19-64.

Danış M F (2024). *Fenike Miti ve Fenikecilik: Lübnan Düşüncesinin Temelleri*. İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Direk, Z (2021). *Başkalık Deneyimi*. İstanbul: Fol Yayınları.

Elsie R (t.y.). Sami Bey Frasheri: What Will Become of Albania? Albanian History. http://www.albanianhistory.net/1899_Frasheri/index.html. Son erişim tarihi, 21/11/2024.

Foucault M (1980). *Power & Knowledge*. Çev. C Gordon, L Marshall vd. New York: Pantheon Books.

Foucault M (2014). Yazar Nedir?. İçinde: F Keskin (der), *Sonsuza Giden Dil*, Çev. Ö Albayrak. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 224-260.

Fowler B (1997). *Pierre Bourdieu and Cultural Theory: Critical Investigations*. London: SAGE.

Gat A (2012). *Nations: The Long History and Deep Roots of Political Ethnicity and Nationalism*. New York: Cambridge University Press.

- Gellner E (1983). *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell.
- Gorski P (2015). Millet-leşme Mücadeleleri: Bourdieücü Milliyetçilik Kuramı. İçinde: P Gorski (der), *Bourdieu ve Tarihsel Analiz*, Çev. Ö Akkaya. Ankara: Heretik Yayınları, 313-347.
- Gökalp Z (1991). *Türk Uygarlığı Tarihi*. İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Gökalp Z (2010). *Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Graetz H (1891). *History of the Jews*. v. I. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.
- Graetz H (1895). *History of the Jews*. v. V. Philadelphia: The Jewish Publication Society of America.
- Halink S (2017). Noble Heathens: Jon Jonsson Adils and the Problem of Iceland's Pagan Past. *Nations and Nationalism*, 23(3), 463-483.
- Hall S (1992). Question of Cultural Identity. İçinde: S Hall, D Held ve T McGrew (der), *Modernity and its Futures*. Cambridge: Polity Press, 273-327.
- Helbling M (2007, Haziran 12-13). Re-conceptualizing the construction of nations with Bourdieu's help [Konferans Sunumu]. *Cronem Conference 07: Nationalism and National Identities Today*, University of Surrey, England.
- Hobsbawm E (2000). Introduction. İçinde: E Hobsbawm ve T Rangers (der), *The Invented Traditions*. New York: Cambridge University Press, 1-15.
- Horváth M (2007). History of the Hungarian war of independence of 1848-1849. İçinde: B Trencsenyi ve M Kopecek (der), *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe 1770-1945, National Romanticism*. Budapest: Central European University Press, 57-65.
- Hroch M (1985). *The Social Preconditions of National Revival in Europe*. Çev. B Fowkes. New York: Cambridge University Press.
- Hutchinson J (1987). *The Dynamics of Cultural Nationalism: The Gaelic Revival and the Creation of the Irish Nation State*. London: Allen & Unwin.
- Hutchinson J (1994). Cultural Nationalism and Moral Regeneration. İçinde: J Hutchinson ve A Smith (der), *Nationalism*. Oxford: Oxford University Press, 122-131.
- Kaya A (2016). Pierre Bourdieu'nün Pratik Kuramının Kilidi: Alan Kavramı. İçinde: G Çeğin, E Göker, A Arlı ve Ü Tatlıcan (der), *Ocak ve Zanaat: Pierre Bourdieu Derlemesi*. İstanbul: İletişim Yayınları, 392-421.
- Kedourie E (1961). *Nationalism*. London: Hutchinson University Library.
- Khalidi R (2010). *Palestinian Identity: The Construction of Modern National Consciousness*. New York: Columbia University Press.
- Danış M F (2025). Ulus-Kurucu Metin: Yazınsal Alan ve Milliyetçilik İlişkisi Üzerine Bir Taslak. *Mülkiye Dergisi*, 49(2), 183-208.

Krebs C (2011). *A Most Dangerous Book: Tacitus's Germania from the Roman Empire to the Third Reich*. New York: W.W. Norton & Company.

Leerssen J (2006). *National Thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Özkırmı U (2013). *Milliyetçilik Kuramları: Eleştirel Bir Bakış*. İstanbul: Doğu Batı Yayınları.

Paparrigopoulos C (2007). History of the Hellenic Nation. İçinde: B Trencsenyi ve M Kopecek (der), *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe 1770-1945, National Romanticism*. Budapest: Central European University Press, 72-81.

Payne M (2005). *Greenblatt Reader*. Oxford: Blackwell.

Said E (2009). *Başlangıçlar: Niyet ve Yöntem*. Çev. F B Aydar. İstanbul: Metis Yayınları.

Said E (2017). *Şarkiyatçılık: Batı'nın Şark Anlayışları*. Çev. B Yıldırım. İstanbul: Metis Yayınları.

Sand S (2009). *The Invention of the Jewish People*. Çev. Y Lotan. New York: Verso.

Smith A (1998). *Nationalism and Modernism*. London: Routledge.

Smith A (1999). *Myths and Memories of the Nation*. New York: Oxford University Press.

Smith A (2001). Ethnic and Territorial Nationalism. İçinde: A Leoussi (der), *Encyclopedia of Nationalism*. London: Transaction Publishers, 62-64.

Smith A (2009). *Ethnic Origins of Nations*. Oxford: Blackwell Publishing.

Spencer P ve Wollman H (2020). *Milliyetçilik*. Çev. K Kelebekoğlu. İstanbul: Tohum Yayıncılık.

Spiering M (1999). *Nation Building and Writing Literary History*. Amsterdam: Rodopi.

Swartz D (1997). *Culture and Power: The Sociology of Pierre Bourdieu*. Chicago: University of Chicago Press.

Thiesse A M (2021). *Ulusal Kimliklerin İnşası: 18. Yüzyıldan 20. Yüzyıla Avrupa*. Çev. S Sezer. İstanbul: Babil Kitap.

Watson P (2010). *The German Genius: Europe's Third Renaissance, the Second Scientific Revolution and the Twentieth Century*. London: Simon and Schuster.

Weber M (2019). *Economy and Society*. K. Tribe (der). Massachusetts: Harvard University Press.

Avrupa Sol Literatüründe Erken Dönem Ulusal Sorun Tartışmalarına Eleştirel Bir Bakış

Tünay Aras, İstanbul Gelişim Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
ORCID: 0000-0003-3837-5054

E-Posta: taras@gelisim.edu.tr, ttunayaras@gmail.com

Öz

Ulus devlet fikri 19. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanmış ve çok uluslu imparatorlukların yerini almıştır. Bu süreçte birçok ulus kendi kaderini tayin ederken geç kapitalistleşen ve milliyetçilik ideolojisiyle geç tanışan milletler ulus devletlerini kuramamışlardır. Farklı ulusların egemenliği altındaki etnik gruplar kaderlerini tayin etmek için harekete geçtiklerinde ise ulusal sorunlar ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla ulusal sorun meselesi ulus devletlerin ortaya çıkışından günümüze devam eden bir durumdur. Bu sorunlar bağlamında gerçekleşen ulusal mücadeleler birçok çatışmaya yol açarken, akademik tartışmalara da yansımıştır. Özellikle sol ideoloji, ulusal sorunlara nasıl yaklaşılması gerektiği konusunda önemli tartışmalar yürüttü. Farklı bakış açılarıyla, bir taraftan sınıf mücadelesinin uzun vadede başarı sağlaması ve etnik çatışmaların sonlandırılması için ulusal mücadelelerin desteklenmesinin gerekliliği vurgulanırken, diğer taraftan ezilen ulusların mücadelesine verilecek desteğin bu toplumlarda milliyetçiliğin ve burjuvazinin güç kazanmasına yol açacağı savunuldu.

Öncelikle Marks ve Engels'in çalışmalarında rastladığımız, daha sonra Rosa Luxemburg ve Lenin başta olmak üzere birçok düşünür tarafından devam ettirilen ulusal sorun tartışmaları geniş bir literatüre sahiptir. Marks ulusal sorunu merkeze alan kapsamlı teorik bir tartışma sunmasa da yazdığı metin aralarında ve mektuplarında, Engels'in de katkılarıyla ulusal sorunu değerlendirmiştir. Ancak ulusal sorun konusu Marks'tan çok Marksistler ve diğer sol fraksiyonlar arasında önemli bir tartışma konusu oldu. Bu tartışmanın erken döneminde ön plana çıkan isimler ise Rosa Luxemburg ve Lenin'dir. Bu yüzden Marks ve Engels'in görüşleri analiz edildikten sonra Lenin ve Luxemburg'un ulusal soruna yaklaşımları karşılaştırmalı olarak değerlendirilmiştir. Ayrıca Avusturyalı Marksist Otto Bauer'in farklı bir bakış açısıyla ulusal sorunlara kültürel özerklik yönünden getirdiği çözüm önerisi üzerinde durulmuştur. Bu tartışmada çoğunlukla birincil kaynaklar referans alınırken, ilgili metinlerin çelişkili ve güçlü yanları karşılaştırmalı şekilde analiz edilerek erken dönem ulusal sorun tartışmalarının sol literatürde nasıl şekillendiği irdelenmiştir. Bu çalışmanın temel motivasyonu sınıf siyaseti ve kimlik siyaseti olarak ulusal hareketleri bir arada yürütmenin olanaklarını tarihsel tartışmalar bağlamında analiz etmektir. Bugün sol hareketler içerisinde hala devam eden bu tartışmanın nasıl bir revizyonla günümüz koşullarında devam ettirilebileceği çalışmanın sonuç bölümünde tartışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Marksizm, Ulusal Sorun, Kendi Kaderini Tayin Hakkı, Tarihsiz Halklar, Sınıf Siyaseti.

A Critical Overview of Early National Question Debates in the European Left Literature

Abstract

The idea of the nation-state gained prominence in the 19th century and gradually replaced multi-ethnic empires. During this process, many nations were able to determine their own fate, while those that industrialized later and encountered nationalism later on failed to establish their nation-states. National problems arose when ethnic groups under the rule of different nations took action to determine their fate. As a result, the issue of national problems has persisted from the emergence of nation-states to the present day. National struggles that occurred in this context have led to numerous conflicts and also sparked academic debates. Left-wing ideology, in particular, has played a central role in discussions about how national issues should be approached. There are differing viewpoints: on the one hand, it is argued that supporting national struggles is necessary to achieve long-term success in the class struggle and to end ethnic conflicts. On the other hand, critics claim that supporting the struggles of oppressed nations could lead to the rise of nationalism and strengthen the bourgeoisie within those societies. Debates on the national issue, which first appeared in the works of Marx and Engels, and later developed by thinkers such as Rosa Luxemburg and Lenin, have a vast body of literature. Although Marx did not present a comprehensive theoretical framework on the national question, he addressed it in his writings and correspondence, often in collaboration with Engels. Nevertheless, the national question became a significant topic of debate among Marxists and other leftist factions than it was for Marx himself. Rosa Luxemburg and Lenin stand out as key figures in this debate. This study provides a comparative evaluation of Lenin and Luxemburg's approaches to the national question, following an analysis of the views of Marx and Engels. In addition, Otto Bauer's proposal for cultural autonomy as a solution to the national question is discussed. The debate primarily draws on primary sources, and the conflicting and influential aspects of the relevant texts are analyzed to understand how early discussions on the national question shaped European left-wing literature. The primary motivation of this study is to explore the possibilities of combining class politics and identity politics in national movements within the context of historical debates. The conclusion addresses how this ongoing debate within leftist movements can be revised to remain relevant under contemporary conditions.

Keywords: Marxism, National Question, Right to Self-Determination, Historeless Peoples, Class Politics.

Giriş

Marksist teori bağlamında yapılan çalışmalarda ağırlıklı olarak sınıf mücadelesi ve sınıf mücadelesi dolayımında meydana gelen toplumsal meseleler üzerinde durulsa da toplumun eşitsizlik yaratan, sömürü ve tahakküme yol açan diğer aksak ve arızı yönlerine de odaklanmaktadır. Farklı analiz ve soyutlama düzeylerinde bizzat Marks tarafından yapılan çalışmalarda temel altyapı birimi olarak üretim ilişkilerinin yanı sıra temel üst yapı birimleri de inceleme alanına dahil edilmiştir. Burada önemli bir yanlış anlaşılmanın önüne geçmek için şunu belirtmeliyiz ki; Marks yaptığı çalışmalarda üst yapı birimlerini dışlamaz. Marks'ın yaptığı asıl şey çalışmalarına bir öncelik sırası çizmektir. Bu sıralamada üretim, mübadele, emek, yabancılaşma gibi alt yapı birimini ilgilendiren konulara öncelik verilse de bu Marks'ın devlet, ulusal sorun¹, siyaset gibi üst yapıyı içeren konulara önem vermediği anlamına gelmez. Bunun aksine Marks'ın (2016) çalışmalarında alt yapı temel belirleyici olmakla birlikte üst yapıyla sürekli bir biçimde karşılıklı etkileşimde olan ve birbirlerini etkileyen, belirleyen iki alan niteliğindedir. Nihai kertede altyapının temel belirlenime sahip olması üst yapı tarafından etkilenmediği anlamına gelmez. Bir toplumun içerisinde bulunduğu maddi koşulların yanı sıra siyasal atmosferi, egemen blok içerisindeki fraksiyonlar arasındaki güç mücadeleleri ve bu güç mücadelesi bağlamında oluşan iktidar biçiminin proletarya üzerinde kurduğu tahakküm hem sınıf mücadelesinin seyrini hem de mücadelenin karakterini ciddi bir biçimde etkilemektedir. Çalışmalarına baktığımızda Marks'ın Fransız Üçlemesi olarak bilinen çalışma serisinde bu konuya detaylı bir biçimde eğildiğini görmekteyiz.² Özellikle *Louis Bonaparte'in 18 Brumaire'i* Marks'ın hem devleti hem de egemen fraksiyonlar arasındaki güç mücadelesini analiz etmesi, bu bağlamda çarpıcı bir örnektir (Marks, 2016). Sınıf mücadelesi perspektifinden kopmadan farklı bir soyutlama düzleminde bu konuya eğilen Marks, görünenden yola çıkarak toplumsal bir olayın görünmeyen ana izlek ve nedenlerini ortaya koyması, Marksist teorinin sadece sınıfsal mücadele bağlamında çözümler üreten bir yapıya sahip olmadığını bunun yanı sıra etkileşim ve değişim içerisinde sürekli bir şekilde dönüşen toplumu anlama yöntemi olduğunu hatırlatmaktadır.

Sol ideolojinin düşünce dünyasını şekillendiren tarihsel materyalizm, en genel anlamıyla toplumun maddi temellerinin üretimi ve yeniden üretiminin tarihsel gelişmede belirleyici olduğu varsayımına dayanır. Bu belirlenim sol ideolojide üretilen bütün düşünce, tutum ve politikaları etkilemektedir. Aynı zamanda tarihi, sınıfların mücadelesinden ibaret gören bu belirlenim solun bütün pozisyon alışlarını sınıf mücadelesi dolayımında ele almaktadır.

Benzer biçimde solun ulusal soruna yaklaşımı da sınıf mücadelesiyle ilişkilidir. Marks'ın erken dönem çalışmalarından, günümüz materyalist yöntemle yapılan akademik çalışmalara kadar ulusal sorunla ilgili yapılan bütün çalışma ve tartışmalarda asıl mesele ulusal mücadeleleri desteklemenin sınıf mücadelesine kısa ve uzun vadede katkı sağlayıp sağlayamadığı olmuştur. Dolayısıyla ulusal sorun meselesiyle ilgili yapılan tartışmalara baktığımızda bu genel çerçeveyi düşünerek değerlendirme yapmak yerinde olacaktır.

Bu çalışma bağlamında Marks'ın sınıf mücadelesine odaklanarak ulusal sorun ve sömürülen halkların deneyimlerini görmezden geldiği ve hatta bu sömürü biçimini pre-kapitalist toplumların modernleşmesi bağlamında olumladığı yönündeki yaygın kanı tartışmaya açık bir konudur. Bu sebeple çalışmanın ilk kısmında Marks ve Engels'in ulusal sorun hakkındaki düşüncelerine değinilerek bu konuya verdikleri önem ve yükledikleri anlamı irdelemek yerinde olacaktır. Marks'ın ulusal soruna bakışının tarihsel süreç içerisinde geçirdiği değişimi takip etmek ve Engels'in kurmuş olduğu perspektifi anlamlandırdığımızda ve daha sonraki süreçte yapılan tartışmaların eklektik veya karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmesini mümkün kılacaktır. Bu değerlendirmenin ardından Marksistler tarafından ulusal sorunun hangi parametreler üzerinden tartışıldığı ve erken dönem sol gelenek içerisinde ulusal sorun meselesine dair yapılan tartışmaların izlerini sürmek mümkündür. Özellikle Rosa Luxemburg ve Lenin'in ulusal sorun hakkındaki fikirlerini karşılaştırmalı bir şekilde tartışmak konuyu anlaşılabilir kılacaktır. Uluslararası düzlemde Marksist gelenek ve sol hareketlerin ulusal sorun konusundaki erken dönem tartışmaları genel hatlarıyla irdelendikten sonra bu tartışmalarda yer alan teorik çözümlerinin sorunlu yönleri üzerinde durularak temel çelişki ve yanlış tespitlere dikkat çekmek, eleştirel bir analiz için gereklidir. Tarihsel bağlam ve teorik tartışmalar bir arada işlenerek ulusal mücadelenin anti-emperyalist ve anti-sömürgeci bir bağlamda sınıf mücadelesi içerisinde desteklemenin ne ölçüde mümkün olduğu tartışılmıştır.

Yapılan bu tartışmanın temel amacı günümüzde hala devam eden ulusal hareketler için sol ideolojinin geliştirmiş olduğu erken dönem stratejileri eleştirel bir biçimde değerlendirerek, çalışmanın sonuç bölümünde günümüz koşullarında bu teorik tartışmaların ulusal sorun meselesine çözüm üretme potansiyellerini ortaya koymaktır. Marks ve Engels'in çalışmalarında rastladığımız ve daha sonra Rosa Luxemburg ve Lenin başta olmak üzere birçok düşünür tarafından devam ettirilen ulusal sorun tartışmaları günümüzde solun ulusal sorun stratejilerinde önemli bir referans noktası

olmaya devam etmektedir. Dolayısıyla bu düşünürlerin ulusal sorunu ele alış biçimlerinin güçlü ve zayıf taraflarını karşılaştırmalı bir biçimde ele almak, konuyla ilgili yapılan değerlendirmelerin tasnifini kolaylaştıracağı gibi yeni perspektiflerin geliştirilmesine de katkı sağlayacaktır. Bu düşünürlerin ulusal sorunla ilgili düşüncelerinin yarattığı dikotominin dışında, alternatif bir bakış olarak Otto Bauer'in ulusal soruna bakışı da analiz edilerek sunduğu çözüm imkanları ve zayıf yönleri ortaya konulmuştur. Bauer'in yaklaşımı içerden bir revizyon önermesi, farklı bir perspektif ve alternatif bir bakış açısı sunması sebebiyle önemlidir. Dolayısıyla çalışma literatürde var olan ulusal sorun tartışmasını karşılaştırmalı bir biçimde ele alarak erken dönem örneklerini incelemiş ve konuyla ilgili başlıca sorular üzerinde durmuştur. Bu doğrultuda çalışmanın cevap aradığı sorular şu şekilde sıralanabilir: Sol ideolojinin ulusal hareketlere bakışının şekillenmesinin tarihsel öncülleri nelerdir? Bu öncüllerin zayıf ve güçlü tarafları karşılaştırmalı ve eleştirel bir bakış açısıyla incelendiğinde ortaya çıkan sonuçlar, solun ulusal sorun stratejilerine nasıl etki etmiştir? Gelişen yeni koşullara cevap vermek adına sol ideolojinin stratejisi hangi doğrultuda şekillenebilir?

Marks ve Engels'in Ulusal Soruna Bakışı

Bugünden baktığımızda *ulusların kendi kaderini tayin hakkı*³, kavramına yüklediğimiz anlam ulusal soruna bakış açımızı belirleyen temel noktadır. Bu kavramdan, bir ulusun çoğunlukta olduğu bir coğrafya üzerinde mutlak egemenliğini anlamak, modern kapitalist devlet olan ulus-devlet mantığıyla örtüşen bir durumdur. Ulus devletin içerisinde yer alan burjuva sınıfının çıkarlarına hizmet edecek olan bu yapılanmanın sınıfsal ayrımları konsolide ederek, kapitalist sistemin akışkanlığını sağlayacağı öngörülebilir. Ulusal burjuvazinin egemenliği altında kurulacak bu yapılanma, burjuva hukukuna, yaşam pratiklerine ve iktidarına meydan okuyacak herhangi bir muhalefeti baskılamaya çalışacağı için solda durarak ulusal sorun karşısında bir tavır geliştirmek oldukça güçtür (Alev, 1975).⁴

Özellikle ulusal sorunların ilk ortaya çıkmaya başladığı 19. yüzyıldan bu sorunlar için doğru pozisyon almak, sınıf mücadelesini sekteye uğratmadan ulusal sorunları ele almak derin bir tartışma konusu oldu. Sosyalistler ulusal mücadeleleri desteklemeli mi? Marks ve Engels'ten başlayarak günümüz sol literatüründe devam etmekte olan bu tartışmada özellikle Marks ve Engels'in konuya yaklaşımları farklı şekillerde yorumlanarak birçok perspektif ortaya konulmuştur. Kimileri –özellikle Hindistan üzerine mektuplarında– Marks'ın sömürgeciliği gelişmemiş toplumların gelişmesinin bir aracı olarak yorumladığını ve bu bağlamda ulusal sorunları destekleme

konusunda Marks'ı daha liberal bir perspektifle okurken (Eagleton vd., 1993: 46), kimileri ise ulusal sorundan ziyade sadece sınıf mücadelesine odaklanmaktadır (Luxemburg, 2010). Bu iki yorum da Marks'ın düşünce dünyasının çok uzağındadır. İlk yorum modernleşmeci liberal argümanlar dolayısıyla Marksist düşüncenin çarpıtılmış bir yanlış anlaşılmasından ibaret iken ikinci yorum ise Ortodoks Marksist perspektiften üretilmiş olması sebebiyle Marks'ın düşüncelerini oldukça dar bir alana hapsetmektedir.

Marks ve Engels için toplumsal mücadelenin ana ekseninin sınıf mücadelesi olduğu bilinen bir gerçektir. Ulusal sorunlarla ilgili aralarındaki yazışmalardan da anlaşılacağı üzere ulusal mücadeleler ise bu sınıfsal mücadeleye uzun ve kısa vadede katkı sağladığı ölçüde desteklenmeli ve bu konuda stratejik davranılmalıdır (Marks ve Engels, 1996: 12). Dolayısıyla Marks ve Engels'in ulusal sorunlar ile ilgili yorumlarına baktığımızda bu yorumları sınıf mücadelesinden azade düşünmek doğru olmayacaktır (Güler, 2001: 21). Marks geri kalmış toplumların sömürgeciliğini değerlendirdiğinde burada kapitalizmi ve emperyalist sömürüyü liberal bir perspektif ile olumlamaktan ziyade bu sömürü biçiminin geri kalmış toplumlarda sınıfsal yapıları belirginleştirerek uzun vadede sınıf mücadelesine yapacağı katkıya odaklanmaktadır (Marks ve Engels, 1996: 12). Buna rağmen Marks'ın "ulus" kavramını tanımlayarak ulusal sorun konusunda teorik bir açıklama yaptığını ve proletaryanın bu konuda benimseyeceği bir strateji ortaya koyduğunu söyleyemeyiz. Çalışmalarının bazı bölümlerinde ve yazdığı mektuplarda konuya değinen Marks'tan ziyade materyalizmle çelişkili bir biçimde, özcü ve idealist bir yaklaşımla da olsa Engels'in (1869, 2019) ulusal sorunla ilgili daha fazla çalışma yaptığı görülmektedir.

Marks'ın hayatı boyunca ulusal sorun konusunda tek bir düşünceye sahip olduğunu söylemek güçtür. Ulusal sorun 19. yüzyılda itibaren belirginleşmeye başlayan bir konu olduğu için Marks'ın konuyla ilgili birbiriyle çelişen ifadelerine rastlamak mümkündür. 1848 yılında yayınlanan ve erken dönem çalışmalarının içerisinde değerlendirilebilecek *Komünist Manifesto*'da Marks (2008: 293), bir taraftan proletaryanın enternasyonal karakterini vurgularken diğer taraftan da belirli bir ekonomizm bakışıyla uluslararası kapitalist sistemin gelişmesiyle ulusal yapıların ortadan kalkmaya başladığı konusunda iyimser bir tavır takınmaktadır. *Komünist Manifesto*'da (Marks ve Engels, 2014: 41), "Burjuvazi dünya pazarını sömürerek bütün ülkelerdeki üretim ve tüketime kozmopolit bir nitelik kazandırmıştır. Burjuvazi sanayinin üzerinde durduğu ulusal zemini ayaklarının altından çekip alarak gericileri büyük bir yasa boğmuştur" demektedir. Benzer bir biçimde ileri kapitalist

ülkelerde modern sanayi emeği ve sermayenin modern boyunduruğunun proleterlerde ulusal karakterin zerresini dahi bırakmadığını vurgulamaktadır (Marks ve Engels, 2008: 31). Böylelikle bir taraftan burjuvaziye ilerici bir misyon atfetmekte ve diğer taraftan burjuvazinin bu devrimci karakterinin proletarya tarafından sürdürülerek ulusal yapıların tasfiye edilmesine vurgu yapmaktadır. Dolayısıyla bu yorumdan yola çıkarak, kapitalizmin küreselleşmesiyle birlikte ulusal sorunların ortadan kalkabileceği yargısına varılabilir. Fakat Marks bir taraftan bunu vurgularken diğer bir çalışmasında her ulusun burjuvazisinin hala farklı ulusal çıkarlara sahip olmayı sürdürdüğünü belirtmesi önemli bir çelişkiye yol açmaktadır (Marks, 2013: 64). Ayrıca proletaryanın her şeyden önce siyasal üstünlüğü kurması gerektiğine yapmış olduğu vurgu (Marks ve Engels, 2008: 40), “ulusal sınıf” yani ulusal burjuvazinin elindeki siyasal iktidarın ulusal proletarya tarafından devralınması anlamına gelir (Nimni, 1991: 41).⁵

Marks’ın ulusal sorunla ilgili geç dönem düşüncelerine baktığımızda ise bakış açısını değiştirdiğini görmekteyiz. 9 Nisan 1870’te Sigfried Meyer ve August Vogt’a gönderdiği mektupta İrlanda Sorunu ile ilgili görüşlerini belirtirken tam tersi bir argüman kullanmaktadır. Kapitalizmin küreselleşmesiyle ulusal sorunların sona ereceği yönündeki iyimserlik yerini enternasyonalin ulusal sorunlara destek yoluyla proleter devrimi çabuklaştırma inancına bırakır.

İngiltere, sermayenin metropolü, şimdide dek dünya pazarını yöneten güç, günümüzde işçi devrimi açısından en önemli ülkedir; dahası, bu devrimin maddi koşullarının belli bir olgunluk derecesine eriştiği tek ülkedir. Dolayısıyla, Uluslararası Emekçiler Demeği, her şeyden önce İngiltere’deki toplumsal devrimi çabuklaştırmayı amaçlar. Çabuklaştırmanın tek aracı da İrlanda’yı bağımsız yapmaktır. Öyleyse Enternasyonalin ödevi İngiltere ile İrlanda arasındaki çatışmayı her yerde öne çıkarmak ve her yerde, açıkça İrlanda’dan yana olmaktır. Londra’daki merkez konseyin özel görevi İngiliz işçi sınıfında, İrlanda’nın ulusal kurtuluşunun, onlar için soyut adalet ya da insancıl duygular sorunu olmadığı ama kendi toplumsal kurtuluşlarının ilk koşulu olduğu bilincini yaratmaktır. (Marks, 1996: 15)

Marks’ın ulusal sorun hakkındaki geç dönem düşüncelerini ortaya koyan bu ifadeler ulusal sorunun Marks tarafından “adalet ya da insancıl duygular meselesi” olarak değil, devrimsel süreçte pragmatik ve stratejik bir manivela olarak düşünüldüğünü gösterir (Marks ve Engels, 1996: 12). Marks İrlanda Sorunu ile ilgili yazdığı mektubun diğer bölümlerinde burjuvazinin ulusal düşmanlıkları körüklediğine vurgu yapmaktadır. Marks kapitalist güçler arasındaki pazar mücadelesinin çatışmaya yol açtığını belirterek,

bir ulusun diğ er uluslar tarafından sömürülmesinin işçi sınıfları arasında düşmanlık yarattığını ve egemen sınıfın yarattığı şovenizmin ideolojik bir araca dönüşerek burjuvazinin proleter sınıf üzerindeki egemenliğinin sürdürülmesine sebep olduğunu belirtmektedir (Marks ve Engels, 1996: 12). Farklı ulusların proleter sınıflarını karşı karşıya getiren ve düşmanlaştıran bu durumu gören Marks (2019), enternasyonal buna karşı mücadele etmeye çağırarak geç dönem çalışmalarında politik bir strateji ortaya koymaktadır. Bu stratejinin daha sonraki süreçte Lenin'in ulusal sorunlara bakışının temellerini oluşturduğunu görmekteyiz.

Polonya sorunu hakkında da benzer bir strateji izleyen Marks, Polonya ulusal mücadelesine verdiği desteği, demokratik bir tutumla hareket etmekten ziyade, söz konusu dönemde – işçi sınıfına yaptığı baskılardan dolayı – Avrupa'da gericiliğin kalesi olarak görülen Çarlık Rusya'sına karşı verdiği mücadeleye dayandırmaktadır (Löwy, 1977: 66). Marks Polonya meselesinde stratejiyi yine devrimi çabuklaştırma perspektifiyle kurmuş olsa da meseleye bakışı önemli bir tartışma konusu ortaya çıkarmıştır. Polonya Çarlık gericiliğiyle mücadele ederken kendi kaderini henüz tayin edememiş olan bazı Slav halkları ise –örneğin Çekler – Çarlık rejimine önemli bir askeri güç sağlamaktaydı. Bu durumda söz konusu halkların bağımsızlık mücadelelerine destek verilip verilmeyeceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu soruya Marks'tan ziyade Engels'in cevap vermeye çalıştığını görmekteyiz.

Engels, hem İrlanda hem de Polonya sorunu konusunda Marks'ın ortaya koyduğu stratejiyi benimsese de, ulusal mücadelelere destek konusunda hangi uluslara destek verilip verilmeyeceği yönünde bir ayrıma gitmesi hem kendisinin hem de takipçilerinin ulusal mücadeleler konusunda eleştiriye açık düşünceler ortaya koymasına yol açmıştır. Engels, ulusal sorun hakkındaki fikirlerini kavramlaştırırken “Tarihsiz Halklar” kavramını kullanmıştır. 1848 devrimlerinin başarısızlığa uğramasının sebeplerinden yola çıkarak, Slav halklarının çoğunun karşı-devrim hareketi içerisinde yer aldığını belirterek ulusal kalıntılar olarak gördüğü bu halkların hiçbir zaman ilerici ve devrimci hareketler içerisinde bulunamayacağına vurgu yaparak, ulusların kaderini tayin hakkının ancak tarihin inisiyatifini üstlenen ve özünde devrimci nitelikler taşıyan – Almanlar, Macarlar, Polonyalılar – halklara tanınabileceğini ifade etmiştir. Engels diyalektik materyalizmin ruhuna aykırı bir biçimde yaptığı bu değerlendirmede oldukça özcü argümanlar kullanmıştır. Konuyla ilgili düşüncelerine kısmen de olsa baktığımızda şu ifadeleri görmekteyiz:

(...) Bir tarafta, devrimin tarafında, Almanlar, Polonyalılar ve Macarlar; diğer tarafta, karşı devrimin tarafında diğerleri, yani Polonyalılar hariç tüm Slavlar, ayrıca Transilvanya'nın Rumenleri ve Saksonları vardı. (...) Avusturya'nın bugüne kadarki tüm tarihi bunun bir kanıtıdır ve 1848 yılı bunu doğrulamıştır. Avusturya'nın tüm ulusları ve milliyetleri arasında, tarihe aktif olarak müdahale etmiş ve hala bağımsız yaşam yeteneğine sahip olan yalnızca üç ilerleme taşıyıcısı vardır: Almanlar, Polonyalılar ve Macarlar. Bu nedenle (bu uluslar) artık devrimcidirler. Diğer tüm büyük ve küçük ulusların ve halkların başlıca görevi, evrensel devrimci fırtınada yok olmaktır. (Engels, 2019: 230)

Yukarıdaki alıntıya ve söz konusu metnin devamına baktığımızda Engels (2019: 230), Alman ve Macar uluslarını uygarlığın, ilericiliğin ve devrimlerin temsilcileri olarak övüyor ve bölgedeki tüm halklarını aktif ve pasif, yönetenler ve yönetilenler, ilerici ve gerici olarak ayırıyor. Birinci gruptaki devletlerin tarihlerinin gereği olarak devrimci rolü üstlenerek aslında tarihin inisiyatifi üstlendiklerine vurgu yapar. İkinci grup, "tarihsiz halklar" olarak etiketlenir; bu halklar pasif, yönetilen ve karşı-devrimci nitelikler taşır. Engels'in yaptığı bu değerlendirme her şeyden önce bizzat benimsediği materyalist tarih anlayışıyla çelişkili bir durumdur. Materyalist olmanın ötesinde tarihin idealist bir yorumu olan bu değerlendirmenin Marksizm içinde de bir yeri yoktur. Engels'in Hegel idealizminden yola çıkarak yaptığı bu değerlendirmeyi kendisi de ifade etmektedir. "Tarihsel" ve "tarihsel olmayan" halklar kavramı Hegel tarafından ortaya atılan kavramlardır. Engels ise bunu referans göstererek: "Hegel'in dediği gibi, tarihin akışı içinde acımasızca ezilen bir ulusun bu kalıntıları, bu ulusal artık, her zaman karşı-devrimin fanatik temsilcisidir ve tamamen yok edilene veya tüm varlığıyla ulussuzlaştırılana kadar öyle kalır" ifadelerini kullanmıştır (Engels, 2019: 232). Engels'in tarihsiz halklar olarak gördüğü devletsiz ulusların 19. yüzyılda karşı-devrim bloğu içerisinde yer alması yaygın bir durumdu. Fakat bunun sebebi Engels'in belirttiği gibi bu ulusların gerici karakterinden değil, dönemin toplumsal, ekonomik ve politik koşullarından ileri gelmekteydi (Rosdolsky, 1986: 126).

Engels'in bu çelişkiyi anlayacak entelektüel derinliğe sahip olduğunu düşünecek olursak uluslar arasında böylesine bir ayırım çizmesinin temel nedeni neydi? Bunun sebebi 1848-49 devrimlerinde belirginleşen toplumsal çelişiklerdi. Bu devrim ilk olarak ancak Alman burjuvazisini ve onun müttefiki olan Macar ve Polonya soylularını iktidara getirebilirdi. Bunun önündeki en büyük engel ise Engels'in tarihsiz haklar olarak gördüğü uluslardı. Sol için devrimin önündeki bu nesnel engeli ve uzlaşmaz çelişkiyi aşmanın bir

yolu bulunamadığı için, Alman burjuvazisine, Macar ve Polonya soylularının hegemonyasına başkaldıran halkları devrimin “doğal düşmanları” ilan etmekten başka çare kalmıyordu. Bu durumda, sosyal sınıf yerine ulusa göre yapılan bu ayırım tarihten ve bu ulusların doğasından türetilmiş oluyordu (Rosdolsky, 1986: 131). Böylelikle materyalist tarih anlayışını benimseyen devrimci sol, geleneksel ve idealist Hegelci doktrinine geri dönerek tarihsel mitolojiye başvurup, devrimin önündeki asıl nesnel koşul ve zorlukları görünmezlik pelerininin arkasına iterek hatalı bir sosyolojik okumanın ortaya çıkmasına yol açtı.

Engels’in 1849 yılında “The Magyar Struggle” adlı yazısında ulusal sorunla ilgili dile getirdiği bu düşünceleri daha sonraki süreçte de değişmedi. 1866 yılında Polonya sorunu üzerine yazdığı üç bölümlük yazısında da ulusal sorun hakkındaki bu çelişkili tutumunda ısrar etmekteydi. Ulusal birlik ve bağımsızlık konusunda Avrupa’nın büyük tarihi uluslarıyla, Çarların ve İmparatorların maşası olan ve ulus olma bilinç ve yeteneklerine sahip olmayan milletleri karşıt iki kategori olarak değerlendirmekteydi (Engels, 1866). Yalnızca öldükten sonra “Tarihte Zorun Rolü” adıyla yayınlanan tamamlanmamış elyazmalarının ulusal sorunla ilgili bölümünde uluslararası barışın sağlanması için bütün ulusal sürtüşmelerin giderilerek “her halkın bağımsız ve kendi evinin efendisi” olması gerektiğine vurgu yapar (Engels, 2016: 58).

Marks Sonrası Sol Gelenek İçerisinde Ulusal Sorun Tartışması

Özellikle Marks’ın ulusal sorun konusunda teorik bir açıklama yapmaması ve net bir strateji ortaya koymaması sol entelektüel ve praksisler arasında ulusal soruna karşı farklı düşünce ve tartışmaların önünü açmıştır. Rosa Luxemburg, Anton Pannekoek, Josef Strasser ve 1917’de Lenin’in ulusal sorun yaklaşımını benimseyene kadar Lev Troçki radikal sol akımın temsilcileri olarak ulusal ayrılıkçılığa karşı durmuşlardır. Karl Renner ve Otto Bauer gibi Avusturya Marksistleri ise ulusal sorunu kültürel özerklik bağlamında ele alarak çözüm önerileri sunmaya çalıştılar. Renner ve Bauer’in ulusal soruna dair çözüm önerilerini diğer sol düşünürlerden ayıran temel nokta her iki düşünürün de çok uluslu Avusturya İmparatorluğu’nun dağılmasını önleyecek bir biçim de bu soruna çözüm önerileri sunmalarıydı. Avusturya Marksistleri ulusal sorunları reddetmemekle birlikte içerden bir revizyon önermekteydiler (Bauer vd., 1992).⁶ Özellikle Otto Bauer ortaya koyduğu çözümünde, sosyal demokrat bir çizgide ulusal sorunların işçi sınıfı arasında çözüm yoluna sokulabileceğini belirterek (Bauer, 2000: 443), ancak işçi sınıfı bu sorunlara kesin çözümünü kapitalist emperyalizmden değil, proleter

sosyalizmden beklediğini vurgulamaktaydı (Bauer vd, 2000: 404). Bauer yaptığı bu değerlendirme sosyalist toplum içerisinde zemini olan ulusal sorunların üstesinden gelme olanaklarını değerlendirir. Bu argümanları dolayısıyla aşağıda tartışıldığı gibi eleştiri almış olmasına rağmen, önerdiği çözümün uzun vadede ilerlemeci tarihsel materyalizm ile çelişmediği için tutarlılık göstermektedir.

Marks'ın ulusal sorun hakkındaki geç dönem fikirlerini benimseyerek daha teorik çerçevede bir çözüm sunan ve ulusal sorun konusunda sol ideoloji içerisinde tutarlı argümanlar ortaya koyan Lenin ise ulusal hareketlerin desteklenmesi gerektiğini savunmuştur. Lenin'in bu düşüncesi radikal sol tarafından ciddi bir eleştiriye tabi tutulurken önemli bir tartışmaya yol açtı. Özellikle Rosa Luxemburg bu eleştirilerin başını çekmekteydi. Bu sebeple çalışmanın devamında radikal solun temsilcisi olarak Rosa Luxemburg'un ve ulusların kaderlerini belirleme hakkını savunan Lenin'in konu hakkındaki düşünceleri irdelenecektir.

Otto Bauer'in Ulusal Sorunu Kültürel Alanda Çözme Çabası

Otto Bauer ortak bir yazgısı ve karakteri olan ve bir arada yaşayan insan topluluğu olarak gördüğü ulusu etnik bir tanımlamadan ziyade kültürel bir düzeyde tanımlamıştır (Bauer vd., 1992: 96) Uluslar arasındaki farklar kültürel düzeyde tanımlandığında sorun politik olmaktan ziyade kültürel bir probleme dönüşmektedir. Dolayısıyla Bauer aynı toprak parçası üzerinde yaşayan farklı ulusal gruplara kültürel düzeyde özerklik tanındığında sorunun çözüleceğini varsaymıştır. Bauer ilkel toplumlarda her ulusun kendine özgü bazı özellikleri bulunduğunu düşünse de uluslar arasında asıl ayrımın kapitalist üretim biçimi içerisinde geliştiğini belirterek üniter devlet yapısının ortaya çıkışı ile kapitalist üretim modeli arasında bir eşzamanlılık ortaya koymaktadır (Bauer vd., 1992: 97). Dolayısıyla milliyetçilik ve ulus devlet fikrinin kapitalizme içkin olduğunu belirterek sol düşüncenin bu konudaki savlarını desteklemektedir. Ancak diğer sol düşünürlerden farklı olarak kültürel düzeyde tanımladığı ulusal farklılıkların kapitalizm sonrası sosyalist toplum içerisinde de belirginleşerek devam edeceğini savunarak onlardan farklılaşmaktadır.

Bauer'in en temel hedefi teritoryal bir özerklik olmadan ulusal sorunlara bir çözüm üretmektir. Buradaki tek motivasyonu Avusturya İmparatorluğu'nun parçalanmasını engellemek değildir. Bauer aynı zamanda bir toprak parçası üzerinde çoğunlukta olan bir grubun ulusal devletini inşa etme hakkına sahip olması durumunda azınlıkların çoğunluğun yönetimi ve insafına

birakılacağını belirtmektedir (Bauer, 2000: 270). Diğer taraftan kültürel alanda bütün gruplara otonominin tanınması eşit hak ve hürriyetler temelinde demokratik bir toplumun inşa edilmesine zemin hazırlayacağı düşüncesini benimsemektedir. Bauer hiçbir kimliğin asimilasyona uğramadan kendi değerlerini toplumsal alanda yaşayacağı bu formasyonun gelecekte kurulacak sosyalist toplumda proletaryanın barış içerisinde yaşaması için de elzem görmektedir. Her yurttaşın kendi ulusal kültürünü kamusal alanda anayasal bir güvence altında pratik edebileceği bir toplum tasavvurunda bulunmaktadır (Bauer, 2000: 271). Teritoryal bir özerklik olmasa dahi eğitim kurumlarından dini kurumlara, idari birimlerden kültürel yapılara kadar birçok alanın ulusal değerler bağlamında düzenlenmesi yurttaşların hak taleplerine cevap vereceği gibi ulusal sorunları çözerek toplumsal çatışma ve ayrışma taleplerinin önüne geçebileceği varsayılmaktadır. Ancak bu bakış açısı solda sert bir biçimde eleştirilmekteydi. Lenin, “Kültürde ulusal özerklik” sloganının, işçileri, ulusların kültürel birlik gibi boş bir hayalle aldattığını; aslında bu “kültürün”, toprak sahiplerinin ve burjuvanın kültürü olduğunu vurgulamaktaydı. Bu sebeple ulusal kültüre, burjuva ulusalcılığının izlerini taşıdığı için karşı olduklarını ve “tepeden tırnağa demokratik ve sosyalist proletaryanın enternasyonalist kültüründen” yana olduklarını belirtmekteydi (Lenin, 1993: 77).

Bauer’ın ulusal sorunla ilgili bu düşünceleri başta Lenin olmak üzere birçok sol düşünür tarafından eleştirilse de erken dönem Avrupa sol literatürde oldukça farklı bir perspektif ortaya koymaktadır (Lenin, 2010: 21). Özellikle sınıf mücadelesinin gerilediği ve ulus devlet modelinin konsolide olduğu bu dönemde ulusal taleplerle mücadele veren etnik gruplara bir alternatif sunma potansiyeline sahiptir. Belirgin sınıfsal bir çerçevesi olmamasına rağmen makro ekonomik düzeyde bir bütünlük ve farklı kültürel kimliklerden oluşan kozmopolit bir toplum modeli sunması tamamen ulus devlet modeline bir alternatif gibi görünmese de üniter devlet modelinin tekçi perspektifine meydan okumaktadır. Tek bir devlet çatısı altında farklı kimliklerin temsil edilmesine sunduğu olanak ve kültürel düzeyde kamusal alanda görünür olmasına sağladığı olanaklar dolayısıyla görece daha demokratik bir toplumun oluşmasına olanak tanımaktadır. Ancak burjuva tüketim kültürünün yaratmış olduğu tekçi modelin hızla yayıldığı bir dönemde kamusal alanda var olan kültürel temsilin ne ölçüde işlevsel olabileceği soru işaretidir.

Radikal Sol'un Temsilcisi olarak Rosa Luxembur'un Ulusal Sorunlara Yaklaşımı

Ulusal ayrılıkçı düşüncenin karşısında yer alan en önemli isim olan Rosa Luxemburg, ulusal hareketlerin sınıf mücadelesini baltaladığı inancındaydı. Luxemburg bunun için 1893 yılında Polonya'nın yeniden kurulması amacıyla kurulan Polonya Sosyalist Partisi'ne (PPS) karşı Polonya Sosyal Demokrat Partisi'ni (SDKP) kurdu (Luxemburg, 2010: 12). Polonya ve Rus proletaryasının beraber hareket etmesi gerektiğini düşünerek Polonya'nın bağımsızlığına karşı çıkan Luxemburg ileride kurulacak olan demokratik Rusya cumhuriyeti içinde toprak özerkliği için mücadele edilmesi gerektiği inancındaydı. 1896 yılında Londra Enternasyonal kongresinde Polonya meselesiyle ilgili Enternasyonalin tavrını sert bir biçimde eleştiren Luxemburg, kongreye sunulacak olan Polonya'nın yeniden kurulması karar tasarısının sınıf mücadelesini zayıflatarak, milliyetçi hezeyanlara ve burjuva çıkarlarına hizmet ettiğini düşünüyordu. Kongreye sunulan tasarıda yer alan şu ibarelere dikkat çekmekteydi;

Bir ulusun başka bir ulusun boyunduruğu altına alınması yalnızca kapitalistlerin ve despotların çıkarlarına hizmet edebilirken, ezen ve ezilen ulusların çalışan halkları için aynı ölçüde tehlikeler barındırırken, içerdeki kuvvetini ve dışardaki önemini Polonya'nın boyunduruk altına alınıp paylaşılmasına borçlu olan Rus çarlığı uluslararası işçi hareketinin gelişmesine sürekli bir tehdit oluştururken, Kongre şu kararı alır: Polonya'nın bağımsızlığı gerek Polonya proletaryası, gerekse bütün olarak uluslararası işçi hareketi açısından yerine getirilmesi zorunlu bir politik istemdir. (Luxemburg, 2010: 48-49)

Luxemburg bu ibarelerden yola çıkarak tasarıda yer alan, 'ilhakın proletarya çıkarlarına zarar vermesi ve Polonya'nın bağımsızlığının Çarlık rejiminin proleter mücadele üzerinde yarattığı baskıların azalması anlamını taşıdığı' önermelerinin yanlış bir analiz olduğunu vurgulamaktaydı. Rus Çarlığının kuvvetini, Polonya'yı boyunduruk altına almakla değil, bizzat Rusya içindeki toplumsal ilişkilerden aldığını belirterek, ulusal sorundan ziyade sınıfsal mücadelelere dikkat çekmekteydi (Luxemburg, 2010: 49). Tasarıda ilhakların kaldırılarak savaflara son vermesiyle proletaryanın, kapitalizmi ortadan kaldırmadan kapitalizmin içerisinde bir revizyonla oyalanarak iyimser bir tavır takındığını belirten Luxemburg, somut tarihsel koşulların eleştirisi yapılmadan sorunların çözümüne hiçbir katkıda bulunulmayacağı inancındadır (Luxemburg, 2010: 53). Programın amacının milliyetçi bir Polonya partisinde birleştirerek Polonyalı proletaryayı Alman, Avusturyalı ve Rus yoldaşlarından ayırmak olduğunu belirterek,

milliyetçi tutumun enternasyonal çatısı altına gizliden içeri alındığını ve enternasyonal proletaryaya bu yolla milliyetçilik pompalandığını iddia etmektedir (Luxemburg, 2010: 55). Programın kabul edilmesiyle milliyetçi örgütlenmelerin ve ulusal savaşların önünün açılacağını, “proletaryanın bütünlüklü politik savaşımı yerine, bir dizi verimsiz ulusal savaşlar içinde proletaryanın dağılışı fiilen hayata geçirilmiş” olacağını belirtir (Luxemburg, 2010: 56). Sınıf mücadelesini baltaladığı ve milliyetçiliğin gelişimine zemin hazırladığı gerekçesiyle ulusal mücadelelere karşı tavır alan Luxemburg, “anti-milliyetçi perspektiften bakıldığında, yurtseverlikle, Polonya soyluluğunun eski isyan sloganlarının nostaljik duygularının birleşmesi, sosyalist bayrağa ve sınıf savaşımına ihanet” olarak değerlendirir (Luxemburg, 2010: 68). Polonya’nın ulusal bağımsızlığının bölgedeki feodal soyluların ve küçük burjuvazinin bir özlemi olduğunu düşünen Luxemburg, sanayinin gelişmesiyle birlikte ekonomik geleceği Rus ekonomisine bağlı olan Polonya burjuvazisinin de tarihsel çıkarları Rus proletaryası ile örtüşen Polonya proletaryasının da milliyetçi olamayacağını belirtir (Löwy, 1977: 69).

Rosa Luxemburg’un ulusal sorun konusunda tartışma yaratan metinlerinden biri ise “Ulusal Sorun ve Özerklik” adlı gazete yazılarıdır. Luxemburg’un bu yazı dizisi Engels’in “tarihsiz halklar” tezinin izdüşümü niteliğindedir. Luxemburg bu yazı dizisinde ulusların özerklik hakkına sahip olma koşullarına eğilir. Bir toplumun özerklik kazanabilmesinin belli başlı nesnel koşullar gerektirdiğini düşünür. Bu bağlamda kültürel ortamın oluşumuna dikkat çekerek burjuva kültürünün olgunlaştığı bölgelerde özerkliğin nesnel koşullarının oluştuğunu söyler. Polonya’nın ulusal bağımsızlığına ket vurmuş olmasına rağmen kapitalizmin modern ulusal kültürü yaratarak Polonya’da özerkliğin gerçekleşmesinin nesnel koşullarını hazırladığını belirtir (Luxemburg, 2010: 239). Dolayısıyla Luxemburg’un bahsettiği kültür bir sınıf kültürü olarak burjuva kültürüdür. Bir ulusun belli bir toprak parçası üzerinde nüfus çoğunluğuna sahip olmasının ulusal özerklik için yeterli olmadığını belirten Luxemburg, Litvanya, Beyaz Rusya ve Ukrayna’nın kırsal nüfusa ve onun tutucu var oluş biçimlerine dayandığını, şehir yapılanmasının ve burjuva kültürünün bu toplumlarda yeterince gelişmediğini vurgular (Luxemburg, 2010: 243). Dolayısıyla bu ulusların geleneksel köylü kültürünü devam ettirmeleri sebebiyle çağdaş politik toplumsal yaşamda etkin rol oynayamayacağı için yerel özerklik şartlarını karşılamadığını belirtir (Luxemburg, 2010: 247). Kısacası Luxemburg bu yazı serisinde “ ... yerel özerklik, yalnızca, milliyetlerin kendi burjuva gelişimine, şehir yaşamına, aydınlara, kendi edebi ve bilimsel yaşamına sahip olduğu yerlerde olanaklıdır” der. Luxemburg’un burada yaptığı ayırım Engels’in “tarihsiz halklar” teziyle örtüşür (Luxemburg, 2010: 248).

Rosa Luxemburg'un 1918'de hapishanede yazdığı ve ölümünden sonra yayımlanmış notlardan oluşan *Rus Devrimi* kitapçığının "ulusal sorun" ile ilgili bölümünde ise özellikle Lenin tarafından savunulan "ulusların kendi kaderlerini belirleme hakkı"nı sert bir biçimde eleştirmektedir (Luxemburg, 2009a). Bu yazısında başta Lenin olmak üzere Bolşevikler tarafından ortaya konulan bu politikanın oportünist bir tavır olduğunu belirterek, bu politikanın hem burjuva karşı-devrimci hareketlere alan tanıdığını hem de proleter devrimin yayılmasını engelleyerek dünya devrimini önünü tıkayacağını ön görmektedir (Luxemburg, 2009: 37-45). Bu politikanın daha proleter devrime güç veren bölgelerde milliyetçi reflexleri keskinleştireceğini düşünen Luxemburg'a göre, "burjuva sınıflar açısından ulusal özgürlüğün tamamen sınıf egemenliğine bağımlı tutulduğunu, Bolşevikler büyük acılarla ve devrimin zarar görmesi pahasına öğreneceklerdi" (Luxemburg, 2010: 272).

Ulusal sorunla ilgili yukarıda değerlendirdiğimiz yazılarının önemli bir kısmından anlaşılacağı üzere Rosa Luxemburg ulusal mücadelelerin proleter mücadeleyi parçalayarak ve toplumsal devrimin yönünü burjuva unsurlarının istediği şekilde yanlış bir istikamete yönlendirdiğini düşünmekteydi. Luxemburg bütün hayatı boyunca verdiği mücadele ve Birinci Dünya Savaşı döneminde II. Enternasyonal'in ruhuna uygun biçimde ortaya koyduğu ideolojik tutarlılıkla sınıf mücadelesi için oldukça önemli bir figürdür. Fakat ulusal sorun için ortaya koyduğu fikirler tıpkı Engels'te olduğu gibi tartışmaya açıktır.

Luxemburg'un çalışmalarına baktığımızda özellikle Polonya sorunu hakkındaki yaklaşımının ekonomik determinist bir karakter taşıdığını görmekteyiz. Bu çalışmalarında Rus sanayisine bağlı olan Polonya'nın hem burjuva unsurlarının ekonomik çıkarları hem de proletaryanın birliği dolayısıyla Polonya bağımsızlığının ütopyik bir durum olduğunu düşünmekteydi. Bunu tarihin bir zorunluluğu olarak görmesi Luxemburg'u kaderci bir çizgiye taşıyarak diyalektik materyalist düşünce biçiminden uzaklaşmasına yol açmıştır. Benzer şekilde daha sonraki yazılarında ulusu kültürel bir olgu olarak görmesi de tartışmaya açıktır. Hem radikal solun materyalist perspektifi doğrultusunda proleter devrimi önceleyen tezlerini ulusal sorunun önünde tutup, hem de idealist bir biçimde ulusları kültürel düzeyde sınıflandırmak çelişkili bir durum yaratmaktadır. Nesnel koşullar göz önüne alınmadan, ekonomik ve politik durum düşünülmeden yapılan bu kültürel ayırım Engels'in "tarihsiz halklar" teorisinden pek de farklı değildir. Sınıf mücadelesini baltaladığı gerekçesiyle ulusal bağımsızlığa karşı çıkararak

ulusal baskıları görmezden gelmesi bir ulusun başka bir ulus tarafından tahakküm altına alınma ve sömürme biçimi olan emperyalist müdahaleleri doğru bir biçimde okuyamadığı anlamına gelir. Luxemburg ulusal kurtuluş hareketlerinin küçük burjuva karakterini doğru bir biçimde ortaya koysa da emperyalist ve sömürgeci müdahalelere karşı taşıdığı devrimci niteliğini kavrayamamıştır. Ulus devlet olgusu burjuva topluma ait bir siyasal örgütlenme biçimi olsa da ulusal kurtuluş hareketleri sadece küçük burjuvazi ve kapitalist öncesi unsurlar tarafından desteklenen ütopyacı tepkisel hareketler olmanın ötesinde proletaryanın, köylülerin ve bütün ezilen halk yığınlarının desteğine mazhar olduğunu yeterince çözümleyememiştir (Löwy, 1977: 71). Luxemburg'un ulusal meseleler hakkındaki bu tartışmalı tespit ve çözümlerinin en büyük sebebi ise sosyalizmi sadece işçi hareketi olarak görme eğiliminden kaynaklanmaktaydı (Löwy, 1977: 71).

Lenin'in Ulusların Kaderini Belirleme Hakkı Savunusu

Lenin proletarya enternasyonalizmi konusunda radikal sol içerisinde yer alan Luxemburg, Troçki (1917'ye kadar)⁷ ve Pannekoek ile aynı fikirde olsa da onlardan farklı olarak ulusların kendi kaderini belirleme hakkı ile enternasyonalizm arasında bir ilişki kurar. Çünkü Lenin'e göre "... sosyalizm, zorunlu olarak, tam demokrasiyi gerçekleştirmek, yani sadece ulusların tam hak eşitliğini realize etmek değil, aynı zamanda ezilen ulusların kendi kaderini tayin hakkını, yani özgür politik ayrılma hakkını da gerçekleştirmek zorundadır" (Lenin, 1998a: 296). Diğer uluslarla kendi ilişkilerini özgür birleşme zemininde inşa edemeyen ulusların politik bir ayrılma gerçekleştiremediği için sosyalist devrime ihanet etme potansiyeli taşıdığını vurgular. Lenin'in ulusların kendi kaderini tayin hakkı kavramına yüklediği anlam politik anlamda bir bağımsızlık hakkına tekabül ederek, ezilen ulusun ezen ulustan politik olarak ayrılma özgürlüğüdür (Lenin, 1998a: 299). Bu ayrılma talebinin kesinlikle parçalanma ve küçük devletler kurma talebi anlamına gelmediğini belirterek sadece ulusal boyunduruğa karşı benimsenen tutarlı bir mücadele biçimi olduğunu ifade eder. Farklı ulusların proletaryası arasında barışın ulusal sorunların çözülmesi yoluyla sağlanacağını düşünen Lenin, Marks'ın İrlanda Sorunu ile ilgili tutumuna dikkat çekerek bu tutumun sosyalist devrimin sağlam zeminler üzerine kurulması için gerekli bir politika olduğunu belirtmektedir (Lenin, 1998a: 306).

Lenin'in ulusal sorun hakkında yazdığı bu kısa yazılarına baktığımızda iki önemli noktada devrimci bir inanca sahip olduğunu görüyoruz. Birincisi, kendi ulus devletini kuran milletlerin özgür iradeleriyle bir araya gelerek

sosyalizm çatısı altında kaynaşmış bir toplum kurabileceklerini düşünür. İkincisi ise ulusların kendi kaderini tayin hakkının ulusal düşmanlıkları bitirerek bütün toplumların proletaryasını burjuvaziye karşı uluslararası mücadelede birleştireceği inancındadır. Ulusal sorunu bu biçimde ele alış ise demokratik ulusal mücadele ile sosyalist devrim arasında diyalektik bir ilişki kurduğunu ve ulusal sorunu milliyetçiliğe mahal vermeden sınıf mücadelesiyle ilişkilendirdiğini gösterir. Lenin bu tespitleri yaparken ulusal mücadele ve sınıf mücadelesinin komünist enternasyonalin çatısı altında birlikte hareket etme stratejisini şöyle ifade etmektedir;

... Komünist Enternasyonal'in ulusal soruna ve sömürge sorununa ilişkin tüm siyaseti, bütün ulusların ve bütün ülkelerin proleterlerinin ve emekçi yığınlarının, toprak sahipleri ile burjuvazi devirmeyi amaçlayan ortak devrimci bir savaşım için karşılıklı yakınlaştırılmalarından yola çıkmalıdır. Çünkü yalnızca böyle bir yakınlaşma, kapitalizm üzerinde zaferi sağlar, bu olmadan, ulusal baskının ve hak eşitsizliğinin ortadan kaldırılması olanaksızdır. (Lenin, 1990a: 350)⁸

Lenin burada sadece ulusların kendi kaderini tayin hakkına odaklanmaz. Ezilen uluslar ile emeği sömürülen proletaryanın birlikte burjuvazi ve toprak sahiplerine karşı ortak bir mücadele stratejisi geliştirmesine odaklanır. Luxemburg ve diğer radikal sosyalistlerin aksine ulusal mücadelenin sınıf mücadelesini baltalamaktan ziyade doğru bir strateji ile orta ve uzun vadede sosyalist devrime katkı yapacağını belirtir. Luxemburg'un 'ayrılma hakkını desteklemekle, ezilen ulusların burjuva milliyetçiliğini destekliyorsunuz' eleştirisine karşı çıkararak şu ifadeleri kullanmıştır:

Ezilen bir ulusun burjuvazisi, ezen burjuvaziye karşı savaştığı ölçüde, biz de bu ölçüde her zaman ve her durumda, herkesten daha kararlı olarak bu savaştan yanayız, çünkü biz, zulmün en amansız ve en tutarlı düşmanlarıyız. Ezilen bir ulusun burjuvazisi, kendi burjuva milliyetçiliğini savunduğu ölçüde, biz ona karşıyız. Ezen ulusun ayrıcalıklarına ve zulmüne karşı mücadele ve ezilen ulusun kendisi için ayrıcalıklar sağlama yolunda çabalarına asla müsamaha yok.

Eğer kendi kaderini tayin hakkı parolasını ileri sürmez ve ajitasyonumuzda propagandasını yapmazsak, o zaman ezen ulusun yalnızca burjuvazisinin değil, ama feodallerinin ve despotizminin de oyununa gelmiş oluruz. (Lenin, 1990b: 557-561)

Lenin aynı zamanda Engels'in "tarihsiz halklar" tezinin aksine her ulusun yaşam koşulları demokratik ve sosyalist bir ideolojiyi üreten emekçi ve sömürülen bir kitleye sahip olduğunu belirterek bütün uluslarda demokratik

ve sosyalist kültür unsurlarının bulunduğunu söyler. Diğer bir eleştirisini ise Sosyalist devrim dururken, ulusların kendi kaderini tayin hakkına neden gerek duyuyoruz? diyen Buharin'e yönelten Lenin reel politik ortamın ne kadar farkında olduğunu ortaya koyar. Buharin'in arzularını gerçeklik sandığını belirterek, "ilgili ulusun ortaçağdan burjuva demokrasisine, burjuva demokrasinden proleter demokrasisine giden yolda hangi aşamada durduğu hesaba katılmalıdır" der (Lenin, 1990b: 135-139). Bu ifadelerden anladığımız Lenin'in sürekli devrim bağlamında sosyalist devrimin koşullarını olgunlaştıracak şekilde ulusal sorunlara destek verdiğidir. Çünkü Lenin özellikle sömürge ve yarı-sömürge toplumlarda gerçekleştirilecek sosyalist devrimde 'ulusal momentin tayin edici bir öneme' sahip olduğunu belirtir. Lenin'in ulusal sorun konusunda ortaya koyduğu fikirlerine baktığımızda en göze çarpan tarafı sorunun politik yönünü tutarlı bir şekilde kavrayarak stratejisini belirlemiş olmasıdır. Ulusal sorun konusunda diğer Marksistler sorunun ekonomik, psikolojik ve kültürel boyutuna odaklanırken Lenin sorunun politik demokrasiyle ilgili olduğunu düşünerek, ezilen ulusun politik olarak ezen ulustan ayrılıp bağımsızlığını kazanma hakkı olarak ele alır (Löwy, 1977: 79). Burada Lenin'in temel amacı ulusların kendi kaderinin tanınması aracıyla demokrasi ve proletaryanın enternasyonalist birliğini sağlamaktır (Löwy, 1977: 80). Yani ulusal mücadeleyi milliyetçiliğe ödün vermeden demokratik mücadele ve proleter mücadeleye katkı sağlayacak şekilde yönlendirmektir. Burada Lenin'in demokratik mücadele ile proletarya devrimini eşdeğer gördüğünü söyleyemeyiz. Nihai kerte de proletarya devrimini önceleyen Lenin için demokratik eşitlik mücadelesi farklı ulusların proletaryası arasındaki çatışmayı bitirerek sürekli devrim tezini mümkün kılacağı için önemlidir. Yani Lenin'in savunduğu ulusların kendi kaderini tayin hakkı sınıf mücadelesinin ilerletilmesi için benimsenen bir stratejiydi. Lenin bu stratejik davranma fikrini ise özellikle İrlanda Sorunu bağlamında ulusal soruna karşı son dönem düşüncelerini belirten Marks'tan ilham alarak teorize etmiştir.

Sonuç

Sol içerisindeki ulusal sorun tartışması bugün hala güncelliğini korumaktadır. Sol hareketlerin stratejik olarak ulusal mücadeleleri destekleyip desteklemeyeceği tartışması farklı perspektiflerle değerlendirilmektedir. Radikal sol akımlar dışında solun genel olarak ulusal mücadelelere destek verdiğini görmekteyiz. Sol bu desteğin teorik stratejisinde genellikle, Marks'ın İrlanda Sorunu ile ilgili geç dönem düşüncelerinde karşılaştığımız (Marks, 2019) ve daha sonra Lenin tarafından geliştirilen çizgiyi takip ederek "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" nı desteklemektedir. Engels'in "tarihsiz

halklar” olarak sınıflandırdığı halkların zaman içerisinde ulusal bağımsızlık mücadelelerinin de etkisiyle sol hareketlerin içerisinde konumlanması ve Luxemburg’un sadece işçi sınıfı mücadelesi bağlamında değerlendirdiği proleter mücadelenin farklı toplumsal mağdur kesimlerle birlikte mücadele etmesi, her iki düşünürün de ulusal soruna karşı benimsedikleri stratejiyi büyük ölçüde işlevsiz bırakmıştır. Ancak, Luxemburg’un ulusal mücadelelerin milliyetçi ve burjuva karakterine yaptığı eleştiri oldukça önemlidir.

Günümüz toplumsal hareketleri içerisinde önemli bir yer tutan ulusal hareketlere karşı solun benimseyeceği strateji egemen politik ideolojiyle mücadelede önemli bir momenttir. Dolayısıyla sol hareketin ulusal mücadelelere kayıtsız kalması ve bu hareketlerle dirsek temasına geçmemesi mümkün değildir. Sömürülen ve ezilen toplumsal kesimlerin ortak bir hatta mücadelesini sağlamak için hem Marks hem de Lenin tarafından vurgulandığı gibi solun ulusal mücadelelere desteği stratejik olmuştur.

“Egemen politik kamusal alanı (...) toplumsal mücadelelerin, sistemin (...) yeniden üretimini sağlayacak biçimde denetlendiği, karmaşık yapılar ve araçlar içeren bir alan olarak” tanımlayan Oskar Negt ve Alexander Kluge’nin de belirttiği gibi egemen politik kamusal alanı dönüştürmek ve karşıt kamusal alanı genişletmek için bütün mağdur kamusal aktörler gibi ezilen ve sömürülen ulusların mücadelesi de işçi sınıfı mücadelesine güç kazandıracak biçimde ele alınmalıdır (Özbek, 2004: 182). Ulusların işçi sınıfları arasında nefret ve düşmanlıklara izin vermemek ve yanlış bilinçlenmenin önüne geçmek için Lenin’in teorize ettiği ulusların kaderini tayin hakkını desteklemek makul bir tercih olabilir. Ancak günümüz toplumsal dinamiklerinin 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başı koşullarından oldukça farklı olduğunu düşündüğümüzde ulusal soruna yaklaşımda revize edilmiş bir stratejiye ihtiyaç duyulabilir.

Özellikle 1980 sonrası dönemde sınıf temelli toplumsal mücadelelerin gerilemesi ve kimlik siyasetinin yükselişi ulusal soruna yaklaşımda yeni bir stratejiyi gerekli kılmaktadır. Yeni toplumsal hareketlerin en önemli bileşenlerinden biri olan ulusal hareketlerin yeni bir paradigmanın inşasında oldukça kritik bir yer tuttuğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Kapitalist devlet modeli olan ulus devlet modeline bir alternatif inşa edilmek amacıyla mücadele edildiğinde, sınıf hareketinin oldukça güç kaybettiği bir dönemde ezilen ulusların sahip olduğu toplumsal destek doğru bir stratejiyle yönlendirildiğinde sınıf mücadelesinin toplumsal zeminini yaratma potansiyeli olduğunu görebiliriz. Yeni toplumsal hareketler

içerisinde en mobilize karaktere sahip kimlik hareketlerinin başında gelen ulusal hareketler ulus devlet modelinin dayattığı tekçi ve homojen yaşam tahayyülüne karşı çok renkli, çok kimlikli ve anti kapitalist bir perspektife sahip olduğu ölçüde sol hareketle dirsek temasını koruma ve ortak mücadele alanını genişletme imkanı sunmaktadır. Ancak, bu ulusal hareketler solda konumlanarak mücadele etmeleri durumunda ulus devlet modeline bir alternatif sunabileceklerdir.

Günümüz koşullarında ulusal sorunların yanı sıra küreselleşme, iklim değişikliği ve gelir dağılımı eşitsizliğine yol açan sebepler dolayısıyla yaşanan göç dalgaları ulus devlet modelinin içerisine girdiği krizi derinleştirerek alternatif bir paradigma inşasını gerekli kılmıştır. Dolayısıyla burada hem solun hem de sol içerisinde yer alan ulusal hareketlerin ulus devlet modelinden ziyade daha kozmopolit bir karaktere sahip yeni bir strateji ortaya koymaları gereklidir. Bu yeni strateji geçmişteki teorik ve pratik deneyimlerden yola çıkarak oluşturulmalıdır. Farklı kimliklerin bir arada, eşit hak ve koşullara sahip olduğu yeni bir paradigmanın inşası üç farklı biçimde gerçekleştirilme imkanına sahiptir. Bunlardan birincisi sol ideolojinin uzun süredir beklediği küresel bir devrim durumunun gerçekleşmesidir. İkinci ihtimal ütöpik olmasına karşılık; makro ekonomik düzeyde çeşitli reformlar aracılığıyla bir dönüşümün temellerinin yaratılmasıyla mülkiyet ve üretim ilişkilerinde değişimin tepeden sağlanması olabilir. Ancak günümüz ulusal sorunlarının kısa ve orta vadede çözümü ve yeni bir paradigmaya olan ihtiyaç ne ütöpik bir durumun gerçekleşmesi ne de gelecekte olması belirsiz küresel bir devrimin çözüm stratejisi olarak benimsenebileceği bir konumdur. Mevcut koşullar altında üçüncü bir yol ise kamusal alanda ortak bir cephe oluşturularak parçalanan sınıf siyasetinin yeniden oluşturulmasıyla mümkün olabilir. Kimlik siyasetini de içinde barındıran bu cephenin en önemli bileşenlerinden biri olma potansiyeline sahip ulusal hareketler 19. yüzyılda ortaya çıkan ve günümüz ihtiyaçlarına çözüm üretmeyen ulus devlet modelinin ötesinde demokratik toplumun inşası için harekete geçmelidir. Demokratik toplumun kamusal alanda inşasıyla beraber eşit yurttaşlık temelinde üretilen çözümler ulusal taleplere cevap vererek yıllardır sömürülen ve ezilen bütün kimliklerin temsil edilmesine olanak sağladığı ölçüde ulusal sorunların çözümünü de beraberinde getirecektir. Bu yönüyle bakıldığında Lenin'in ulusal sorunla ilgili stratejisi, Negt ve Kluge'nin alternatif kamusal alan kolektif mücadelesi aracılığıyla inşa edilen karşıt kamusal alan perspektifiyle desteklendiğinde bir çözüm stratejisi ortaya çıkabilir (Negt ve Kluge, 2018).⁹ Sınıf siyasetinden kopmadan alternatif kamusal alan dolayımında proleter kamusal alanın

inşası öncelikle kültürel hegemonyanın dönüşümünü ve daha sonra karşı kamusal alanın genişlemesine bağlı olarak burjuva iktidarına gösterilen rızanın sorgulanmasını beraberinde getirecektir. Kültürel hegemonyasını kaybeden ve rızası sorgulanan burjuva iktidarının varlığını sonlandıracak son bir hamle ise politik bir devrim olabilir. Bu sürecin ana taşıyıcılarından biri olabilecek ulusal mücadele hareketleri sol hareketlerle stratejik bir mücadele alanı oluşturduğu takdirde büyük bir potansiyele sahiptir. Sınıf hareketinin küresel düzeyde momentini kaybettiği bir düzlemde kamusal alanda inşa edilecek bir mücadele stratejisinin yeni toplumsal hareketleri içerme ve bir arada hareket etme durumu ayrı bir çalışma konusu olarak ele alınabilir.

Sonnotlar

1- Ulusal sorun, tarihsel olarak belirli bir ulusun, başka bir ulusun egemenliği altına girmesi ya da sömürülmesi durumunda ortaya çıkan bir meseledir. Bu sorun, özellikle emperyalizm ve kapitalizm gibi büyük toplumsal ve ekonomik yapılarla bağlantılıdır. Ulusal sorunları tarihsel bağlamda incelediğimizde, farklı dönemlerde ulusların bağımsızlıklarını elde etme, özgürlüklerini savunma ve kendi kaderlerini tayin etme hakkı için verdikleri mücadeleler öne çıkmaktadır. Fransız Devrimi'yle birlikte milliyetçilik ve ulus-devlet fikrinin yaygınlık kazanması küresel ölçekte etki yaratırken kapitalizmin gelişimine bağlı olarak ulusal yapılar da süreç içerisinde imparatorlukların yerini almıştır. Bu süreçte bağımsızlığını kazanamayan görece daha azınlık gruplar zaman içerisinde milliyetçilik ve ulusçuluk fikirlerinin de etkisiyle egemenliği altında buldukları baskın veya sömürgeci uluslara isyan ederek ulusal mücadelelerini başlatmışlardır. Bu süreçler bütün dinamikleriyle literatürde ulusal sorun olarak değerlendirilmektedir.

2- Karl Marks'ın Fransız Üçlemesi olarak bilinen çalışma serisi, Fransa'daki sınıf mücadelelerini, toplumsal yapıyı ve Fransa'nın politik atmosferini incelediği üç temel eserden oluşmaktadır. Fransa'da 1848 Devrimlerinden sonra yaşanan gelişmelerin çözümlendiği "Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850" ve "Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i" çalışmalarından sonra, 1871 Paris Komünü deneyiminden yola çıkarak yaptığı değerlendirmeleri içeren "Fransa'da İç Savaş" başlıklı çalışması bu serinin son kitabıdır. Bu çalışma serisinde Marks çoğunlukla bir siyaset bilimci, yer yer bir sosyolog ve kimi zaman da bir gazeteci kimliğiyle sosyal, siyasal ve ekonomik olayları farklı soyutlama düzeylerinde ele alarak incelemektedir. İlgili çalışma serisi için kaynakçaya bakınız.

3- Kökü ulus devlet modelinin ilk ortaya çıkmaya başladığı 18. yüzyıla kadar uzatılabilen "ulusların kendi kaderini tayin hakkı" kavramının ilk kez nerede kullanıldığına dair akademik tartışmalar bulunsa da modern anlamda ilk kullanımının 20. yüzyılın başlarına denk geldiğini söylemek mümkün. Kavram ilk olarak ulusçuluk hareketlerinin hız kazandığı ve Birinci Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılında

V. I. Lenin tarafından dile getirilmiştir (Lenin, 1979). Bütün halkların eşitliği ve işçi sınıfının devrime giden süreçte barış içerisinde kol kola mücadele etmesi adına bütün ulusların kendi kaderini tayin etme hakkına sahip olması gerektiğini düşünen Lenin bu doğrultuda politik bir pozisyon almış ve sol cepheye bir strateji çizmek için mücadele etmiştir. Lenin'in solda durarak benimsediği bu politik tutum bir taraftan uzun vadede sınıf mücadelesini güçlendirme perspektifine sahipken diğer taraftan ise yayılmacı devletlerin, parçalanan çok uluslu imparatorlukların çatısı altında bulunan görece azınlık gurupları emperyalist emellerle sömürgeleştirmelerinin önüne geçmektir.

Öte yanda I. Dünya Savaşı'nın devam ettiği yıllarında ABD güç kazanarak küresel bir aktör haline gelmiş ve kapitalist bloğun hamisi konumuna gelmiştir. Bu pozisyonunu devam ettirmek ve liberal dünyanın sınırlarını geliştirmek için harekete geçen ABD kapitalist sistemin üst yapı birimi olarak gördüğü ulus devlet modelinin yaygınlık kazanmasından yana tavır takınmıştır. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonrasında bu bağlamda harekete geçen ABD Başkanı Woodrow Wilson Lenin'in daha önce kullandığı "Ulusların kendi kaderini tayin etmesi" terimi sıklıkla kullanmıştır. Ancak yaygınlıkla bilindiğinin aksine bu terim Wilson'un 14 Maddelik bildirgesinde yer alan ilkelerin hiçbirinde yer almamıştır.

4- 1920 yılında Bakü'de düzenlenen Birinci Doğu Halkları kurultayında üzerinde en çok durulan mesele ulusal sorunların desteklenip, desteklenmeyeceği konusu oldu. Türkiye tarihi açısından Sovyetlerin Milli Mücadeleye destek verip vermeme kararı da bu kurultayda ortaya konulmuştur. Kurultayda dönemin önemli Bolşevik liderlerinden biri olan Zinovyev yaptığı değerlendirmede ulusal sorunlara destek vermenin sosyalist açıdan ne derece zor bir durum olduğunu belirterek, burjuva iktidarlarının uzun vadede sosyalist küresel devrim için desteklendiğini belirtmiştir (Alev, 1975: 49). Koral Yayınları tarafından Ali Alev ismiyle derlenen Birinci Doğu Halkları Kurultayı tutanakları için kaynakçaya bakınız.

5- Ephraim Nimni rafaından 1989 yılında "Marx, Engels and the National Question" başlığıyla Science&Society dergisinin 53(3) sayısının 297-326 sayfa aralığında yayınlanan bu çalışma 1991'de "Marx, Engels ve Ulusal Sorun" başlığıyla Türkçeye çevrilerek Dünya Solu Çeviri Dergisi'nin 7. sayı 34-56 sayfa aralığında yayınlanmıştır.

6- Avusturya Marksizminin önemli isimlerinden Otto Bauer, Max Adler, Rudolf Hilferding ve Karl Renner'in çalışmalarının derlendiği "Avusturya Marksizmi" adlı çalışma Tom Bottomore ve Patrick Goode tarafından derlenerek, 1978 yılında Clarendon Press, Oxford'da basıldı. İlgili çalışmanın Türkçe basımı ise 1990 yılında Kavram Yayınları'ndan Celal A. Kanat'ın çevirisiyle yayınlandı. Çalışmanın 91-122 sayfa aralığında Otto Bauer ve Karl Renner'in ulusal sorunla ilgili çalışmaları yer almaktadır.

7- Troçki Ekim Devrimi'nden sonra Ulusal Sorun konusundaki radikal sol fikirlerini revize ederek Lenin'in çizgisine yaklaşmıştır. Bütünlüklü olarak bakıldığında fikirleri Luxemburg ve Lenin'in fikirlerini eklektik bir biçimdir. Bir taraftan küçük burjuva milliyetçiliğine karşı ciddi bir teyakkuz halindeyken diğer taraftan ise emperyalist cepheye karşı ulusal hareketleri desteklemekten yana tavır almaktadır. Bu tutumunu "Ulusal Sorun Üzerine Perspektifler" adıyla Marksist Tutum tarafından yayınlanan ve Troçki'nin ulusal sorun hakkında kaleme aldığı yazılarının derlendiği çalışmada baktığımızda anlaşılabilir. İlgili çalışma için kaynakçaya bakınız.

8- Lenin'in Tüm Eserler ciltlerinden alınan yazılar, İnter yayınları tarafından derlenen Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu adlı derlemeden alınmıştır. Bu kitap, 1935'te SSCB'ndeki Yabancı İşçiler Yayınevi Kooperatifi tarafından yayınlanan orijinal Almanca baskının Batı Almanya, Kiel, Ratfront Verlag tarafından yapılan tıpkı basımından Türkçeye çevrilmiştir. Çeviren: İsmail Yarkin. İlgili çalışma için kaynakçaya bakınız.

9- Oskar Negt ve Alewander Kluge "Kamusallık ve Tecrübe: Burjuva ve Proleter Kamusallığın Analizine Doğru" adlı eserlerinde, Habermas'ın "Kamusallığın Yapısal Dönüşümü" eserinde tarihselleştirdiği burjuva kamusal alanını eleştirerek proleter kamusal alanın izlerini belirginleştirmektedir. Habermas'ın yegane kamusal alan olarak gördüğü burjuva kamusal alanının dışında alternatif ve karşıt kamusal alanların varlığına vurgu yapan yazarlar bu alanın sunduğu imkanları tarihsel bağlamı içerisinde ele almışlardır. Habermas her ne kadar bu alanın burjuva kamusallığının dolayımında ortaya çıkan bir alan olduğunu vurgulasa da, Negt ve Kluge'in üzerinde durduğu proleter kamusallığı çöken burjuva kamusallığı karşısında yer alan ve yükselmekte olan endüstriyel ticari kamusal alanla mücadele ederek sınıf mücadelesinin temel taşıyıcısı olma imkanı sunan zemin olarak ele almaktadır. Kluge ve Negt'nin bu alanın inşasında vurgu yaptıkları en önemli kavram ise toplumsal mücadelelerin tarihsel süreçte bizlere sağladığı "tecrübe"dir. Geçmişten aldığımız bu tecrübe geleceğin demokratik toplumunu inşa etmek için kullanıldığında alternatif kamusal alanları ortak bir potada birleştirerek bir mücadele hattı çizme olanağı sunduğu vurgulanmıştır. İlgili kaynaklar için kaynakçaya bakınız.

Kaynakça

Alev A (1975). Bakü 1920: Birinci Doğu Halkları Kurultayı. İstanbul: Koral Yayınları.

Bauer O (2000). *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Ed. Eprahim Nimni, Trans: Joseph O'Donnell, Minneapolis: University of Minnesota Press.

Bauer O, vd. (1992). *Avusturya Marksizmi*. Der: Tom Bottomore, Çev: Celal A. Kanat, İstanbul: Kavram Yayınları.

Engels F (2016). *Tarihte Zorun Rolü: Bismarck'ın Kan ve Zulüm Politikası Üzerine Bir Çalışma*. y.y: Eriş Yayınları.

Engels F (2019). *The Magyar Struggle*, Ed. David Fernbach, Marx The Political Writings, y.y, Verso Books.

Engels F (1869). What have the working classes to do with Poland?, *The Commonwealth*, Nos. 159. <https://www.marxists.org/archive/marx/works/1866/03/24.htm>. Son erişim tarihi, 22.12.2023.

Güler A (2001). *Yolları Birleştirmek: Sosyalist Devrim ve Ulusal Sorun*. İstanbul: Dünya Yayıncılık.

Habermas J (2002). *Kamusalılığın Yapısal Dönüşümü*. Çev. T Bora ve M Sancar, İstanbul, İletişim Yayınları.

Kluge A ve Negt O (2018). *Kamusalılık ve Tecrübe*. Çev. M Atala, İstanbul: Nota Bene Yayınları.

Lenin V İ (1979). *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı*. Çev. M İ Erdost, İstanbul: Sol Yayınları.

Lenin V İ (1990a). *Ulusal Sorun ve Sömürge Sorunu*. Çev. İ Yarkın, y.y. yay. y.

Lenin V İ (1990b). *Tüm Eserler cilt XVII*. y.y. yay. y.,

Lenin V İ (1993). *Ulusal Sorun ve Ulusal Kurtuluş Savaşları*. Çev. Y Fincancı, Ankara: Sol Yayınları.

Lenin V İ (1998a). *Ulusal ve Sömürgesel Ulusal Sorun Üzerine*. Çev. S Kaya, İ Yarkın, S Kaya, İstanbul: İnter Yayınları.

Lenin V İ (1998b). *Tüm Eserler cilt XXIV*. y.y. yay. y.

Lenin V İ (2010). *Ulusların Kaderlerini Tayin Hakkı*. Çev. M İ Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Löwy M (1977). *Marksistler ve Ulusal Sorun*. Birikim Dergisi, 23, 65-83.

Luxemburg R (2010). *Ulusların Kendi Kaderini Tayin Hakkı ve Özerklik*. y.y. Belge Yayınları: 623 (Siyasi Düşünce Klasikleri Dizisi).

Luxemburg R (2009). *Rus Devrimi*. Çev. C Örnek, İstanbul: Yazılıma Yayınevi.

Marx K ve Engels F (1996). *Seçme Yazışmalar 2 (1870-1895)*. Ankara: Sol Yayınları.

Marx K ve Engels F (2008). *Komünist Manifesto ve Hakkında Yazılar*. Çev. N Satlıgan, Ş Alpagut, T Ağaoğlu, İstanbul: Yordam Kitap.

Marx K ve Engels F (2013). *Alman ideolojisi*. Çev. O Geridönmez T Ok, İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

Marx K ve Engels F (2014). *Komünist Manifesto*. Çev. N Satlıgan, İstanbul: Yordam Kitap.

- Marx K (1870). İrlanda Sorunu Hakkında Marx'tan Mektup. <https://www.altust.org/2019/03/irlanda-sorunu-hakkinda-marxtan-mektup/>. Son erişim tarihi, 05.01.2023.
- Marx K (2005). *Fransa'da İç Savaş*. Çev. K Somer, İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx K (2016). *Louis Bonaparte'ın 18 Brumaire'i*. Çev. E Özalp, İstanbul: Yordam Kitap.
- Marx K (2019). *Marx to Mayer and Vogt*, İçinde: D Fernbach (der), Karl Marx: The Political Writings, y.y. Verso Books.
- Marx K (2022). *Fransa'da Sınıf Mücadeleleri 1848-1850*. Çev. E Özalp, İstanbul: Yordam Kitap.
- Nimni E (1991) *Marx, Engels ve Ulusal Sorun*. Dünya Solu, Çeviri Dergisi,7, 34-56.
- Özbek M (2004). *Politik Kamusal Alan ve Kolektif Yaratıcılık*. İçinde: M Özbek (der), Kamusal Alan, İstanbul: Hil Yayın.
- Rosdolsky R (1986). Engels and the "Nonhistoric" Peoples the National Question in the Revolution of 1848. Glasgow: Critique Books.
- T. Eagleton, F. Jameson, E. W. Said (1993). *Milliyetçilik, Sömürgecilik ve Yazın*. Çev.Ş S Kaya, İstanbul: Kabalcı Yayınları.
- Troçki L (1995) Ulusal Sorun Üzerine Perspektifler. *Marksist Tutum*. https://marksist.net/sites/mtw7/files/pdf_zip_docs/ulusal.pdf. Son erişim tarihi, 06.08.2024.

Yön-Devrim Hareketi: Teorik ve Pratik Açılımlar¹

Umur Nişancı, Karadeniz Teknik Üniversitesi Doktora Öğrencisi

ORCID: 0009-0001-0295-011X

E-Posta: umutnsnc61@gmail.com

Öz

Bu çalışma, Yön-Devrim Hareketi'nin Türkiye'nin siyasi düşünce tarihindeki yerini ve Sol-Marksist literatüre katkılarını incelemiştir. Araştırma, hareketin düşünsel temellerinden kurumsal yapılanmasına, sosyo-ekonomik perspektifinden özgün sosyalizm yorumuna uzanan dört ana bölümü ele almıştır. Çalışmanın birinci bölümünde, Yön-Devrim Hareketi'nin Demokrat Parti dönemindeki muhalefet sürecinden örgütlü yapıya dönüşümü ele alınmıştır. Demokrat Parti karşısında Ordu, Sanayi Burjuvazisi, Memurlar ve Aydınlardan oluşan dört ana muhalefet grubu oluşmuştur. Aydınlardan arasında iktisadi kalkınmayı öncelleyen grupla demokratik kurumların tesisini savunan grup olmak üzere iki temel eğilim belirmiştir. *Forum* ve *Akis* dergileri etrafında şekillenen muhalefet platformlarında, özellikle Doğan Avcioğlu'nun yazılarında kalkınma, demokrasi ve milliyetçilik temaları öne çıkmıştır. 27 Mayıs Darbesi sonrası kurumsallaşma süreci ve 1961 Anayasası'nın hazırlanmasıyla hareket, beş temel tez etrafında şekillenmiştir: ekonomik kalkınmanın önceliği, kalkınmaya dayalı demokratikleşme, planlı ekonomi, kapitalist modelin reddi ve anti-emperyalist milliyetçilik. İkinci bölümde, hareketin muhalefetten örgütlü yapıya dönüşümü ele alınmıştır. Demokrat Parti dönemindeki muhalefet gruplarının dinamikleri ve özellikle aydınlardan arasındaki iki temel eğilim incelenmiştir. Bölümde ayrıca, hareketin beş temel tezinin teorik temelleri ortaya konmuştur. Üçüncü bölümde, hareketin sosyo-ekonomik perspektifi ve tarihsel analizi değerlendirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'ndan 27 Mayıs dönemine kadar olan süreç Marksist metodoloji çerçevesinde incelenmiş, hareketin ilerici/gerici ayrımının teorik temelleri ve Türkiye'nin toplumsal yapısına dair çözümlenmeleri ele alınmıştır. Dördüncü bölümde, Yön-Devrim Hareketi'nin özgün sosyalizm yorumu ve iktidar stratejisi incelenmiştir. Hareketin sosyalizmi kalkınma modeli olarak ele alışı, İslamiyet ve milliyetçilik gibi ideolojik formasyonlarla ilişkisi analiz edilmiştir. Ayrıca toplumsal sınıfların konumu, devrim aşamaları ve mücadele biçimleri değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, Yön-Devrim Hareketi'nin Türkiye'ye özgü kalkınma ve sosyalizm modeli geliştirme çabasında olduğu görülmüştür. Hareket, Marksist teoriyi Türkiye'nin toplumsal ve ekonomik koşullarına uyarlarlarken, anti-emperyalist milliyetçilik ve planlı ekonomi gibi özgün sentezler ortaya koymuştur. Yön-Devrim Hareketi'nin en önemli katkısı, Türkiye'nin toplumsal yapısına dair geliştirdiği tarihsel analiziyle ekonomik kalkınmanın önceliğini vurgulayan özgün demokratikleşme perspektifidir. Hareketin kurumsal yapılanması, özellikle *Yön* dergisi ve *Devrim* gazetesi aracılığıyla, dönemin sol düşünce hayatına önemli katkı sağlamıştır. Yön-Devrim Hareketi'nin Türkiye'nin modernleşme sürecine

dair geliştirdiği analiz ve önerdiği çözümler, günümüz Türkiye’sinin toplumsal ve ekonomik sorunlarını anlamak açısından hâlâ önemli teorik çerçeve sunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Yön-Devrim Hareketi, Doğan Avcioğlu, Türk Solu, Anti-Emperyalizm, Sosyalizm.

The Yön-Devrim Movement: Theoretical and Practical Dimensions

Abstract

This study examines the place of the *Yön-Devrim Movement* in Turkey’s political thought history and its contributions to leftist-Marxist literature. The research covers four main sections, ranging from the movement’s intellectual foundations and institutional structure to its socio-economic perspective and unique interpretation of socialism. The first section discusses the transformation of the *Yön-Devrim Movement* from an opposition force during the Democratic Party era into an organized structure. During this period, four main opposition groups emerged against the Democratic Party: the Military, Industrial Bourgeoisie, Civil Servants, and Intellectuals. Among the intellectuals, two primary tendencies became apparent—one prioritizing economic development and the other advocating for the establishment of democratic institutions. In opposition platforms formed around journals such as *Forum* and *Akis*, themes of development, democracy, and nationalism stood out, particularly in the writings of Doğan Avcioğlu. Following the May 27 Coup, the movement institutionalized and coalesced around five key theses: the priority of economic development, democratization based on development, a planned economy, rejection of the capitalist model, and anti-imperialist nationalism. The second section analyzes the movement’s shift from opposition to an organized structure, exploring the dynamics of opposition groups during the Democratic Party era and the two main intellectual tendencies. It also lays out the theoretical foundations of the movement’s five core theses. The third section evaluates the movement’s socio-economic perspective and historical analysis. The period from the Ottoman Empire to the post-May 27 era is examined through a Marxist methodological framework, addressing the movement’s theoretical distinctions between progressive/reactionary forces and its analyses of Turkey’s social structure. The fourth section investigates the *Yön-Devrim Movement’s* unique interpretation of socialism and its strategy for attaining power. The movement’s treatment of socialism as a development model and its relationship with ideological formations such as Islam and nationalism are analyzed. Additionally, the position of social classes, stages of revolution, and forms of struggle are assessed. In conclusion, the *Yön-Devrim Movement* sought to develop a distinct model of development and socialism tailored to Turkey’s conditions. While adapting Marxist theory to Turkey’s socio-economic realities, the movement

introduced original syntheses, such as anti-imperialist nationalism and a planned economy. Its most significant contribution lies in its historical analysis of Turkey's social structure and its unique democratization perspective, which emphasized the primacy of economic development. The movement's institutional framework, particularly through *Yön* journal and *Devrim* newspaper, made substantial contributions to leftist intellectual life at the time. The *Yön-Devrim Movement's* analysis of Turkey's modernization process and its proposed solutions continue to provide an important theoretical framework for understanding contemporary Turkey's social and economic challenges.

Keywords: Yön-Devrim Movement, Doğan Avcıoğlu, Turkish Left, Anti-Imperialism, Socialism.

Giriş

Bu çalışma, Yön-Devrim Hareketi'nin (YDH) Türkiye'nin tarihsel koşullarında sosyalizmi kalkınma modeli olarak yeniden kavramsallaştırdığını legal ve devrimci mücadele yöntemlerini birleştirerek kendine özgü iktidar stratejisi geliştirdiğini ortaya koyulmuştur. Çalışma, YDH'nin legal-demokratik mücadeleyle devrimci-dönüşümcü yaklaşımı nasıl sentezlediğini inceleyerek, literatürde yeterince ele alınmayan bu dinamik stratejik modeli açıklığa kavuşturur. Bu çerçevede, hareketin ideolojik ve stratejik açımlarının tarihsel koşullarla şekillenme süreci ve dönemin siyasal dinamikleriyle etkileşimi analiz edilmiştir.

Bu stratejik çerçevenin oluşumunu ve etkilerini incelemek amacıyla, çalışma dört ana eksenle yapılandırılmıştır:

1- *Yön* aydınlarının Demokrat Parti (DP) dönemindeki muhalefet dinamikleri, demokratik kurumların yetersizliği ve iktisadi kalkınmanın önceliği temelinde şekillenen iki eğilim bağlamında analiz edilmiştir. YDH hareket olarak ortaya çıkmadan önce, bu hareketin temelini oluşturan aydınlar 1955-1961 döneminde iktisadi kalkınmayı merkeze alan yaklaşımı benimsemiş ve bu süreçte mevcut siyasi partileri yetersiz görmüşlerdir.

2- Hareketin kurumsal yapılanması, *Yön* dergisi, Türkiye Çalışanlar Partisi (TÇP), Sosyalist Kültür Derneği (SKD), *Yön* Yayınları ve *Devrim* gazetesi temelinde değerlendirilmiştir. Bu kurumların YDH'nin siyasal kimliğini şekillendirmedeki rolleri ortaya konmuştur. Ayrıca, YDH'nin örgütsel ve kurumsal dinamikleri, hareketin siyasal yönelimiyle birlikte incelenmiş ve bu yapının ideolojik sürekliliğe katkısı analiz edilmiştir.

3- YDH'nin sosyo-ekonomik perspektifi, Osmanlı'dan 27 Mayıs'a uzanan süreçte Marksist metodolojiyle ele alınmıştır. Bu bağlamda, ilerici-gerici ayrımının teorik temelleri açıklanmıştır. Hareketin iktisadi ve toplumsal dönüşüm sürecine yönelik yaklaşımları ise mevcut devlet yapısı ve toplumsal sınıf ilişkileri açısından değerlendirilmiştir.

4- Hareketin sosyalizm anlayışı ve iktidar stratejisi, sosyalizmin kalkınma modeli olarak kavranışı, İslamiyet ve milliyetçilik gibi ideolojik unsurlarla bağlantısı, toplumsal sınıfların konumu, devrim aşamaları ve mücadele biçimleri bağlamında sistematik şekilde incelenmiştir. Bu bağlamda, YDH'nin iktidar stratejisinin yalnızca teorik modelle sınırlı kalmadığı, aynı zamanda değişen siyasal koşullara uyum sağlayan esnek yapıya sahip olduğu gösterilmiştir.

YDH üzerine mevcut akademik literatür incelendiğinde Atılğan'ın çalışması (2020), dikkat çekmiştir. Atılğan (2020: 25-26), *Yön-Devrim Hareketi: Kemalizm ve Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar* başlıklı çalışmasında, Gramsci'nin aydın sınıflandırmasını kullanarak YDH'yi "sosyalizme eklemlenmiş Kemalizm" olarak tanımlamıştır. Ayrıca, 1965 sonrası iktidar stratejisinin ihtilalci arayışa kaydığını, parlamenter mücadelenin ise büyük ölçüde terk edildiğini belirtmiştir. Şener (2015: 92-95), *Türk Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP* adlı eserinde, YDH'nin iktidar stratejisini üç dönem üzerinden ayrıntılı şekilde ele almıştır. Özdemir (1986), *Yön'ün* ideolojik rolünü; Tıgılı (2005), Avcıoğlu'nun devrimci düşüncesini; Gencer (2020) ise Avcıoğlu'nun entelektüel mirasını derinlemesine incelemiştir. Bu çalışmalar, YDH'nin siyasal ve ideolojik açılımlarına önemli katkılar sunmuştur. Ancak, Avcıoğlu'nun hareketi şekillendirmedeki öncü rolü, legal-demokratik ve devrimci-dönüşümcü hatları birleştiren perspektifi, aşamalı devrim anlayışının sürekliliği ve toplumsal sınıfların analizi, bu literatürde sistematik şekilde ele alınmıştır.

Bu bağlamda, çalışma, YDH'nin Türkiye'nin tarihsel evrelerine dayalı analizini esas alarak literatürdeki yaklaşımlardan ayrışan bir katkı sunmayı amaçlamıştır. Hareketin açılımları ve iktidar stratejisi, Avcıoğlu'nun teorik çerçevesinden yola çıkılarak iki paralel eksenle analiz edilmiştir: legal-demokratik mücadele ve devrimci-dönüşümcü hat. Bu ikili yaklaşım, YDH'nin mevcut siyasal yapılarda işlevsel rol üstlenme çabasını ve köklü toplumsal dönüşüm arayışını eş zamanlı olarak yansıtmıştır. Literatürdeki diğer incelemelerden farklı olarak, bu stratejik ikiliğin tarihsel ve teorik boyutları sistematik şekilde ele alınmıştır.

Bu çalışmanın YDH literatürüne katkıları, üç temel ekseninde ortaya konmuştur:

Birincisi, YDH'nin iktidar stratejisi, tarihsel materyalist çerçeveye toplumsal dönüşüm dinamiklerine odaklanılarak ve diyalektik yöntemle siyasal yönelimlerindeki içsel çelişkiler analiz edilerek ele alınmıştır. Bu yaklaşımla, hareketin tarihsel esnekliği ile stratejik tutarlılığı arasındaki dinamik ilişki sistematik bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu bağlamda, Atılğan'ın (2020) 1965 sonrası dönemde YDH'nin parlamenter mücadelenin büyük ölçüde terk ederek ihtilalci arayışa yöneldiği yönündeki tezi eleştirilmiştir. Buna karşılık, bu çalışma, 1965-1967 arasında parlamenter yöntemlerin hâlâ sürdürüldüğünü ve devrimci eğilimle eş zamanlı olarak varlığını koruduğunu savunmuştur.

İkincisi, hareketin sosyo-ekonomik analizleri, Türkiye'nin özgün tarihsel ve yapısal koşulları bağlamında değerlendirilmiş, böylece Marksist teorinin yerelleştirilmesine yönelik çabalar kapsamlı şekilde incelenmiştir. Bu analiz, YDH'nin –milli burjuvazi kavramı dışında– sınıf ve tabaka kavrayışının süreklilik gösterdiğini ortaya koymuştur. Ayrıca, hareketin ekonomik kalkınma odaklı sosyalizm anlayışını, Osmanlı'dan 27 Mayıs'a uzanan süreçte tarihsel materyalist perspektifle yeniden yorumlamıştır.

Üçüncüsü, YDH'nin siyasi mücadele biçimleri, demokratik ve devrimci yöntemlerin birlikte kullanımına odaklanılarak analitik perspektifle ele alınmıştır. Bu inceleme, hareketin legal-demokratik mücadeleyle devrimci-dönüşümcü hat arasında kurduğu stratejik dengeli ve bu ikili yapının zamanla nasıl evrildiğini açıklığa kavuşturur.

Sonuç olarak, bu çalışma, YDH'nin teorik-pratik açılımlarını tarihsel perspektiften inceleyerek, Avcioğlu'nun stratejik vizyonunun hareketin iktidar stratejisindeki belirleyici rolünü vurgulamakta ve literatüre özgün katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Muhalefetten Örgütlü Mücadeleye

YDH'nin düşünsel temelleri, DP döneminde şekillenen siyasal ve toplumsal ortamda gelişmiştir. Bu dönemde, özellikle 1955 sonrası yaşanan ekonomik bunalımların etkisiyle güç kaybeden DP yönetimi, baskıcı bir siyasal yönelim benimsemiştir. Literatürde genel kabul gördüğü üzere, bu yönelime karşı gelişen muhalefet dört ana toplumsal kesim etrafında şekillenmiştir: Ordu, Sanayi Burjuvazisi/Tekelci Burjuvazi, Memurlar ve Aydınlar.

Ordu, Menderes'in söylem ve politikalarından rahatsızlık duymuştur (Aydemir, 2000: 179-181). DP'nin Halkevlerini devletleştirmesi ve kötüleşen ekonomik koşullar ('gazozcu subay' deyimi) (Oran, 2020: 666) ordudaki huzursuzluğu arttırmıştır. Sanayi burjuvazisi, Özdemir'in (1993: 51-52), "yeni bir sınıf tipolojisi" olarak tanımladığı şekilde siyasi etkinlik arayışına yönelmiş, ancak DP, tarım ve ticaret odaklı politikalarını sürdürmüştür (Savran, 1987: 137). Memurlar, Tek Parti dönemindeki ayrıcalıklarını kaybetmiş (Eroğul, 1990: 131-132), aydınlar ise 1954'teki erken emeklilik yasası ve Menderes'in "kara cübbeliler" yakıştırmasıyla (Aydemir, 2000: 180) akademik özgürlüklerin kısıtlanmasına tepki göstermiştir (Zürcher, 2000: 335). *Yön*'ün düşünsel zemini bu muhalefet ortamında biçimlenmiştir.

27 Mayıs öncesi dönemde aydınlar arasında iki temel eğilim ortaya çıkmıştır. Birinci grup, Türkiye'nin sosyal yapısının Batı tarzı demokrasiye henüz hazır olmadığını ve öncelikli sorunun iktisadi kalkınma olduğunu savunmuştur. İkinci grup ise demokratik kurumların tesisinin kalkınmayı da beraberinde getireceğini öne sürmüştür. *Yön*'ün düşünsel temelleri, iktisadi kalkınmayı önceleyen birinci grubun görüşlerinden şekillenmiştir (Özdemir, 1986: 43).

DP dönemindeki muhalefet hareketi büyük ölçüde Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) çevresinde şekillenmiştir (Yurtsever, 2020: 43). Bu dönemde *Forum* dergisi önemli muhalefet platformu haline gelmiştir. Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın öncülüğünde 1 Nisan 1954'te kurulan *Forum*, Batı eğitilmiş akademisyenlerden oluşan geniş yazar kadrosuna sahip olmuştur (Bora ve Ünüvar, 2019: 174) ve *Yön* kurucularının birleşmesinde rol oynamıştır (Atılğan, 2020: 40). Dönemin diğer önemli yayını, İnönü'nün damadı Metin Toker'in 15 Mayıs 1954'te çıkarmaya başladığı ve aydınlara yönelik güncel meseleleri ele alan *Akis* dergisi olmuştur (Küçük, 1997: 572). 1960'lara yaklaşırken Türkiye muhalefetine Kemalizm, demokrasi ve kalkınma temel ilkeler olarak öne çıkmış; *Yön* kadrosunun diğer aydınlardan ayrılan yönleri belirginleşmeye başlamıştır.

Yön kadrosunun muhalefetteki konumu, üyelerinin 1961 öncesi yayın faaliyetleriyle şekillenmiştir. Hareketin öncü isimleri farklı platformlarda etkin rol almıştır: Mümtaz Soysal *Forum*'da, Avcıoğlu ise *Akis*, *Kim* ve *Ulus*'ta yazılar yazmış ve CHP Araştırma Bürosu yöneticiliği yapmıştır. İlhan Selçuk ise *Dolmuş* dergisinde muhalif yayımlar yapmıştır (Şener, 2015: 78). Özellikle Avcıoğlu'nun çalışmaları, bu dönemde hareketin düşünsel temellerinin oluşmasında belirleyici olmuştur.

Yön öncesi dönemde Avcıoğlu (1956; 1957b; CHP Araştırma ve Yayın Bürosu, 1961: 31), 'kalkınma' veya 'istihsal'ı temel mesele olarak görmüştür. Ona göre demokratikleşme ancak sosyal adalet temelinde kalkınmayla mümkündür. Kalkınmayı öncelermeyen siyasi partilerin başarısız olacağını savunan Avcıoğlu (1957a), köylülerin ekonomik bağımlılık nedeniyle büyük arazi sahiplerinin istediği yönde oy kullanacağını öne sürmüştür. Ayrıca Avcıoğlu (1957b), hem iktidarı hem muhalefeti iktisadi meseleleri kavrayamamakla eleştirmiş; CHP'nin de iktidara gelse bile sorunları çözemeyeceğini ve muhalefetin "iktisadi meselelerde hazırlıklı olmadığını" vurgulamıştır.

İnönü'yle Avcıoğlu'nun ilişkisi siyasi konjonktüre bağılı olarak değişmiştir. 1957 seçimleri öncesinde Avcıoğlu, İnönü'nün muhalefeti birleştirmedeki edilgen tutumunu eleştirmiştir. Ancak 1961 Anayasası sonrasında ilişkileri olumlu yönde gelişmiştir. Avcıoğlu, CHP'nin muhalefetteyken benimsediği planlı kalkınma yaklaşımını ve DPT'nin kuruluşunu desteklemiş; CHP Araştırma Bürosu'nda İnönü'ye verdiği iktisat dersleri, aralarındaki yakınlaşmayı pekiştirmiştir.

Yön, üçüncü dünya ülkelerinin kalkınmasında kapitalist modeli reddederek, sosyalizm ve milliyetçiliğin sentezini savunmuştur. Avcıoğlu, *Monroe'dan Truman'a, Truman'dan Eisenhower'a* başlıklı yazısında (1957d), alternatif ideoloji önerirken farklı ülke deneyimlerini incelemiştir. Bir yazısında (1957c), Arap milliyetçiliğini ve Nâsır Hareketi'ni Batı karşıtı mücadelenin örneği olarak ele alırken, diğer yazısında (1957ç), Hindistan'ı demokratik sosyalizm ve ulusal uzlaşının başarılı modeli olarak değerlendirmiştir.

Avcıoğlu'nun yazıları, hareketin beş temel tez etrafında şekillendiğini ortaya koymuştur: Ekonomik kalkınmanın önceliği, kalkınmaya dayalı demokratikleşme süreci, planlı ekonomi ve güçlü merkezi yönetim ihtiyacı, kapitalist kalkınma modelinin reddi ve anti-emperyalist milliyetçilik anlayışı. Bu düşünsel çerçeve, 27 Mayıs 1961 darbesi sonrasında kurumsal yapıya dönüşmüştür.

27 Mayıs Darbesi, YDH'nin kurumsallaşma sürecini başlatan önemli dönüm noktası olmuştur. Milli Birlik Komitesi (MBK) öncülüğündeki subayların gerçekleştirdiği ve aydınların desteklediği ihtilal sonrasında, sivil yönetime geçiş sürecinde Avcıoğlu, M. Soysal ve Coşkun Kırca, İsmet Paşa kontenjanından Temsilciler Meclisi'ne seçilmiştir (Toker, 2000: 268). 16 Aralık 1960'ta kurulan Kurucu Meclis'te, Turhan Feyzioğlu'nun öncülüğündeki Anayasa Komisyonu'nun çalışmaları ve Anayasa Mahkemesi

fikri (Küçük, 1997: 579), *Forum* dergisindeki düşüncelerle birlikte önce CHP'nin 14. Kurultayı'ndaki *İlk Hedefler Beyannamesi'*ne, ardından 1961 Anayasası'na yansımıştır (Özdemir, 2000: 17). Bu süreçte Avcıoğlu ve M. Soysal, ekonomik kalkınmayı merkeze alan, hızlı ve kesin karar mekanizmalarına sahip yürütme organını savunmuştur (Ertuğrul, 2009: 70; Öymen, 1983).

Avcıoğlu'nun Temsilciler Meclisi'ndeki tutumu, siyasi çizgisini somut şekilde ortaya koyarken, özellikle Soyadı Kanunu ve İstiklal Savaşı malullerine yönelik destek önerilerinde belirginleşmiştir (T.C. Temsilciler Meclisi Tutanak Dergisi, 1961: 155). Yöncüler, 1961 Anayasası'na 'sosyal' kavramının eklenmesini sağlamış, tek dereceli nispi temsil sistemini ve devletçi ekonomi anlayışını desteklemiştir. Hareket, Ereğli Demir ve Çelik Fabrikaları'nın devletleştirilmesini destekleyerek anayasanın sosyal-ekonomik kalkınmaya odaklanması gerektiği görüşünü vurgulamıştır (Ertuğrul, 2009: 70). 1961 Anayasası Referandumu ve seçim sonuçları (%60,4 evet, CHP %36,7 , AP %34,7), Merdan Yanardağ'a göre (1988: 188), Adalet Partisi'nin (AP) güçlü çıkışı nedeniyle aydınları radikal sola yöneltmiştir.

Kurumsallaşma Süreci ve Öncü İsimler

1961 Anayasası, YDH'nin tüm beklentilerini karşılayamasa da sol düşüncenin toplumsal zeminde gelişmesine katkıda bulunmuştur. Özdemir'in belirttiği gibi (2000: 11), bu düzenlemeler "rejimin sol düşünceye açılmasına katkıda bulunmuştur." Mete Tunca'y'a göre (2000: 314-315), "1961 Anayasası'nın sunduğu özgürlük olanaklarını geniş ölçüde yaşama geçiren *Yön* dergisidir." Hareket beş temel yapı üzerinde şekillenmiştir: *Yön* ve Avcıoğlu liderliğindeki kadro, TÇP'yle kurulan ilişkiler, sosyalist düşünceyi yaymayı amaçlayan SKD, *Yön*'ün siyasi çizgisindeki *Yön* Yayınları ve *Devrim*.

Yön, 1958'de Selçuk ve Avcıoğlu'nun girişimiyle fikirsel olarak tasarlanmış, ancak dönemin siyasi koşulları nedeniyle yayına başlayamamıştır (Selçuk, 1967). 1960'larda oluşan elverişli ortamda proje yeniden canlanmıştır. Kuruculardan M. Soysal'ın "Türkiye'ye çıkış yolu şudur diye bir yön gösterme iddiasındaydık" (Atılgan, 2020: 240) sözleri, yayının amacını açıkça ortaya koymuştur. Derginin ilk sayısında Avcıoğlu (1961a), "...az gelişmiş memleketler için tek çıkar yol sosyalizmdir" tezini ortaya koyarak yayının temel çizgisini belirlemiştir. Yalçın Küçük'e göre bu yaklaşım (1997: 637), "Forum'un mekân ve yönsüz tartışma anlayışından önemli bir fark ortaya koymuştur."

Yön'ün yayın hayatına başlangıcı önemli bir Yön Bildirisi'yle gerçekleşmiştir. Dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit bildiriye olumlu karşılarken, Toker daha temkinli yaklaşım sergilemiştir. *Son Havadis* ve Ahmet Hamdi Başar gibi muhalif sesler eleştirel tutum takınmıştır. Bildiri uluslararası platformlarda tartışılmış; *Le Monde* gazetesinde ve Türkiye Komünist Partisi (TKP) Leipzig Konferansı'nda da ele alınmıştır (Yön, 1961a; Aydınöğlu, 2007: 83). Kimileri tarafından "inönü'nün bir oyunu" olarak değerlendirilmiş (Soysal İ., 1966); Dimitri Şişmanov ise bunu yeni ideolojik akımın başlangıcı olarak yorumlamış, ancak imzacıların farklı görüşleri nedeniyle net çizgi oluşturamadığını belirtmiştir (Yön, 1967). Aclan Sayılğan ise (2009: 463), bildiriye ya aydınları sosyalizme yönlendirme girişimi ya da demokratik sosyalizm hedefinin klasik sol tarafından dönüştürülmesi olarak değerlendirmiştir.

Yön, altı kişilik kurucu kadroyla (D. Avcioğlu, M. Soysal, İ. Selçuk, İ. Soysal, Cemal Reşit Eyüboğlu ve Hamdi Avcioğlu) "haftalık fikir ve sanat gazetesi" olarak yayın hayatına başlamıştır. Künyede yalnızca Eyüboğlu, M. Soysal ve Avcioğlu'nun isimleri yer almıştır (Atılğan, 2020: 240-241). 20 Aralık 1961'de yayına başlayan dergi, başlangıçta kapsayıcı sol çizgi benimsemiştir. Çetin Yetkin'in ifadesiyle (1998: 18), "ilk sayılarında tutarlı çizgiye sahip değildir". Derginin en üretken yazarı 194 yazıyla Avcioğlu'dur (Özdemir, 1986: 328-333). 1964'te derginin resmi görüşü, "imzasız yazılar, başyazılar ve kurucuların yazıları" (Yön, 1964a) üzerinden şekillenmiştir. Niyazi Berkes ve Sadun Aren'in ideolojik yapıya katkı sağladığı kadroda Avcioğlu 'öncü görüş' olarak öne çıkmıştır. Tanıl Bora'nın (2020: 609), "Sol'un ortak düşünce platformu" olarak nitelendirdiği dergi, Avcioğlu'nun sosyalizm kavramına ağırlık verdiği yazıları ve 1962-1966 yılları arasındaki yoğun yazı faaliyetleriyle belirgin çizgi kazanmıştır.

Yön, 1961-1967 döneminde Türkiye'de toplumsal değişimin öncüsü olarak önemli rol üstlenmiştir. Dergi, sosyalizm kavramını topluma tanıtmış ve sol düşüncenin yaygınlaşmasına katkı sağlayarak toplumsal dönüşümde etkin işlev görmüştür (Bora, 2020: 609; Tuncay, 2000: 315). Dergi, Anadolu'nun farklı bölgelerinde sosyalist düşüncenin tanınmasını sağlamıştır (Atılğan, 2020: 261-262). Yayın politikasında önemli açılımlar gerçekleştiren dergi, Kürt meselesini Ahmet Hamdi Başar'ın *Barış Dünyası*'ndaki yazısı üzerinden tartışmaya açmıştır (Bozarslan, 2008: 853) ve Avcioğlu'nun öncülüğünde bağımsız dış politika anlayışı geliştirmiştir (Dikici, 2009: 163). Bu çok yönlü yaklaşımıyla *Yön*, 1961 sonrası dönemin demokratikleşme taleplerini karşılayan ve yerleşik düşünce kalıplarını sorgulayan etkili platform olarak öne çıkmıştır.

Yön'ün yayın serüveni iki önemli kesintiye uğramıştır. 5 Haziran 1963'te Sıkı Yönetim Komutanlığı tarafından 'milli menfaatlere aykırılık' gerekçesiyle kapatılmış; 14 ay sonra tekrar yayına başlamıştır. 30 Haziran 1967'de ise Avcıoğlu'nun "*Türkiye'nin Düzeni*"ni yazmak için" verdiği kararla 222. sayıda yayın hayatına son vermiştir (Otyam, 1969). Selçuk'un (1964), "sadece bir dergi değil, bir akım" olarak nitelendirdiği *Yön*, kapanışından sonra da etkisini sürdürmüştür. Dergi, Kürkçü tarafından "*Iskra*'ya benzer şekilde teknik anlamda yapılmış en başarılı politik hareket dergisi" (Atılgan, 2020: 263), Haluk Yurtsever (2020: 48), tarafından ise "Türkiye yakın tarihinin en etkili aydın hareketlerinden biri" olarak değerlendirilmiştir.

1961 Anayasası'nın sağladığı özgürlük ortamında kurulan Türkiye Çalışanlar Partisi (TÇP), Türk-İş çevresinde şekillenmiş ve *Yön*'ün yazarlarının da destek verdiği girişim olarak ortaya çıkmıştır (Atılgan, 2020: 269). Seyfi Demirsoy'un önderliğinde kurulan partinin başkanlığı için Orhan Tuna, Muammer Aksoy, Aren, Bahri Savcı, Burhaneddin Uluç ve Cemal Madanoğlu gibi isimler değerlendirilmiştir (Akis, 1962; Yön, 1962a; Dokur, 1966). Devletçi ve özel sektör karşıtı çizgide ilerleyen TÇP, işçi sınıfının yanı sıra aydınları ve gençleri kapsayan geniş tabanlı kitle partisi olmayı hedeflemiştir (Yön, 1962b). Ancak Türk-İş'in Amerikan sendikalarından mali yardım aldığı iddiaları (Yön, 1966a) bu iş birliğinin sonlanmasına neden olmuştur.

SKD, 1962 yılının sonunda *Yön* yazarlarının girişimiyle kurulmuştur. M. Soysal'ın tanımıyla (1988: 2022), SKD "*Yön*'ün bir ürünü, onunla yayılan düşüncelerin toplumdaki çeşitli çevrelerce benimsenmesinin bir sonucu" olmuştur. DPT eski Müsteşarı Osman Nuri Torun'un başkanlığındaki dernek (Yön, 1963) tüzüğünde emek odaklı ve sömürsüz demokratik düzen hedefi belirlemiştir (Yön, 1962c). SKD, düzenlediği Cumartesi Toplantıları'nda sosyalist kalkınma ve Kemalist Devrim'in tamamlanması tezlerini işlemiştir (Atılgan, 2018a: 607). Dernek, *Yön*'ün yayın politikasındaki değişimle birlikte etkinliğini kaybetmiştir (Atılgan, 2020: 283).

Yön Yayınları, hareketin düşünsel birikimini kitlelere ulaştırmak amacıyla kurulan yayın organıdır. Devrimci Yayınlar Kooperatifi olarak başlayan girişim, kısa sürede *Yön* Yayınları adını almıştır. Atılgan'a göre (2020: 283), yayınevi derginin aydınlar arasındaki tartışma zeminini genişletmiştir. Yayınevi, Berkes'in *200 Yıldır Neden Bocalıyoruz?* ile *Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler*, Garaudy'nin *İslamiyet ve Sosyalizm*, Pierre Jalee'nin *Yoksul Ülkeler Nasıl Sömürülüyor* ve d'Encausse ve Schram'ın *Asyada Marksizm ve Milliyetçilik* adlı eserlerini yayımlamıştır. Bu yayınlar, hareketin

Osmanlı üretim ilişkileri, Kemalizm, üçüncü dünya sosyalizmi ve İslam-sosyalizm ilişkisi konularındaki temel tezlerini destekleyen niteliktedir.

Yön'ün kapanmasının ardından *Devrim* kurulmuştur. Avciöğlü'nun genel yayın müdürlüğünü, Cemal Reşit Eyüboğlü'nun ise sahipliğini üstlendiği gazete, 21 Ekim 1969'dan 27 Nisan 1971'e kadar yayımlanmıştır. İlk sayısında 50 bin olan tirajı 20 bine düşmüştür (Otyam, 1969; Atılgan, 2020: 289).

Devrim, parlamenter sistem eleştirilerinde 'Filipin tipi demokrasi' kavramını merkeze almıştır. Gazete, siyaset bilimcilerin görüşlerini ve alternatif siyasi modelleri inceleyerek sistematik eleştiriler geliştirmiştir. Avciöğlü'nun "Bakış" köşesinde anti-emperyalizm ve Kemalizm temaları öne çıkmıştır. *Yön*'ün sosyalist çizgisinden Kemalist çizgiye kayan bu değişim, dönemin siyasi koşullarında ordudaki Kemalist kadroları etkileme stratejisinin parçası olmuştur. Gazetenin yayın politikası Kemalist söylemin arkasında sosyalist hedeflerini korumuştur. Bu taktiksel değişim, özellikle 27 Mayıs sonrası süreçte ordudaki ilerici kadroların desteğini kazanma ve sosyalist dönüşüm için gerekli ittifakları kurma amacını taşımıştır.

Siyasal Tezlerin Tarihsel Dayanakları

YDH'nin ideolojik konumlanışı ve eklektik yapısı, 1961-71 döneminde Türkiye solunun fraksiyonları (*Yön*, MDD ve TİP) arasında gözlemlenen stratejik ayrışmaların tarihsel incelemesine dayanmıştır. Şener'in (2015: 15) işaret ettiği üzere literatürde bu ayrışmaların kökenlerine dair iki temel yaklaşım öne çıkmıştır: Birinci yaklaşım stratejik farklılıkların Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısına ilişkin heterojen analizlerden türediğini ileri sürerken, ikinci yaklaşım grupların öncelikle iktidar stratejilerini formüle ettiğini ve değerlendirmelerini bu stratejik önceliklere tabi kıldığını savunmuştur. YDH bağlamında birinci yaklaşımın analitik üstünlüğü dikkat çekmiştir; zira hareketin ideolojik tutarlılığı ve evrimsel dönüşümleri, sosyo-ekonomik dinamikleriyle sıkı bir nedensel ilişki içerisindedir.

Osmanlı'nın toplumsal düzeni ve üretim tarzı konusunda tarihçiler arasında temel olarak feodalizm ve Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) tartışması öne çıkmıştır. ATÜT yaklaşımı, Doğu toplumlarında devletin üretim araçlarını merkezi olarak kontrol ettiğini ve sınıfsal gelişimi engellediğini savunmuştur (Bora, 2020: 601). Avciöğlü'na göre (1979: 14), Marx, ATÜT'ü "kendi kendine yeten köy toplulukları" üzerinden ele almıştır. Avciöğlü (1966a; 1979: 17), Osmanlı'nın üretim ilişkilerinin Batı feodalizminden farklı ama ona benzer gelişim çizgisi izlediğini belirtmiştir. Ona göre (1979: 18-29), Osmanlı'daki

köylü mülkiyet hakları ve ticari entegrasyon, feodal üretim ilişkilerinin özgün biçimini yansıtmış ve henüz olgunlaşmamış düzene (pre-kapitalist) işaret etmiştir.

Avcıoğlu (1979: 29, 31, 32-35, 45-47), Osmanlı toplumsal düzenini pre-kapitalist olarak tanımlarken, kapitalist üretim ilişkilerinin gelişmesi için üç temel koşul öne sürmüştür: Köylülerin topraktan bağımsızlaşması, şehir zanaatının uzmanlaşması ve sermaye birikiminin oluşması. Osmanlı'daki toprak düzeni, özel mülkiyete geçişe olanak tanımış ve reaya, tapu bedeli karşılığında toprak üzerinde tasarruf hakkı edinmiştir. 'Müteşebbis' olarak adlandırılan ilk kapitalistler, ücretli işçilerle büyük çiftlikler kurarak tarımsal kapitalizmin temellerini atmıştır. Ona göre eğer dış engeller olmasaydı, Osmanlı'nın sınıai kapitalizme geçebileceğini ve ATÜT savunucularının aksine bu potansiyele sahip olduğunu öne sürmüştür.

Batı'nın sanayi kapitalizmindeki öncülüğü, coğrafi konumu ve deniz ticaretindeki üstünlüğüne dayanmıştır. Devlet destekli sermaye birikimi ve kapitalist gelişim Osmanlı'nın geleneksel yapısını değiştirmiştir. Osmanlı yönetici sınıfının bu dönüşümü anlayamaması nedeniyle reform girişimleri başarısız olmuştur (Avcıoğlu, 1979: 54-57; Aydemir, 1963; Berkes, 1963a). Berkes'e göre (1963a, 1963b), gerici kuvvetlerin direnci ve plansız reform çabaları bu başarısızlığın temel nedenleridir. Doğu üstünlüğünden Batı üstünlüğüne geçiş süreci, ilericiler ve gericiler arasındaki mücadelenin merkezi haline gelmiştir.

Avcıoğlu'nun analizine göre (2013: 213), Osmanlı'da 19. yüzyıl başlarına kadar kapitalist gelişim potansiyeli mevcuttur. Türkiye, emperyalizmin yükselişi karşısında direnç gösteren ilk Avrupa dışı ülke olmasına rağmen, Batı'nın yöntemlerini benimsemek durumunda kalmıştır. Ona göre (1979: 76-82, 102-104; 2013: 213), değişim halktan değil devletten gelmiş ve güçlü burjuvazi eksikliğinde devlet sanayileşmenin lokomotif olmuştur. 1838 Balta Limanı Antlaşması ve Tanzimat reformlarıyla ülke Avrupa'nın açık pazarına dönüşmüştür. Bu dönüşüm, YDH'nin ideolojik temellerinin anlaşılması açısından kritik öneme sahiptir.

1838'de Osmanlı İmparatorluğu'nun kaderini değiştiren Balta Limanı Antlaşması imzalanmıştır. İkinci Mahmut döneminde İngiltere'yle imzalanan bu antlaşma, Avcıoğlu'nun (1979: 104-105, 107, 121; 1965a) 'idam fermanı' olarak nitelendirdiği ve Osmanlı ekonomisini Avrupa'nın açık pazarı haline getiren dönüşümün başlangıcı olmuştur. Yerli tebaanın iç ticaret sistemi

çökmüş ve %3'lük düşük ithalat vergisi de kaldırılmıştır. Anadolu'daki yerel yöneticiler ve üreticilerin tüm itirazlarına rağmen yürürlüğe giren antlaşma, 1929'a kadar sürecek gümrük bağımlılığının temelini atmıştır. Bu süreç, Tanzimat reformlarıyla derinleşmiş, Paris (1856) ve Berlin (1878) antlaşmalarıyla pekişmiş ve Kemalist devrime kadar devam eden yabancı müdahalesini meşrulaştırmıştır.

Emperyalizm, Türkiye'nin sömürgeleşme sürecinde pre-kapitalist düzenin gerici unsurlarıyla iş birliği yaparak özgün toplumsal düzen kurmuştur. Avcioğlu'na göre (1979: 178-208, 210-211, 219-220), bu düzen hiyerarşik ticari yapı oluşturmuştur: En üstte Avrupalı tüccarlar ve bankalar, ortada azınlık araçlar, en altta yerel unsurlar yer almıştır. Tanzimat'la birlikte komprador burjuvazisi ve bürokrasi "Emperyalizmin Türkiye'deki ikinci kolu" haline gelmiştir. II. Abdülhamit döneminde zirveye ulaşan bu yapıda, aşiret reisleri, toprak ağaları, derebeyleri, mültezimler, sarraflar ve bankerlerden oluşan sistem kurulmuştur.

Tanzimat döneminde beliren ilerici kuvvetler, Avcioğlu'nun (1979: 219-232), "milliyetçi tepkiler" olarak nitelendirdiği ordu mensuplarından oluşmuştur. Halkın ilgisizliği ve aydınların toplumsal temelini zayıflığı değişim girişimlerini sınırlandırmıştır. Yeni Osmanlılardan Kurtuluş Savaşı kadrosuna uzanan süreçte çözüm arayışları, Berkes'in (1965a), "paslı kilit ve yanlış anahtar" metaforuyla açıkladığı yapısal sorunu aşamamıştır.

Tanzimat sonrası dönem (1839-1876), Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik çöküşünün kritik evresidir. Aydınlar yapısal sorunları çözmek yerine anayasal reformlarla üst yapıyı değiştirmeye odaklanmıştır. 1860'lardaki ekonomik girişimlerin başarısızlığı, devleti borç krizine sürüklemiştir. Yeni Osmanlılar, Berkes'in (1963c), "modern çağımızın gerçek ilk düşünürü" olarak tanımladığı Namık Kemal öncülüğünde, "milli kapitalizm" fikrini geliştirmişlerdir. Ancak Berkes'e göre (1965b), bu aydınlar 1876'da ilk Anayasa'yı hazırlamalarına rağmen etkili olamamışlar ve Abdülhamit'in 1878'de meclisi kapatmasıyla sürgüne gönderilmişlerdir. Avcioğlu'na göre (1965a) Jön Türkler, entelektüel derinlikten yoksun kalmış ve 1908 İhtilali emperyalist güçler arasında değişimden öteye gidememiştir. *Türk Yurdu Dergisi*'nde Parvus (1867-1924), Türkiye'nin Avrupa emperyalizmine bağımlılığını ortaya koymuş, İttihat ve Terakki ise Avcioğlu'na göre (1979: 270-276), "milli iktisat" politikasında başarısız olmuştur. Bu hareket Atatürk'ün kurtuluş mücadelesine zemin hazırlamıştır.

Avcıoğlu'nun analizinde Kemalizm, önceki aydın hareketiyle hem süreklilik hem de kopuş noktaları içerir. Kemalizm, imparatorluğun yıkıntıları içerisinde ulus devlet inşa etmeyi başarmıştır. Tarihsel şartların zorlamasıyla emperyalizmi görmüş ve ona karşı mücadeleyle kazanmıştır. Bu yönüyle ayrıcalıklı yerde durmuş, kendini önceleyen aydın geleneğiyle süreklilik bağlarına sahip olmuştur (Atılgan, 2021: 317). Kritik dönüşüm noktası, Mustafa Kemal'in gerçekleştirdiği kadro değişikliğidir (Yön, 1962ç). Köylü kitlelerin tefeci ve eşrafa yönelmesi, Kurtuluş Savaşı liderlerini Anadolu eşrafı ve din adamlarıyla iş birliğine zorlamıştır (1979: 280-300). Bu iş birliği, Türkiye'deki Kurtuluş Savaşı'nı özgün kılan temel özelliği oluşturmuştur (1979: 314).

Mustafa Kemal'in çevresindeki asker-sivil aydın kadro, vatani kurtarma hedefiyle yola çıkmıştır. Bu kadrodaki tutucu muhalefetin direnişi devrimci atımları sınırlandırmıştır (Avcıoğlu, 1978b: 986). Berkes'in veciz ifadesiyle (1963ç), "Kemalizm devrimi, Mustafa Kemal'in arkasındaki bir avuç ilericilerle muazzam bir gericiler kitlesi arasında, didişile didişile, santim santim koparılmış bir devrimdir." Devrimci kadronun halk desteği zamanla zayıflamıştır (Avcıoğlu, 1964a, 1978c: 987). Bu süreç, Kemalizm'in başarılarının yanı sıra sınırlılıklarının da değerlendirilmesini gerekli kılmıştır (Avcıoğlu, 1965a).

YDH'nin Kemalizm analizi, hareketin tarihsel süreklilik ve kopuş noktalarına dayanmıştır. Berkes'e göre (1965c), Ulusal Kurtuluş Savaşı, Batı'nın emperyalist karakterinin anlaşılmasını sağlamıştır. YDH, Kemalizm'in devrimci niteliğini kabul etmekle beraber iki temel eleştiri sunar: Yapısal dönüşüm yerine üstyapısal değişimlere odaklanılması (Atılgan, 2021: 306) ve CHP'nin "eşraf partisi" haline gelmesi (Avcıoğlu, 1962a, 1979: 360). YDH, Kemalist dönemde "sınıfsız toplum" söyleminin gerçekdışılığı (Avcıoğlu, 1962b; Berkes, 1963ç), devletçiliğin kapitalizmi güçlendirmesi (Avcıoğlu, 1964a) ve Kurtuluş Savaşı'nın burjuva devrimi niteliği (Avcıoğlu, 1964a, 1978ç: 445) üzerinde durmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında burjuvazi-toprak ağası ittifakı DP iktidarını şekillendirmiştir (Berkes, 1963ç; Avcıoğlu, 1964a, 1965b).

Çok partili sisteme geçiş süreci İsmet İnönü'nün 19 Mayıs 1945'teki rejim değişikliği sinyaliyle başlamıştır. Bu dönemde Kemalizm'le çok partili sistem arasındaki temel çatışma öne çıkmıştır. Yeni düzende 1945 Toprak Reformu rafa kaldırılmış, Köy Enstitüleri kapatılmış ve devletçilik politikası terk edilmiştir. Yön (1964b, 1962a), sistemin eşrafı güçlendirmesini ve

yapısal değişikliklerin zamanında yapılmamasını eleştirmiştir. İktidara gelen DP, iş çevrelerinden köylülere uzanan geniş koalisyonun desteğini alırken demokratik görünüm altında otoriter eğilimler sergilemiştir. “Öncü kadroyla eşrafın birleşmesine karşı tepki” (Yön, 1962ç) olarak ortaya çıkan bu süreç, “az gelişmiş ülkelerde demokratik düzenin yarattığı sorunlar”ın (Yön, 1962a) tipik örneğini oluşturmuştur.

Avcıoğlu’na göre (1962d), bu geçişin nedenleri dış baskılardan ziyade iç dinamiklerde aranmalıdır. 1950’de iktidara gelen DP, Avcıoğlu’na göre (1966b), demokratik görünümlü faşist nitelik sergilemiştir. M. Soysal’ın (1962a), “öncü kadroyla eşrafın birleşmesine karşı tepki” olarak değerlendirdiği bu süreç, 27 Mayıs müdahalesine zemin hazırlamıştır.

27 Mayıs müdahalesi, çok partili sistemin yarattığı dönüşümlere karşı tepki olarak ortaya çıkmıştır. Avcıoğlu’na göre hareket (1962ç), toplumsal huzursuzluğu görünür kılmayı başarmış fakat 15 yıl gecikmeyle gelmiştir. M. Soysal’ın değerlendirmesinde (1962b), yönetimi devralan kadro reformları hayata geçirememiştir. Avcıoğlu (1963a), bu başarısızlığı “sosyal ve ekonomik düşüncenin bastırılması”na bağlamıştır. 27 Mayıs, Avcıoğlu’nun ifadesiyle (1962g), “Atatürk’ün hedeflediği Yeni Türkiye’yi kurmaya kararlı zinde kuvvetlerin uyanışı” olmuş ve 1961 Anayasası’yla özgürlük ortamı sağlamıştır.

Teorik ve Pratik Açılımlar

YDH’nin ideolojik kimliği Kemalizm’le Marksizm arasında konumlandırılmıştır (Atılğan, 2020: 55-59). YDH’den ayrı siyasal konumda olan fakat zaman zaman Yön’de yazan Mihri Belli’nin “Marksizm’le Kemalizm arasında aşılabilir bir duvar yoktur” tespiti, (Açikkaya, 2009: 225) bu konumlandırmayı desteklemiştir. Literatürde hareketin üç temel görüşle tanımlandığı görülmüştür: Marksist ideolojiyi Kemalist kılıfla sunduğu, Marksist argümanları araçsallaştırdığı ve her iki ideolojinin sentezini yaptığıdır (Atılğan, 2020: 54-56).

YDH’nin temel hedefleri, hareketin siyasal ve ideolojik gelişimiyle şekillenmiştir. 1961’de Yön’ün ilk sayısında yayımlanan ‘Yön Bildirisi’ (1961b), hareketin başlangıç noktasını oluşturmuştur. Bildiri, iktisadi kalkınmayı ve yapısal dönüşümleri ‘Çıkmazdan Kurtuluş Yolu’ manifestosuyla savunmuş, fakat hareketin ideolojik çizgisi zamanla evrilmiştir. Bu süreçte Marksist sınıf mücadelesi anlayışı Türkiye’nin özgün şartlarına uyarlanarak emperyalizmle yerli işbirlikçilerine karşı zinde kuvvetlerin mücadelesi öne çıkmıştır. Bu

çerçevede sosyalizme yönelik teorik tartışmalar ve iktidar stratejileri yeni boyutlar kazanmıştır. Bu ideolojik konumlanma, hareketin sosyalizm anlayışının teorik temellerini oluşturmuştur.

Sosyalizm'e Teorik Bakış

YDH'nin sosyalizm anlayışı, özgün 'üçüncü yol' çizgisiyle gelişmiştir. Avcıoğlu liderliğindeki hareket, sosyalizmi kalkınma ve modernleşme projesi olarak değerlendirmiş, Marksist-Leninist ilkeleri korurken kendine özgü yaklaşım ortaya koymuştur. YDH, sömürüyü engelleyen ve milli gelirin emeğe dayalı dağıtımını hedefleyen sistem önermiştir (Avcıoğlu, 1962f). M. Soysal'ın (1964), "insan emeğine değer veren" sistem olarak nitelendirdiği bu model, "her ülkenin kendine özgü bir sosyalizm yolu vardır" ilkesi çerçevesinde (Avcıoğlu, 1965c) Türkiye'nin koşullarına uygun biçimde tasarlanmıştır.

YDH'nin kalkınma anlayışı 'Yeni Devletçilik' modeliyle şekillenmiştir. Bu model, özel teşebbüsün yetersizliğini emperyalizm perspektifinden eleştirmiştir. Avcıoğlu ve Aren'in öncülüğünde geliştirilen ve *Yön* Bildirisi'nde açıklanan yaklaşım devlet öncülüğüyle planlı ekonomi ve sosyal adalet hedefini benimsemiştir. Demokratik reformcu ve halkçı nitelikteki bu yapı, kapitalizmi dönüştürmeyi amaçlamış (Atılğan, 2020: 90) ve emekçi sınıfların desteğini esas almıştır (Sertel, 1969: 217). Avcıoğlu (1978d: 1365-1366), bu modeli sosyalizme geçiş için 15-20 yıllık ara dönem olarak tasarlamıştır.

Türk Tipi Sosyalizm kavramı, *Yön*'de ilk kez Aydemir tarafından ortaya atılmıştır. Kemalizm ve Fabianlık etkisiyle şekillenen bu 'İslahatçı Sosyalizm' anlayışı, devlet öncülüğünde sosyal adaleti hedefleyen demokratik yapı önermiştir (Aydemir, 1963). Bu yaklaşım, özellikle anti-emperyalist ve devletçi nitelikleriyle dikkat çekmiştir. Öte yandan, Avcıoğlu'nun (1962ğ), temel itirazı, devletin sınıflar üstü konumlandırmasına yönelik olmuştur. Bu bağlamda Avcıoğlu, sosyalizmi sınıflandırarak toplumsal şartların olgunlaşmadığı ülkelerde totaliter eğilimlerin ortaya çıkışını Sovyetler örneğiyle analiz etmiştir. Avcıoğlu'na göre (1963b), Sovyetler ancak "rejimi insanileştirerek, hürriyetleri genişleterek ve üretimin yürütülmesi- dağıtılmasında kitleleri tam söz sahibi yaparak" gerçek sosyalizme ulaşabilir. Bu tartışmanın en kapsamlı değerlendirmesi Avcıoğlu'nun (1979: 450), *Türkiye'nin Düzeni* çalışmasında görülmüştür. Avcıoğlu burada, devlet sosyalizmiyle sosyalizmin sınıfsal mesele olması arasındaki ayrımı net biçimde ortaya koyarak, devleti sınıflar üstü varlık olarak kavrayan yaklaşımların temel zaafalarını eleştirel perspektifle incelemiştir.

YDH, İslam'la sosyalizm arasındaki ilişkiyi yeniden yorumlamıştır. Sosyalizm-İslam, hareketin teorik tartışmalarında sınırlı yer tutmuştur. Roger Garaudy'nin *Sosyalizm ve İslamiyet* çevirisiyle gündeme gelen tartışmada, Avcioğlu'nun düşüncesi zamanla evrilmiştir: Başlangıçta anti-emperyalist din adamlarının sosyalizme katkısını önemseyen düşünür, Erbakan'ın siyasi yükselişiyle birlikte İslam'ın ancak sınıfsal temelde sosyalizmle bağdaşabileceği görüşünü benimsemiştir. Abdülazim Şimşek'in belirttiği gibi (2021: 244), YDH'nin İslam-sosyalizm sentezi girişimi, muhafazakâr kesimin karşı duruşuyla sonuçsuz kalmıştır.

YDH'nin sosyalizmle bağdaştırdığı önemli kavramlardan diğeri milliyetçiliktir. Kapitalizmin tekelci aşamaya geçişi ve sömürgeciliğin yayılmasıyla, özellikle az gelişmiş ülkelerde bu iki düşünce anti-emperyalist zeminde buluşmuştur. Tutucu güçlerin milliyetçiliği tekellerine alıp sosyalizmi "Rus casusluğu" olarak damgaladığı dönemde (Atılğan, 2020: 100-101), hareket milliyetçiliği tam bağımsızlık ve kalkınmanın aracı olarak yorumlamıştır. Atılğan'ın ifadesiyle (2018b: 682), "Kemalizm'i de hâkim sınıfların elinden alma girişiminin" temeli olmuştur. YDH'nin milliyetçilik yaklaşımı dört eksende şekillenmiştir: Anti-komünist propagandaya karşı tutum, tutucu milliyetçilik eleştirisi, özgün milliyetçilik tanımı ve Marksist enternasyonalizmle milliyetçiliği uzlaştırma çabası.

Türkiye'de iktidar sahipleri, komünist ideolojinin etkisinin sınırlı olduğu dönemlerde dahi yoğun anti-komünist propaganda sürdürmüştür. YDH, bu propagandaya karşı sosyalizmin meşruiyetini savunmuştur. Atılğan'ın belirttiği gibi (2019: 10), sosyalist düşüncenin kabul görmesi için öncelikle 'gayri millilik' iddiasının çürütülmesi gerekmiştir. *Yön*, Avcioğlu'nun ifadesiyle (1962h), "sosyalizmi umacılıktan kurtarmak" hedefiyle yayın hayatına başlamıştır. Belli (1966a), anti-komünizmi Amerikan emperyalizminin ideolojik aracı olarak tanımlarken, Avcioğlu (1966b), bunu "emperyalizmin icat ettiği ideoloji" şeklinde değerlendirmiştir.

YDH'nin faşizm analizi (1962ı, 1966b), Avcioğlu'nun teorik çerçevesinde iki temel boyutta şekillenmiştir: Faşizm bir yandan varlıklı sınıfların kitleleri baskılama aracıyken diğer yandan kapitalist toplumların sosyalizme geçişini engelleyen sistemdir. Hareket, Türkiye'de faşizmin 1945'teki ırkçı-Turancı akımlardan Menderes dönemindeki din istismarına uzanan çizgide geliştiğini ve milliyetçilikle Atatürkçülük kisvesi altında varlığını sürdürdüğünü savunmuştur (Avcioğlu, 1962i; Aydemir, 1962). Hareket, 1964 sonrasında faşizmle emperyalizmi "ikiz kardeş" olarak tanımlamış ve AP'nin seçim başarılarını örtük faşizmin yükselişi şeklinde değerlendirmiştir (Avcioğlu, 1965ç, 1970).

YDH, milliyetçilik kavramını sosyalist perspektiften yorumlamıştır. Atlıgan'ın belirttiği gibi (2020: 106), hareket emperyalist ve liberal milliyetçiliğin ayrıştırıcı yapısına karşı sosyalist milliyetçiliği bütünleştirici unsur olarak konumlandırmıştır. Avcıoğlu (1962i, 1965c), Türk halkının refahını önceleyen sosyalistlerin "gerçek milliyetçiliği" temsil ettiğini savunmuştur. Avcıoğlu'na göre (1966ç, 1967a), emperyalizm karşıtlığı ilericiğin göstergesi, milliyetçilik sosyalistlerin sahiplendiği değere dönüşmüştür. YDH, Atlıgan'ın belirttiği üzere (2020: 108), emperyalizmden kurtuluşu enternasyonalist sorumluluk olarak tanımlayarak Marksizm'in evrenselciliğiyle milliyetçiliği uyumlu hale getirmeye çalışmıştır.

YDH'nin milliyetçilik bağlamında diğer sorunsalı, Marksizmin işçilerin vatansızlığı tezi ve milliyetçilik-enternasyonalizm çelişkisidir. Avcıoğlu, hümanist ve etnik temelden uzak milliyetçilik anlayışı geliştirmiştir. Kürt meselesini sosyalistlerin gündeminde önemli yere taşıyan yazarlardan biri olan Avcıoğlu, *Yön*'de 1962-63 yıllarından itibaren bu konuya değinen yazılar yayınlamıştır. Avcıoğlu (1966d), etnik ve kültürel hakları savunmuş, toprak bütünlüğünü vurgulamış ve çözümü sosyalizme geçişte görmüştür (Erenus ve Küçük, 2000: 206).

Avcıoğlu'nun düşünsel gelişimi, sosyalist ve Marksist çerçevede belirginleşmiştir. Bu teorik dönüşümün pratiğe aktarılması için siyasi iktidarın ele geçirilmesi gerekmektedir. YDH'nin ideolojik analizinin ikinci önemli boyutunu iktidar stratejisi oluşturmuştur.

İktidara Pratik Açılımlar

YDH, teorik altyapısını siyasi eyleme dönüştürmek için iktidar odaklı stratejiler geliştirmiştir. Yanardağ'ın işaret ettiği üzere (1988: 189), hareket, Türkiye'de iktidarı sistematik şekilde hedefleyen ilk sol oluşum olarak öne çıkmıştır. Hareketin önde gelen isimlerinden M. Soysal (1962c), sosyalizmin ancak siyasi iktidarın ele geçirilmesiyle gerçekleşebileceğini ve sendikacılıkla dernekçiliğin bu hedef için yetersiz olduğunu belirtmiş; Avcıoğlu (1967b) ise pratiğe dökülmeyen teorik tartışmaları 'aydın gevezeliği' olarak nitelendirmiştir. Bu perspektif, YDH'nin iktidar arayışını hem teorik hem de pratik düzlemde şekillendiren temel unsur olmuştur.

Yön'de, Soysal'ın belirttiği gibi (1986: 13), hızlı çözümleri savunanlarla yığınların bilinçlenmesini bekleyenler arasında ayrışma yaşanmıştır. Hareket, toplumsal sınıfların kavranışı ve aşamalı devrim konularında uzlaşa sağlarken, parlamenter ve devrimci yöntemlerin seçimi konusunda görüş ayrılıklarına

sahne olmuştur. Bu bağlamda YDH, parlamenter güçleri etkilemeye yönelik Fabiancılığa benzer taktiklerle devrimci kanadın baskın olduğu ikili strateji benimsemiştir. Ancak, 1965 seçim sonuçlarının etkisiyle parlamenter mücadeleden uzaklaşarak devrimci yönelim kazanmıştır.

i)Toplumsal Sınıflar ve Tabakalar: Komprador Burjuvazi'den Zinde Güçler'e 1960'ların sol hareketlerinde, toplumsal sınıfların sosyalizme geçişteki rolü temel tartışma konusudur (Yetkin, 1998: 69). YDH'nin sınıf mücadelesine yaklaşımı, literatürde çeşitli eleştirilere yol açmıştır; bu eleştiriler, hareketin sınıf mücadelesini reddettiği (Yurtsever, 2020: 60) ve işçi sınıfının öncü rolünü göz ardı ettiği (Atılgan, 2002: 139; Şener, 2015: 90) iddiaları etrafında yoğunlaşmıştır. YDH, Sosyalist Devrim'in (SD) işçi sınıfı öncülüğünde gerçekleşmesi gerektiğini kabul etmekle birlikte, demokratik devrimin tamamlanması görevini sivil-asker aydınlara yüklemiştir. Bu bağlamda, hareket tutucu güçlerle mücadeleyi önceliklendirerek, işçi ve köylülerin bilinçlenmesinin önündeki engelleri kaldırmayı hedeflemiştir.

YDH'nin analiz ettiği tutucu güçler, çok partili sisteme geçişle güçlenen ağa-eşraf-tefecî koalisyonudur. Avcıoğlu'nun (1965a), "Wall Street'e, Washington'a kadar" uzandığını belirttiği bu komprador yapı, "millî çıkara karşı yabancı çıkarı savunmuştur" (1966e). YDH'nin burjuvazi yaklaşımı, özellikle 'millî burjuvazi' konusunda evrim geçirmiştir. Avcıoğlu (1962j), başlangıçta millî sanayicilerin devrimci süreçte olumlu rol oynayabileceğini savunmuştur. Bu yaklaşım, Belli'nin etkisiyle tarafsızlık beklentisine (Avcıoğlu, 1967c) dönüşmüştür. Muhtemelen Adil Aşçıoğlu ve Frantz Fanon'un etkisiyle tamamen terk edilmiştir. *Türkiye'nin Düzeni*'nde (1979: 444), Türk burjuvazisinin "büyük şehir kompradorlarıyla ortaklıktan başka istekte bulunmadığını" belirten Avcıoğlu *Türklerin Tarihi*'nde (1978a: 86), bu sınıfın "uydu burjuvazi" haline geldiğini vurgulayarak, millî burjuvazinin toplumu dönüştürme kapasitesinden yoksun olduğunu sonucuna ulaşmıştır.

YDH'nin emekçi halka yaklaşımı, işçi sınıfının henüz tam bilinçlenmediği düşüncesiyle şekillenmiştir. Şener'in belirttiği gibi (2015: 162) işçi sınıfına mesafeli duruşları teorik değil pratik nedenlere dayanmıştır. Hareket, sendikal alanda başlangıçta Türk-İş'e yakınken zamanla DİSK çizgisine yönelmiştir. Yetkin'in (1998: 70) vurguladığı üzere "sosyalizmle işçi sınıfı arasındaki organik bağı" kabul eden YDH, Avcıoğlu'nun *Devrim* (1971a: 22), eserinde belirttiği gibi işçi sınıfını "devrimci bilinç kazandırma ve örgütlenme yoluyla devrimin temel dayanağı" haline getirmeyi amaçlamıştır. Bununla birlikte, demokratik devrimin zinde güçler öncülüğünde gerçekleştirilmesini öngörmüştür.

YDH'nin köylülere yönelik politikası, M. Soysal'ın (1962ç), ortaya koyduğu iki temel soru üzerine kurulmuştur: Sosyalist düşüncenin başarıya ulaşmasında köylülerin rolü ve sosyalizmin köylülere sunacağı katkılar. Avcıoğlu (1962k), köylülerin özünde ilerici yapıya sahip olduklarını ancak ağaların etkisi altında kaldıklarını savunmuştur. Ona göre (1962j) köylülerin desteği işçi sınıfıyla kurulacak ittifak yoluyla kazanılmalı ve köylülerin örgütlenmesi için Köy Enstitüleri'yle Toprak Devrimi araç olarak kullanılmalıdır. M. Soysal'a göre (1962ç) Köy Enstitüleri, köylü-işçi-aydın arasında köprü işlevi görerek sosyalist mücadeleye özgün katkı sağlamıştır. Avcıoğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni*'nde işaret ettiği gibi (1978c), ağaların ekonomik ve siyasi tahakkümü altındaki köylülerin kurtuluşu için "zinde kuvvetler"in müdahalesi kaçınılmazdır.

YDH'de 'zinde güçler' kavramı, toplumsal dönüşümün öncü gücü olarak gördüğü sivil-asker aydın kesimdeki ilerici unsurları ifade etmiştir. Avcıoğlu, bürokrasi kavramını özellikle sivil ve askeri aydınlar arasındaki tutucu, statükocu kesimleri tanımlamak için kullanmıştır. Nitekim ona göre "Bürokrat olunca burjuva devrimcisi bile olunamaz" (1978b: 1231). Bu ayrımı yaparak Avcıoğlu, zinde güçleri açık biçimde devrimin ilk aşamasının öncü kuvvetleri olarak konumlandırmıştır. Avcıoğlu'nun analizinde (1966f), ara tabakalar stratejik öneme sahiptir: Bu kesimler "politik hayatta sonucu tayin edici unsur" olarak öne çıkmış, daha da önemlisi "milli burjuvaziden bağımsız" hareket ederek modernleşme sürecini yönlendirmiş ve "kapitalist olmayan kalkınma yoluna yönelebilmıştır".

YDH, gençliği 'ara tabakalar' içerisinde önemli dinamik güç olarak değerlendirmiştir. Gerçek milliyetçi kimliğiyle komünizm karşıtı propagandaya karşı mücadele eden gençlik hareketi, *Devrim* döneminde sistem karşıtı nitelik kazanmış ve 68 kuşağı liderleriyle yakınlaşmıştır. Mumcu'nun ifadesiyle (1967), "anayasa kurumlarını savunurken" anti-empyralist mücadeleye girişmiştir. "Kurulu düzen taraftarlarının reform yapmayacağını görünce" (Avcıoğlu, 1971b) silahlı mücadeleye yönelen gençlik, Mumcu'ya göre (1967), egemen güçlerin bölme girişimleriyle karşılaşmıştır. YDH'nin perspektifinde, gençliğin örgütsel ve teorik eksikliklerini aydınlar giderecektir.

Avcıoğlu'nun aydınlara yaklaşımı (1962j; 1962l), onların sınıfsal konumlarından ziyade toplumsal işlevlerine dayanmıştır. Aydınların temel görevi, milli kurtuluş hareketinin teorik çerçevesini oluşturmak ve halk kitlelerini örgütlemektir. Avcıoğlu, Yetkin'e verdiği röportajda (1998: 105) küçük burjuva aydınlarını 'milli-devrimci' ve 'tutucu bürokrat' şeklinde ikiye ayırmıştır.

YDH'nin orduyla ilişkisi, hareketin en çok tartışılan yönlerinden biridir. Ordunun, NATO üyeliği sonrası dönüşümü (Şener, 2015: 144) ve OYAK'ın (Ordu Yardımlaşma Kurumu) reformcu subayları kapitalizme entegre etme etkisiyle (Avcioğlu, 1967ç; 1978c: 952) şekillenmiştir. Avcioğlu (1969a), ordunun "günlük politikanın dışında, devrim politikasının içinde" olması gerektiğini vurgulamıştır. *Devrim*'deki 'Devrimci Ordu Gücü' bildirileri doğrultusunda, az gelişmiş ülkelerde ordunun ilerici rol üstlenebileceği düşüncesiyle, YDH zinde kuvvetler öncülüğünde ve halk desteğiyle aşamalı devrim stratejisi geliştirmiştir.

ii) Kapitalist Olmayan Kalkınma Yolu'ndan Milli Devrimci Kalkınma Yolu'na Aşamalı Devrim

Marksist düşüncede devrim stratejisinin temel tartışma noktalarından biri, devrimin aşamalı mı yoksa doğrudan mı gerçekleşeceği. Bank'ın belirttiği gibi (2019: 570-571) bu tartışma "...kapitalizmin görece az geliştiği ülkelerde sosyalist devrimin hangi koşullarda başarılı olabileceği sorusuna yanıt olarak ortaya çıkmıştır". YDH, SD için hazırlık döneminin zorunluluğunu savunmuştur.

Avcioğlu'na göre Marx'ın teorisinde sosyalizme geçiş, kapitalist aşamadan geçmeyi gerektirmektedir. Bunun nedeni üretim-mülkiyet ilişkilerindeki çelişkilerin keskinleşmesi ve güçlü işçi sınıfının oluşması zorunluluğudur. Fakat tarihsel gelişmeler, Üçüncü Enternasyonal'in öngörülerini aşmış ve az gelişmiş ülkeler Milli Kurtuluş Hareketleriyle farklı yol izlemişlerdir. Avcioğlu'nun (1965ç), "olaylar teoriyi geçmiştir" saptaması, az gelişmiş ülkelerin siyasi ve ekonomik bağımsızlık hedefine işaret etmiştir. Bu doğrultuda Avcioğlu (1963b), "kapitalist olmayan gelişmeye yönelmiş intikal devresi, kapitalizmi atlayarak sosyalizmi kurmaya hazırlamak için en kısa yoldur" görüşünü savunmuştur. Bu tercihin arkasında üç temel neden vardır: Dönemin geri kalmış ülkelerinin ortak eğilimi, Atatürk çizgisiyle uyumu ve toplumsal çatışmaları en aza indirme potansiyeli.

YDH'nin temel yaklaşımı, Türkiye'nin modernleşme sürecinde milliyetçi ve ilerici sosyalizm anlayışına dayanmaktadır. Hareket, sosyalizmi uzun vadeli hedef olarak görürken, önceliği Atatürk çizgisinde anti-feodal ve anti-emperyalist cephenin oluşturulmasına vermiştir. "Bu toplayıcı programı çabucak ortaya koymak gerekmektedir" (Avcioğlu, 1963c). Bu aşamalı devrim programı, daha sonra Avcioğlu'nun *Türkiye'nin Düzeni* eserinde detaylandırılmıştır.

Avcioğlu'nun düşüncesinde önemli terminolojik dönüşüm gerçekleşmiştir. *Yön'den Türkiye'nin Düzeni ve Devrim'e* geçiş sürecinde "kapitalist olmayan kalkınma yolu" kavramının yerini 'milli devrimci kalkınma yolu' almıştır. Bu değişim, zinde kuvvetlerin öncülüğündeki devrim stratejisine uyum sağlama ve komünizmden mesafeli duruş sergileme amacını taşımıştır (Alpay, 1969). Özdemir'in (1983/84: 104), Avcioğlu'yla gerçekleştirdiği görüşmelerde, söz konusu terminolojik değişimin 1971 öncesi koşullardan kaynaklandığı ve gerçekte sosyalist ve kapitalist yol dışında alternatifin bulunmadığı belirtilmiştir. Özdemir, Avcioğlu'nun hem bu ifadesi hem de sonradan kendisine aktardıklarından hareketle, kalkınma yollarını ikiye indirmenin dile getirilen görüşleri değiştirmede, aksine kuvvetlendirdiği sonucuna varmıştır.

Avcioğlu (1978b: 1011), Türkiye'nin Düzeni'nde üç kalkınma yolundan bahsetmiştir: Komünist yol, yabancı sermayeye dayalı Amerikan tipi yol ve Prof. Oscar Lange'nin 1961'de önerdiği devletçi milli devrimci kalkınma yolu. Avcioğlu'nun analizinde, Amerikan tipi kalkınma yoluyla komünist kalkınma yolu birbirine zıt modellerdir. Amerikan tipi kalkınmanın yerli-yabancı özel sermaye iş birliğine dayanan yapısı, geri kalmış ülkelerde gelişme ve sanayileşmeyi sağlayamamıştır (1978b: 1048). Bu tespitler ışığında Türkiye için milli devrimci kalkınma yolunu önermiştir.

Avcioğlu'nun (1979b: 1011-1093) milli devrimci kalkınma yolu ve komünist kalkınma yolu arasındaki önemli benzerlikleri incelemek gerekir. Her iki yaklaşımda da devletin ekonomideki rolü merkezidir. Komünist modelde büyük sanayi, ulaştırma ve bankaların millileştirilmesi öngörülürken, milli devrimci modelde stratejik üretim kollarının devlet kontrolünde olması ve kamu sektörünün ekonomide artan ağırlığa sahip olması hedeflenmiştir. Toprak reformu konusunda da benzerlikler mevcuttur: Komünist model büyük arazi mülkiyetinin tasfiyesini savunurken, milli devrimci model köklü toprak reformunu zorunlu görmüştür. Ancak önemli bir ayrım vardır: Komünist model tüm büyük mülkiyeti hedef alırken, milli devrimci model öncelikle "orta çağ kalıntısı" yapıları hedeflemiştir. Planlı ekonomi, her iki modelin de temel özelliğidir. Komünist model, sosyalizm ve komünizmin inşası için planlı kalkınmayı öngörürken, milli devrimci model kaynakların hem mali hem de fiziki planlamasını içeren kapsamlı yaklaşım benimsemiştir. İdeolojik yaklaşımda da iki model arasında önemli paralellikler bulunmuştur. Komünist model, burjuvaziye karşı en ufak müsamaha gösterilmemesini ve bunun proletarya ihtilalinin korunması için zorunlu olduğunu savunurken, milli devrimci model de "tutucu koalisionunun kaçınılmaz direnmesiyle

pusuda bekleyen emperyalizmin oyunlarını bilinçli kitle gücüne dayanarak yenmesi” gerektiğini vurgulanmıştır. Her iki model de karşıt güçlere ve emperyalizme karşı uzlaşmaz tutum benimsemekte ve taviz verilmemesi gerektiğini savunmuştur. Bu yaklaşım, komünist modelde proleterya diktatörlüğü şeklinde formüle edilirken, milli devrimci modelde “güçlü ve azimli halk hareketi” vurgusuyla kendini göstermiştir.

Avcıoğlu, milli devrimci ve komünist kalkınma yolu arasındaki farklılıkları vurgulasa da Özdemir’in şüphelerinin haklılığı ortaya çıkmıştır. İki kalkınma yolu arasındaki benzerlikler bütüncül kalkınma anlayışını ortaya koymuştur. Milli devrimci kalkınma yolu, kapitalist olmayan kalkınma modelinin uzantısı niteliğinde olup sosyalist ekonomik düzene geçişi öngörmüştür. Sonuçta, milli, kapitalist olmayan ve komünist kalkınma yolları, işçi sınıfı öncülüğünde bütünleşik dönüşümü amaçlamıştır. Bu çerçevede, iktidar stratejisini analiz edebilmek için geçiş dönemindeki mücadele biçimini incelemek gerekmiştir.

iii) Mücadele Biçimi: Parlamentarizm veya Devrim

YDH'nin mücadele stratejisi parlamenter ve devrimci olmak üzere iki yönde şekillenmiştir. Hareket başlangıçta M. Soysal'ın (1962b) “parlamento dışı demek, demokrasi dışı demek değildir” ilkesinden hareketle CHP içindeki İnönü ve Ecevit gibi ilerici figürleri desteklemiştir. Fakat Aclan Sayılğan'ın belirttiği gibi (2009: 463), kısa sürede “islahatçı ve batıcı sosyalizm”den “ihtilalci sosyalizm”e yönelmiştir. Bu dönüşümle hareket önce ‘Milli Cephe’, ardından Milli Demokratik Devrim (MDD) kavramlarını benimseyen hareket, 1969'da *Devrim*'le birlikte Ulusal Kurtuluş Devrimi (UKD) çizgisine ulaşmıştır. Avcıoğlu'nun Yetkin'e (1998: 140) aktardığı “25-30 senede öyle sandıklılık oyununa Türkiye ekonomisinin tahammülü var mı? Yok gibi geliyor bana” sözleri, bu dönüşümün parlamenter mücadeleden devrimci çizgiye evrildiğini açıkça ortaya koymuştur.

- Parlamentarist Çizgi

Yön, kuruluşunda parlamenter sistem içerisinde siyasi dönüşümü hedefleyen strateji benimsemiştir. Bu strateji doğrudan iktidarı ele geçirmek yerine mevcut siyasi aktörleri ilerici politikalara yönlendirmeyi amaçlamıştır. YDH için parlamentarist yol ikincil seçenek olarak kalmıştır. Avcıoğlu bu stratejinin sınırlı başarı şansına sahip olduğunun farkında olmasına rağmen desteklemiştir. Bu yaklaşımın en güçlü savunucuları Aydemir, Abdi İpekçi ve kısmen M. Soysal olmuştur.

YDH'nin parlamentarist yaklaşımı, İngiltere'deki *Fabian Society*'nin devleti sosyal refah aracı olarak gören ve demokratik sistem içinde mücadeleyi savunan anlayışıyla paralellik göstermiştir. *Yön*'le yakın ilişkili olan TÇP ve SKD, parlamenter sistem içinde kalarak gençlik ve ordu gibi parlamento dışı güçlere dayanma stratejisini benimsemiştir.

Avcioğlu, parlamenter sistemin reform potansiyelini sınırlı görmekte birlikte İnönü'yü ayrı konumda değerlendirmiştir. *Yön*'ün İnönü'ye desteği, öncelikle 1961 Anayasası'nın ilerici hükümlerini hayata geçirebilecek lider olmasından kaynaklanmıştır. Bu potansiyel üç temel faktöre dayanmıştır: mevcut iktidar konumu, ordudaki saygınlığı ve reformlarda ordu desteğini alabilme kapasitesi. Ancak DPT planlarının başarısızlığı ve İnönü Hükümeti'nin statükocu eğilimi, zinde kuvvetlerin güvenini sarsarken, Avcioğlu bu durumu İnönü'yü köklü reformlara yönlendirmek için fırsat olarak görmüştür.

Talat Aydemir'in darbe hazırlığı sürecinde orduyla İnönü arasında uzlaşma arayışına girmiştir. *İnönü'den Beklediğimiz* (1962n) başlıklı yazısında İnönü'nün muhafazakâr politikayı sürdürme ya da devrimci dönüşüme öncülük etme seçenekleriyle karşı karşıya olduğunu belirtmiştir. Ona göre İnönü, halk desteği ve zinde kuvvetlerin güvenini kazanarak muhafazakâr güçlere karşı net tutum sergilemeli, rejimi koruma ve ülkeyi ileriye taşıma görevini üstlenmelidir.

Avcioğlu (1962o), ordunun ilerici kanadındaki albayların desteğiyle Türkiye'nin gericiği alt edebileceğini savunmuştur. Demokratik yollarla değişim tercih edilse de bunun gerçekleşme olasılığını düşük görmüştür. Avcioğlu (1962ç) zinde kuvvetlerin yeni bir ilerleme döneminin öncüsü olacak lider beklediğini, İnönü'nün ise bu rolü üstlenebilecek konumda olduğunu belirtmiştir.

22 Şubat darbe girişiminin ardından Avcioğlu'nun İnönü'ye yönelik tutumu belirgin şekilde değişim göstermiştir. Avcioğlu (1962ö) İnönü'nün ordu içindeki prestijine rağmen "zinde kuvvetlerin kalbini kazanamadığını" iddia etmiş, özellikle 27 Mayıs 1962 gösterilerinde gözlemlenen "Harbiyelilerin eksikliği" ve İnönü'nün "tavizci tutumu" konularında eleştirel tutum almıştır (*Yön*, 1962e).

Avcioğlu (1962p), Cezayir devrimini örnek göstererek halka dayanan devrimci liderlik modelini savunmuş, İnönü'yü "emekçi yığınlarına dayanmamak" (1962r) ve "statükocu kuvvetlerin sözcüsü olmak"la (1962s) eleştirmiştir.

Ancak Talat Aydemir'in ikinci darbe girişimi yaklaşırken *Yön* (1962f) İnönü'nün sosyal reformları desteklemesi çağrısında bulunurken, Avcioğlu (1962c), "iktidarın halk çocuklarının elinden alınıp eski sahiplerine geri verilmesi" tehlikesine işaret ederek daha temkinli yaklaşım benimsemiştir.

İnönü'ye yönelik tutumda toplumsal koşulların değişimiyle yeni dönüşüm yaşanmıştır. Avcioğlu (1962e), "Paşa artık eski paşa değil" ifadesiyle İnönü'nün devrimci kimliğindeki zayıflamayı ve AP'nin muhtemel seçim başarısını endişeyle karşılamıştır. Avcioğlu'na göre (1963ç) İnönü, statükocu çevrelerden uzaklaşıp "zinde kuvvetlere" dayanan halkçı ve devrimci politika izleyebilmiştir. *Yön*'ün kapatılma sürecini izleyen dönemde, *Yön*-İnönü ilişkileri yeni boyut kazanmıştır. Yöncülerin İnönü'ye desteği üç temel faktörle belirlemiştir: Demirel'in AP liderliğine yükselişi, Johnson Mektubu ve Kıbrıs olaylarının tetiklediği anti-emperyalist dalga ile CHP'nin Ortanın Solu politikası.

1963-65 döneminde siyasi dengeler değişmişti. 1963 yerel seçimlerinde AP %45,87, CHP %36,97 oy alırken, 1964 senato seçimlerinde AP oyunu %50,3'e yükseltmiştir (Özdemir, 2020: 245). AP lideri Süleyman Demirel'in Amerika yanlısı politikalarına karşın, İnönü'nün Kıbrıs krizi sırasında Johnson mektubuna karşı duruşu *Yön* çevresinde destek görmüştür (Yön, 1965a). NATO ve ABD karşıtlığı güç kazanırken (Oran, 2020: 685-690), İnönü'nün "Yeni bir dünya kurulur Türkiye orada yerini alır" (Toker, 1992: 206) sözleriyle petrolü millileştirme vaadi (Yön, 1965b), *Yön*'ün tezleriyle örtüşmüştür. Avcioğlu'na göre (1965d), CHP'nin 'Ortanın Solu' sloganı "emperyalizm tahakkümüne hayır" anlamı taşımıştır. YDH'nin parlamenter mücadelesinin ikinci aşaması, anti-emperyalist ve Kemalist çizgisiyle Ortanın Solu'nu benimseyen Ecevit liderliğinde şekillenmiştir.

1965 seçimlerinde AP %53 oy (240 milletvekili) ve CHP %28,7 oy (134 milletvekili) alınca (Özdemir, 2020: 250) YDH'nin parlamenter mücadelesinde İnönü'den Ecevit'e doğru yönelim başlamıştır. İşçi yanlısı tutumu ve Ortanın Solu sloganıyla öne çıkan Ecevit'in etkisiyle hareket sosyal adalet-girişimcilik dengesini vurgulayan çizgiye yönelmiştir. *Yön*'e göre (Yön, 1965c) CHP, Ortanın Solu sloganıyla kısa vadede oy kaybetse de bu strateji partiye çıkış yolu sunmuştur, zira Türkiye'nin kurtuluşu devrimcilikle mümkündür. YDH'nin parlamenter mücadelesi ilerici güçlerin desteklenmesine dayanmış, anti-emperyalist mücadele anlamındaki Ortanın Solu kavramını desteklemişlerdir. CHP'nin desteğiyle ilerici güçlerin birleşmesi ihtimali düşünülmüştür (Avcioğlu, 1965d). Ancak bunun için İnönü'nün ötesine geçebilecek genç ve cesur liderler gerekmektedir (Yön, 1965d).

1966 senato seçimlerinde AP oylarını %56,3'e yükseltirken, *Yön* ve Avcıoğlu'nun beklentileri gerçekleşmemiştir. Bu sonuç, Avcıoğlu'nu devrimci mücadeleye yönelten yapı taşlarından birisi olmuştur. CHP içinde Ortanın Solu hareketini sistemleştiren Ecevit, Alper'in deyimiyle (2018: 206), "MDD modelinin ılımlaştırılmış hali" olarak değerlendirilmiştir. Avcıoğlu (1966g), CHP'deki tutucu ve zinde kuvvetler arasında Ecevit'in temsil ettiği zinde kanadın güçlenmesin desteklemiştir. Hareketin CHP il kongresinde ve 18. Kurultay'daki başarısı Avcıoğlu (1966ğ) "adeta bir devrim" olarak nitelendirmiştir. Ona göre emperyalist ittifaka karşı ara tabakaların radikalleşmesi ve Ecevit'in halkçı hareketi, üçlü ittifaka (emperyalizm-komprador-ağa) karşı mücadelede kritik önem taşımıştır. Ecevit'in genel sekreterliğe gelişini *Yön* "Beyaz İhtilal" (Yön, 1966b) olarak değerlendirmiştir.

Avcıoğlu, CHP'nin sistem içinde değişim potansiyelini gördüğünden Ortanın Solu hareketini desteklemiştir. Avcıoğlu (1967ç) 1967'de Ecevit'in zaferiyle CHP'nin Amerikan etkisinden uzaklaşmaya başladığını savunmuştur. *Yön*'ün son sayısında Ecevit'in demokrasinin yabancı etkilerden korunması gerektiği görüşüne yer verilmiştir (Avcıoğlu, 1967d). *Devrim* dönemine gelindiğinde ise YDH'nin parlamenter sisteme olan inancı sarsılmış ve tüm parlamenter aktörlere yönelik eleştirel tutum geliştirilmiştir.

Devrim dönemi, YDH'nin parlamenter sistemden devrimci çizgiye geçişinin dönüm noktasıdır. Avcıoğlu (1969a), ilk sayıda ülkenin acil sistem değişikliği ihtiyacını vurgulayarak zinde güçlerin parlamenter sistemden umudunu kestiğini belirtmiştir. Parlamenter sistem, "kompradorlardan, tefecilere ve toprak beylerine kadar uzanan tutucu güçler koalisyonunun" (Avcıoğlu, 1969c) kontrolündeki düzeni temsil etmiştir. Selçuk'un (1969), "emperyalizmin Truva atı" olarak tanımladığı, Avcıoğlu'na göre (1969ç) Anglosakson ülkelerinin dayattığı bu sistem 'Filipin tipi demokrasi' olarak eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin odağında Demirel ve Ecevit yer almıştır (Devrim, 1970a; 1970b; Şener, 2015: 149; Avcıoğlu, 1969b). YDH, devrimci çizgiyi öne çıkararak parlamenter mücadeleyi terk etmiştir. İktidar stratejisinin ağırlık merkezini oluşturan devrimci mücadeleyi incelemek gerekir.

- Devrimci Çizgi

Milli Kurtuluş Cephesi (MKC) stratejisi, *Yön*'de ilk kez Selçuk tarafından gündeme getirilmiştir. İran örneğiyle şekillenen bu yaklaşım içte sosyal adalet ve sosyalizm, dışta milliyetçi karakter taşımıştır (Selçuk, 1961). 1962-1965 döneminde ılımlı seyreden Türkiye İşçi Partisi (TİP) -*Yön* ilişkileri stratejinin çözümlenmesi açısından önem taşımıştır. Aybar'ın (1968:

200-207; Yön, 1962f) özel teşebbüs karşıtı ve emek odaklı yaklaşımıyla ilerici-gerici çekişmesi MKC stratejisinin temelini oluşturmuştur. Ancak TİP'le tartışmalar sonrasında *Yön* (1962e) daha kapsayıcı cephe stratejisi önermiştir.

YDH'nin Milli Cephe stratejisi, Avcıoğlu'nun *Sosyalist Gerçekçilik* (1962j), yazısında belirginleşen geniş tabanlı anti-emperyalist ve anti-feodal mücadele anlayışına dayanmıştır. TİP'den temel ayrışma, Aybar'ın işçi sınıfı öncülüğü vurgusu karşısında *Yön*'ün 'demokratik ve vatansız kuvvetleri' kapsayan bütüncül cephe yaklaşımından kaynaklanmıştır. 1964'te Kıbrıs Olayları ve Johnson Mektubu'nun tetiklediği anti-emperyalist dalganın etkisiyle hareket, Avcıoğlu'nun (1964b), "yeni bir Milli Kurtuluş Savaşı" ifadesiyle, Atılgan'ın işaret ettiği üzere (2020: 182-183), CHP'yle TİP'in ilerici güçlerle ittifakını önceleyen stratejiye dönüşmüştür.

YDH'nin anti-emperyalist mücadelesi *Yön*'ün propaganda kampanyalarıyla şekillenmiştir. Derginin millileştirme politikalarına uzanan geniş mücadele alanı oluşmuştur. Kıbrıs meselesinde TİP'in bağımsız dış politika savunusu (Aybar, 1968: 307-342), iki hareket arasında yakınlaşmayı tetiklemiştir. İnönü'nün Ortanın Solu sloganına Avcıoğlu ve Selçuk'un verdiği destek, Milli Cephe stratejisinin yansıması olarak belirlemiştir. Ancak Aybar'ın CHP eleştirileriyle (1968: 365-366, 370-375) bu yakınlaşma farklı mecraya kaymıştır.

CHP'nin Ortanın Solu sloganıyla seçim sürecine girmesi, MKC stratejisi tartışmalarını yeni evreye taşımıştır. *Yön*, TİP ve CHP arasında köprü kurmaya çalışırken, TİP'in yayın organı *Sosyal Adalet* bu yakınlaşmaya karşı çıkmıştır. *Sosyal Adalet*, CHP'yi "gericiler" kategorisinde değerlendirirken (Sosyal Adalet, 1965a; 1965b; 1965c), *Yön*, İnönü'nün CHP'sine kilit rol atfetmiştir (Yön, 1965ç). 1965 seçimleri sonrası süreçte konu, MDD çerçevesinde TİP'le yaşanan tartışmalara evrilmiştir.

1965 seçimleri sonrasında MKC stratejisi yeni evreye girmiştir. YDH, devrimci çizgiye yönelirken MDD görüşü bu zeminde şekillenmiştir. Eski TKP'li Belli 'Mehmet Doğu' takma adıyla *Yön*'de yayımladığı ilk yazısında (sayı 48, 14 Kasım 1962), tüm ilerici güçlerin anti-emperyalist cephede birleşmesi gerektiğini savunmuştur. Şener'e göre (2015: 174), "MDD için erken doğum yazısı" olarak nitelendirdiği bu yaklaşım, *Yön*'ün MKC stratejisiyle örtüşmüştür. Bu strateji 7 Mayıs 1965'te (110. Sayı) MDD başlığı altında Marksist terminolojiyle ele alınmıştır (Şener, 2015: 109). Belli, Avcıoğlu'yla

“karşılıklı saygıya dayanan bir güç birliği” kurduklarını belirtirken, TİP yönetimini anti-komünizm yaparak parti içi tasfiyeye gitmekle suçlamıştır (Toplumsal Kurtuluş, 1988: 21).

Yön'le eski TKP'liler arasındaki ideolojik yakınlaşma üç temel noktada belirginleşmiştir: parlamenter sistem eleştirisi, Avcıoğlu'nun zinde kuvvetler kavramıyla geniş cephe ve milli güçler yaklaşımının örtüşmesi (Akdere & Karadeniz, 1994: 244), feodal yapının tasfiyesinin SD öncesinde zorunlu görülmesi (Bank, 2019: 559). Bu yaklaşım MDD tezlerini TİP eleştirisi üzerinden geliştirmiştir. Tartışmalar 5 eksenle incelenebilir.

Birinci tartışma konusu sosyalist mücadelenin yöntemi üzerine yoğunlaşmıştır. *Yön*, 1965 seçimleri sonrasında parlamenter sisteme yönelik ikili tutum sergilemiştir. Avcıoğlu, Mübeccel Kıray, İbrahim Yasa, Maurice Duverger ve Jacques Lambert'in çalışmalarına dayanarak (Atılğan, 2020: 198-199) parlamenter sistemin Türkiye'de tutucu güçleri iktidara getireceğini savunmuş, TİP ise 1969 seçimlerinde iktidara oynamayı hedeflemiştir (Aybar, 1968: 426-475; *Yön*, 1966c). Avcıoğlu'na göre (1965f) feodal kalıntıların ve bölgesel bağlılıkların etkisindeki toplumda parlamentoculuğun geri unsurların egemenliği pekişmektedir. Parlamenter sistemin işlerlik kazanması için önce ihtilalci yöntemle geri kalmışlığın, tutucu güçlerin ve emperyalizmin tasfiye edilmesi, bunun için de MDD'yle emperyalizm zincirinin kırılması gerekmektedir. Avcıoğlu'na göre (1967ç), “Emperyalizm ve işbirlikçilerinin en çok korktuğu şey Türkiye'de geniş milliyetçi sol bir güç birliğinin kurulmasıdır.”

İkinci tartışma konusu TİP'in Marksist analizleri ve emperyalizm meselesine yaklaşımı üzerinedir. Avcıoğlu'na göre (1966h) TİP, Marx'ın sınıf mücadelesi analizlerini mekanik biçimde uygulamıştır. Böylece iki hareketin önceliklerindeki temel fark ortaya çıkmaktadır: Yöncüler milli mücadeleyi, TİP ise sınıf mücadelesini öne çıkarmıştır. Avcıoğlu (1966ı, 1967c) Türkiye'de burjuvazinin zayıf olduğu tezine karşı çıkmış, emperyalizmle iş birliği içindeki burjuvazinin güçlendiğini, Güney Amerika ve Vietnam örneklerinde görüldüğü gibi emperyalizmin belirleyici olduğunu savunmuştur. Avcıoğlu'na göre (1965c, 1966i), Türkiye'de kapitalizm, feodal kalıntılar ve emperyalizm ittifak oluşturmuştur. Ülke 1919'dakine benzer koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Avcıoğlu (1967a), Atatürkçülüğün özündeki tam bağımsızlık ilkesinin Marksizm'le çelişmediğini ve sosyalistlerin öncelikli hedefinin ulusal bağımsızlığı yeniden tesis etmek olması gerektiğini vurgulamıştır.

Üçüncü tartışma konusu devrime öncülük edecek kuvvetin kimliğidir. Bu mesele, *Yön* ve TİP arasındaki gerilim noktalarından birini oluşturmuştur. Her iki taraf da devrimin niteliği konusunda ayrılmıştır. TİP SD'yi ve emekçi sınıfların öncülüğünü savunurken, *Yön* MDD aşamasının tamamlanmamış olması nedeniyle ara tabakaların öncülüğünü öne çıkarmıştır. Avcıoğlu'na göre (1966g) işçi sınıfı henüz yeterli bilinç düzeyine ulaşmamış olduğu için öncülük meselesi sınıfsal değil tarihsel misyon temelinde değerlendirilmelidir. *Yön*, MDD sonrasında kapitalist olmayan kalkınma yoluyla "özgür köylü ve güçlü işçi sınıfı yaratılacağını" (Avcıoğlu, 1965g) ve böylece SD için gerekli koşulların oluşacağını savunmuştur.

Dördüncü tartışma konusu CHP'nin ilerici niteliği ve emperyalizm karşısındaki konumuna odaklanmıştır. TİP lideri Aybar (1968: 8) CHP'yi "Osmanlı Tipi Ceberut Devlet anlayışının son temsilcisi" ve "faşist zihniyetin ifadesi" olarak nitelendirmiş, *Yön* (1966ç) ise bu çatışmanın Amerika ve AP'nin çıkarlarına hizmet ettiğini savunmuştur. Avcıoğlu (1966c, 1967ç), TİP'in CHP eleştirilerini yumuşatması ve özellikle Ecevit döneminde sol milliyetçiliğe yönelen CHP'nin ilerici kanadının desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır. TİP'in 27 Mayıs ve 1961 Anayasası konusundaki çelişkili tutumu (*Yön*, 1966d) parti içinden de eleştirilere yol açmıştır. Avcıoğlu'na göre (1967ç) bu tavır TİP'in parti çıkarlarını sosyalist hedeflerin önüne koyduğunu göstermiştir.

Beşinci tartışma konusu Türkiye'nin toplumsal yapısı ve MDD'nin tamamlanma durumudur. Bu konuda üç farklı görüş ortaya çıkmıştır: Aybar (1968: 465), Milli Kurtuluş Savaşı'yla sosyalizmin eşzamanlı yürütülmesini savunmuş; Boran (Atılgan, 2021: 313), Türkiye'nin demokratik devrimini gerçekleştirdiğini belirtmiş, Belli (1966b) feodal kalıntıların varlığına dikkat çekerek MDD'nin tamamlanmadığını vurgulamıştır. Avcıoğlu (1965ğ) ise Belli'nin görüşleriyle örtüşen şekilde Osmanlı'nın Batı tarafından geri bırakıldığını ve Kurtuluş Savaşı'nın anti-sömürgeci niteliğini belirterek, çok partili sistemle bu sürecin kesintiye uğradığını ifade etmiştir. Avcıoğlu'na göre (1966h) öncelikli hedef emperyalizm zincirinden kurtulmaktır. Avcıoğlu anti-emperyalist mücadelenin tüm toplumsal sınıfları kapsamaması gerektiğini savunmuş, temel çelişkinin emperyalizm-ağa-komprador üçlüsüyle ara tabakalar arasında olduğunu belirterek TİP'in sınıf mücadelesi yaklaşımını eleştirmiştir. MDD'nin tamamlandığı tezine karşı çıkan Avcıoğlu (1967c), emperyalizm dönemindeki MDD'nin Avrupa'daki klasik burjuva devrimlerinden farklı nitelik taşıdığını altını çizmiştir.

TİP'le yürütülen tartışmalar, *Yön*'ün Marksist teoriyi geliştirme süreci bakımından önem taşımıştır (Aydınoglu, 2007: 112). Avcıoğlu'nun

düşüncesinde Kemalizm'in derinleştirilmesi sadece ara aşamadır ve sosyalizme ulaşmak için bu aşamanın da ötesine geçilmesi gerektiği vurgulanmıştır. *Yön*, TİP'le yürüttüğü tartışmaları sosyalizmin gelişmesi için araç olarak görmüş ve "TİP'in başarısı bütün sosyalistlerin başarısı" (Yön, 1966e) şeklinde değerlendirmiştir. 1967'de *Yön*'ün kapanmasıyla birlikte bu teorik tartışmalar yerini eyleme bırakmış ve *Devrim*'de yeni mücadele stratejisi belirlenmiştir.

Devrim, 1969 seçim sonuçlarında TİP'in %2,7'de kalması ve Avcıoğlu'nun MDD tezlerini doğrulaması üzerine yayın hayatına başlamıştır. Gazete, Mustafa Kemal'in 'İdare-i maslahatçılar esaslı devrim yapamaz' sözünü ilke edinmiştir. Selçuk'un (1969), "sandık ilkeleri devrim ilkelerinden üstün tutulamaz" yaklaşımını benimseyen gazete, zinde kuvvetleri öncü kabul etmiş ve eski TKP'lilere mesafeli durmuştur. Avcıoğlu'na göre (1971a: 10-11) MDD tartışmalarının yerini alan UKD; toprak reformu, devletleştirme, planlı kalkınma, demokratik haklar ve bağımsız dış politika unsurlarını içermiştir.

Avcıoğlu'nun düşüncesinde UKD ve SD olmak üzere iki devrim anlayışı vardır: Her iki devrim de toplumsal yapıda köklü dönüşümü hedeflerken (1971a: 9, 36-37, 71-72), *Devrim* yazarı Mumcu'ya göre (1970) bu dönüşüm, "egemen sınıfların üretim araçları üzerindeki tekellerine son verip, bu araçlar üzerine halkın egemenliğini kurmak" anlamına gelmiştir.

Avcıoğlu (1971a: 10), "Halka rağmen halk için değil, halkla beraber halk için devrim" parolasıyla Kemalist Devrimi tamamlamayı ve "tam bağımsız ve çağdaş uygarlık düzeyine ulaşmış Türkiye'yi en kısa zamanda kurmayı" amaçlamıştır. *Devrim*'in *Yön*'den ayrıldığı nokta, Kemalizm'e yaklaşımında görülmüştür (Şener, 2015: 149). Bu yaklaşım, sosyalizmden uzaklaşma değil, aksine kapitalist düzenin değiştirilmesi hedefine daha fazla odaklanma anlamını taşımıştır.

Şener'in dikkat çektiği üzere (2015: 149) *Devrim* etrafında şekillenen strateji, iktidarın ele geçirilmesi sonrasında Devrim Partisi kurulmasını ve bu parti aracılığıyla toplumsal dönüşümün gerçekleştirilmesini öngörmüştür. Avcıoğlu'nun Devrimci Parti kavrayışı, Lenin ve Mao'nun görüşlerinden izler taşımıştır. Avcıoğlu (1971a: 39) Devrimci Parti'yi "su içindeki balık gibi kitlelerle kaynaşmış, bilimsel, halkçı ideolojiyi benimsemiş" ve "toplumsal devrimin vazgeçilmez aracı" olarak tanımlamış, partinin halk tabanına dayanması gerektiğini savunmuştur.

Atılgan'ın İlhan Selçuk'la yaptığı görüşmede aktardığına göre (2020: 232), Avcioğlu'nun asıl hedefi askeri cunta değil, halk gücüne dayanan ve gerektiğinde askeri güçleri de denetim altına alabilecek devrimci parti olmuştur Selçuk'un belirttiği gibi (1969), "Komprador kapitalizminin kendi iç çatışmasıyla kendi kendine kısa sürede yıkılmasını beklemek iyimserlik" olarak görülmüştür.

Avcioğlu'nun 9 Mart 1971 girişimi kapsamındaki devrimci parti projesi, dönemin teorik tartışmaları ve pratik deneyimlerinden beslenen kapsamlı strateji olarak şekillenmiştir. Avcioğlu (1965e) Ortadoğu'daki partisiz askeri müdahalelerin başarısızlığından önemli dersler çıkararak MDD tartışmalarında ara tabakaların öncülüğünü savunmuş, işçi sınıfı öncülüğünü benimseyen TİP çizgisinden farklı pozisyon almıştır. Avcioğlu (1978c: 1175) *Türkiye'nin Düzeni* eserinde Devrimci Parti'yi "halk güçlerinin örgütleyicisi" olarak tanımlamış, partinin toplumsal dönüşümdeki rolüne önem vermiştir.

Bu teorik çerçeve, pratikte ciddi zorluklarla karşılaşmıştır. Toker'e göre (2000: 300), "radikal askerlerin sivil Başbakan adayı" olarak nitelendirilen Avcioğlu'nun projesi, Madanoğlu Cuntası'nın Millî İstihbarat Teşkilâtı (MİT) ajanı Mahir Kaynak tarafından deşifre edilmesiyle başarısız olmuştu (Atılgan, 2020: 233-234). Bu süreçte Avcioğlu ve Selçuk'un yollarının ayrılması, hareket içindeki stratejik görüş ayrılıklarını ortaya çıkarmıştır (Atılgan, 2020: 239). Öte yandan, Zileli'nin isabetle belirttiği gibi (2015: 486), TİP dışındaki sol grupların yaklaşan askeri darbeye kayıtsız kalmaması, dönemin sol hareketinin askeri müdahaleyle kurduğu ilişkinin karmaşık doğasını ortaya koymuştur.

9 Mart 1971 darbe girişiminin açığa çıkmasıyla 9 Martçılara karşı 12 Mart Muhtırası verilmiştir. Küçük'e göre (1997: 578), bu girişim başarılı olsaydı *Yön* programı uygulanacaktı. 'Madanoğlu cuntası' soruşturması kapsamında bir süre tutuklanan Avcioğlu, *Devrim*'in son döneminde parlamenter sisteme yönelik eleştirilerini yoğunlaştırmıştır. Avcioğlu derginin 76. sayısından sonra genel yayın müdürlüğünden ayrılmıştır. Son yazısında (1971c), proletarya romantizmine kapılmadan devrimci aydınların somut ve uygulanabilir çözümler üretmesi gerektiğini savunmuştur. 27 Nisan 1971'de *Devrim* kadrosu kapatılıp yargılanırken Avcioğlu tarih çalışmalarına yönelmiştir. *Millî Kurtuluş Tarihi*'nin son cildini (1978d: 1746) Atatürkçü anti-emperyalist bilincin halk iktidarına dönüşeceği umuduyla tamamlamıştır.

Sonuç

Bu çalışma, YDH'nin ideolojik-politik konumunu sistematik biçimde ortaya koymuştur. Dört ana bölümden oluşan çalışma önce DP'nin baskıcı politikalarının *Yön*'ün ideolojik pozisyonunu nasıl şekillendirdiği analiz etmiş, ardından hareketin beş kurumsal girişimi (*Yön*, TÇP, SKD, Yön Yayınları ve *Devrim*) incelenmiştir. Avcıoğlu'nun öncülüğünde şekillenen ve M. Soysal, Selçuk, İ. Soysal, Aydemir, Berkes gibi aydınların katkılarıyla zenginleşen hareket sosyalist dönüşümü hedeflemiştir.

Üçüncü ve dördüncü bölümlerde YDH'nin ideolojik temelleri, tarihsel analizi ve teorik çerçevesi sistematik biçimde değerlendirilmiştir. Avcıoğlu'nun analizlerine göre Yeni Osmanlılar'dan itibaren aydınlar emperyalizmi göz ardı ederken, Atatürk bu olguyu fark eden önemli figür olmuştur. Ancak YDH'ye göre Kemalizm'in devletçilik ve halkçılık ilkelerinin yeterince derinleştirilememesi ve Atatürk'ün zamanla emperyalizmle uzlaşması devrimlerin üst yapıda kaldığını savunmuştur. 1946'da çok partili hayata geçiş ve 1950'de DP iktidarıyla başlayan tasfiye sürecine 27 Mayıs hareketi tepki oluştursa da tutucu güçlerin etkisiyle başarısız olmuştur. YDH'nin sosyalizm anlayışı, Avcıoğlu'nun proletarya önderliğinde feodalizm ve emperyalizmin tasfiyesini hedefleyen devrimci çizgisinde şekillenmiştir.

YDH'nin iktidar stratejisi, toplumsal sınıfların analizi ve aşamalı devrim modeline dayanmaktadır. Avcıoğlu'nun milli burjuvazi hakkındaki görüşleri Fanon'dan etkilenmiş görünmekte olup, milli devrimci ve komünist kalkınma yollarının benzerlikler taşıdığı gözlemlenmiştir. Hareketin ilk yıllarında *Yön* sayfalarında Fabianci taktik tartışılmış (1967'ye kadar YDH'nin teorik çerçevesinde yer almış fakat sonrasında terk edilmiştir), 1965-1966 yıllarında ise MDD tezleri öne çıkmaya başlamıştır. Kemalist devrimin tamamlanmadığını ve feodal ilişkilerin tasfiye edilemediğini savunan hareket, zinde güçlerin öncülüğünde ihtilal ve Yeni Devletçilik politikalarını savunmuştur. YDH'nin teorik mirası 1960'ların sonunda Türkiye solunun anti-emperyalist ve kalkınmacı perspektifinin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Ancak hareketin öngördüğü zinde kuvvetler öncülüğe dayalı devrim stratejisinin, 9 Mart 1971 ve sonraki süreçlerde başarısız olması, bu yaklaşımın pratik sınırlılıklarını açıkça göstermiştir.

Sonnotlar

1- Bu makale, Giresun Üniversitesi'nde hazırlanan "Yön-Devrim Hareketi: Doğan Avcıoğlu Düşüncesi Ekseninde İdeolojik Bir Çözümleme" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

Kaynakça

- Açikkaya S (2009). Türkiye’de Sol Akımlarının Türk Devrimi Algılamaları 27 Mayıs 1960-12 Mart 1971. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi.
- Akdere İ ve Karadeniz Z (1994). Türkiye Solu’nun Eleştirel Tarihi 1. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.
- Akis (29.01.1962). Partililer. *Akis*, (396), 7-8.
- Alpay Ş (1969). Türkiye’nin Düzeni Üzerine. *Aydınlık*, (12), 448-477.
- Alper E (2018). Bülent Ecevit. İçinde: M Belge, T Bora ve M Gültekingil (der), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 202-213.
- Atılgan G (2002). Kerpiçte ‘Kandırılan’ İhtilalci! *Praksis*, (5), 257-275.
- Atılgan G (2018a). Yön-Devrim Hareketi. İçinde: M Belge, T Bora ve M Gültekingil (der), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 597-646.
- Atılgan G (2018b). Türkiye Sosyalist Hareketinde Anti-Emperyalizm ve Bağımsızçılık. İçinde: M Belge, T Bora ve M Gültekingil (der), *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Sol*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 661-703.
- Atılgan G (2020). *Yön Devrim Hareketi: Kemalizm ile Marksizm Arasında Geleneksel Aydınlar*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Atılgan G (2021). *Mühürler: Türkiye Sosyalist Hareketinden Eserler*. İstanbul: Yordam Kitap.
- Avcıoğlu D (22.09.1956a). 1 Numaralı Meselemiz: Yatırımlar. *Akis* (124), 17-18.
- Avcıoğlu D (01.06.1957a). Muhalefet Ne Alemde. *Akis* (160), 11.
- Avcıoğlu D (22.06.1957b). Gözler Köylerde. *Akis* (163), 5.
- Avcıoğlu D (02.02.1957c). Arap Milliyetçiliği. *Akis* (143), 12.
- Avcıoğlu D (01.12.1957d). Monroe’dan Truman’a, Truman’dan Eisenhower’e. *Akis* (140), 13.
- Avcıoğlu D (06.04.1957e). Hindistan’da Demokrasi. *Akis* (152), 21.
- Avcıoğlu D (20.12.1961a). Kemer Sıkalım. *Yön* (1), 3.
- Avcıoğlu D (07.11.1962a). Kaynağa Dönüş. *Yön* (47), 3.
- Avcıoğlu D (03.01.1962b). Efendilerimiz. *Yön* (3), 3.
- Avcıoğlu D (15.08.1962c). Olanlara Şaşmamak Lazım. *Yön* (35), 3.
- Avcıoğlu D (23.05.1962d). Anlamak İstemediğimiz 27 Mayıs. *Yön* (23), 3.
- Avcıoğlu D (12.12.1962e). Ümitsizlik. *Yön* (52), 3.

- Avcioğlu D (31.01.1962f). Niçin Sosyalizm? *Yön* (7), 3.
- Avcioğlu D (03.10.1962g). Eski ve Yeni Türkiye. *Yön* (42), 3.
- Avcioğlu D (28.11.1962h). Türkiye İşçi Partisine Dair... *Yön* (50), 16.
- Avcioğlu D (26.09.1962ı). Faşizme Dikkat. *Yön* (41), 3.
- Avcioğlu D (12.09.1962j). Sosyalist Gerçeklik. *Yön* (39), 20.
- Avcioğlu D (04.04.1962k). Demokrasi Düşmanları. *Yön* (16), 3.
- Avcioğlu D (28.02.1962l). İnanç Buhranı. *Yön* (11), 3.
- Avcioğlu D. (07.02.1962m). Piyasa. *Yön* (8), 3.
- Avcioğlu D (14.02.1962n). İnönü'den Beklediğimiz. *Yön* (9), 3.
- Avcioğlu D (21.02.1962o). Rejim Buhranı. *Yön* (10), 3.
- Avcioğlu D (28.03.1962p). Sosyalist Cezayir! *Yön* (15), 3.
- Avcioğlu D (10.01.1962q). Yapıcı Milliyetçilik. *Yön* (4), 3.
- Avcioğlu D (25.07.1962r). İnönü ve Sosyal Adalet. *Yön* (32), 3.
- Avcioğlu D (07.03.1962s). Nefis Müdafaası. *Yön* (12), 3.
- Avcioğlu D (22.08.1962t). Sosyalizm Anlayışımız. *Yön* (36), 3.
- Avcioğlu D (09.01.1963a). Devekuşu Politikası. *Yön* (56), 3.
- Avcioğlu D (10.04.1963b). Sosyalizme Giden Yollar: Sosyalizmden Önce Atatürkçülük. *Yön* (69), 8-10.
- Avcioğlu D (16.01.1963c). Sınıf Mücadelesini Kim Körüklüyor? *Yön* (57), 3.
- Avcioğlu D (03.04.1963d). Tepesi Üstü Duran Ağaç. *Yön* (68), 3.
- Avcioğlu D (13.11.1964a). Medrese Atatürkçülüğünden Gerçek Atatürkçülüğe. *Yön* (85), 3.
- Avcioğlu D (25.09.1964b). Gerçek Milliyetçilere Sesleniş. *Yön* (78), 3.
- Avcioğlu D (12.11.1965a). 1965 Yılında Atatürkçülük. *Yön* (137), 3.
- Avcioğlu D. (01.01.1965b). Yabancı Sermaye Saltanatı. *Yön* (92), 16.
- Avcioğlu D (07.05.1965c). Türk Milliyetçilerine Sesleniş. *Yön* (110), 8-9.
- Avcioğlu D (30.07.1965d). Ortanın Solu. *Yön* (122), 3.
- Avcioğlu D (15.01.1965e). Reform Tasarısını Destekliyoruz! *Yön* (94), 3.
- Avcioğlu D (29.10.1965f). Cumhuriyet'in 42. Yılında. *Yön* (135), 3.
- Avcioğlu D (14.05.1965g). Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu. *Yön* (111), 8-9.

- Avcıoğlu D (22.10.1965h). Yeni Dönem. *Yön* (134), 3.
- Avcıoğlu D (16.04.1965ı). Bir Hatırlatma. *Yön* (107), 3.
- Avcıoğlu D (18.03.1966a). Marksizm. *Yön* (155), 3.
- Avcıoğlu D (18.02.1966b). Faşizm. *Yön* (151), 3.
- Avcıoğlu D (22.07.1966c). Ölçü. *Yön* (174), 3.
- Avcıoğlu D (16.12.1966d). Kürt Meselesi. *Yön* (194), 3.
- Avcıoğlu D (23.09.1966e). Sınıf Mücadelesi, Sosyalizm ve Milliyetçilik. *Yön* (182), 3.
- Avcıoğlu D (14.10.1966f). Bir Sosyalist Stratejinin Esasları. *Yön* (185), 8-10.
- Avcıoğlu D (21.10.1966g). CHP İçindeki Mücadele. *Yön* (186), 3.
- Avcıoğlu D (17.06.1966h). TİP'e Dair... *Yön* (168), 3.
- Avcıoğlu D (02.12.1966ı). Büyük Kongresinden Sonra TİP. *Yön* (192), 16.
- Avcıoğlu D (06.05.1966j). Amerikancı Milliyetçilik ve Mukaddesatçılık. *Yön* (162), 3.
- Avcıoğlu D (05.08.1966k). Gericilik-İlericilik. *Yön* (175), 3.
- Avcıoğlu D (28.10.1966l). CHP'de Sola Açılış. *Yön* (187), 3.
- Avcıoğlu D (11.01.1967a). Biz Ne İstiyoruz. *Yön* (198), 3.
- Avcıoğlu D (20.01.1967b). Açık Seçik. *Yön* (199), 3.
- Avcıoğlu D (06.01.1967c). Sosyalist Strateji ve Prof. S. Aren. *Yön* (197), 16.
- Avcıoğlu D. (30.06.1967d). Son Söz. *Yön* (222), 3-4.
- Avcıoğlu D (06.01.1967e). Büyük Oyun. *Yön* (197), 3.
- Avcıoğlu D. (21.10.1969a). Dikta. *Devrim* (1), 1-5.
- Avcıoğlu D. (8-9.12.1969b). Ecevit'in Atatürkçülüğü. *Devrim* (8), 1-7.
- Avcıoğlu D. (28.10.1969c). Çelişme. *Devrim* (2), 1-8.
- Avcıoğlu D. (18.11.1969d). Anglosaksonlar Açısından Parlamentoculuk. *Devrim* (5), 1-8.
- Avcıoğlu, D. (24.03.1970). Faşizm Gelirmiş... *Devrim* (23), 1-7.
- Avcıoğlu D (1971a). *Devrim Üzerine* (2. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Avcıoğlu D (23.02.1971b). Gerilla. *Devrim* (70), 1-7.
- Avcıoğlu D (19.01.1971c). Soyuttan Somuta. *Devrim* (66), 1-7.
- Avcıoğlu D (1978a). *Türklerin Tarihi: Birinci Kitap* (2. b.). İstanbul: Tekin Yayınevi.
- Avcıoğlu D (1978b). *Milli Kurtuluş Tarihi: Üçüncü Kitap* (3. b.). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcioğlu D (1978c). *Türkiye'nin Düzeni Dün, Bugün, Yarın -2* (11. b.). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcioğlu D (1978d). *Milli Kurtuluş Tarihi: Dördüncü Kitap* (3. b.). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcioğlu D (1978e). *Milli Kurtuluş Tarihi: İkinci Kitap* (3. b.). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcioğlu D (1979). *Türkiye'nin Düzeni: Dün-Bugün-Yarın* (13. b., Cilt 1). İstanbul: Tekin Yayınevi.

Avcioğlu D (2013). *Osmanlı'nın Düzeni: Türklerin Tarihi Altıncı Kitap* (1. b.). (der) D Yurdakul, İstanbul: Kırmızı Kedi.

Aybar M A (1968). *Bağımsızlık, Demokrasi ve Sosyalizm: Seçmeler 1945-1967* (1. b.). İstanbul: Gerçek Yayınevi.

Aydemir Ş S (24.01.1962). Fikir Atatürkçülüğü ve Kelime Atatürkçülüğü. *Yön* (6), 9.

Aydemir Ş S (09.01.1963). Sosyalist Kültür Derneğine Sunulan Özel Muhtrı: Türk Sosyalizminin İlkeleri. *Yön* (56), 3.

Aydemir Ş S (2000). *İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali* (7. b.). İstanbul: Remzi Kitabevi.

Aydinoğlu E. (2007). *Türkiye Solu 1960-1980*. İstanbul: Versus.

Bank R B (2019). Ekim Devrimi'nin Düşünsel Etkisi ve 1960'tan 1970'e Türkiye Sol'unun İktidar Mücadelesinde Farklı Kuramsal Açılımlar. *Alternatif Politika*, 11(3), 556-588.

Belli M (14.11.1962). Sosyalizm Tartışmaları. *Yön* (48), 1.

Belli M (15.04.1966a). Türk Soluna Saygısızlık. *Yön* (159), 12.

Belli M (05.08.1966b). Demokratik Devrim: Kimle Beraber Kime Karşı? *Yön* (175), 10-11.

Berkes N (16.01.1963a). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? 1. Yüzeydeki Dalgalanmalar. *Yön* (57), 9-10.

Berkes N (23.01.1963b). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? 2-Gericilik ve Batının Zararlı Tesirleri. *Yön* (58), 9-11.

Berkes N (30.01.1963c). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? 3-Avrupa Egemenliği Altında Türkiye. *Yön* (59), 10.

Berkes N (28.02.1963d). 200 Yıldır Neden Bocalıyoruz? 7-Atatürkçülük Nedir, Ne Değildir? *Yön* (63), 8.

Berkes N (26.02.1965a). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-3: Batı Uygurlığı ve Tanzimat. *Yön* (100), 10-11.

Berkes N (05.03.1965b). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-4: Namık Kemal'e Övgü. *Yön* (101), 11-12.

Berkes N (19.02.1965c). Batıcılık, Ulusçuluk ve Toplumsal Devrimler-2: Batı Emperyalizmi ve Batı Uygarlığı. *Yön* (99), 13.

Bora T ve Ünüvar K (2019). Ellili Yıllarda Türkiye'de Siyasi Düşünce Hayatı. İçinde: M K Kaynar ve T Bora (der), *Türkiye'nin 1950'li Yılları* (3. b.). İstanbul: İletişim Yayınları, 159-178.

Bora T (2020). *Cereyanlar*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozarıslan H (2008). Kürt Milliyetçiliği ve Kürt Hareketi (1898-2000). İçinde: T Bora (der), *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İstanbul: İletişim, 841-871.

CHP Araştırma ve Yayın Bürosu (1961). *Kalkınma Meselemiz*. Ankara: Rüzgârlı Matbaa.

Devrim (24.02.1970a). Yağma Edilen Milyonlar. *Devrim* (19), 1-7.

Devrim (31.03.1970b). Varto Felaketin'den Demirel ve Ailesi Nasıl Yararlandı. *Devrim* (24), 1-3.

Dikici M (2009). Yön Dergisinin Türk Dış Politikasına Bakışı. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 161-182.

Dokur A (19.08.1966). İşçiler Açık Konuşuyor Açık Konuşalım. *Yön* (177), 10-11.

Erenus B ve Küçük Y (2000). *Aydınlık Zindan* (2. b.). İstanbul: Kaynak Yayınları.

Eroğul C (1990). *Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi* (2 b.). İmge Kitabevi.

Ertuğrul N İ (2009). Prof. Dr. Mümtaz Soysal'la Söyleşi. İçinde: C Eroğul, İ Ertuğrul, S Esen, F Sağlam, ve M Sevinç (der), *Mümtaz Soysal'a Armağan*. Ankara: Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, 41-88.

Gencer T (2020). Bir Eylem ve Düşünce Adamı: Doğan Avcioğlu. (*Basılmamış Doktora Tezi*). Ankara: Ankara Üniversitesi.

Küçük Y (1997). *Aydın Üzerine Tezler 5*. İstanbul: Tekin.

Mumcu U (27.01.1967). Gençlik Olayları. *Yön* (200), 16.

Mumcu U (14.07.1970). Ecevit'in Devrimciliği. *Devrim* (39), 2.

Oran B (2020). 27 Mayıs Darbesi. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (Cilt 1, 1919-1980). İstanbul: İletişim Yayınları.

Otyam F (01.07.1969). Doğan Avcioğlu ile Bir Konuşma. *Cumhuriyet*, 1-7.

Öymen A (06.11.1983). Doğan Avcioğlu. *Milliyet*.

Özdemir H (1983/84). Türkiye'nin Düzeni ve Yankıları. *Yapıt* (47'2), 101-109.

- Özdemir H (1986). *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi* (1. b.). Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Özdemir H (1993). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Rejim ve Asker İlişkisi Üzerine Bir İnceleme*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Özdemir H (2000). *Doğan Avcıoğlu: Bir Jön Türk'ün Ardından*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Savran S (1987). 1960, 1970 ve 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Darbeler. *11. Tez Kitap Dizisi* (6).
- Sayılgan A (2009). *Türkiye'de Sol Hareketler* (5. b.). İstanbul: Doğu Kütüphanesi.
- Selçuk İ (20.12.1961). İran'da Mukavemet Cephesi. *Yön* (1), 18.
- Selçuk İ (25.09.1964). Gerçeklerin Yönü. *Yön* (78), 5.
- Selçuk İ (30.06.1967). Yeni Ufuklara Doğru Yol Alırken. *Yön* (222), 5.
- Selçuk İ (11.11.1969). 10 Kasım 1969. *Devrim* (4), 2.
- Sertel Y (1969). *Türkiye'de İlerici Akımlar*. İstanbul: Ant.
- Sosyal Adalet (01.07.1965a). Olaylara bakış. *Sosyal Adalet* (16), 4.
- Sosyal Adalet (01.08.1965b). Olaylara Bakış. *Sosyal Adalet* (17), 6.
- Sosyal Adalet (01.09.1965c). CHP ve Seçimler. *Sosyal Adalet* (18), 4.
- Soysal İ (29.07.1966). Eğri Oturalım, Doğru Konuşalım. *Yön* (174), 10-11.
- Soysal M (19.09.1962a). Büyük Yalan. *Yön* (40), 3.
- Soysal M (23.09.1962b). Karşı İhtilal. *Yön* (41), 20.
- Soysal M (11.11.1962c). Uyanış Saati. *Yön* (17), 3.
- Soysal M (10.01.1962d). Milliyetçilik. *Yön* (4), 11.
- Soysal M (23.10.1964). Uçmayan Pilotlar. *Yön* (82), 3.
- Soysal M (1986). Birkaç Söz. İçinde: H Özdemir (der), *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*. Ankara: Bilgi Yayınevi, (13-14).
- Soysal M (1988). Sosyalist Kültür Derneği. İçinde: *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* (Cilt 6, 2022). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şener M (2015). *Türkiye Solunda Üç Tarz-ı Siyaset: Yön, MDD ve TİP* (2. b.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Şişmanov D (1990). *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi* (2. b.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Şimşek A (2021). "Kümünist Eşkalı" Türkiye'de Anti-komünizm (1945-1971) (1.b.). T Bora (der), İstanbul: İletişim Yayınları.

T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi (03.09.1961). Yirmi Beşinci Birleşim. *T.C. Kurucu Meclis Tutanak Dergisi*.

Tiğli K B (2005). Doğan Avcioğlu ve Devrim Gazetesi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). *Ankara Üniversitesi*.

Toker M (1992). *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları: İnönü'nün Son Başbakanlığı 1961-1965* (2. b.). İstanbul: Bilgi Yayınevi.

Toker M (2000). Doğan Avcioğlu. İçinde: H Özdemir (der), *Doğan Avcioğlu: Bir Jön Türkün Ardından....* Ankara: Bilgi Yayınevi, (298-301).

Toplumsal Kurtuluş (01.05.1988). Mihri Belli ile Söyleşi: Sosyalist Devrim- Milli Demokratik Devrim Tartışması Hareketimizin Gelişmesini Engellememelidir. *Toplumsal Kurtuluş* (11), 18-24.

Tuncay M (2000). Avcioğlu'nun Arkasından. İçinde: H Özdemir (der), *Doğan Avcioğlu: Bir Jön Türk'ün Arkasından....* Ankara: Bilgi Yayınevi, (314-318).

Yanardağ M (1988). *Türk Siyasal Yaşamında Kadro Hareketi* (1. b.). İstanbul: Yalçın Yayınları.

Yetkin Ç (1998). *12 Mart Öncesinde Soldaki Bölünmeler* (1. b.). İstanbul: Toplumsal Dönüşüm Yayınları.

Yön (27.12.1961a). Le Monde. *Yön* (2), 8.

Yön (20.12.1961b). Bildiri. *Yön* (1), 12-13.

Yön (28.02.1962a). Partililer. *Yön* (11), 5-6.

Yön (21.03.1962b). Çalışanlar Partisi. *Yön* (14), 4.

Yön (03.10.1962c). Plancılar. *Yön* (42), 4.

Yön (26.09.1962d). Türkiye İşçi Partisi. *Yön* (41), 6.

Yön (12.09.1962e). Türkiye İşçi Partisi. *Yön* (39), 4.

Yön (14.03.1962f). Açık Oturum: Çıkmazdan Çıkabilecek miyiz? *Yön* (13), 10-12.

Yön (09.01.1963). Sosyalist Kültür Derneği Kuruldu. *Yön* (56), 4.

Yön (25.09.1964a). Yön'den Yöncülere. *Yön* (78), 2.

Yön (30.10.1964b). Yön, Bir Demagojiyi Daha Yıkıyor. *Yön* (83), 15.

Yön (23.07.1965a). İnönü, Mc Carthy'ci Gidişe Dur Dedi. *Yön* (121), 4.

Yön (30.07.1965b). CHP Seçim Beyannamesi. *Yön* (122), 4.

Yön (15.10.1965c). Seçim Sonuçları Washington'u Sevindirdi... *Yön* (133), 3.

Yön (03.12.1965d). CHP Meclis Bildirisi. *Yön* (140), 6.

Yön (08.04.1966a). Sendikacılarımıza Sunulur. *Yön* (158), 12.

- Yön (28.10.1966b). Beyaz İhtilal. *Yön* (187), 4.
- Yön. (26.08.1966c). TİP Bakırköy Kongresi. *Yön* (173), 6.
- Yön (02.09.1966d). Aybar'ın Konuşması. *Yön* (179), 7.
- Yön (09.12.1966e, Aralık 9). Sosyalizmde Ciddiyet! *Yön* (193), 4.
- Yön (22.07.1966f). CHP-TİP Düellosu. *Yön* (173), 5.
- Yön (06.01.1967). Moskova'nın Gözüyle Türkiye'de Bugünkü Sosyalizm Hareketi. *Yön* (197), 7-11.
- Yurtsever H (2020). *Yükseliş ve Düşüş Türkiye Solu: 1960-1980* (3. b.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Zileli G (2015). *Yarıлма (1954-1972)* (6. b.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zürcher E J (2000). *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (7. b.). (Çev) Y S Gönen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Butler'in Performatif Kuramı ile Althusser'in Söylemsel Özne Kurulumu Arasındaki İlişkisellik

Abdulhalim Karaosmanoğlu, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ORCID: 0009-0002-1923-0650

E-Posta: abdolhaliym@gmail.com

Öz

Eleştirel feminist kuramın açtığı yeni yollar üzerinden performatiflik teorisini siyasal kurama eklemleyen Judith Butler, toplumsal cinsiyet konusundaki çalışmalarıyla önceki literatürden farklı ve yenilikçi bir perspektif sunmuştur. Bu makalede, Butler'in geliştirdiği bu teorik açıklamaların tarihsel ve felsefi temelleri ele alınırken, özellikle toplumsal cinsiyet kavramının söylemsel düzeyde nasıl inşa edildiğine odaklanılacaktır. Butler, toplumsal cinsiyetin biyolojik bir zorunluluk veya doğal bir gerçeklik olarak değil, söylemsel ve toplumsal pratikler aracılığıyla inşa edilen bir performans olarak anlaşılması gerektiğini savunur. Bu yaklaşımı, toplumsal cinsiyetin sabit bir kimlik kategorisi yerine, sürekli tekrarlar yoluyla üretilen ve yeniden üretilen bir süreç olarak ele alır. Makalede ayrıca, kadınları feminizmin başat öznesine dönüştüren temsiliyet patikaları eleştirel bir bakış açısıyla incelenmektedir. Butler, feminizmin uzun süredir birleştirici bir özne olarak kabul ettiği "kadın" kategorisini sorgular ve bu kategorinin nasıl söylemsel olarak inşa edildiğini, bu inşanın politik sonuçlarını analiz eder. Feminist siyasetin özne anlayışını yeniden düşünmeye çağıran bu eleştirel yaklaşım, kadın kategorisinin homojen ve evrensel bir özne olarak kabul edilmesini sorunsallaştırır. Bu bağlamda, Marksizm içindeki devrimci durum analizleri ve kadınların politik konumlanışları da makalenin önemli bir tartışma konusu olacaktır. Özellikle Louis Althusser'in ideoloji teorisi üzerinden bir değerlendirme yapılarak, Butler'in toplumsal cinsiyetin söylemsel inşasına dair görüşleriyle bağlantı kurulmaya çalışılacaktır. Althusser, ideolojinin bireyleri özneleştirme süreçlerini nasıl işlediğini açıklarken, Butler toplumsal cinsiyetin nasıl performatif bir süreçle üretildiğini tartışır. Bu iki düşünür arasında söylemsel inşa stratejileri açısından bir paralellik bulunup bulunmadığı sorusu, makalenin merkezinde yer almaktadır. Bu analizde, Butler ve Althusser'in teorik yaklaşımlarının hangi noktalarda kesiştiği ve hangi noktalarda ayrıştığı detaylı bir şekilde ele alınacaktır. Butler'in toplumsal cinsiyetin söylemsel inşasına dair görüşleri, Althusser'in ideoloji ve özneleşme süreçleriyle ilişkilendirilerek, her iki düşünürün siyasal kuram içindeki yerleri ve katkıları incelenecektir. Bu karşılaştırmalı analiz, hem feminist kuram hem de Marksist düşünce açısından önemli çıkarımlar sunmayı amaçlamaktadır. Sonuç olarak, makale, Butler ve Althusser'in düşüncelerini karşılaştırarak, toplumsal cinsiyetin ve ideolojinin inşa süreçlerine dair daha derin bir kavrayış sunmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda, her iki düşünürün de teorik hatlarının nerelerde yoğunlaştığı ve bu hatların feminist

ve Marksist kuramlar açısından ne tür sonuçlar doğurduğu üzerine kapsamlı bir tartışma yürütülecektir.

Anahtar Kelimeler: Judith Butler, Louis Althusser, Performatif, Söylemsel Özne Kurulumu, Toplumsal Cinsiyet.

The Relation Between Butler's Performative Theory and Althusser's Discursive Subject Construction

Abstract

Judith Butler, who has articulated the theory of performativity to political theory through the new paths opened by critical feminist theory, has presented a different and innovative perspective from the previous literature on gender. In this article, the historical and philosophical foundations of these theoretical expansions developed by Butler will be discussed, with a particular focus on how the concept of gender is constructed at the discursive level. Butler argues that gender should not be understood as a biological necessity or a natural reality, but as a performance constructed through discursive and social practices. This approach treats gender not as a fixed category of identity, but as a process that is produced and reproduced through constant repetitions. The article also critically analyses the paths of representation that transform women into the dominant subject of feminism. Butler questions the category of 'woman', which feminism has long accepted as a unifying subject, and analyses how this category is discursively constructed and the political consequences of this construction. Calling for a rethinking of feminist politics' understanding of the subject, this critical approach problematises the acceptance of the category of woman as a homogeneous and universal subject. In this context, analyses of the revolutionary situation within Marxism and the political positioning of women will also be an important topic of discussion in the article. In particular, an evaluation will be made through Louis Althusser's theory of ideology and an attempt will be made to establish a connection with Butler's views on the discursive construction of gender. While Althusser explains how ideology operates to subjectivise individuals, Butler discusses how gender is produced through a performative process. The question of whether there is a parallel between these two thinkers in terms of discursive construction strategies is at the centre of the article. In this analysis, the points where Butler and Althusser's theoretical approaches intersect and diverge will be discussed in detail. By linking Butler's views on the discursive construction of gender with Althusser's ideology and the processes of subjectivation, the place and contributions of both thinkers in political theory will be analysed. This comparative analysis aims to offer important implications for both feminist theory and Marxist thought. In conclusion,

by comparing the thought of Butler and Althusser, the article aims to offer a deeper insight into the construction processes of gender and ideology. In this context, a comprehensive discussion will be conducted on where the theoretical lines of both thinkers are concentrated and what kind of consequences these lines have for feminist and Marxist theories.

Keywords: Judith Butler, Louis Althusser, Performative, Discursive Subject Construction, Gender.

Giriş

Butler'ın son dönem eserlerinin büyük çoğunluğu Cinsiyet Belası'nda dış hatlarını sunduğu performatiflik kuramı ile ilgilidir. Kavramı açıklamak oldukça zordur, çünkü düşünürün performatiflik adını verdiği şey hakkındaki görüşleri, ona yöneltilen eleştiriler çerçevesinde zamanla değişim geçirmiştir. Performatiflik ya da edimsellik terimi yirminci yüzyılın önemli dil felsefecilerinden biri olan J. L. Austin'e aittir. Terim, icra etmek, gerçekleştirmek, sahnelemek gibi anlamlara gelen "to perform" fiilinden türetilmiştir (Austin, 2009: 42). Makalenin sonucunda yer verdiğimiz eleştiriler, birer eleştiri olmanın da ötesinde meseleye kendi formülasyonlarını sunmaktadır. Butler, kavramın ilk ipucunu Derrida'nın "Kanun Önünde" (Kafka) okumasından almış ve kavramı daha da geliştirme maksadıyla *drag* meselesini tartışmaya açmıştır. Butler'a göre, buradaki esas mesele, kadın gibi giyinmiş bir erkek ya da erkek gibi giyinmiş bir kadın gördüğümüzü düşündüğümüzde sahip olduğumuz algının toplumsal cinsiyete dair oluşudur. Yani, bu benzetme ile devreye toplumsal cinsiyet girmekte, gerçeklikten yoksun bu yanılsamalı görünüm ile, görünürdeki gerçekliğin gerçek dışı ile eşleştiği bir algı yaratılmaktadır. Genel olarak hepimiz, neyin gerçek neyin olmadığını bildiğimizi sanır, toplumsal cinsiyeti aldatma ve yanılsama sayarız (Butler, 2012: 19-28). Butler burada özellikle kronolojik bir sıralama bağlamında ifade edecek olursak toplumsal cinsiyet olgusunu farklı zamanlarda farklı siyasal angajmanlar dahilinde açıklama perspektifine girişmiştir.

Butler'ın perspektifine göre, toplumsal cinsiyet, içsel bir gerçeklik değil, dışsal bir performans veya rol olarak görülmelidir. Bu bakış açısına göre, insanlar cinsiyet rollerini doğuştan edinmezler, bunun yerine toplumsal normlar ve beklentiler tarafından şekillendirilirler ve bu rolleri benimseyerek tekrar ederler. Butler'a göre, cinsiyet kimliği ve davranışları, toplumsal bir sahne üzerinde oynanan birer rol gibi düşünülmelidir. Butler'ın "toplumsal cinsiyetin performatifliği" kavramı, cinsiyetin sadece biyolojik cinsiyetle değil, aynı zamanda sosyal yapılarla da şekillendirildiğini vurgular. Bu

anlayışa göre, cinsiyet normları ve beklentileri, bireylerin belirli cinsiyet rollerini benimsemelerini ve bu rolleri sürekli olarak tekrar etmelerini sağlar. Bu tekrarlar, cinsiyetin sabit ve doğal bir özelliği gibi algılanmasına yol açar, ancak aslında bu sadece toplumsal normların bir sonucudur. Butler'ın perspektifi, cinsiyet ve kimlik konularında geleneksel bakış açılarına meydan okur ve insanların kimliklerinin ve cinsiyet rollerinin nasıl oluşturulduğunu anlamak için toplumsal yapıların ve normların önemini vurgular. Bu, cinsiyet ve kimlik üzerine daha karmaşık ve derinlemesine bir anlayışın kapısını açarken diğer taraftan da söylemsel özneyi "kaybeder". Burada yapılan tartışmaların kendisi iktidar, özne ve söylem düzeyinin hangi düzlemde yapıldığı gerçeğidir (Narmanlı ve Aksoy, 2020: 216). Butler'ın gerçek nesne ve tarihsel olan ayrımı bu bağlamda zayıf görünmekle birlikte aynı zamanda öznenin siyasal kurulumu da Foucault'dan bağımsız olarak "pürüzlü" hale gelmektedir. Aşağıda tartışmaya çalışacağımız üzere Butler eleştirilerinde de açıkça ifade edilen "zayıf" halka yani özensizlik ve "antitahaküm" kurgusu bu bağlamda önem arz etmektedir.

Siyasallaştırmak için kimlik kategorilerini seferber etmenin kendi içinde tehlikeler taşıdığını düşünen Butler, kimliğin kişinin muhalefet ettiği iktidarın bir aracı haline geldiğinden bahseder. Bir kimliği kullandığınızda, kimlik de sizi kullanır. İktidardan arınmış hiçbir siyasi konum yoktur. Gerçek dışı sayılanlar gerçekliği ele geçirir. Butler'a göre bu performatif sürprizdir (Butler, 2012: 32). Performatif kavramının yükselişiyle birlikte kültür anlayışında değişiklikler yaşanmaya başlanmış özellikle Butler; cinsiyetin ve kimliğin performatif yoluyla oluştuğunu ileri sürerek ifade edilen düzeye ilişkin önemli katkılarda bulunmuştur (Bu bağlamda tartışma kategorileri için bkz.: Oralgöl, 2016: 53 vd.). Judith Butler'ın performatif kavramı, cinsiyetin ve kimliğin nasıl inşa edildiğine dair radikal bir perspektif sunar. Butler'a göre cinsiyet, doğuştan gelen bir özellik değil, toplumsal normlar, ritüeller ve kurallar aracılığıyla sürekli olarak yeniden üretilen bir performanstır. Burada özellikle Butler'ın konjonktürel bir politik düzey üzerinden tanımlama yaptığının altı çizilmeli ve özellikle toplumsal cinsel aidiyetinin aynı zamanda başka verili durumları da kapsadığını belirtmekte fayda vardır. Butler, bu fikri cinsiyet ve kimlik bağlamında genişleterek, bireylerin toplumsal cinsiyet rollerini kabul etme ve yeniden üretme süreçleri üzerinde dururken cinsiyet kimliğinin aynı zamanda toplumsal pratikler bağlamında ele alması kendi teorik inşasının da iki farklı düzenek kurduğunu da gösterir. Butler'ın performatif kavramı, geleneksel ve değişmez cinsiyet ve kimlik anlayışlarını sorgulayarak kültürel ve toplumsal pratiklerin esnekliğini ve çeşitliliğini vurgulamakta ifade edilen pratiğin kendisi aynı zamanda statik ve tekdüze kültür ve kimlik anlayışlarına

direnerek çoğul, dinamik ve sürekli şekillenen bakış açıları sunmaktadır. Bu bağlam içerisinde Butler (2004: 35), “*Kimin yaşamı yaşam sayılır?*”, sorusunu sorarak öznenin kim olduğunu sorgular. Butler’ın özneye yönelik eleştirisi, öznenin failliğini ortadan kaldırmayı amaçlamaz hatta özü itibarıyla Butler kimliksizliği de savunmaz ancak yazarın buradaki detay problemi ifade edilen kategorilerin yeniden tanımlanması üzerine kurulur. Özne olmanın kimlikel bir detaya ihtiyaç duyduğu üzerinde duran Butler; ancak bu kimlik ve özne kurulumunun kimler tarafından gerçekleştirildiğini ve bu bağlam içerisinde dışarıda kalanların kimler olduğu sorusunu yöneltir. Çok kültürcülüğün bu bağlamda ifade edilen soruna cevap veremediğini aynı zamanda ideolojik yerleşik kimlik ve öznelerin yeniden üretimini sağladığını vurgulayan Butler, esas meselenin dışarıda kalanlar olduğunun altını çizer. Tarihsel olarak özne kurulumlarının devamlı suretle yeniden üretime dayalı ideolojik bir düzeyin ürünü olduğu üzerinde duran Butler, gerçeğin verili durumunun kendisini söylem düzeyinde reddedildiğinin altını çizer.

Kadınlar kategorisini neyin oluşturduğunu veya neyin oluşturması gerektirdiğini sorgulama çabası içinde olan Butler, bu sorunun yanıtını Foucault okumalarında aramaktadır. Foucault’nun Cinselliğin Tarihi’nde ifade ettiği “*iktidar, temsil ettiği özneleri üretir*” sözüne işaret eden Butler, tüm yaşamı (olumsuz açıdan) düzenleyen iktidar mekanizmalarının, yasakla ve denetimle bireyi koruma maskesi altında kendine tabi olmaya zorladığını savunur. Butler için iktidar, toplum formasyon içerisinde bireyi kendi bağlamında özne yapan ve özellikle onun yaşam formunu belirgin kılan bir aygıt olarak konumlanmaktadır. Bu yüzden özgürlük, huzur ortamı ve eşit bir yaşam hakkı sağlayabilmek adına toplumsal cinsiyet kuramında da bahsettiğimiz üzere çoğulculuk anlayışının kabulü şarttır. Çoğulculuk fikrini anlayabilmemiz için ise öncelikle cinsiyet, toplumsal cinsiyet, iktidar ilişkileri ve bireylerin bedenlerine cinsiyet yükleyen mekanizmaların üretim biçimini bilmemiz gerekmektedir. Butler’ın performatiflik kuramı da bedenlerin nasıl cinsiyetlendirildiğini ve toplumsal cinsiyet duygusunun nasıl ortaya çıktığını açıklamayı ve aydınlatmayı amaçlamaktadır.

Butler’ın toplumsal cinsiyetin performatifliğine ve maddeleşen bedenlere dair görüşleri ile Foucault’nun bazı fikirleri paralellik arz etmektedir. Butler, Foucault’nun söylem analizlerine paralel olarak, bedenlerin söylemsel olarak inşa edildiğini savunmuştur. Foucault tarihsel olarak cinselliğin tek anlamlı bir inşası ile kurgusal yapay bir zemin yaratıldığını ifade etmekte (Foucault, 2007: 28 vd.) “cinsiyet”in kendisini ise sonuç olarak ele almaktadır. Butler ile Foucault tartışmasında Butler Foucault’nun cinselliğin kurtarılması gereken

bir olgu olarak ele almasını verili durumda cinsiyet unsuruna yaslandığı için reddeder. Yine Butler, Foucault'nun eşcinsel ilişki ile heteroseksist varoluş arasında bir ayrıma gittiğini ifade ederek ilk elden bu ayrımın kendisinin toplumsal cinsiyet kurgusunun söylemsel düzeyinden üretildiğini söyler.

Burada ideolojik bir kurulum üzerinde durmakla birlikte özellikle söylemsel düzeyi iktidar ve politik üzerinden okunması gerektiği çok açıktır. Bedenin kurulumu söylemsel hegemonya üzerinden biçimlenirken cinsiyet denilen verili olmayan durumun kendisi de yine iktidar tarafından biçimlendirilerek “doğal” bir olguya dönüştürülmektedir. Bu analize göre kadınları feminizmin öznesi olarak temsil eden dil ve politikaların oluşumu, esasen belli bir temsiliyet politikasının söylemselliğidir. Butler'ın feminizmle ilişkisi, cinsiyetin biyolojik bir özellik değil, sosyal ve kültürel normlar aracılığıyla inşa edilen bir kavram olduğu için her politik nesne gibi feminizm de değişken bir hatta sahiptir. Ancak burada önemli olan nokta Butler'ın feminist pratik politikaya cinsiyet temelli bir eleştiri getirmesi toplumsal dinamiklerin bu bağlamda göz ardı edilmesidir. Toplumsal cinsiyet rolleri ve kimliklerinin doğuştan gelen bir olgu olarak görmenin politik durumu körelteceği üzerinde duran Butler; yeniden üretim olgusunun burada önemli bir yer teşkil ettiği üzerinde durur. Feminizmin cinsiyet temelli bir pratik politik hat ortaya koyması ile cinsiyetin sabit bir durum olarak kabul edilmesi arasında kategorik bir farkın olduğunu ifade eden Butler, yapıların nesnelere olan ilişkisinin aynı zamanda toplumsal bir etkileşim olduğu üzerinde durur. Tam da bu nedenle Butler, feminist öznenin, sistemin ta kendisi tarafından söylemsel olarak kurulduğunu iddia eder. Ona göre, sistemin çeşitlilik esaslı cinsiyetli özneler ürettiğini kanıtlarsak, siyasi bir sorun yaratmış oluruz. Yani daha basit bir ifade ile, sistemin ürünü olan bu olgu kadınların kurtuluşu değil, tersine kadınların kendini baltamasıdır (Butler, 2012: 44-45). Tarihsel olmayan bu performatif durumu Butler şu şekilde ifade ediyor:

Özne mefhumunu destekleyen temelci kurguların yanı sıra, kadınlar teriminin ortak bir kimliği ifade ettiği varsayımı da feminizm için siyasi bir sorun teşkil ediyor (...) Kişi kadın “olsa” bile, elbette bundan fazlasıdır da; terim yeterince kapsayıcı değildir. Yetersiz kalmasının sebebi toplumsal cinsiyeti verili bir “kişi”nin toplumsal cinsiyetiyle gelen teferruatı aşması değil, toplumsal cinsiyetin farklı tarihsel bağlamlarda ille de her zaman kesin ve tutarlı bir şekilde kurulmuş olmaması ve söylemsel olarak kurulmuş ırksal, sınıfsal, etnik, cinsel ve bölgesel kimlik halleriyle kesişmesidir (...) Feminizm için evrensel bir temelin şart olduğu ve bu temelin de kültürler arası bir kimlikte bulunması gerektiği yönündeki siyasi varsayım genellikle,

kadınların ezilmesinin, ataerki ya da erkek egemenliğinin evrensel ya da hegemonik yapısı içinde kolayca ayırt edilebilecek tekil bir biçim aldığı görüşüne eşlik eder. Evrensel ataerki kavramı somut kültürel bağlamlardaki toplumsal cinsiyet kaynaklı ezilmeyi izah edemediği için son yıllarda pek çok eleştiriyeye tabi oldu. (Butler, 2012: 46)

Burada bir kısa devre yaparsak, Butler'ın feminizm ile girdiği tartışmanın kendisi teorik bir düzeyde ilerlemektedir. Butler'ın feminizm ile girdiği özne tartışması politikanın nesnesi olması bağlamında değil tarihsel olarak "eril" iktidarın biçimlenmesi ve tanımlanması bağlamında önem kazanmaktadır. Bir konjunktürde kadınların iktidar[lar] karşısında pratik bir özne olmaları ele alınıp itibarıyla aynı zamanda politikanın kuruluşu bağlamında önemlidir. Marksizm içi tartışmalarda özellikle tarihselci akımların üretici güçlerin gelişmişlik modelleri üzerinden saptamaya çalıştıkları devrimci durum ne kadar apolitik ise kadınların verili bir durumda ortaya koydukları pratik politik hattı tarihsel ve teorik argümanlarla görmemek bir o kadar politika altı bir durum olarak tanımlanacaktır. Burada gündeme alınması gereken nokta Althusser'in ısrarla üzerinde durduğu ayrımların verili durumudur. Bilgi nesnesinin "gerçekle" ilişkisini aramak aynı zamanda pratik politik hattın "özne"sizleştirme durumunu ortaya çıkaracaktır. Teorik bir inşanın zemini gerçek nesnelere aranmaz.

Bunun ardından düşünür şu soruları sorar: "Kadınlar" arasında onların ezilmesini önceleyen bir ortaklık var mıdır, yoksa "kadınlar" arasındaki bağı kuran şey ezilmelerinden mi ibarettir? Kadın kültürlerinin hegemonik, maşist kültürlere tabi kılınmalarından bağımsız, kendilerine has bir özellikleri var mıdır? Kadınların kültürel ya da dilsel pratiklerinin özgüllüğü ve bütünlüğü hep daha egemen bir kültürel oluşuma karşı ve dolayısıyla onun terimleriyle mi tanımlanır? Erilden farklılaşmış olan ve "kadınlar"ın işaretlenmemiş, dolayısıyla varsayılan evrenselliği sayesinde farkıyla tanınabilecek "dişile özgü" bir alan var mıdır?" Düşünürün yanıtı; feminizmin öznesinin varsayılan evrenselliği ve birliğinin, içinde işlediği temsili söylemin kısıtlamaları tarafından baltalandığı yönündedir (Butler, 2012: 47). Buradan yola çıkarak Butler, yapmamız gereken şeyin çağdaş hukuki yapıların doğurduğu kategorilerin eleştirisini geliştirmek olduğunu ifade eder. Çünkü onun için temsil yalnızca kadınlar öznesi hiçbir biçimde "varsayılmadığında" anlamlı hale gelecektir (Butler, 2012: 48-50). Burada özellikle Butler'ın varsayılmamak unsuru üzerinden geliştirmiş olduğu kategoriler aynı zamanda yazarın toplumsal bir alanda var olma ve tanınma durumları bağlamında geliştirdiği psişik bir gereklilik olarak açığa çıkmaktadır (Butler, 2005: 14). Toplumsal alan içerisinde kurulacak olan kimlik mücadelesi aynı zamanda ikircikli bir yapı

ortaya çıkarmakta ifade edilen yapının kendisi düzey sorunu yaratmaktadır. Butler, bireylerin yaşadıkları toplumun inançlarını, değerlerini ve normlarını öğrenip içselleştirdikçe, o toplumdaki şiddet ve ayrımcılığı da öğrendiklerini savunmakta, cinsiyet ya da toplumsal cinsiyet dediğimiz şeyin kültürlerin tarih boyunca dilsel ve pragmatik tekrarlarının oluşturduğu yapılardan öteye gidemediğinden bahsetmektedir. Tarihsel seyir içerisinde cinsiyet temelli politikaların kendisine yer etmesi aynı zamanda toplumsal içselleştirme kategorisi ile ilişkilidir (Öz vd., 2023: 128). Bu bağlam içerisinde cinsiyet ve toplumsal cinsiyet kavramlarının farklı anlamlara sahip olduğu üzerinde duran yaklaşımlara karşı Butler özel bir tartışma kapısı aralayarak ne cinsiyet ne de toplumsal cinsiyet kavramlarının doğamızın bir parçası olduğunu, her ikisinin de sonradan biçilmiş/kurgulanmış kimlikler olduğu üzerinde durmaktadır ki Butler'ın bu okuması diğer taraftan feminizme yönelik eleştirisinde önemli bir unsurdur.

Feminist hareket içerisindeki çatışmalı durumun kendisi Butler tarafından; tanımlanma bağlamında ortaya çıkmakta ve söylemsel ideolojik düzeyde bu parçalanmaya "katkı" sunmaktadır. Butler'ın bahsi geçen "Cinsiyet Belası" kitabının (Butler, 2008) kapağında kullandığı görselde iki çocuğun kadın kıyafeti giymiş olması algı ile özne kurulumu arasındaki bağın varlığına dair bir görsel etki sunması açısından Butler tarafından bilinçli olarak seçilmiş ve kullanılmıştır. Burada Butler özellikle imgesel olan ile söylemsel düzeyde kurgulanan "yanılsama" düzeyine vurgu yapmakta, istenilen biçim ile gerçeğin aynı şey olmadığını altı çizilmektedir (Oralgül, 2016; 55). Feminist teorik ve politik algı açısından ontolojik verili durumun kendisi sadece verili durum üzerinden konum alırken Butler özellikle heteroseksüel kurulumun kendisini gülnüç bir toplumsal cinsiyet olarak adlandırır (Butler, 1990: 187).

Butler'a göre, heteroseksüel sistemin ürettiği cinsel roller ve normlar, tam olarak özdeşleşmenin ve gerçekleştiriminin imkânsız olduğu bir komedi şeklinde ortaya çıkar. Butler (1990) bu durumu "toplumsal cinsiyet parodisi" olarak tanımlar. Bu parodi, heteroseksüel kimliklerin, heteroseksüel olmayan çevrelerde tekrarlanması ve yeniden anlamlandırılmasıyla ortaya çıkar. Toplumsal cinsiyet parodisi, heteronormatif toplumun dayattığı cinsiyet rolleri ve normlarına karşı bir muhalefet aracı olarak görülebilir. Ancak burada aracın nasıl kurulacağı bir tartışma konusu olmakla birlikte, edilgen durumun kendisi bir veri olarak alınabilir. Butler'a göre (1990) bu parodi, toplumsal cinsiyetin yapaylığını ve normatif yapıların içsel çelişkilerini vurgular. Bu bağlamda, parodi, cinsiyet ve toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin yanlışlığını, tutarsızlığını ve belirsizliğini ortaya koyar.

Butler'ın perspektifine göre, toplumsal cinsiyet parodisi, cinsiyet rolleri ve normlarının sabit ve doğal olduğu fikrine meydan okur ve insanların cinsiyet kimliklerini sorgulamalarını teşvik eder. Bu şekilde, toplumsal cinsiyet parodisi, cinsiyetin ve kimliğin esnek ve değişken olduğunu gösterir ve toplumsal normlara karşı alternatif bir bakış açısı sunar (Narmanlı ve Aksoy, 2020: 217).

Heteroseksüellik bir yandan söylemsel olarak toplumsal formasyon içerisinde zorla kurulumunu sağlarken bir yandan da normatif bir ilişkiler kümesi yaratır. Cinsiyetin iktidarların tahakküm süreçleri ile olan ilişkisi aynı zamanda bir "özne" yaratmakta yaratılan özne ise toplumsal alan içerisine yerleştirilmektedir. Feminizmin klasik görüşleri bağlamında Butler (1987), heteroseksüel kimliklerin nasıl oluştuğunu veya oluşturulduğunu anlamadan pratik bir hat kurmanın problemliliğine dikkat çekmektedir. Feminizmin bir özne olarak kurulumunu sağlayan şey Butler'e göre bizatihi sistem tarafından yeniden üretimin söylemsel bir sonucudur. Yani feminizmin bir özne yaratım çabasının kendisi aynı zamanda sistemin yeniden devamına dayanan alegorik bir ilişkinin kendisini ifade etmektedir. Çünkü toplumsal cinsiyetin kendisi bir öz kurgu anlamında kendisinin dışında konumlandığı "şey"i üretmektedir. Butler (1997), cinsiyet, kimlik ve toplumsal normlar konusundaki yaklaşımlarında, cinsiyetin ve kimliğin toplumsal ve kültürel yapılar aracılığıyla nasıl inşa edildiğini açıklarken aynı zamanda "kadın" terimini sadece biyolojik bir kategori olarak değil, aynı zamanda toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamlar içinde şekillenen bir yapı olarak da kurgulandığı üzerinde durur. Butler'ın geniş perspektifinde, "kadın" terimi ortak bir kimliği ifade etmemekte ve yeterince kapsayıcı olamamaktadır. Bu yetersizliğin nedeni ise toplumsal cinsiyetin farklı tarihsel bağlamlarda her zaman kesin ve tutarlı bir şekilde kurulmamış olması ve söylemsel olarak kurulmuş ırksal, sınıfsal, etnik, cinsel ve bölgesel kimlik halleriyle kesişmesidir. Yani, "kadın" terimi, sadece cinsiyetle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda bu diğer kimlik kategorileriyle de etkileşim içindedir ve bu kategorilerle birlikte toplumsal ve kültürel olarak şekillenmiştir. Cinsiyetin sosyal ve kültürel normlar aracılığıyla inşa edildiğini ifade eden Butler (2009), cinsiyet ve kimlik konularında geleneksel ve baskıcı anlayışlara meydan okuyarak, cinsiyet ve kimliğin nasıl inşa edildiğini ve değiştirilebileceğini vurgulamaktadır. Ona göre, cinsiyet ve kimlik kategorileri sabit değil, aksine toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamlar içinde söylemsel edinimlerle ortaya çıkan gerçek ol[a]mayan ideolojik bir çerçevenin nüveleridir.

Düşünürün ilerleyen bölümlerde, toplumsal cinsiyetin bir isim olmadığı gibi, bir nitelikler kümesi de olmadığını ifade ederken kastettiği şey; onun

tözel bir etki ile performatif olarak üretildiği hatta zorla var edildiğidir. Buradan çıkan sonuç, toplumsal cinsiyetin bizzat performatif olduğudur. Yani o, mış gibi yaptığı kimliği kurmaktadır. Bu nedenle, toplumsal cinsiyet bir yapma edimdir. Ama özne, yapmadan önce var olmuş değildir. Bu noktada Butler, her ne kadar yaşasaydı kendisini tasvip etmeyeceğini düşünse de Nietzsche'nin Ahlakın Söykütüğü'nde yer alan "Yapma, eyleme, oluşma fiillerinin ardında bir varlık yoktur: yapan yalnızca yapılanı eklenen bir kurgudur- mesele yapılandan ibaretti" sözünü hatırlatır. Butler'ın bu sözden çıkardığı, kendi yorumunu içeren sonuca göre; toplumsal cinsiyet ifadelerinin ardında, toplumsal cinsiyet kimliği yatmamaktadır; kimlik tam da kendisinin sonucu olarak söylenen dışavurumlar ve ifadeler tarafından performatif olarak kurulmaktadır (Butler, 2012: 77). Performatif (*tekil ve kasti bir eylem değil; yinelenebilir (iterability) ve atıfsal (referentiality) bir pratiktir* (Oralgül, 2016; 53), pratikler kimliklerin var olan biyolojik özelliklerden bağımsız bir şekilde bireylerin davranışlarında gözlemlenebilir bir yapıda olduğuna vurgu yapmaktadır. Burada üzerinde durulan ana husus performatif ağların yeniden üretimi sürecinde ideolojik olarak verili durumun kendisine dayanmasıdır. Kişilerin sahip oldukları biyolojik özelliklerinin davranışlarını etkilemediği aslında var olan kadın ve erkek davranış biçimlerine bağlı olarak bireylerin rollere bürünmüş oldukları verisi benimsenmiş olan kimliğe ilişkin davranış kalıplarının sergilenmesi, cinsiyetin performatif pratiklerle toplumsal alanda sunumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerçekleştirilen bu çalışmada yaşamın içerisinde var olan öğretilmiş cinsiyet rollerinin sergilenme biçimlerinin eleştirilmesine yönelik geliştirilmiş olan performans sanatından hareket edilmektedir (Yağmur ve Kelebek, 2021: 37).

Bilindiği üzere Butler, Cinsiyet Belası'nda, feminizmin temel kavramlarını sorgulamaya çalışırken, heteroseksist bir ikiliğin savunusunda olan Kartezyen bakış açısına sahip Fransız post-yapısalcılarından Kristeva ve Irigaray'a yönelik eleştirilere sıkça başvurmaktadır. Temel olarak, bu iki düşünürün feminizmle ilişkisini grift bulurken, cinselliği fallus merkezli ele almaları ve anneliğe özel bir önem atfederek onu şeyleştirilmeleri Butler'ı rahatsız etmektedir. Butler, kültürel bir inşa olan anneliğin ve anne bedeni ile bebeklikte kurulan ilişkinin, babaerkil kültürden önce geldiği tespitlerini, psikanalizdeki dürtüler kuramının eleştirilmeden sahiplenilmesi olarak gördüğü için başarısız bulmaktadır: "Babaerkil yasa", Irigaray'ın kuramındaki fallogosantrizmin monolojik efendiliği gibi, tektanrılı bir tekillik izlerini taşır, ki bu tekillik muhtemelen değerlendirmeyi yönlendiren yapısal varsayımların öngördüğü denli yek ve kültürel olarak evrensel değildir (Butler,

2012: 83). Buradaki esas meselenin, (babaerkil) yasanın dayatılmasından önce, yasanın devrilmesinden sonra veya yasanın var olduğu süreçte, onun otoritesine devamlı olarak meydan okuyan altüst edici cinsellik fikrinin kendisidir. Butler bu noktada yeniden Foucault'ya döner ve onun cinsellik ile iktidarın eşuzamlı olduğunu savunduğunu hatırlatır. Yani yasadan bağımsız, altüst edici veya özgürleştirici bir cinsellik fikrini çürütür. Butler bunun yerine, “yasanın “öncesi” ile “sonrası”nın söylemsel ve performatif olarak tesis edilen zamansallık kipleri olduğunu, bu zamansallık kiplerine normatif bir çerçeve içinde başvurulduğunu, bu çerçeveye göreyse altüst etme, dengesizleştirme veya yerinden etmenin gerçekleşebilmesi için cinsiyete getirilen hegemonik yasaklardan bir biçimde kurtulmuş olan bir cinsellik gerektiğini ifade eder (Butler, 2012: 83).

Butler'ın “zamanın edimsel ve söylemsel kuruluş” zemini üzerinden cinsiyet ve kimlik normlarının ve yasalarının, zamanın nasıl algılandığı ve anlamlandırıldığı yoluyla inşa edildiğini savunmakla kalmaz aynı zamanda “öncesi” ve “sonrası” gibi zaman kavramlarını, toplumsal cinsiyet normlarının ve yasalarının nasıl işlediğini ve uygulandığını belirtmeye çalışır. Butler, cinsiyete ve kimliğe dair hegemonik yasakların ve normların altüst edilmesi, dengesizleştirilmesi veya yerinden edilmesi için bu zamansal kiplere normatif bir çerçeve içinde başvurulduğunun altını çizer. Bu çerçeve, toplumsal cinsiyet normlarının ve yasalarının nasıl işlediğini ve uygulandığını göstermekle birlikte Butler'a göre, bu hegemonik yasaklardan ve normlardan kurtulmak için, cinsiyete ve cinselliğe dair yeni, farklı ve dönüşümcü bir yaklaşım benimsenmelidir. Ortaya çıkan perspektif üzerinden Butler, cinsiyet ve kimlik konularında hegemonik yasaklardan ve normlardan kurtulmak için performatif ve söylemsel olarak zamansal kipleri dönüştüren, altüst eden ve dengesizleştiren bir yaklaşımın benimsenmesi gerektiğini vurgular (Butler, 1993,2004).

Butler, performatifliği toplumsal cinsiyet düzlemine indirger ve ideoloji dolayımı ile kurulan öznenin bir dizi yasağa ve norma atıfta bulunarak varlık kazandığını söyler. Bu yasak ve normlar yine doğal olduğu kabul edilen heteroseksüel ilişki ağını inşa ederler. Heteroseksüel ağ, cinsiyet, toplumsal cinsiyet ve arzu arasında tutarlı bir ilişki olduğunu iddia eder. Yani, eril cinsiyet erkek rolüne göre davranır ve karşı cins olan kadını arzular; dişi cinsiyet de kadın rolünü sergileyip karşı cins olan erkeği arzular. Burada cinsiyet olduğu kadar arzu ve cinsel yönelimler de doğal kabul edilir. Ancak Butler'a göre cinsel yönelimler ve arzu da kültürel olarak belirlenmiştir, yani doğal değildir (Oralgül, 2016: 53). Butler'ın burada kullandığı “doğal” sözcüğünü

“gerçek olmayan” olarak anlarsak eğer yine tersinden Butler’ın ideolojik bir form üzerinde durduğunu ifade edebiliriz. Toplumsal cinsiyetli bir özne haline gelmek eşzamanlı bir biçimde özne olarak kabul edilmeyenlerin de performatif bir biçimde inşa edilmesini gerekli kılar ki Butler burada dışarıda tutulanları “kurucu dışı” olarak adlandırır ve yine yazara göre özne olmanın bu dışlayıcı yapısına rağmen feminizmin ortak bir kadın kimliğine dayanarak kadınlar adına konuşmayı politik bir gereklilik olarak görmesi ciddi bir probleme işaret etmektedir.

Butler’ın, heteroseksizmi babaerkil kültür açısından zorunlu gösterdiği için Fransız post-yapısalcılara yönelttiği eleştirilerden elbette ki Simone de Beauvoir da nasibini almaktadır. Öncelikle Beauvoir’ın “*kişi kadın doğmaz, kadın olur*” iddiasına katıldığını belirtse de kadının kendisinin oluşum sürecinde olan bir terim olduğunu söylemeden edemez. Üstelik de bu, başlangıcı ve sonu olmayan bir inşa sürecidir. Söylem düzeyinde müdahalelere ve yeniden anlamlandırılmalara çok müsaittir. Butler’ın iddia ettiği üzere, Beauvoir’a göre sanki kültürlenme ve inşa sürecini idare eden bir telos varmış gibi nihayet kadın olmak asla mümkün değildir. Beauvoir’dan hareketle Butler, yatkınlıkların ve kimliğin iç “hakikati” olarak inandırıcılığını yitiren cinsiyetin, performatif olarak, yürürlüğe geçirilen bir imlem olduğunu (dolayısıyla “olmak” olmadığını), doğallaştırılmış içselliklerinden ve yüzeyinden azat edildiğinde toplumsal cinsiyetli anlamların parodik bir biçimde çoğaltılmasına ve altüst edici oyununa vesile olabileceğini göstermeye gayret etmektedir (Butler, 2012: 90). Butler ve Beauvoir, cinsiyet konusunda yukarıda bahsettiğimiz şekilde farklı düşünüyor olsalar da toplumsal cinsiyetin ne bir kökeni ne de bir sonu olmadığı konusunda hemfikirdirler.

Bu yüzden onlara göre toplumsal cinsiyet aslında “olduğumuz” şey değil, “yaptığımız” şeydir. Her ikisine göre de kadının kendisi ya da diğer cinsiyet kategorileri, tamamlanmamış ve tamamlanamayacak bir inşa halidir (Öz vd., 2023: 135). Çünkü verili bir durum üzerinden kültürel ve maddi durumların halihazırdaki kategorileri ile şekillenen kimlikler hiçbir zaman statik bir hal alamayacaklardır. Beauvoir’un cinsiyeti biyolojik bir gerçeklik olarak kabul ettiği noktada Butler tarafından birtakım itiraz noktaları baş göstermeye başlar. Tözsel bir kategori kurmak Butler’e göre mümkün olmamakla birlikte cinsiyet ve toplumsal cinsiyet gibi düalist inşalar aynı zamanda toplumsal bir probleme neden olacaktır. Kategorilere sığdırılan (ki Butler bir internet için yapılan söyleşisinde şimdilerde eskisi kadar kategorik düşünmediğini ifade ederken bu yaklaşımını politik olarak mı yoksa teorik bir düzeyde mi

kurduğundan bahsetmez!) değil bağımsız olarak bırakmanın daha anlamlı olacağı üzerinde durmaktadır. Butler iktidar biçimlerinin toplumsal alan öznelere isimlendirme bağlamında bir disipline sahip olduğunu vurgularken aynı zamanda nasıl bir bedene sahip olduğumuzun ya da bedenimizi nasıl ortaya koyduğumuzun şiddet aygıtları ile olan ilişkisinin de bağlamını ifade ettiği üzerinde durmaktadır. Dolayısıyla standart bedensel kalıplara uyulmadığı takdirde şiddet ve dışlanma kaçınılmaz olacaktır. Bu etki alanı göz önünde bulundurulduğunda toplumsal cinsiyet eşitsizliği sadece bir kadın sorunu değildir.

Kitabın ikinci bölümünün hemen başında Butler, feminizmin ataerkiye olan saplantılı tutumunu irdelemeye gayret etmektedir. Onun için bu kavram, toplumsal cinsiyet asimetrisinin, değişik kültürel bağlamlarda, değişik biçimde vuku bulduğunu reddeden bir kavram olup, genellemeler yoluyla evrenselleştirici bir kavram haline getirilmektedir. İdeolojik olarak kurulan her ilişki ağı aynı zamanda zaman içerisinde “normal” olarak kurgulanmaya başlanacak verili durumun kendisi bir bakıma “gerçek” söylem düzeyinin ekseninde varlığını kaybedecektir. Burada iktidar ilişkisi ve söylemleri devreye girmekle kalmayacak aynı zamanda kimliklerinde belirgin bir “önem” kazanmasına vesile sağlayacaktır. Butler’ın burada feminist teori ile girdiği tartışmalar son derece önemli olmakla birlikte ifade ettiği tarzda idealist tarih algısı aynı zamanda bir yitime neden olabilecek çapta geniştir. Butler, evrensele ulaşmak için gösterilen bu gayretin, birçok farklı kimliği dışarıda bıraktığına işaret ederken; tüm kategorilerin sorgulanabilir olması gerektiğini savunur. Çünkü tüm kimlikler eksiktir. Bu sorunu ise ancak performatif ile aşabilmek mümkündür. Aksi halde feministlerin (ütopik) anaerik döneme dair savunduğu “en sahici kadın” dar görüşlü idealizmi, toplumsal cinsiyeti grift bir kültürel inşa olarak ele almanın ötesine geçemeyecektir. Buradaki idealizm, her ne kadar kadınları ikincil konuma iten kuramları çürütmek olsa da muhafazakâr hedeflere hizmet etmektedir ve ne yazık ki feminizmin tam da aşmaya çalıştığı bir parçalanmaya neden olmaktadır (Butler, 2012: 91-93).

Bela Bedenler

Butler, performatifliğin tek bir eylem olmadığını, çünkü her zaman için bir norm ya da normlar dizisinin yinelenmesi olduğunu ifade ederken; bu eylemin teatral veya temsili bir eylem olmadığını da belirtir. Düşünürü göre, görünür yüzeydeki temsili olma durumu, tarihselliği gizli kaldığı ölçüde üretilmektedir. Daha açık bir ifadeyle performatif, “*adlandırdığını üreten veya meşrulaştıran söylemsel bir pratik*” olup; bir olgunun öznenin

gücü ve iradesi sayesinde vücuda gelmesi ile meydana gelir (Butler, 2014: 24). Yeniden üretim kavramını farklı bağlam ve içerikler üzerinde okuyan Butler, bireyin cinsiyet kimliğini ifade etmesi aynı zamanda cinsiyet rollerini de kabul ettiği anlamına gelir. Ve bu kabul edişin kendisi aynı zamanda toplumsal cinsiyetlerin yeniden üretimine de kapı açar. Meşruluk unsuru burada önemli bir alanı betimlemekle birlikte ilk elden bir ön kabule dayanır.

Butler, performatifliği açıklamaya çalışırken, “*ne dereceye kadar söylem otoritenin kaidelerine atıfta bulunmak yoluyla isimlendirdiklerine neden olma yetkisini kazanır? Bir özne, kadın/erkeğin şartlandırıldığı ve harekete geçirildiği atıfsal uygulama belirsiz kaldığı derecede, kendi söylemsel sonuçlarının sorumlusu olarak belirebilir mi? Bu, kadın/erkeğin anlamının yaratıcısı olarak öznenin üretiminin, tamamen bu belirsiz atıfsallığın bir sonucu olduğu anlamına gelebilir mi?*” sorularının yanıtını aramaktadır. Bu soruların cevaplarını psikanalizde aradığı için eser boyunca Lacan’a başvuran düşünür, psikanalizde cinsiyetlendirilmiş beden, düzenleyici şemalar tarafından yönetildiği ve bunların zaman ötesi yapılar olmadığı, aksine “bela bedenler”i üretip alt eden kriterler olduğu sonucuna varır (Butler, 2014: 25-26). Buradan hareketle Butler, performatifliği şu şekilde formüle eder:

- (a) toplumsal cinsiyet performatifliği düzenleyici cinsel rejimlerin zoraki ve yineleyici pratiğinden ayrı olarak kuramsallaştırılmaz,
- (b) bu söylem/iktidar ilişkileri tarafından koşullandırılan faillik açıklaması iradicilik ya da bireysellekle ve tüketicilikle birleştirilemez ve hiçbir koşulda seçim yapan bir özneyi varsaymaz,
- (c) heteroseksüellik rejimi cinsiyetin “maddeselliğini” çevreleyerek ve sınırlayarak işler ve bu “maddesellik” kısmen heteroseksüel hegemonyanın düzenleyici normlarından oluşan normların maddeselleşmesi aracılığıyla şekillendirilir ve korunur,
- (d) normların maddeselleşmesi onların varsayıldığı ve sahiplenildiği özdeşime dayalı süreçleri gerekli kılar ve bu özdeşimler bir öznenin oluşumunu önceler ve muktedir kılar, ancak asla bir özne tarafından icra edilmezler,
- (e) inşacılığın limitleri, dışkılanmış ve meşruiyetten kovulmuş bedenlerin “beden” olarak sayılmayı başaramadığı bedensel hayatın sınırlarında ifşa edilir (Butler, 2014: 28).

Bu formülasyon, cinsiyetin maddesel söylem içinde nasıl tehdit edildiğini, sınırlanıp dışlanarak nasıl gayri meşrulaştırdığını açıklaması açısından önemlidir. Çünkü bedenin nasıl ve ne kadar inşa edildiği, maddeleşemeyen

bedenin nasıl sorunlu bir beden haline geldiği sorusunun yanıtını bu formülün içinde bulmak mümkündür.

Butler'a göre beden, her zaman öncül olarak belirlenmiş ya da anlamlandırılmıştır. Bu durumun bir sonucu olarak da beden üretilmiştir. Bu durum ayrıca, bedeni kendi eyleminin önceleyeni haline getirmiştir. Eğer bedenlerimiz anlamlandırmanın bir sonucuysa, anlamın aynası olan beden, temsili olsa da kesinlikle mimetrik değildir. Daha açık bir ifade ile, "öteki" olarak kategorilediğimiz insanların psikolojisini, travmalarını, yargılarını, inançlarını, seçimlerini, yollarını, fizyolojisini ve hastalıklarını performans olarak temsil ettiğimiz ve böylece öznenin "öteki"yi bedenine hapsettiği fikri Butler'a göre doğru değildir. Onun düşüncesine göre, anlamlandırma edimi, bütün anlamlandırmaların öncüsü olarak bedeni sınırlayarak oluşturuyorsa, bu onu kurucu ve üretici yapmaktadır. En kısa ifade ile bu performatifin bizatihi kendisidir (Butler, 2014: 47). Kimliksel krizlerin kendisi performatif pratikler ekseninde ortaya çıkıyorsa eğer burada tözsel yanılsamaların verili durmunun altını çizmek gerekmektedir. Butler, performatif pratiklerin yarattığı verili pratiklerin "idolojik" olarak meşru olduğunu ifade ederken aynı zamanda ifade edilen performatif pratikler karşısında toplumsal cinsiyet algısının yıkılması için yine performatif pratiklerden yararlanılabileceği üzerinde durmaktadır (Butler, 2014: 47; Öz vd., 2023: 133). Çünkü cinsiyetin ve toplumsal cinsiyetin sonradan inşa edilmiş kurgular olması, inşa edenin de inşa edilenin de inşa sırasında performatif edimlerle ortaya çıktığı bir anlayışa dayanmaktadır. "Öteki" ile "nesne" ilişkisinin kendisi kurulmaya elverişli toplumsal yeniden üretime dayanan bir düzeyde ele alınır. Ancak burada karşılaştırmalı bir performatif ilişkiden çok sadece imgesel düzeyden bahsedebilmek mümkündür.

Fantazmatik özdeşim ve cinsiyetin üstlenilişi konusunda Butler, performatife dair şu ifadelere yer vermektedir:

Cinselliğin ya inşa edildiği ya da belirlendiğini; inşa edilmişse bir bakıma sınırsız, belirlenmiş ise bir bakıma sabit olduğunu düşünmeye dair bir yönelimden bahsedebiliriz. Bu karşıtlıklar, cinsiyetin ve cinselliğin üstlenildiği koşulları düşünme çabasında söz konusu olan karmaşıklığı açıklamaz. İnşanın "performatif" boyutu tam anlamıyla normların zorunlu tekrarıdır. O takdirde bu, sadece, performatifliğe yönelik kısıtlamaların olduğu anlamına gelmez. Kısıtlamalar performatifliğin koşulu olarak yeniden düşünülmeyi gerektirir. Performatiflik ne serbest bir oyun ne teatral bir öz-sunumdur; ne de basitçe performans ile denk tutulabilir. Dahası, kısıtlama performatifliğe sınır koyan bir şey olmak zorunda değildir. Aksine kısıdama, performatifliği harekete geçiren ve sürdüren şeydir. (Butler, 2014: 139)

Feministlerin, cinsel farklılık konusunda kullandıkları söylemi, bir bakımdan cinsiyetlemenin oluşturulduğu bazı sembolik kısıtlamaların üstünde tekrar çalışılması gayreti olarak gören Butler'a göre, sembolik, cinsiyetli öznenin dil içinde kurulmasının normatif boyutudur. Bu durum da birtakım buyruklar, tabular, yatırımlar, ihtarlar, yasaklar, idealleştirmeler ve tehditler oluşturmaktadır. İşte bunlar tam olarak, cinsel öznenin alanını tesis etme gücüne sahip bir performatif söz edimidir. Peki ama, bu özne inşasının normatif ve üretken işleyişini iktidarın hangi kültürel konfigürasyonu düzenlemektedir? Butler'ın bu soruya yanıtı, cinsiyetin her daim hegemonik normlarla yeniden üretildiğidir. Bu yinelenme halini Butler, bir tür performatiflik olarak okumaktadır. Bu tarz bir söylemsel performatiflik, isimlendirdiği şeyi üretirken, ayrıca kendi göndergesini de icra eder. Yani isimlendirir ve eyley; isimlendirir ve yapar. Fakat bu pratik, kendiliğinden oluşturulmamıştır. Ona göre, performativite, beyan ettiğini üretirken; söylemsel bir edim olan performatif de bir söylemsel üretim mevkisi yaratır. Biliriz ki, performatif gibi düzenlenmiş pratikler dışında hiçbir edim beyan ettiğini üretemez (Butler, 2014: 156). Özne ve iktidar ilişkisi bağlamında cinsiyetin evrenselleştirilmesi beden formuna dayanmakla birlikte, cinsiyet temelli yaklaşımların basit bir kurgudan ibaret olduğunun altının çizilmesi önem arz etmektedir. Öznenin sorgulanması ve kimlerin "özne" olamadığı sorusu asıl olarak bir varoluş sorunu değil ideolojik cinsiyet temelli yaklaşımların bir çıktısı olduğunu kaydeden Butler (1993, 2004), öznelere hegemonik olarak sınıflandırılmasının da yine aynı erke dayalı cinsiyetçi yaklaşımlardan beslendiğini ifade etmektedir. Toplumsal cinsiyet temalı yaklaşımların içerisinde buldukları idealist tarih algısı ve maddi tarihin ideolojik sahnelerden bağımsız olarak verili olduğu gerçeği Butler tarafından gündemde tutulan bir araç niteliğindedir. "Farkında olunmadan" üretilen cinsel kimlik tanımlamaları yine farkında olmadan üretilen "ideolojik" özneleri beraberinde getirir.

Savaş Tertipleri

Belirli yaşamların incinmiş ya da kaybedilmiş yaşamlar olarak kavranabilmesi için önce yaşanan bir yaşam olarak kavranmasını öneren Kırılğan Hayat'ın devamı niteliğinde olan Savaş Tertipleri'nde Butler, hayattan sayılmayan veya en başından belirlenmiş bir epistemolojiye sığmayan hayatların aslında tam anlamıyla yaşanmamış veya kaybedilmemiş olduğunu söyleyerek söze başlar. Başkalarının yaşamlarını kayıp veya incinmiş yaşam olarak kavramamıza (hatta kavrayamamamıza) neden olan tertiplerin siyaseten belirlendiğini, çünkü bu tertiplerin iktidar işlemleri olduğunu ifade ederek devam eder (Butler, 2015: 9).

Butler kırılabilirlik, yaralanabilirlik ve yası tutulabilirlik üzerine oldukça kapsamlı tartışmalar yürütmekle birlikte özellikle yaralanmayı olumsuz çağrışımlarıyla düşünmekten öte, meselenin daha birleştirici yönüne odaklanarak açıklamaya çalışır (Akın ve Duman, 2021: 216). Butler yaralanmadan bahsederken insanın psikolojik değil verili durumundan yola çıkarak [burada Butler'ın yürüttüğü tartışmanın "hümanist" kategorilerle oluştuğunun altının çizilmesi gerekmektedir] insan denilen öznenin tarihsel köklerine bir indirgeme olmaktadır. Birbirlerini tanımayan insanların yaralanmalar üzerinden birbirlerini etkilemeleri aynı zamanda bir ortaklık konsensüsüne işaret etmektedir. Ve bu fiili durum hiçbir iktidar tarafından ortadan kaldırılamayacak kadar güçlü bir duygudur. Butler'a göre, insanlar hayatlarının diğerleriyle olan temel bağımlılığını fark ettikleri zaman, bu bağımlılığı ortadan kaldırmak için iradelerini kullanamazlar. Hiçbir güvenlik önlemi veya egemenlik iddiasıyla uygulanan şiddet eylemi bu bağımlılığı yok edemez. Butler'ın bu düşünceleri, insanların varoluşlarının temel bir parçası olan bağımlılık ve ilişkiler üzerine derinlemesine bir felsefi bakış sunar. İnsanlar, başkalarıyla olan bağları ve yaralanabilirliklerini fark ettiklerinde, bu bağları ve yaralanabilirlikleri yok etmeye yönelik iradeleri etkisiz hale gelir. Bu düşünce, egemenlik ve şiddetin insanları bu temel gerçeklikten uzaklaştıramayacağını ve insan varoluşunun dayanışma ve bağımlılık üzerine inşa edildiğini öne sürer (Daha fazlası için bkz.: Butler, 2005: 10 vd.). Butler burada açıkça aydınlanmacı kategorilerden yararlanmakla birlikte dışarda kalanlara seslenmek istediği açıktır. Ancak kurulacak olan her politik çağrının da aynı zamanda kurucu bir niteliği olduğu gözden kaçmamalıdır. Yapılan vurgular, etik tartışmalar ve ötekilere yönelik seslenmeler elbette tarihin değil bir konjonktürün konusudur her politik hat gibi... Kavramlar ve bedensellik üzerinden yürütülecek olan tartışmaların her an liberteryan bir seslenişe dönüşme tehlikesi hümanist argümanlar bağlamında olasıdır.

Butler bu eserinde performatif kuramına doğrudan yer vermiyor olsa da fiziksel yaralanabilirliğin ve kırılabilirliğin idrak edilmesi için beden politikasına ve -bütün tartışmalarında önemli bir yere sahip olan- özne kavrayışına başvurmadan edemez. Ona göre, bir beden olmak, toplum tarafından işlenmeye ve daha ziyade toplumsal biçimlere maruz kalmaktır. Ayrıca beden, toplumsal ve siyasal güçlere olduğu kadar, dil, emek ve arzu gibi toplumsallık mefhumuna da maruz kalır, zira bunlar onun gelişimini mümkün kılan şeylerdir (Butler, 2015: 10-11). Bedenin ontolojik varlığı ile zamanın epistemolojik niteliği arasındaki ayrım, özne kurulumunda önemli bir ayrıç görmekle birlikte pratik hattın ötekiler bağlamında nesne edinilmesi de olasıdır.

Tıpkı “hangi hayatlar, hayattan sayılır” sorusunda olduğu gibi, özne olarak tanımlanabilecek özneler ve tam anlamıyla tanınamayacak hayatların, hatta hayat olarak bile tanınamayacak hayatların varlığına işaret eden Butler, özneyi bizzat imal eden bu kategorilerin, adetler ve normlar sayesinde tanıma ediminin öncelendiğini ve onu imkanı kıldığını, daha basit bir ifade ile tanınabilirliğin, tanımadan önce geldiğini savunur. Burada esas mesele; normların nasıl olup da belirli özneleri tanınabilir kişiler olarak, diğerlerini ise tanıması daha zor kişiler olarak ürettiği sorusudur (Butler, 2015: 12-13).

Butler’a göre, yas tutma sadece bireysel bir duygusal tepki değil, aynı zamanda etik ve politik bir duruştur. Yas tutma, ölen kişinin yaşamına ve onunla ilgili kayıplara duyulan saygının bir ifadesidir. Ancak, Butler’a göre, yas tutmanın toplumsal olarak yapıldığı şekil, kimin yaşamının değerli ve yas tutulabilir olduğuna dair belirli dışlayıcı kavrayışları üretebilir ve sürdürebilir. Bu bağlamda, Alan Kurdi olayı gibi trajik durumlarda, ölen kişinin yaşamına dair yas tutmanın toplumsal olarak nasıl ele alındığı önemlidir. Butler’a göre, belirli yaşamların yası tutulabilirken, diğerlerinin yası tutulamaz olarak kabul edilmesi, toplumun belirli gruplara yönelik ayrımcı bir tavır içinde olduğunu gösterebilir. Bu, ölen kişinin yaşamının değersizleştirilmesine ve onunla ilgili duyulan saygının ihmal edilmesine neden olabilir. Butler’ın vurguladığı gibi, yaşamın değerlendirilmesi ve yas tutulması toplumsal bir süreçtir ve belirli yaşamların değersizleştirilmesi veya yas tutulamaz olarak kabul edilmesi, insanların diğerlerine karşı taşıdığı sorumluluğu aşındırabilir. Bu nedenle, etik ve politik bir duruş sergilemek isteyenler, ölen herkesin yaşamına saygı göstermeli ve yas tutmanın evrensel bir hak olduğunu kabul etmelidirler. Bu, ötekinin yüzüne karşı taşıdığımız sorumluluğu güçlendirebilir ve toplumsal olarak adalet ve eşitlik için mücadele eden bir duruşu destekleyebilir (Taş, 2017: 8).

Hayatın değerinin sadece kaybın önemi sayılması koşuluyla öne çıkabileceğini savunan Butler’a göre kırılabilirlik, toplumsal yaşamın yani kişinin hayatının bir bakıma başkalarının elinde olduğu gerçeğidir. Hayatlarımız, tanıdığımız tanımadığımız tüm insanlara bağımlıdır:

Her beden, tanımı gereği kırılabilir olan başka bedenlerin potansiyel tehdidi altında olduğundan, farklı tahakküm biçimlerinin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bu standart Hegelci görüş, çağımızın savaş koşullarında gayet spesifik bir anlam kazanır. Müşterek kırılabilirlik durumu karşılıklı birbirini tanımayaya değil, hedefteki toplulukların belirli bir biçimde sömürülmesine, tam olarak hayat sayılmayan hayatlara “imha edilebilir” ve “yası tutulamaz” hayatlar rolü biçilmesine yol açar. Bu topluluklar “kaybedilebilir” ya da

cezalandırılabilir çünkü halihazırda kaybedilmiş ya da cezalandırılmış topluluklar şeklinde tertip edilmişlerdir; gayrimeşru devlet şiddeti, kıtlık ya da salgın hastalıktan korunma ihtiyacı içindeki yaşayan topluluklar olarak görülmez, bildiğimiz haliyle insan hayatına bir tehdit teşkil eden bir rol üstlenirler. Bunun sonucunda, bu hayatlar kaybedildiğinde yası tutulabilir olmaz çünkü ölümlerini rasyonelleştiren çarpık mantık uyarında, bu türden toplulukların kaybı, “yaşayanların” hayatını korumak için gereklidir. (Butler, 2015: 36)

İktidarın Psikik Yaşamı

Foucault'nun “Tabiyeti kendi maddiliğinde, öznelere kuruluşu olarak kavramaya çalışmalıyız” mottosu ile söze başlayan İktidarın Psikik Yaşamı, tabiyeti paradoksal bir iktidar biçimi olarak tanımlamaktadır. Bilindiği gibi, herhangi “biri”ni dışsal bir güç ile baskı altına almak ıstıraplı bir iktidar biçimidir. Fakat Butler'ın getirdiği yorum farkına göre, “biri” dediğimizde onun ne olduğu ve özne olarak nasıl kurulduğunu iktidara bağlı olarak değerlendirmek gerekir. Genel olarak eleştirel düşünürler iktidarı özneye dışarıdan baskı uygulayan, onu madun edip, aşağılayan bir şey olarak tanımlar. Bu elbette ki doğrudur, fakat Foucault'nun izinden giden Butler'a göre iktidarı öznenin kurucusu olarak kabul edersek, karşı koyduğumuz bu şey aynı zamanda varoluşumuz için şart olan bir şey haline gelecektir (Butler, 2015: 10). Toplumsal cinsiyet, cinsel kimlik, psişe, özne oluşumu ve beden gibi konular her ne kadar ilk elden Foucault, Deleuze ve Lacan gibi isimlerle anılsa da özellikle Butler'ın bu konularda getirdiği farklı bakış açısı önem arz etmektedir. Butler, “İktidarın Psikik Yaşamı/Tabiyet Üzerine Teoriler” isimli kitabında (2015) genel bağlamları itibariyle akıcı kimlik unsuru üzerinde durmakta, toplumsal normlar, dil ve kültürel pratiklerin devamlı suretle taşıyıcı bir söylem ürettiğinin altını çizmektedir.

Öznenin basitçe iktidarın bir ürünü olup olmadığı veya özne ile iktidar arasında daha karmaşık bir ilişkinin olup olmadığı sorusu Butler'ın ana tartışma olgularından birisi olmakla birlikte iktidardan bağımsız bir özne kurulumun mümkün olup olamayacağı sorusu [Foucault bağlamında tartışılan] önemli görünmektedir. Butler, özne ve iktidar arasındaki ilişkinin karmaşıklığını vurgular ve öznenin sadece iktidarın bir ürünü olmadığını, aynı zamanda iktidara direnebileceğini ve onu yeniden şekillendirebileceğini öne sürerken ampirik verilerden değil politikanın özne ilişkisinden bahsetmektedir. Politik düzeyde özne kurulumunu sağlayan “şey”in kendisi eğer iktidarsa ondan bağımsız bir özne kurulumu nasıl mümkün olabilecektir. Öznenin iktidarla etkileşim içinde olduğu ve iktidarın sadece kısıtlayıcı değil, aynı zamanda özneyi oluşturan bir unsur olduğu düşüncesi, öznenin etkileri ve

güç ilişkileri üzerine daha karmaşık bir anlayışı gerektirir. Bu şekilde, özne ve iktidar arasındaki ilişki, karşılıklı etkileşim ve mücadele içinde şekillenir. Foucault'nun perspektifinden bakıldığında, iktidar sadece baskı veya denetim gibi özneye üstünlük kurmaya çalışan bir kavram olarak değil, aynı zamanda öznenin kurucusu, arzusunun yörüngesi ve varoluş şartı olarak da konumlanır. Foucault'nun çalışmalarında iktidar, sadece birinden diğerine geçen bir güç ilişkisi olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıların ve öznenin oluşumunda merkezi bir rol oynayan bir faktör olarak görülür. Foucault'a göre, iktidarın etkisi sadece dışsal bir baskı veya denetim mekanizmasıyla sınırlı değildir; aynı zamanda toplumsal normlar, kurumlar ve bilgi rejimleri aracılığıyla içsel olarak özneyi şekillendirir. Özne, iktidarın etkisi altında olmasına rağmen, aynı zamanda iktidarın arzularını, düşüncelerini ve kimliğini şekillendirmek için de kullanır. Bu perspektiften bakıldığında, iktidar sadece dışarıdan gelen bir kuvvet değil, aynı zamanda varoluşumuzun temel bir bileşeni olarak görülür. İktidar, varlığımızın içinde bulunan ve onu şekillendiren bir güçtür. Dolayısıyla, iktidarla olan ilişkimiz sadece karşı koyulacak bir şey değil, aynı zamanda varoluşumuzun bir parçasıdır ve onu anlamamızı sağlayan bir faktördür. Bu bakımdan, iktidarın yönü sadece dışsal bir baskıdan ziyade, içsel bir oluşum ve varoluşsal bir bağlamı da içerir. Foucault'a göre, bireyler iktidarın hedefleri değil, tam tersine iktidarın aracıdır. İktidar, bireyler aracılığıyla işler ve onların üzerinden etki eder. Bu, iktidarın sadece bireylerin üzerinde dışsal bir baskı mekanizması olarak işlemediğini, aynı zamanda içsel olarak onları şekillendirdiğini ve belirli davranış kalıpları, normlar ve değerler oluşturduğunu öne sürer. Bu bakımdan, Foucault'un görüşüne göre, iktidarın etkisi bireylerin üzerinde dışsal bir zorlama olarak değil, aynı zamanda içsel bir oluşum ve şekillendirme süreci olarak da görülür. Bireyler, iktidarın araçları olarak işlev görürler ve iktidarın kurduğu normlar ve değerler üzerinden davranışlarını belirlerler. Bu perspektiften bakıldığında, bireylerin kimlikleri ve hareketleri, iktidarın etkisi altında oluşan bir sonuç olarak görülür (iktidar ve özne bağlamında geniş bir tartışma için bkz: Balcı, 2022; 36 vd.) Butler'ın yürütmüş olduğu tartışmanın aynı zamanda Foucault bağlamındaki iktidar ağları düzleminde son derece önemli bir işlev gördüğünün altının çizilmesi gerekmektedir. Butler, Lacancı "yeni akademiye" karşı yapısökümünü gerçekleştirirken (ki burada Zizek ile olan tartışmalar önemli görünmektedir) Foucault merkezli iktidar yaklaşımını kullanır. Beden ve iktidar arasındaki ilişki, cinsiyetin maddileşmesi ve yapılan "sözleşmeler" [Freudcu bağlamda] normatif iktidar ilişkileri bağlamında bir öneme sahiptir. Butler'ın yaklaşımını bir bütün içerisinde ele almak bağlamında "kimlik" ve "özne" nosyonlarına yaklaşımının Foucault merkezli bir öz içerdigi çok açıktır.

Butler, Foucault'nun etkisi altında, bedeni ve cinsiyeti sadece biyolojik bir gerçeklik olarak değil, aynı zamanda kültürel ve söylemsel olarak inşa edilmiş bir yapı olarak gördüğü çok açıktır. Butler'a göre, beden ve cinsiyet, kültürel ve toplumsal normlar tarafından şekillendirilen ve anlamlandırılan birer "metin" olarak kabul edilirken, bedenin sabitliği ve doğallığı sorgulanır ve beden, değişken bir sınır ve kültürel bir anlamlandırma pratiği olarak algılanır. Öznenin kurulumu bağlamında değişken modüller bir yandan tetikleyici işlevler görürken diğer yandan da söylemsel ve dilsel bir iktidar perspektifin kurulmasına neden olur. Butler'ın perspektifinde, bedenin yapısı, öznenin oluşmasına hizmet eden bir yıkım sürecinin bir parçası olmakla kalmaz aynı zamanda öznenin oluşum sürecini de tamamlar. "Toplumsal beden" alagorisine başvuran Butler, bedenin ve cinsiyetin toplumsal ve kültürel olarak belirlendiği ve sürekli olarak yeniden inşa edildiği fikrini vurgular (Butler, Foucault ve "yeni akademi" tartışmaları bağlamında bkz.: Özdoğruyan, 2020: 1037 vd.).

Butler'ın izinden giderek, iktidarın özneyi nasıl ürettiğini, öznenin kendi başlangıcını sağlayan iktidarın içinde yer almasını soruşturduğumuz zaman, bir ikilemin içine düşeriz. Bu çelişkili paradoksu performatif kuramına başvurarak çözmeye çalışan Butler, özneleşme sürecinde temel bir maduniyet olduğunu savunan Althusser'e başvurur. Althusser, "İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtlarında" öznenin maduniyetinin dil yoluyla meydana geldiğini ifade eder. Fakat Butler'ınki bütünüyle yanlış bir özne kıyaslamasıdır. Althusser, özne ile ideoloji arasındaki ilişkiyi Butler'ın anladığı biçimde tanımlamamaktadır. "Özne çağırıldığı anda bakar" ifadesinde hegemonik bir iktidar olması gerekmez. Althusser'in ideoloji tanımlaması pratik politik düzeyin kurulumundaki araç olma dışında aynı zamanda algının ve öznenin verili durumunu konumlandıran bir pratik olarak kabul görür. Althusser'e göre, ideoloji, bireylerin toplumsal yapılar içerisinde hareket edebilmelerini sağlayan ve onların dünyayı algılama şekillerini belirleyen bir pratikler bütünüdür. Düşüncenin pratik halinde ortaya çıkan ideoloji aynı zamanda öznenin konum almasını sağlayan verili durumu da ortaya çıkarmaktadır. İdeoloji bireyin toplumsal alan tarafından sunulan ayraçlara karşı bakış açısını belirgin kılarken perspektifinin de nasıl olması gerektiği "bilgi" sini verir. Öznelerin üretildiği bir düzey olan ideolojik düzey; gerçeğin kendisinden bağımsız olarak vardır ve verili bir durum içerisinde "aldatmaca" değil sadece gerçekten "farklı" bir düzeydir. "İdeoloji, insanlar ile onların dünyası arasında yaşanan ilişkidir. Ya da bu bilinçsiz ilişkinin yansıtılmış bir biçimidir. Sözelimi, bir felsefedir. Kaynaşmış ve mantıksız olabileceği için yanlışlığı ile değil, üzerinde toplumsalın baskın olması ile bilimden ayrılır" (Althusser, 2005: 280).

Butler, Foucault'un düşüncelerini cinsiyet ve güç ilişkileri bağlamında değerlendirirken aslında özneye sınırlı bir kapı aralar. Butler, Foucault'un "güç" kavramını cinsiyetin ve kimliğin oluşumunda temel bir faktör olarak görür. Foucault'un çalışmalarında, güç kavramı sadece baskı veya zorlama şeklinde anlaşılmaz; aynı zamanda sosyal ilişkilerin ve normların oluşumunda etkili olan bir güç biçimi olarak da ele alınır. Butler'a göre, Foucault'un "güç" anlayışı, cinsiyet kimliğinin ve bedeninin oluşumunda etkili olan karmaşık bir dinamikleri yansıtır. Butler'a göre, Foucault'un perspektifinde güç, bireylerin cinsiyet rollerini kabul etmelerini ve bu rolleri benimsemelerini sağlayan toplumsal normların ve kurumların etkisi altında bedenleri ve kimlikleri oluşturan bir süreçtir. Bu anlamda, güç, bedenleri şekillendirir, devamlılıklarını sağlar ve düzenler. Butler, Foucault'un bu perspektifinden yola çıkarak, cinsiyetin ve kimliğin biçimlenmesinde gücün rolünü vurgular. Ona göre, cinsiyet ve kimlik, toplumsal normlar ve kurumlar tarafından belirlenen bir güç dinamiği içinde oluşur ve yeniden üretilir. Bu perspektif, cinsiyetin ve kimliğin sabit ve doğal olmadığını, aksine toplumsal yapıların ve güç ilişkilerinin bir ürünü olduğunu gösterir (Güneş, 2015: 66).

İdeolojik düzeyin kendisi Althusser'e göre gerçek var oluş koşulları ile "imgesel" bir ilişkilenişin dışı vurumudur. İdeoloji bireylerin, üretim ilişkileri ve onlardan çevreye yayılan ilişkilerle olan hayali ilişkisini göstermektedir. İdeolojik sistemi gerçek ilişkileri değil, bireylerin içinde yaşadıkları gerçek ilişkilerin hayali ilişkisi tayin etmektedir. İdeolojik olanın kurulumu tüm toplumsal alana yayılmış bir izdüşümler toplamıdır. Gerçekle olan bağı formüle edilerek toplumsalın biçimlenmesine yardımcı olurken aynı zamanda dışardan değil bizatihi içerden bir kurulumu varsaymaktadır. Milliyetçilik, şovenizm, liberalizm veya ahlakçılık, sadece kitle iletişim araçları vasıtasıyla toplumsal alanda meşruluk bulmaz aynı zamanda birbirleri ile "gerçek olmayan" bir ilişki ağı yaratarak aynı zamanda içe içe geçerler. Althusser burada sistemli bir yeniden üretimden bahsederken bu üretimi sağlayan ana kurgunun kendisi de ideoloji olmaktadır. İdeolojinin verili bir durum içerisinde nasıl işlediğini anlayabilmek gerçek ile olan ilişkisinin söylemsel kurulum nosyonunda gizlidir. Gerçek bir yandan somut olana işaret ederken yanılısına olan ise ideolojik düzeyin nesnesi konumundadır (Althusser, 2019: 60-71).

Butler, Althusser'in "kötü üne sahip" dediği örneği ile kendi performatif kuramını sentezlemeye çalışmaktadır: Bir polis, caddeden geçen bir kişiye seslenir. O kişi de dönüp çağırılanın kendisi olduğunu anlar. Butler'a göre bu Althusser'in "çağırma" dediği, tanınmanın bildirildiği ve kabul edildiği bir

değiş tokuştur bu. Başka bir ifade ile, toplumsal özne, söylemsel olarak böyle kurulur. Fakat Butler'a göre Althusser, bireyin sesin kendisine yöneldiğini anlayarak ve bu sesin dayattığı maduniyet ve normalleşmeyi kabul ederek dönüp bakmasının nedeni konusunda herhangi bir ipucu vermediğini ifade eder. Tüm bunlardan yola çıkarak Butler, Althusser'in iktidar modelinin otoriter sese, yaptırımın sesine, yani konuşmadaki dil kavramına performatif bir güç atfeder. Özne ve çağırılma ilişkisinin kendisini basit bir sosyolojik ilişkiler ağına indirgemenen tanımlamak özel önemde olmakla birlikte Althusser burada bir tür kurulumdan bahsetmektedir. İdeolojinin özne olarak çağırması ile ideolojik düzeyin kurulumu birbirinden bağımsız alanlardır. "Çağırma" kavramı, tüm iletişim eylemlerinde kullanılmaktadır ve erkek egemen ideolojinin üretilerek dolaşıma sokulmasında etkin olduğu unutulmamalıdır. Her iletişim unsurunun aynı zamanda toplumsal bir yeniden üretim olduğu düşünüldüğünde özne ifade edilen ideolojik yeniden üretimin içerisinde kendisine yer bulur. Aynı zamanda bu inşa sürecinin, toplumsal cinsiyet ilişkilerini belirleyen ve ataerkil özneler yaratan bir süreç olduğu gözden kaçmamalıdır. Bu bağlam içerisinde özne ve ideoloji birbirlerine zorunlu olarak yaslanmak zorunda olan unsurlar olmakla birlikte yine birbirlerine ihtiyaç duymaları ifade edilen yeniden üretimden kaynaklanmaktadır. Yanlış bir değerlendirme olabileceğini düşündüğümüz bu fikrin Althusser'deki karşılığına bizzat kendi sesinden bakalım:

Somut bir örnek vermek istersek, kapımıza vurduklarında ve kapalı kapının ardından "kim o?" diye sorduğumuzda "benim" diye (çünkü "bu apaçık ortadadır") cevap veren dostlarımız vardır hepimizin. Gerçekten de "o kadın" ya da "o erkeği" tanıyoruz. Kapıyı açıyoruz ve "gerçekten de o gelmiş." Başka bir örnek vermek istersek, sokakta bir tanıdığı (yeniden) tanıdığımızda, "günaydın, dostum" deyip elini sıkarak (bu, günlük yaşantının ideolojik tanınmasının maddî kural pratiğidir, hiç olmazsa Fransa'da: Başka yerlerde başka kurallar vardır) onu tanıdığımızı (ve bizi tanıdığını tanıdığımızı) belirtiyoruz. (Althusser, 2002: 62)

Butler'ın performatif kuramının Althusser'deki karşılığına "İdeolojinin Tarihi Yoktur" başlıklı bölümde, ideolojinin bireyi özne diye çağırdığını ifade ederken rastlamaktayız. Bu bölümde Althusser, bireyin amansız ideoloji yapısı içinde, zaten olduğu cinsel özne (kız ya da erkek) "haline geldiğini" ifade eder: "Bu kısıtlama ve bu ideolojik önceden-seçilmenin, evcilleştirmenin ve daha sonra da aile eğitiminin tüm kurallarının Freud'un pregenital ve genital cinsellik "aşamalarının" biçimlerinde, yani, etkilerini bilinçdışı olarak saptadığı yapının "pençesinde" olduğu anlaşılır." (Althusser, 2002: 67).

Althusser, ideolojiyi sadece belirli bir tarihsel döneme özgü bir fenomen olarak görmekten öte, toplumların yapısal ve işlevsel bir özelliği olarak ele alır. Althusser'e göre, ideoloji Freud'un bilinçdışı kavramına benzer şekilde, insanların toplumsal yapılarını anlamak için temel bir kavramdır. Ona göre, ideoloji, bir temsil sistemi olarak işlev görür ve bu nedenle insanların bilinçaltına etki eder. Burada vurgulanması gereken ana nokta Althusser Marx'tan farklı bir ideoloji tanımı yaparken Marx'ın düzlemsel alanının dışına çıkar yani epistemolojik nitelikte konuşan Marx'tan farklı olarak söylem ve ideoloji alanında yani pratik politikadan seslenir. Althusser'in "ideolojinin kendine ait bir tarihi yoktur" ifadesi, ideolojinin sadece belirli bir tarihsel döneme özgü bir olgu olarak değil, aynı zamanda toplumsal yapıların temel bir özelliği olarak görülmesi gerektiğini vurgular. Butler'ın Foucault ile girdiği tartışma bağlamında Althusser'in ideoloji düzeyinden beslendiğini izleyebilmek mümkün görünmektedir.

Liesbet van Zoonen, Althusser'in teorisinin toplumsal cinsiyeti görmezden geldiğini belirtir (Zoonen, 1994 aktaran Güler, 2014: 6027). Bireylerin gerçek varoluşları ile kurdukları imgesel izdüşüm ideolojik düzeyi ifade ederken aynı zamanda ideolojinin maddi bir varoluş sürecini desteklediği gözden kaçmamalıdır. Bu bağlam içerisinde ele alındığında Althusser'in "bireylerin gerçek varoluş koşullarıyla aralarındaki hayali ilişkiler" şeklindeki ideoloji tanımına paralel olarak, cinsiyetçi ideolojinin de kadınlık ve erkeklik rollerine ilişkin hayali ve yanılsamalı bir görme biçimi olduğunu söylemek mümkündür. Bu bağlamda Butler'ın cinsiyet kavramının yeniden üretimi bağlamında ele aldığı "imgesel" ilişkiler açısından ideolojik cinsiyet kavramına kronolojisi Althusser'in teorik inşası ile paralellik arz etmektedir. Her iki düzeyin kendisi de "gerçekten" bağımsız bir ideolojik kurulum ve yeniden üretimden bahsetmektedir. Althusser'in "adlandırma/çağırma yoluyla bireyleri özneye dönüştürme" önermesi cinsiyetçi ideoloji ile karşılaştırıldığında, kadın ve erkek bireylerin de cinsiyetçi ideoloji üzerinden toplumsal cinsiyet rollerini öğrenip içselleştirerek ve kendileri için öngörülen kimlikleri edinip benimseyerek cinsiyetçi ideolojinin özneleri haline geldiği söylenebilir. Burada gerçekliğin kendisi değil imgesel olanın toplumsal üretim bağlamında kabullenışı söz konusudur (Varol, 2013: 4). Cinsiyetçi yaklaşımların toplamda öznenen çok toplumsal alanın aygıtlarına yaslandığı çok açıktır ve yaslanılan alan içerisinde eril iktidar modelleri açığa çıkmaktadır. İdeoloji, özne olarak konum alınmasını sağlarken cinsiyetçi model ise kadınların itaat etmesi gereken özneye dönüştürür. Burada kısa devre ise toplumsal alanın bu yönelime dair yeniden üretimi sağlamasıdır.

Maddi bir varoluşa sahip olan ideoloji, bu varoluşunu çeşitli toplumsal kurumlar aracılığıyla sergilemekte ve özne olarak adlandırılan ve çağırılan bireyler, inandıkları kuralları ideolojik aygıtlar vasıtasıyla pratiğe geçirmektedirler. Althusser’de ideolojinin oluşumu, işleyişi ve etkisi açısından bireyden önce kurgulandığını söyleyebilmek mümkün olmakla birlikte (Güler, 2014: 6037) cinsiyet kategorisinin de toplumsal üretim bağlamında ideolojik bir yeniden üretimin konusu olduğu çok açıktır. Kitle iletişim araçlarının bireyler üzerindeki etkisi düşünüldüğünde, araçların ideolojik aktarımın gerçekleştiği temel alanlardan birisi olduğu belirtilmelidir. Cinsiyetçi verili durumun kendisi ideolojik bağlar dolayısıyla kurulurken; gazeteler, radyolar, televizyonlar ve benzerleri aracılığıyla cinsiyetçi yönelim maddi bir varlık kazanmaktadır.

Yukarıdaki ifadeyi toplumsal cinsiyet perspektifi ile değerlendirdiğimizde, Althusser’in cinsel öznenin inşasının da ideoloji yoluyla kurulduğunu kabul ettiğini söyleyebilmemiz mümkündür. Cinsel öznenin bir inşa olduğunu kabul ettiğimizde, Butler’ın performatif dediği şeyin izini de bulmuş oluruz. Bu durumu daha iyi kavrayabilmek için Althusser’in yukarıda sözünü ettiği pre-genital cinsel evrelere Freud’un gözünden bakalım:

Freud’a göre, uygarlık için sınırsız cinsel doyumdan vazgeçilir. Yani uygar toplumu kuran sözleşme, bir cinsel sözleşmedir. Cinsel yasakla kadın alışveriş nesnesi olur. Toplum da bu alışveriş üzerine kurulur. Freud’un teorisine göre, pre-genital dönem, genital organların kullanılmadan cinsel yaşamın olduğu dönemi tanımlar. İlk dönem, oral dönemdir. Bu dönemde bebeğin cinsel hareketliliği emmek ve anne sütünü sindirmekten ibarettir. Bu dönemdeki cinsel amaç, objeyi içine almaktır. İkinci dönem ise anal dönemdir. Bu dönemki cinsel aktivitede karşıtlıklar oluşmaya başlar. Buradaki karşıtlık kadın ve erkek olmak değildir. Etken ya da edilgen olmaktır. Etken objenin amacı zafer kazanmaktır, edilgen obje ile tatmin olur. Edilgen obje anüs tarafından temsil edilir. Bu dönemde bebek, kutuplaşma sorununu çözmüştür. Yani sonuç olarak, cinsel objenin seçimi pre-genital dönemde gerçekleşir. Objeye seçimi ergenlikte yenilenir. Bu dönemde ergen bilinçaltı gelecekteki cinsel yaşamına yön verecek formu belirler ve böylece erkek cinselliği ile kadın cinselliği arasındaki ayrım meydana gelir (Freud, 2006 aktaran Karaosmanoğlu, 2016: 10). Burada bireyin özsel dünyasında yaşanan gerilim bir bakıma “yitirilen nesne” kategorisi ile açıklanabilir. Bu anlamda belirli normların dayattığı “çember”i sorgulamak ve bireyin kendi benliğiyle ve duygusal deneyimleriyle nasıl ilişki kurduğunu anlamak için bir fırsat sunar. Ayrıca, içe dönük duygu durumu olarak algılanan

melankoliyi ele almak, özgürleştirici bir devinim yaratmaya yardımcı olabilir. Bu çaba, Judith Butler'ın heteroseksüel melankoli kavramını kullanarak, heteronormatifitenin etki alanını sorgulayan ve reddedilmiş özdeşleşme ile ilişkilendirilen duygusal yatırımı tartışan fikirlerini içerir. Bu perspektif, bireyin duygusal deneyimlerini ve kimlik oluşumunu karmaşıklıklarıyla ele alırken, heteronormatifite karşı çıkma ve alternatif kimlik biçimlerini arama sürecine ışık tutar. Bu sayede, bireylerin kendi benlikleriyle ve toplumsal normlarla olan ilişkilerini daha derinlemesine anlamaları ve özgürleştirici bir devinim başlatmaları mümkün olabilir (Bkz.: Özgültekin, 2020).

Yeniden Butler ile Althusser ilişkisine dönecek olursak, iki düşünürün de ideolojinin bireyleri özne olarak çağırdığı fikrine katıldığını görürüz. Öncersiz, sonsuz, zamansız olan ideoloji, bireyi her zaman özne olarak çağırmıştır ve bu da kaçınılmaz biçimde Althusser tarafından “bireyler zaten-hep öznedir” ifadesi ile sloganlaştırılmıştır (Althusser, 2016: 127-128). Benzer düşünceye sahip olan Butler da özneye ilişkin bu verili durumu performatif açısından değerlendirir: “Althusser, “İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları”nda, toplumsal becerilerin yeniden üretimi şeklinde açıklanan toplumsal ilişkilerin yeniden üretimine gönderme yaparak başlar. Ardından, işyerinde yeniden üretilen becerilerle eğitimde yeniden üretilenleri birbirinden ayırır. Özne, eğitimde üretilen becerilere göre oluşur. Bir anlamda bu ilişkilerin yeniden üretimi kendi ilerleyişi içinde oluşan özneye önceldir. Ancak daha somut bir ifadeyle söylemek gerekirse bu ikisi birbirinden ayrı düşünülemez. Toplumsal ilişkilerin ve becerilerin yeniden üretimi, tabiyetin yeniden üretimidir. Ama emeğin yeniden üretilmesi burada merkezi değildir; merkezi yeniden üretim özneye ilintili olan ve bir yandan dil, diğer yandan da vicdan oluşumu ile ilişki içinde işleyen bir üretimdir.

Üretim koşullarının yeniden üretilişini ve emek gücünün bu yeniden üretim sürecine dâhil oluşu hala kapsamlı bir tartışmanın konusu olmakla birlikte devletin ideolojik aygıtları bağlamında kurulan düzeyin kendisi gerçeğin verili durumunun ayna formundaki benzetme (Lacan) kurgusunda yer bulmaktadır (Güler, 2014: 6037). Jacques Lacan'ın “Ayna Aşaması” veya “Ayna Evresi” olarak bilinen kavramı, psikanaliz alanında önemli bir yer tutar. İnsanın benlik oluşumu ve kimlik algısının gelişimi üzerine odaklanan Lacan'a göre, bebek doğduğunda, henüz benlik bilincine sahip değildir ve kendi varlığını diğer nesnelere ayırt etme yeteneği yoktur. Ayna aşaması, bebeklerin ilk aylarında, genellikle altı ila on sekiz ay arasında, ayna karşısında kendilerini görme deneyimlerini içerir. Bu dönemde, bebekler ayna karşısında kendi yansımalarını gördüklerinde, bu yansımayı kendileri

olarak algılarlar. Lacan'a göre, bebekler bu aşamada bir "bütünlük duygusu" geliştirirler ve ayna yansımalarını kendi ideal benlikleri olarak kabul ederler. Ancak, bu ideal benlik gerçek benlikleriyle tam olarak örtüşmez. Lacan'a göre, ayna aşaması, bebeklerin benliklerini oluşturmalarında kritik bir rol oynar ve bu süreç, kişilik yapısının temelini oluşturur. Ancak, bu ideal benlikle gerçek benlikleri arasındaki uyumsuzluk, Lacan'ın "Benliğin Kaybı" kavramını ortaya çıkarır. Bu durumda, bireyler gerçek benlikleriyle ideal benlikleri arasında bir çatışma yaşayabilirler.

Althusser'e göre toplumsal oluşumun üç ayrı yapısı ve her yapının da ayrı bir işleviyle amacı vardır. Bu yapılar; ekonomik yapı, siyasi pratik ve ideolojik düzeydir. İfade edilen düzeylerin birbirleri ile olan ilişkisi normatif bir düzenek şeklinde değil daha çok grift bir ağıın bileşenleri olarak okunmalıdır. İfade edilen ağların kendisi bir yandan toplumsal kimliklerin yeniden üretimine katkı sunarken biryandan da toplumsal "gerçek"i göz ardı edilmesine neden olmaktadır. Althusser'e göre görevleri tekrar tekrar performe etmek, bu becerileri yeniden üretmek ve yeniden üretirken uzmanlık kazanmaktır (...) Bu performans basitçe bu beceriler ile uyum içinde değildir, zira bunların performe edilmesinden önce bir özne yoktur; becerileri meşakkatli bir şekilde performe etmek özneyi toplumsal varlık statüsüne sokar. Suçluluk vardır; ardından becerilerin kazanılmasını sağlayan tekrarlanan pratik gelir; ancak ve ancak bunlardan sonra toplumsalın içinde gramatik bir yer edinilir." (Butler, 2001: 111-114).

Daha açık bir şekilde ifade etmeye çalışırsak, bu durum suçlananın masumiyetinin ilan edilmesidir. Kişinin kendini vicdanen aklamayı, ısrarcı suçlamanın ima ettiği itiraf talebi karşısında suçsuzluk performansı gibi yorumlanmaktadır. Suçlama karşısında masumiyeti kanıtlanma talebine boyun eğmek demek egemene boyun eğmek demek olup, özneyi yasanın suç ortaklığı sayesinde elde etmek anlamına gelmektedir Butler için. Bir bakıma, özne olabilmek demek, önce suçlanıp ardından masumiyet için savaşıp bunu ilan etmektir. Özne olmak, kendini mütemadiyen itham eden ideoloji karşısında kendini aklama gayretidir. Burada suçluluk sayesinde, öznenin üretilmesini sağlayan bir yasanın tabiiyeti söz konusudur (Butler, 2001: 113).

Sonuç

Özellikle 1970'lerden itibaren etkili olmaya başlayan post- teorik inşalar modernist akademi tarafından "korku" ile karşılanırken evrensel doğruların ve büyük anlatıların sorgulanması ifade edilen "korku" nun da ana kaynağını

oluşturmaktadır. Althusser'e "tarihselci akımlar"ca gösterilen tepkiyi bir kenara not ederek Zizek başta olmak üzere Butler'a karşı yürütülen "büyük tartışma"nın kaynağı da yine ifade edilen "yapısöküm"den kaynaklanmaktadır. Gerçeklik ve bilginin nesnel ve sabit olduğu fikrinin reddedilmesi gerçekliğin ve bilginin toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamlarda inşa edildiğinin vurgulanması "modernistler" tarafından ilk elden reddedilen kategoriler olmakla birlikte, kesinlik ve kesin bilgi yerine belirsizlik, karmaşıklık ve paradoksların vurgulanması da bu bağlamda önem arz etmektedir.

Butler'ın performatif kuramına yönelik dikkate değer eleştirileri derleyip, değerlendirmeyi amaçladığımız sonuç bölümünde ilk olarak, Boucher'ın "büyülenmiş ideoloji çemberi" gibi oldukça manidar bir isme sahip olan kitabı ile başlayacağız. Bu eserde Post-Marksist bir teorisyen olarak gördüğü Butler'ın, üç farklı şekilde "tarihselci tuzak" a düştüğünü savunan Boucher, üç önemli madde ile tekrarlanan bir eleştiri dizisi geliştirmiştir:

1. İdeoloji teorilerini icracı bir çelişkiye sürükleyecek şekilde ilişkilendiren evrenselci teorik ve politik iddialardan kaçınmaktadır.
2. "Sosyalist strateji"nin kalıntılarını belirli kültürel politikalar lehine söndüren radikal bir liberal demokrasi biçimini kucaklamaktadır.
3. Kendini normatif veya teorik olarak temellendiremeyen kararsız ve savunulamaz bir aşırı-solcu eleştiri biçimi kullanmaktadır (Sinnerbrink, 2010: 233).

Boucher'ın savunusuna göre Judith Butler'ın performans politikası, Laclau ve Mouffe'un hegemonya teorisi ile aynı eleştiriye maruz kalmaktadır, çünkü Butler'ın postyapısalcı performatif teorisi radikal bir köklü değişken türü olarak sunulmaktadır. Bu eleştiri özellikle Butler'ın, hem paradoksal ve söylemsel olarak inşa edilmiş hem de gönüllü olarak dirençli gibi görünen özneler tarafından yıkıcı tekrarlama (subversive repetition) yoluyla yeniden canlandırılmaya açık olan, ayrıca da toplumsal cinsiyetli öznellik biçimlerini oluşturan bir tekrarı gerçekleştiren, belirsiz performatif kavramına dairdir (Sinnerbrink, 2010: 235). Bununla birlikte, Boucher'a göre Butler, yapıbozumcu Hegelcilik ile post-yapısalcı Althusseryenizmi sentezleme gayreti ile aslında, iki düşünürü de tersyüz etmekte ve bunu yapıların öznellikleri nasıl ürettiğini anlamak için değil, öznelliklerin maddi kurumları ve maddi gerçekleri nasıl dönüştürebileceği için göstermek için yapmaktadır. Ayrıca, Boucher için Butler'ın eksenimizin dışında olan aracılık anlayışı [*conception of agency*] inşa etme ve yıkıcı tekrarlamanın (subversive

repetition) nasıl mümkün olduğunu açıklayacak bir performatif kuramı geliştirme girişimi; bireyselci bir normatif yıkım modeli ve sınırların kültürel-politik açıdan tartışmaya açılmasını gerektirmektedir. Laclau ve Mouffe gibi Butler'ın da "postmodern varoluşçuluk" olarak nitelendirilebilecek radikal söylemdeki postmodern kültürel politika biçimi, radikal bir liberalizm tarafından kuşatılmış durumdadır (Sinnerbrink, 2010: 235). Boucher eleştirilerini devam ettirmekte "direnme" olgusunun Butler tarafından soyut bir imgeleme dönüştüğü üzerinde durmaktadır. Butler, Boucher'e göre pratik hat içerisinde özne kurulumuna ve tahakküm düzeyine sadece söylem alanından yanıt vermekte pratik hattı kaçırmaktadır (Boucher, 2019). Butler tarafından tarihsel olarak kurulan "özne" inşasının aynı zamanda Foucaultcu tarzın dışına çıkarak direniş kavramından uzaklaştırması bir bakıma pratiği olmayan bir söylem düzeyine işaret etmektedir. Butler'ın Foucault'un iktidar kavramlaştırmasında yeri olmayan psikanalistlik kategorileri devamlı suretle kullanması bir bakıma O'nu politik söylem düzeyinin dışına atmaktadır (tartışmalar için bkz.: Edt. Kartal, 2018). Butler Foucault'a karşı Foucault okuması yaptığını ifade ederken toplumsal cinsiyet ve cinsellik ayrımları iki düşünürün de farklılaştığı ana tema olarak karşımıza çıkmaktadır. Butler'a yapılan eleştirilerin temelinde Foucault'un "yanlış" anlaşılma unsuru ön plana alınırken iktidar ve özne ilişkisi de bu bağlamda farklılaşmaktadır.

Buna paralel biçimde Butler'a eleştirilerini sunan bir başka isim Kenny (2009:233) de makalesinde, "eğer normlar performans sergiliyorsa, zaman içinde tekrarlanırlarsa, parodik eylemlerin performansı bozmak, yıkmak ve değiştirmek için kritik bir rol oynadığını iddia eder" ifadesine yer vermektedir.

Bir başka eleştiriye göre, Butler'ın performatifliği aynı görevi yerine getirir: Boyun eğdirilmiş konulardan ve büyük Öteki'den ("söylem") alınan belirteçleri yıkıcı bir şekilde tekrar etmelerini istemek, konuları kendi belirleyicilerini üretmeye ve kendi bilgilerini üretmeye teşvik etmektir. Performans, histeriyi kendi sorusuna çevirir: 'Ben erkek miyim, yoksa kadın mıyım?' sorusunu cevaplamaya zorlar. İtaatsizce tekrarlanan baskıcı gösteri, böylece bir kurtuluş aracı haline gelir (Watson, 2005: 307). Watson'a göre iktidar, öncelikli olarak göstergeler yoluyla çalışır ve bu nedenle Butler'ın ünlü performatiflik kuramının tek silahı olan göstergelerle mücadele edilmelidir. Buna etkili bir şekilde yanıt vererek müdahale etmek için, "kadın" "Yahudi" "kuir" "Siyah" ya da "Meksikalı-Amerikalı" gibi adlarla, aşağıdaki mantığı geliştirmiştir: "bana verdiğiniz isimler beni bir tür konu başlığı olarak, beni bir ad olarak yaratarak, pratik olarak varlığa getirir. Ancak,

bana verdiğiniz bu adı yalnızca yıkıcı bir şekilde tekrarlayabilirim. Böylece performatif olarak, hareketinizi uygulamalı olarak değiştirebilirim (Watson, 2005: 308-309). Watson'a göre Butler'ın Performatif teorisi iktidarın analiz edilmesine ihtiyaç duyar. Watson, kullandığı metod olan Şizoanaliz ile, yapısal olarak takıntılı veya isterik olan "normopat"ın öznelliğinin kabul edilmesi gerektiğini, çünkü takıntılı ya da histerik olsa bile "Öteki" olmadan, sosyal yapının düzgün işlemeyeceğini söyler. Yine, Lacancı analizin herhangi bir değeri varsa, obsesif, nevrotik kadar Ötekine de bağımlıdır, ancak obsesif bu bağımlılığı kabul etmek istemez. Watson burada, her zaman birkaç kadın içeren bir grup olan "teori çocukları" olarak adlandırdığı ve içine elbette Butler'ı da dahil ettiği teorisyenleri eleştirmektedir. Ona göre bu grubun daha büyük sosyo-politik alanı teorileştirme konusundaki isteksizliği, feminizmin ve toplumsal cinsiyet çalışmalarının kör noktasıdır (Watson, 2005: 317). Watson, bunun yerine daha karmaşık bir siyasi yapıya sahip olan şizo-performatif kuramını önermektedir. Çünkü tek başına performatif, devrim takıntılı, taklitçi nevrotik fantezi, "büyük öteki"nin rolünü inkâr ederken, histerik yıkım gibi, itaatsizce boyun eğdirmeye söz söylememektedir. Ona göre, obsesifler ve nevrotikler, Ötekiyle kendi sembolik terimleriyle uğraşmaya zorlanacak ve kastrasyonun semptomatik konforlarını bırakacaktır. Bu da histerik öznenin avukatlığına soyunan performatifliğin, kendi belirleyicilerini yaratarak özneyi serbest bırakacağı anlamına geliyordu. Lacan'ın önerdiği gibi, bir devrim takıntısı ile, efendi arayışında olan özneyi, gerçek özerkliğe doğru daha özgürleştirici yollar bulmasını sağlamaya zorlayacaktır. Watson'a göre şizo-performatif, farklı konumlandırılmış konuların, söylem içinde ve ötesinde heterojen bir bileşen dizisinden zengin öznellikler geliştirmesine izin verecektir. O, "büyük Öteki"nin muazzam gücünü ve mekanik işlerini değiştirme gereğini fark etse bile, onu sahte bir şey olarak ortaya çıkaracaktır. Watson'a göre, tıpkı öznelerin ve öznelliklerin tekilliklerinde farklı olması gibi, büyük Diğerleri de birçok konfigürasyondan meydana gelir. Tüm makineler, gelecekteki zenginlik ve benliğin özgürlüğü için sürekli olarak yeniden geliştirilmeli ve yeniden oluşturulmalıdır. Butler'ın asil hedefi böyledir. Histerinin devrimci özne konumu ile olan rahatsızlığını ve takıntılı olanın Ötekiyi imha etme devrimine olan düşkünü göz önünde bulundurursak, belki de Butler'ın politik projesi de daha etkili bir şekilde gerçekleştirilebilir (Watson, 2005: 318).

Kaynakça

- Akın K ve Duman Ç (2021). 'Normal' Emeğin Kırılganlığı ve Eşitlenme: Eve Sığmayan Hayatlar ve Pandemiye Seks İşçileri Belgesellerini Prekarya Üzerinden Düşünmek, *ViraVerita Dergisi*, 13, 209-234.
- Althusser L (2019). *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. Çev. A Tümertekin, İstanbul: İthaki Yayınları.
- Althusser L (2003). *Kapital'i Okumak*. Çev. C Kanat, İstanbul: Belge Yayınları.
- Balcı Ş ve Kocaman M T (2022). Panoptikondan Banoptikona İktidar Mekanizmasındaki Dönüşüm, *Kritik İletişim Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 33-50.
- Boucher G (2019). *İdeolojinin Büyülü Çemberi Laclau ve Mouffe, Butler ve Zizek'in Eleştirisi*. Çev. A Sarı, Ankara: Doruk Yayınları.
- Butler J (1987). *Subjects of desire: Hegelian reflections in twentieth-century France*. New York: Columbia University Press.
- Butler J (1990). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity*. Londra: Routledge.
- Butler J (1993). *Bodies that matter: On the discursive limits of "sex"*. Londra: Routledge.
- Butler J (1997). *The psychic life of power: Theories in subjection*. CA: Stanford University Press.
- Butler J (2004). *Undoing Gender*. New York & London: Routledge.
- Butler J (2005). *Giving an account of oneself*. New York: Fordham University Press.
- Butler J (2009). *Frames of war: When is life grievable?*. London & New York: Verso.
- Butler J (2012). *Cinsiyet Belası*. Çev. B Ertür, İstanbul: Metis Yayınları.
- Butler J (2015). *İktidarın Psikik Yaşamı/Tabiyet Üzerine Teoriler*. Çev. F Tütüncü, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çelik E (2020). İnsan Hakları Bakımından Kırılgan Kavramına Bir Giriş ve Kavramın AİHM Kararlarındaki Görünürlüğü, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 22 (1), 57-77.
- Demirel G ve Uluç G (2017). Savaşa İlişkin Fotoğrafların Toplumsal Etkileri, *Marmara İletişim Dergisi*, 27, 63-79.
- Foucault M (2013). *Cinselliğin Tarihi*. Çev. H U Tanrıöver, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Güler N (2014). İletişim, Toplumsal Cinsiyet ve İdeoloji, *Journal of Yasar University*, 9(34), 6023-6043.
- Güneş D (2015). Ruh Bedenin Hapishanesidir: Michel Foucault, *Ekev Akademi Dergisi*, 19 (64), 59-72.
- Karaosmanoğlu A (2025). Butler'ın Performatif Kuramı ile Althusser'in Söylemsel Özne Kurulumu Arasındaki İlişkililik. *Mülkiye Dergisi*, 49(2), 275-306.

Karaosmanoğlu A (2016). Bir uluslararası ilişkiler teorisi olarak feminizm. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi

Kartal O (der) (2018). *Biyopolitika Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri*. Cilt 2, İstanbul: Notabene Yayınları.

Narmanlı D ve Aksoy S (2020). Bir Muhalefet Alanı Olarak Toplumsal Cinsiyet Parodisi: Celeste Barber Taklitleri, *Kültür ve İletişim*, Yıl: 23/1, Sayı: 45, 211-240.

Oralgül E D (2014). Judith Butler'ın Kimlik ve Siyaset Anlayışı, *ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar*, 9(1), 47-62.

Öz R ve Serra H ve Durmuş A (2023). Judith Butler'a Göre Kadının Özneliği Problemi, *ETUSBED*, (18), 128-139.

Özdoyran G (2020). Judith Butler ya da Lacancı Psikanaliz: Medya Etkileri ve Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları, *Selçuk İletişim Dergisi*, 13(2), 1025-1054.

Özgültekin F S (2020). Heteroseksüel Melankoli ve Eşcinsel Kateksis: Bizim Büyük Çaresizliğimiz Üzerinden Bir Tartışma, *Moment Hacettepe Üniversitesi İletişim Fakültesi Kültürel Çalışmalar Dergisi*, 7(1), 57-71.

Sucu İ (2012). Althusser'in Gözünden İdeoloji ve İdeolojinin Bir Taşıyıcısı Olarak Yeni Medya, *Selçuk İletişim Dergisi*, 7(3), 30-41.

Taş T (2017). Ötekinin İmgesiyle Karşılaşma ve İzleyicinin Etik Sorumluluğu: Alan Kurdi İmgesi Üzerine Eleştirel Düşünceler, *Mülkiye Dergisi*, 41 (4), 3-28.

Varol S F (2013). Kültür Endüstrisi Bağlamında Cinsiyetçi İdeoloji ve Kadın Kimliğinin İnşası. (Basılmamış Doktora Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Radyo-TV Sinema Ana Bilim Dalı.

Yağmur Ö ve Kelebek S (2021). *Performatif Pratikler Bağlamında Cinsiyetçilik Kavramı*, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayınları.

Zengin E (2018). Louis Althusser'in Düşüncesinde İdeoloji, Özne ve Bilinç İlişkisi, *ANASAY*, Yıl:2, (5), 51-70.

Annie Ernaux Yazınında Kolektif Bellek ve Toplumsal Sınıf

Esin Kıvrak Köroğlu, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü

ORCID: 0000-0002-9416-5126

E-Posta: esinkivrak@hotmail.com, esinkivrak@aybu.edu.tr

Öz

Bu çalışma, güncel edebiyatta “kolektif bellek” kavramının sınıf ilişkileri üzerinden nasıl biçimlendiğini göstermeyi amaçlamaktadır. Bu nedenle Kolektif belleği ve sınıf ilişkilerini konu alan güncel edebiyattan örnekler vermektedir. 2022 Nobel Edebiyat Ödülü’nün sahibi Annie Ernaux, işçi sınıfına ait bireysel ve toplumsal deneyimleri yazınsal olarak temsil ederek, sınıfsal hafızanın görünürlük kazanmasına ve bu hafızanın kolektif bellek içerisinde yeniden üretilmesine katkı sağlamaktadır. Yazarın Boş Dolaplar (1974) Babamın Yeri (1983) ve Seneler (2008)adlı eserleri bu çalışmada örnek metinler olarak seçilmiştir.

Edebi eserleri incelerken somut analiz edilebilir bir malzeme ortaya çıkarmanın güçlüğü nedeniyle bu çalışmaya uygun olduğu düşünülen anlatı analizi yöntemine başvurulmuştur. Öte yandan yazarın eserlerinin “toplumsal bellek/siyasal bellek” çerçevesinde kümelenmesi çalışmanın önünü açmakta ve siyaset bilimi ve sınıf ilişkileri çerçevesinde incelemeyi olanaklı kılmaktadır. Edebi eserler belirli tarihsel sosyal ve politik koşulların ürünü olarak karşımıza çıkar. Bu bağlamda bu eserler hem sınıf hem de güç ilişkileri çerçevesinde incelenerek önemli sonuçlar ortaya konabilir.

Özellikle hatırlama ve unutma pratikleri üzerine yoğunlaşan bellek çalışmaları/ kolektif bellek çalışmaları, 1950lerden itibaren özellikle tarih sosyoloji ve siyaset biliminin inceleme konusu olarak ivme kazanmıştır. Bu çalışma bundan dolayı kolektif bellek ve oluşumunu sınıf temelli bir bakış açısıyla ele almaya yönelmiştir. Bunun yanı sıra Annie Ernaux yazınının bu değerlendirme için oldukça zengin bir kaynak sunduğuna dikkat çekmeyi hedeflemektedir.

2022 yılında Fransız yazar Ernaux “kişisel hafızanın köklerini, mesafelerini ve kolektif kısıtlamalarını keşfetmedeki cesaretinden ötürü” Nobel edebiyat ödülüne layık görüldü.¹ Bu ödülle birlikte daha tanınır hale gelmekle birlikte, kolektif bellek, sınıf ilişkileri, politik ve sosyal olayların insan zihnindeki-özellikle kadın zihnindeki-etkileri, ilk romanı Boş Dolaplar’dan son eserlerine kadar eserlerinin merkezini oluşturdu.

Kolektif hafıza yazının önde gelen örneklerinden kabul edilen kitaplarında en çok üzerine eğildiği konular işçi sınıfı ve işçi sınıfının deneyimleri ve işçi sınıfından burjuva sınıfına geçerken kendi yaşadığı deneyimlerdir. Bu bakımdan eserleri hem Fransa'nın hem de dünyanın 1960 sonrası işçi sınıfının gözünden nasıl hatırlandığının ve bu sınıfın deneyimlerinin bir belgesi niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Kolektif Bellek, Sınıf İlişkileri, Annie Ernaux, Boş Dolaplar, Seneler.

Collective Memory and Class in the Works Of Annie Ernaux

Abstract

This study primarily aims to examine recent literature on collective memory and its formation from a class-based perspective. Annie Ernaux, recipient of the 2022 Nobel Prize in Literature, represents the individual and collective experiences of the working class through literary means, thereby contributing to the visibility of class memory and its reproduction within the framework of collective memory. In this study, three novels by French writer Annie Ernaux—*Cleaned Out* (1974), *The Years* (2008), and *A Man's Place* (1983)—will be examined using the narrative analysis method, within the framework of collective memory and class relations.

Because of the challenges of producing concrete, analyzable material when examining literary texts, the narrative analysis method was considered the most suitable for this study. Furthermore, Ernaux's focus on the themes of "social memory/political memory" provides a valuable opportunity for analysis within the framework of political science and class relations. Literary works are products of certain historical, social and political conditions. In this context those works can be analysed from the perspective of class and power relations, significant results yielding significant insights.

Memory studies/ Collective memory studies, particularly those focusing on practices like remembering and forgetting, gained momentum in the 1950s and became a subject of inquiry in history, sociology and political science. This study not only investigates recent literature on social memory and its formation from a class-based perspective. Additionally, it seeks to highlight that Ernaux's writing offers a rich source for such an evaluation.

In 2022, Ernaux was awarded the Nobel Prize in Literature "for the courage and clinical acuity with which she uncovers the roots, estrangements, and collective restraints of personal memory." Although she gained wider recognition with this award, collective memory, class relations, and the impacts of political and social

events on the human mind—particularly the female psyche—have been central to her works from her first novel, *Cleaned Out* (1974), to her most recent publications.

One of the themes she focuses on in her works, which are regarded as pioneering in the genre of social memory writing, is the working class and their experiences, along with her own experiences moving between the working class and the bourgeoisie. In this respect, her works serve as a record of how the working class in both France and the world has been remembered after the 1960s, as well as a document of the experiences of this class.

Keywords: Collective Memory, Class Relations, Annie Ernaux, *Cleaned Out*, *The Years*.

Giriş

“Babamın gözleri ışıldıyor,
‘İşçi olarak kalsaydık,
altından kalkamazdık,
çoktan hayata atılmak
zorunda kalırdı’ Annem
daha uzgörlü, ‘İlerde iyi
bir mevki sahibi olursa, biz
de mutlu oluruz!’” (Ernaux,
Boş Dolaplar s.113).

Fransız yazar Annie Ernaux 1940 yılında Lillebonne’da önce işçi ve sonradan esnaf olan bir ailenin tek kızı olarak dünyaya geldi. Kendisinden büyük olan ablası altı yaşında salgın bir hastalıktan -difteriden- hayatını kaybetmişti. 1900 doğumlu olan babasının 1939’da yaşından dolayı askere alınmaması sayesinde savaş dönemini anne ve babasıyla birlikte geçirdi. Aile savaş dolayısıyla 1942 yılında yaşanan ekonomik kriz ve kıtlığın etkilerini önemli ölçüde hissetti. İlerleyen yıllarda ailenin ekonomik durumu görece olarak düzeldi ancak yine de tüm yaşamlarını çalışarak, Yvetot’da bir işçi mahallesinde geçirdiler.

Yazarın babası, toprağı olmayan, tarım işçisi bir aileden geliyordu. İlkokuldan sonra okula gönderilmedi. Birinci Dünya Savaşında askerlik yaptı. Daha sonra tekstil ve iplik fabrikalarında çalıştı. Bir inşaattan düşüp yaralanınca işçiliğı bırakıp, eşiyile birlikte, yazarın eserlerinde bakkal/kafe olarak isimlendirdiğı bir işletme açtılar.²

Yazarın annesi de köylü bir aileden gelen bir işçi idi ve ilkokuldan sonra okuldan ayrılmak zorunda kalmış margarin ve iplik fabrikasında çalışmıştı.

Evlendikten sonra bebek bakımı için bir süre çalışmadı. Sonrasında eşi ile birlikte açtıkları bakkal/kafe'de çalıştı. Hatta eşinin ölümünden sonra buranın idaresini tamamen üstlendi.³

Ernaux bu işçi ailesinin tek kızı olarak bir işçi ve taşra kenti sayılabilecek Fransa'nın kuzeydoğusunda bulunan Yvetot'da büyüdü. İlkokuldan sonra St. Michel Yatılı öğretmen Okulunu kazandı.⁴ Bu okul sıkı Katolik kuralların uygulandığı bir okuldu. Liseden sonra üniversitede edebiyat eğitimi aldı. Eğitim hayatı boyunca oldukça başarılı ve öne çıkan bir öğrenciydi. Lisans eğitimini tamamladıktan sonra sınavlara girerek öğretmen oldu. Kitaplarında burjuva bir ailenin oğlu olarak tanımladığı siyaset bilimi eğitimi almış ve bürokrat/idareci olarak çalışan Philippe Ernaux ile evlendi. Uzun süre liselerde edebiyat öğretmenliği yaptı. 1973'te ilk romanı *Boş Dolaplar* yayımlandı. Bu eserde yazar kurgusal bir yapı kullanmakla birlikte, eserin yazarın kendi hikâyesinden izler taşıması dikkat çekmektedir. Bu durum, yazarın henüz ilk eserinde, sonradan benimseyeceği özgün otobiyografik anlatım stiline yatkın olduğu şeklinde yorumlanabilir. Bu çalışmada odaklanılan diğer eserleri olan *Babamın Yeri* adlı anlatısı ise doğrudan kendi hayat hikâyesine odaklanmıştır. Son olarak bu çalışmada ele aldığım eseri *Seneler* ise yazarın kendisinden 3. şahıs "O" (she/elle) olarak bahsetmesinden dolayı anlatım biçimi olarak diğerlerinden farklılaşmıştır. *Seneler* aynı zamanda pek çok eleştirmen ve akademisyen tarafından yazarın otobiyografik yazın tarzının tamamen ortaya çıktığı en önemli kitabı (zaman zaman müze kitap olarak anılır) olarak nitelendirilmektedir (Aksoy Alp, 2020).

Ernaux'ya 2022 yılında verilen Nobel Edebiyat Ödülü'nün gerekçesinde bu ödülün "kişisel hafızanın köklerini, mesafelerini ve kolektif kısıtlamalarını keşfetmedeki cesaretinden dolayı" kendisine verildiği belirtilmiştir.⁵ Yine ödül töreninde gerçekleşen basın toplantısında Ernaux'nun "yazılarında cinsiyet, dil ve sınıf açısından güçlü eşitsizliklerin damgasını vurduğu bir yaşamı tutarlı bir şekilde ve farklı açılardan incelediği, yazarlığa giden yolunun uzun ve zorlu olduğu" belirtilmiştir.⁶

Bu bilgiler ışığında, Ernaux'un tüm yazarlık serüveninde kendisine özgü bir anlatım biçimi geliştirdiği yeni ve farklı bir edebi tür ortaya koyduğu bu özgün türün anlatı analizine çok elverişli olduğu söylenebilir. Ernaux, otobiyografik yazın olarak adlandırılabilir eserlerinde, toplumsal tarihi de eserlerine başarılı biçimde yerleştirmiş, kişisel bellek ile toplumsal belleğin nasıl iç içe geçtiğini vurgulamış ve "bellek" ve "sınıf" kavramını eserlerinin merkezine almıştır. Bu bağlamda "işçi sınıfının nasıl hatırladığı" meselesi üzerine

eğilmiştir. İşçi sınıfı bir aileden gelmekle birlikte, aldığı eğitimle kendisini burjuva sınıfının içinde bulan Ernaux'nun bu geçişi, sınıf meselesini ele alırken edindiği eleştirel/alternatif bakış açısının da temellerinden birini oluşturmaktadır.

İşçi sınıfına dair kendisinden önce yazılmış pek çok edebi eser olmakla birlikte,⁷ yazarın kendisinin neredeyse doğrudan sınıf analizine giriştiği, sınıfa özgü davranış konuşma ve tüketim kalıplarını işlediği kişisel olmayan biyografi (Yücedağ, 2017) olarak değerlendirilen eserler bu üslup bakımından bu alanda özgünlüğünü korumaktadır. Köse ve Kete Tepe de gayri şahsi biyografi tanımlamasını Ernaux yazını için uygun görürler.

Özellikle de Ernaux'nun bir tür "gayrişahsi otobiyografi" olarak nitelenen ve kümülatif olarak yaklaşık yetmiş yıllık bir toplumsal tarih ve özel olarak da Fransa ulusal tarihinin yazılı kayıtlarını tutan romanı *Seneler*, taşra ve büyük kent yaşamında hüküm süren gündelik hayatın ritmi ve alışkanlıklarından değişen zihniyet kalıpları ve eğilimlerine, cinsellikten yetişkin kaygılarına, savaşlardan siyasal/ideolojik kırılmalara ve düşsel/ütöpik arayışlara kadar pek çok olay, olgu, izlek ve sorunsala eğilir. Tüm bu görünüşler, aynı zamanda bireysel deneyimi kolektif tarihle iç içe sunan ve bedenden bedene aktarılan kimi alışkanlık ve yatkınlıkları ifade eder. (Köse ve Kete Tepe, 2023: 59)

Baisnee (2018), kişisel olmayan otobiyografi kavramını, Ernaux'nun *Seneler* adlı kitabı bağlamında değerlendirirken, Ernaux'un bu kitabını "kendisi hakkında konuşmayan bir öznenin yazdığını" söyler. Otobiyografi yazımında baskın biçimde kullanılan "ben" öznesi yerine "o" kullanılmış şahsi anlatılara da tarihsel bağlamın içerisinde yer verilmiştir (Baisnee, 2018).

Ernaux (2022) ise kendi yazını "edebiyat sosyoloji ve tarih arasında bir şey"⁸ olarak tanımlamaktadır. Bu bakımdan eserlerin kolektif bellek ile olan yakın ilgisi göze çarpmaktadır. Doğu'nun (2016) aktarımına göre ise; Ernaux, kendi yazını otososyobiografi olarak nitelendirmektedir.

Üslubun yanı sıra yazarı özgün kılan diğer özelliklerden biri de yazarın konu seçimidir. Ernaux kendi yazdıkları için o güne dek "yazılmaya değer bulunmamış şeyler"⁹ tanımlaması yapar. Edebiyatın soylu konuları olan "zaman, hatırlama ve unutma" dışında nelerin yazılabileceğini gösterir. Bu konuları seçme nedenlerinden en önemlisi mensup olduğu sınıftır. Kolektif bellekte egemen sınıfın değerlerinin daha görünür halde olmasından dolayı çok temsil edilemeyen işçi sınıfının hikâyesini anlatmak ve onların hayatının gündeminde bulunan konuları kitaplarına taşımak ister.

Örneğin bir diğer anlatısı *Olay*'da¹⁰ 1963 Fransa'sında, henüz kürtaj yasağı yürürlükteyken, işçi sınıfından gelen bir kızın istenmeyen gebeliğini sonlandırmak isterken yaşadığı zor deneyimi anlatır. Toplum tarafından kötü olarak damgalanma korkusuna ve bu durumun yaşattığı utanca uzun uzun yer verir. *Olay* isimli anlatıda başına gelen kişisel bir olaydan, *Seneler* adlı eserinde ise kadınların kürtaj hakkını elde etme mücadelesinden yola çıkarak, kadınların nasıl zorlu bir yol kat ettiklerinin kısa bir tarihini sunar.

Işıklara Bak Sevgilim adlı eserinde süpermarketleri konu edinir. Çünkü süpermarketler değişen toplumun uzun zaman geçirdiği yerler olmakla birlikte edebiyatın ilgisini çekmemiştir. Edebiyatın bu yaşam yerlerine olan zayıf ilgisi onu rahatsız eder. Oysa bugün işçi sınıfının iş sonrası zamanının büyük bölümü süpermarketlerde geçmektedir. Oluşturduğu bu yeni yazın biçimi ile edebiyatta "ayrıcılık" olan şeylere karşı durur. Kendisi ile yapılan bir söyleşide Ernaux şunu ifade eder.

Romanın baskın edebi tür olmaktan çıkmasına katkıda bulunduğumu düşünüyorum. Ayrıca edebiyata dair kalıpların yıkılmasına da katkıda buldum, ayrıcalıklı konuların ve nesnelerin olmadığını gösterdim. Süpermarket üzerine bir metin yazdım. (Birartıbir, 2021)¹¹

Bunlara ek olarak süslü yazım biçimine karşı kuru sert ve düz yazdığını ekler Ernaux.¹² Bu bakımından hem kullandığı üslup hem de ele aldığı konular bakımından eserleri kolektif bellek ile bireysel belleğin kesiştiği noktada durmaktadır. *Seneler*'i nasıl yazdığını anlatırken şöyle der:

Aslında ana yapı çok basit: Bir yanda kolektif hafıza var, yani beşer yıllık dilimler halinde olup bitenler, olaylar ve o olayların sohbetlere yansımaları, ne yenip içildiğini, bahsi geçen tüm yenilikleri yani *şimdiyi* özetleyen aile yemekleri. Ve buna ek olarak bu kadının bireysel hafızasını, şimdisini ve geleceği nasıl gördüğünü anlatmaya yarayan fotoğraflar. Doğrusu bayağı sistematik. Bütün bunlar yazarken ortaya çıktı. Benim için yazı hafızanın üzerine oturan bir şey. (Birartıbir, 2021)¹³

Bu çerçevede Ernaux'nun edebiyat alanında daha önce denenmemiş bir üslubu denediğini, edebi yazına bir yenilik getirdiğini ve edebiyattaki bu yeniliğin en fazla kolektif bellek ve sınıf konuları bağlamında etkili olduğunu söylemek mümkündür. Ernaux'nun yazınının İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında günümüze kadar Fransız toplumuna ve bağlantılı olarak tüm dünyadaki toplumsal yaşantıya sınıf, cinsiyet ve kültür gibi pencerelerden farklı bir bakış açısı sunduğu ve bu bakış açısının analize değer pek çok öğe

barındırdığı söylenebilir. Bu çalışmanın amacı, işçi sınıfı deneyimlerinin Ernaux'nun eserleri aracılığıyla kolektif belleğe nasıl aktarıldığını anlamaktır.

Kolektif Bellek

Kolektif bellek bir insan topluluğunun ortak tecrübeleri, kültürü, gelenekleri, inançları, sembolleri, anıları, unutma, hatırlama, anma pratikleri ve anlatıları gibi konuların bütünüdür. Kolektif bellek kavramı son yüzyılda tarih, sosyoloji ve siyaset bilimi gibi disiplinlerin sıklıkla üzerine eğildiği kavramlardan biri haline gelmiştir. Pozitivist tarih anlayışına karşı “anlatı”ları ön plana çıkaran kolektif bellek çalışmaları (Gedi ve Elam, 1996) Amerika’da Vietnam Savaşı anıları, Almanya’da Nazi geçmişi, Holocaust, Bosna Savaşı, göçler, soykırımlar gibi meselelerin analizini anlatılar aracılığıyla farklı bir perspektiften değerlendirme imkânı sunar. Kolektif bellek kavramı aynı zamanda sanat eserlerinin; sinema, müzik, roman, şiir, resim gibi türleriyle de yakından ilişkilidir.

Köklerini ilk olarak Durkheim’da bulabileceğimiz kolektif bellek kavramı, sistemli bir şekilde ilk olarak Durkheim’in öğrencisi olan Halbwachs tarafından 1925 yılında yayımlanan “*Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*” adlı eserde ele alınmıştır (Halbwachs, 2016). Halbwachs’ın eserlerinde Durkheim ve Freud’un düşüncelerinin etkisi belirgindir.

Halbwachs’a (2017) göre, insanların belleklerini edindikleri yer toplumdur ve insanlar toplumla beraber hatırlamakta, anlamakta ve hatırladıklarını konumlandırmaktadır. Halbwachs’ın (2017) düşüncesinde tarih ve kolektif bellek toplumun ulaşabildiği gerçekleri temsil eder. Böylelikle Halbwachs hafıza meselesini kolektif bir zemine oturttukça hafıza ve hatırlama felsefesinde köklü bir değişikliğin öncüsü olmuştur.

Halbwachs’ın toplumsal hafıza hakkındaki düşüncelerinin Ernaux’nun otososyobiografi olarak adlandırdığı yazın tarzında benimsendiğini söylemek mümkündür. Ernaux kendi hafızası ile yaşadığı hesaplaşmalara eserlerinde uzunca yer verir. Kendi hafızasının toplumsal beklentiler ve değerler tarafından nasıl kuşatıldığını anladıktan sonra yeniden bir geri getirme sürecine girer. Önceden ona değersiz ve anlamsız gelen detayları kayda geçirir. “Bu ayrıntıların açığa çıkarılması, vaktiyle anlamsızlıklarından emin olarak onları nasıl bastırıyordum, şimdi o ölçüde zorunlu geliyor. Sadece aşağılanmış bir hafıza onları benim için saklayıp koruyabilirdi (Ernaux, 2022b: 47) der *Babamın Yeri* adlı anlatısında.

Ricoeur (2012: 112), Halbswachs'ın tartışmasını kaldığı yerden ele alır ve hafızanın gerçek öznesi üzerine akıl yürütür. Bunun üzerine düşünürken tarih için hangi hafızanın önemli olduğu sorusunu sorar. Aynı ayrı eylem kahramanlarının hafızası mı yoksa kolektiflerin hafızası mı önemlidir? Bu tartışmada bilhassa anlatılar önemli bir yere sahiptir. Zira “çoğul anıların ve tekil hafızanın, ayrıştırma ve birleştirmenin öncelikle eklemlendiği yer anlatıdır” (Ricoeur, 2012: 115). Ricoeur'e (2012) göre bireysel anılar anlatılar aracılığıyla tarihe bağlanır. Bu çerçevede düşünüldüğünde bireysel hafızanın, bireyin yaşadığı dönemden bağımsız ele alınma imkânı yoktur. Bu bağlamda Ernaux'nun eserleri hem anlatı özellikleri taşımakla hem de Ricoeur'ün işaret ettiği çoğul ve tekil hafızanın birleştiği noktada durmakla kolektif hafıza yazınına beslemektedir.

Gedi ve Elam (1996) da anlatının kolektif bellek ile yakın bağına vurgular. Özellikle tarih alanında anlatı ve kolektif bellek kavramlarının birbiriyle eş anlamlı birbirinin yerine geçecek şekilde kullanıldığını ifade ederler. Kolektif bellek metodolojik açıdan da edebi eleştiri ve dilbilim felsefesinden beslenmiştir. Buradan hareketle bazı edebi eserlerin kolektif bellek çerçevesinde incelenmesinden anlamlı sonuçlar çıkacağını söylemek de mümkündür.

Connerton (1989), *Toplumlar Nasıl Anımsar* adlı yapıtında, kolektif hafızanın toplumlarda nasıl aktarıldığı ve sürdürüldüğü meselesiyle ilgilenirken, sosyal hafızada politik iktidarın ve bilinç dışının nasıl bir etki yarattığını açıklamaya girişir. Sosyal hafızada her şey şu veya bu şekilde bir hatırlama ve geri getirme içerir. Toplum bu hatırlama ve geri getirme için anma törenleri ve bedensel pratikler geliştirir. Bu bağlamda düşünüldüğünde de Ernaux'nun eserleri burjuva sınıfının hafızasına karşı bir meydan okuyuş, işçi sınıfı hafızasının ise derlenip toparlanması ve yeniden üretimi niteliği taşımaktadır. Connerton (1989) hatırlanmaya değer ya da hatırlanmaya değmez şeylerin kişiler için, hatta sınıflar için farklılık gösterebileceğini işaret eder. Ernaux da edebiyat hayatına roman yazarak başlamakla birlikte sonradan kurgusal yapıyı terk eder. Kurgusal yapıyı terk etmesinde sınıfsal bazı meselelere dikkat çekmeye çalışmasının büyük etkisi vardır. Bunun kurgu ile mümkün olmadığını düşünür.

Bir süredir eminim, roman yazmam mümkün değil. Yokluklara ve mecburiyetlere katlanarak geçmiş bir hayatı anlatmak için ne sanatın tarafını tutmaya ne de “sürükleyici” ve “dokunaklı” bir şey yapmaya çalışmaya hakkım var. Babamın sözlerini, hareketlerini zevklerini, hayatına damgasını vurmuş olguları, benim de paylaştığım bir varoluşun bütün nesnel alametlerini bir araya getireceğim. (Ernaux, 2022b: 18)

Ernaux eserlerinin çoğunda okuyucuyu adeta işçi sınıfının hatırladığı nesnelere görüntülerinin yağmuruna tutar ve kitaplarının sonunda bunları açıklamak üzere hazırlanmış uzun bir son not listesi bulunur.

Ernaux, eserlerini yazın aracılığıyla anlatılan ve genel olarak toplumsal belleğe eklenen kültürel unsurların çoğunlukla egemen sınıfın meşru saydığı veya gerekli gördüğü unsurlardan oluştuğu, bunun sonucunda da toplumdaki diğer sınıflara ait olan değerleri zorunlu bir unutuşa ittiği varsayımından yola çıkarak kendi toplumsal sınıfının yaşanmışlıklarını kayıt altına alma kaygısıyla kurgular. (Aksoy Alp, 2020: 235)

Aynı zamanda dünyayı bugünkü kavrayışımızı şekillendiren şey büyük ölçüde geçmiş deneyimlerimizdir. Farklı geçmişe sahip ve farklı sınıfa mensup kişiler şimdiki de birbirlerinden farklı algılar. Geçmiş olaylar ve Ernaux'nun burjuva dünyasını işçi sınıfından gelen bir kadın olarak deneyimlemesi bu bağlamda bu çalışmada da incelenen yapıtlarının -bilhassa *Seneler*- özünü oluşturmaktadır.

Yine Connerton'un (1989:2) deyişiyle şimdiki deneyimleyişimiz, geçmiş hatırlayışımıza etki eder. Ernaux, *Seneler* kitabında sıkça burjuva yaşamın rahatlığına alışıp işçi sınıfı geçmişini unutmaktan çekindiğini dile getirir. "Tam bir küçük burjuva oldum çıktım" veya "bu sakin ve konforlu hayata yerleşip kalmaktan, farkına varmadan yaşayıp gitmekten korkuyorum." (Ernaux, 2022: 93) gibi ifadelerle geçmiş hafızasını canlı tutmaya çalışır ve yazını bu hatırlayışa hizmet etmesi için kullanır. Ernaux'nun eserleri, Frances Yates'in (1996) hafızayı yalnızca bilgi muhafaza etmenin ötesinde sanatsal yaratımın bir parçası olarak ele almasının birer kanıtı olarak değerlendirilebilir.

Ernaux kişisel olmayan otobiyografi, otososyobiografi gibi tarih çalışmalarına da katkıda bulunan yazın biçimlerini edebiyat alanında tartışmaya açarak ve bunu kadın hafızası üzerinden yaparak kolektif bellek çalışmalarına yeni bir soluk getirmiştir.

Bellek Çalışmaları ve Toplumsal Sınıf

Bellek çalışmalarının altını çizdiği ve tartıştığı en önemli noktalardan biri neyin hatırlanıp neyin unutulduğu meselesinin egemen sınıfla ilgili olduğudur. Connerton'un (1989) işaret ettiği gibi, politik bir sınıfın bilinçdışı olarak içselleştirdiği bu değerleri tanımak da kolektif hafıza ve sınıf meselesinin arasındaki bağlantıyı ele almayı zaruri kılar. Farklı sosyal sınıflar farklı kolektif belleklere sahip olabilirler. Bir toplumsal sınıfın andıkları meseleler, tarihi zaferleri veya travmaları, başka bir toplumsal sınıf için tamamen farklı

bir anlam ifade edebilir. Bu farklılıklar kolektif belleğe katkıda bulunan sanat eserlerinde hangi sınıfın daha görünür olduğu tartışmasını beraberinde getirir. Romanda, şiirde veya diğer edebi türlerde veya diğer sanat formlarında hangi sınıfın görünürlüğü ve temsili daha fazladır? Bu bağlamda hangi sınıf kolektif belleğin şekillenmesinde daha baskın bir role sahiptir?

Sınıf konusu on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl siyasal ve tarihsel felsefesinin kritik bir parçasını oluşturur. Marx ve Engels, *Komünist Manifesto*'da özne olarak sınıfı kullanan bir tarih anlayışının temellerini atarlar. (Öngen, 2002: 12). Böylelikle sınıf konusu doğrudan tarihin, tarihin öznesinin kim olduğu tartışmasının ve dolayısıyla kolektif bellek tartışmalarının da merkezinde yer alır. Marx'ın sınıf tartışmasında ekonomik sermaye ve ücretli emek karşılığı sınıfsal konumun belirleyicisi ve sınıf çatışmasının temel dinamiğini oluşturur.

Bu çalışmada, kolektif bellek ve sınıf ilişkisi çerçevesinde fikirlerine başvurulacak olan bir diğer düşünür Pierre Bourdieu'dur. Bourdieu, çalışmalarında Marx'ın sınıf tartışmasından etkilenmekle birlikte Marx'ın sınıf tartışmasını başka bir gözle ele alarak sınıfın kültürel ve sosyal yönünü tartışmaya girer. Sınıfın sosyal alandaki görünümüne odaklanır (Bourdieu, 1987). Ekonomik sermaye kavramının yanına sosyal, kültürel ve sembolik sermaye kavramlarını koyarak, sınıf konusunda yeni bir tartışmanın öncüsü olur.

Bu çalışmada sınıf ve kolektif bellek bağlamında Bourdieu düşüncesinde daha çok üzerinde duracağım iki kavram 'sermaye' ve 'ayırım' kavramlarıdır. Kitapları ele aldığım ilerleyen bölümlerde bu kavramlara ilişkin örnekler sunulacaktır.

Bourdieu'ya göre (1986), sosyal sermaye daha çok bireyin içinde bulunduğu ilişkiler, dâhil olduğu gruplar ve bu sayede ulaşabildiği faydaları temsil eder. Öte yandan kültürel sermaye, kültürel bilgi, yetkinlik ve yatkinlik biçimleriyle ilgilidir. Bourdieu'ya göre (1986), eğitimde elde edilen başarı, büyük ölçüde bireyin ailesinden miras aldığı kültürel sermayeye bağlıdır. Bu miras, sadece maddi yatırımları değil, aynı zamanda çocukluktan itibaren ev içinde aktarılmış bilgi, tutum ve dilsel yeterlilik gibi görünmez yatırımları da kapsar. Bu nedenle, ekonomik sermaye kadar ailede birikmiş kültürel sermaye, bireyin eğitimden elde edeceği getirileri belirler.

Sembolik sermaye ise toplumun ya da bireylerin soyut değerler kanalıyla elde ettiği statü, itibar, prestij gibi kavramları ifade eder. Sembolik

sermaye, ancak toplumsal alanda simgesel düzeyde tanınma ve meşruiyet kazandığında etkinlik kazanır. Bu tanınma, sermayenin doğrudan maddi varlığına değil, aksine, toplumsal olarak inşa edilmiş anlam çerçeveleri aracılığıyla algılanmasına dayanır (Bourdieu,1986:27). İyi bir eğitim, seçkin bir sanatsal zevk gibi ön plana çıkan sembolik sermaye ekonomik, kültürel ve sosyal sermaye ile bağlantı olarak ortaya çıkar ve bu diğer sermaye türleri ile birlikte toplumsal farklılıkların ve hiyerarşinin yeniden tanımlanmasında ve oluşmasında katkı sağlar (Johnson, 2023). Ekonomik sermaye gibi diğer sermaye biçimleri de toplumsal sınıflar ve sınıf fraksiyonları arasında eşitsiz dağıtılmıştır (Johnson, 2023: 20).

Bourdieu'nun (1984) 'ayrım (*distinction*)' kavramı farklı toplumsal sınıfların birbirinden kültürel ve sosyal seçimlerle tercihlerle ve estetik beğenilerle ayrıştığını vurgular. Bu seçimleri ise birey neredeyse bilinçsiz, ya da içten gelen, çocukluktan beri içselleştirdiği bir güdü ile yapar. Sınıfsal yapılar ve sermaye dağılımları bireylerin gündelik yaşam pratiklerinde, zevk ve beğenilerinde gözlemlenebilir. Bu seçimler neticesinde yaşam alanını veya habitusunu oluşturur.

Bourdieu ve Passeron (2022) bu farklılıkların eğitim sistemine nasıl yansıdığını ise *Varisler* çalışmasında ayrıntılı şekilde inceler. Kadınların eğitim fakültesinde yoğunlaşmasını, kimlerin tıp öğrencisi veya hukuk öğrencisi olduğunu ve bu okullarda kimlerin hangi ailelerden gelen çocukların başarı sergilediğini incelerler. Örneğin hukuk ve tıp fakültelerine gelen ailelerin kendi meslekleri ve eğitim durumları nelerdir? Hukuk tıp gibi "serbest meslek" şeklinde de icra edilebilecek alanlara daha üst sınıf ve burjuva ailelerin çocukları yönelirken öğretmenlik mesleği daha alt sınıfların tercihi olmuştur. Yine bu dezavantajlar kadınlarda kendisini daha fazla hissettirir. İşçi kesimin çocuklarının yüzde seksenden fazlası (Fen Fakültesi, 42,8 ve Edebiyat Fakültesi 39,9 olmak üzere) bu alanlara yönelirler (Bourdieu ve Passeron, 2022: 20). Annie Ernaux'un işçi sınıfından gelip, öğretmenlik mesleğini seçmesi ve edebiyat fakültesinde okuması da Bourdieu ve Passeron'un (2022) bu tespitlerini doğrular niteliktedir.

Kişiler arasındaki kültürel sermayelerin farkı görünür veya görünmez olabilir. İyi bir okuldan alınmış bir diploma görünür iken örneğin diplomat çocuklarının ailelerinden edindikleri 'görgü' diyebileceğimiz husus, görünürde olmayan ancak herkesin varlığını bildiği bir sermayeye işaret eder. İşçi sınıfından gelen ve burjuva sınıfından gelen aynı okulu bitirmiş iki genç arasındaki kültürel fark, nesilden nesile geçen kültürel sermayenin farklı oluşu ile açıklanabilir.

Bourdieu'cu kavramlardan hareketle kolektif bellek ve sınıf kavramı arasındaki ilişkiye dönülürse, bu durumda tarih yazımının stili, hatırlanacak ve unutulacak şeylere karar verilmesi gibi konuların doğrudan burjuva sınıfı tarafından yönlendirildiğinin de altını çizmek gerekir. Kültürel üretim de büyük ölçüde bu sınıfın üyeleri tarafından yapıldığından, kelimeleri de objeleri de konuları da mensup oldukları burjuva sınıfının habitusundan çıkmış olacaktır. Ernaux'nun "kimsenin edebiyatını yapmaya değer bulmadığı konuları yazdım"¹⁴ derken ifade ettiği şey budur. Ernaux edebiyatın soylu konuları ile ilgilenmektense kendi gerçeklerini edebiyatının konusu yapar. Üstelik bunu sade bir dille yaparak mensup olduğu sınıfı tüm gerçeğiyle yansıtmamanın peşine düşer.

Ernaux'nun soylu konular olarak nitelediği "hatırlamak, zaman" gibi konuları edebiyatının merkezine alan Proust düşünülürse bu çelişki daha net ifade edilebilir. Proust'un yedi ciltlik roman serisi *Kayıp Zamanın İzinde*,¹⁵ isminden de anlaşılacağı üzere duygular zaman ve belleğin derinlerine inebilme konularını esas alır. Ernaux ise *Babamın Yeri* (2002b) eserinde dedesinin Proust ile aynı yaşta olduğunu söyler. Öte yandan dedesinin anıları ile Proust'un anıları karşılaştırdığında, dedesinin orta çağda yaşamış gibi görüldüğü sonucuna vardığını söyler. O halde toplumsal bellek Proust'un anılarından mı yoksa Ernaux'nun dedesinin anılarından mı oluşmaktadır? Kolektif bellek daha çok burjuva sınıfının yapıp ettiklerini mi yansıtmaktadır? Hangi yaşam biçimi kolektif bellek olarak nitelendirilebilir? Burjuva sınıfının hatırladıkları ve kayda geçirdikleri Fransız tarihinin gerçeği Proust'un anımsadıkları mıdır yoksa Ernaux'a dedesinin anlattıkları mıdır? Ernaux yazını okura bu soruları sordurur.

Proust'un hatırladıkları mı yoksa Ernaux'nun hatırladıkları mı tarihe ışık tutar? Aslında Ernaux'nun sıklıkla dile getirdiği gibi eserlerinde insan belleğini bir enstrüman olarak kullanması tam da bu çelişkinin üstesinden gelme amacı taşımaktadır. Proust'un detaycı anlatımına karşı sadeliği, yalınlığı seçer, güzelleme yapmaktan kaçındığını, gerçeğin peşinde olduğunu dile getirir.¹⁶

Burada Bourdieu'nun (2015: 50) ele aldığı 'sembolik şiddet' kavramından bahsetmek yerinde olur. Sembolik şiddet burjuva dünyası değerlerinin diğer sınıfların değerlerini küçültmesi ve değersizleştirmesini ifade eder. 'Sembolik şiddet' egemen sınıfın, yani burjuva değerlerinin dayatılmasını ifade eden bir kavramdır. Bourdieu'ya göre "Hükmedilenler, tahakküm ilişkilerine hükmedenlerin bakış açısıyla oluşturulmuş kategorilerle bakarlar, bu da bu kategorilerin doğalmış gibi görünmelerine yol açar. Bu onları sistematik

bir şekilde kendi kendini değersizleştirmeye, hatta aşağılamaya götürebilir” (2015: 50). Bu şiddet, dil kullanımında ve edebiyatta da hissedilir.

Öte yandan, sembolik şiddet kavramını ‘eril tahakküm’ kavramına bakarken de kullanır (Bourdieu, 2015). Hem alt sınıfların değerleri hem de kadınların yaşamındaki detaylar edebiyatta değersiz görülmeye yatkındır.

Ricoeur’ün de (2012: 118) altını çizdiği gibi “elbette hatırlanan bir şeyin tanınması unutma karşısında kazanılmış bir zafer gibidir.” Burada Ernaux’nun yaptığı kolektif hafızanın sadece belirli bir kesimin gözünden oluşmasına karşı bir reddiye niteliğindedir. Bu aynı zamanda unutulacak şeyler karşısında ise bir zafer kazanmadır. Ernaux yazını aracılığıyla işçi sınıfı belleğinin tanınmasına aracı olmuştur. Bunu çevresinde gördüğü detayları işçi sınıfı bir bireyin gözünden tek tek yazarak yapar. Kendinden önce bu sınıfa romancıların yaptığından farklı olarak yazılmaya değer bulunmayan konulara, nesnelere, anılara özel bir ilgi gösterir.

Ernaux romanlarında hem işçi sınıfının gündelik hayatını ayrıntılarıyla inceleyerek, hem de burjuva edebiyatına özgü süslü yazım tarzını reddederek Bourdieu’nun sosyal sermaye, sembolik sermaye, kültürel sermaye, ayırım ve sembolik şiddet kavramlarını başarılı biçimde romanında yansıtmakta ve böylelikle toplumsal hafızaya yerleştirmektedir. Böylece edebiyat eserlerinin hem egemen sınıfın fikirleri tekelinde yazılması ve yayımlanmasına hem de kolektif belleği böyle şekillendirmesine meydan okumaktadır.

Çalışmanın devamında seçilen eserler kronolojik sırayla kolektif bellek ve sınıf ilişkileri bağlamında ele alınacaktır.

Boş Dolaplar: Eğitim ve Sınıf

Sınıf meselesinin en görünür hale geldiği, toplumsal tabakalaşmanın en bariz hissedildiği alanlardan birisi eğitimidir. Eğitim ve sınıf meselesi birlikte ele alındığında sıklıkla karşılaştığımız bir ikilik olan “eğitimsiz işçi sınıfı ve eğitilmiş burjuva sınıfı” ikiliği Ernaux yazınında da merkezdedir. *Boş Dolaplar* romanının temel meselesini de bu ikilem oluşturur. *Boş Dolaplar* romanı, Bourdieu’nun (1986) deyimiyle sembolik ve kültürel sermayeden yoksun bir öğrencinin okulda karşılaştığı eşitsizliklerin üstesinden gelme biçimini ele alır. Eğitim sistemi bu eşitsizlikleri sürekli yeniden üretirken, roman kahramanının buna direnme biçimi romandaki temel dinamiği oluşturmaktadır.

Boş Dolaplar, Ernaux'nun 1974 yılında basılan ilk romanıdır.¹⁷ Bu eser kurgusal öğelerle birleşen otobiyografik bir nitelik taşımaktadır. Yazarın kendisi olduğunu düşündüren başkarakter Denise Lesur bu romanda ailesi tarafından özel okula gönderilir ve varlıklı burjuva ailelerin çocuklarıyla eğitim almaya başlar. Lesur diğer öğrenciler ile arasındaki farkı hemen hisseder. Bu farklılığı ve bu farklılıktan dolayı hissettiği yalnızlığı, derslerde aldığı yüksek notlarla, öğretmenlerden aldığı tebriklerle, kısacası başarı ile telafi etmeye çalışır.

Kahraman eğitim yaşamının başlangıcında ait olduğu sınıfa yabancılaşır, adeta bundan utanç duyar. "Sınıfa girdiğim anda ufaldıkça ufalıyorum, hiç oluyorum..." (2022a: 56) der romanda Ernaux. Bu utancı geldiği aile hakkındaki gerçekleri saklayarak, onlar gibi davranarak ve onların yaşam kodlarını ezberleyerek saklar. Öte yandan yıllar geçtikten sonra kendi kişiliğini ve belleğini oluşturan esas merkezin burası olduğunu düşünecek ve onu açığa çıkarmak ve kayıt altına almak için yoğun bir çaba gösterecektir.

Romanda yer alan "Ondan etrafa yayılan şeylerin hiçbiri yoktu bende, doğuştan gelen gözle görülmeyen şeyler, zarafet, pırlıl pırlıl bir mağaza, kemik gözlükler, pembe çerçeveler, oturma salonu, hizmetçi..." (Ernaux, 2022b: 55) ifadesi adeta Bourdieu'nun sembolik sermaye tanımını anlatmaktadır.

Yine Ernaux bu romanda Bourdieucu ayırım kavramının, eşitsizliklerle okulda karşılaşılan bir kızın gözünden nasıl hissedildiğini yazar.

Yanımda oturan kızıdan öğreniyorum. Yataklar sabahleyin toplanmış, daha neler hem de her gün. 'Sizinki acayip bir evmiş'. Kızlar dönüp bakıyor fısıldaşıyorlar. Gülüşmeler mutluluk ve bir anda ısıtılınca kesilen süt gibi, her şey açığa çıkıyor, kendimi görüyorum. Ve onlara benzemediğimi fark ediyorum. (Ernaux, 2022a: 51)

Denise Lesur özellikle kız arkadaşlarıyla olan ilişkisinde sınıf farklarıyla bağlantılı bir aşağılanma hissetmeye başlar. Başlangıçta samimi sandığı "Nerede oturuyorsun?" "Okula nasıl geliyorsun?" gibi soruların, aslında aşağılama niyetiyle yapıldığını fark eder.

Aşağılanma bu, okulda öğrendim bunu, okulda hissettim aşağılanmayı. Mutlaka benim gibi başkaları da vardı, ama farkında değildim, dikkatimi çekmiyordu belki de. İşte o zaman okulun bizim eve hiç benzemediğini açıkça gördüm, öğretmen de annemle babam gibi konuşmuyordu, ama başlarda doğal geliyordu, her şeyi harmanlıyordum. (Ernaux, 2022a: 53)

Bourdieu ve Passeron (2022) işçi sınıfı ve burjuva sınıfından gelen öğrencilerin arasındaki farkların gelir eşitsizliğiyle açıklanamayacak başka nedenlere dayandığının altını çizerler.

En imtiyazlı öğrenciler geldikleri çevreye sadece, derslerinde doğrudan işe yarayacak alışkanlıkları, pratikleri tutumları borçlu değildirler; bu çevreden kendilerine, tedrisi getirisi dolaylı ancak bir o kadar da kati olan malumatlar maharetler zevk yargısı ve “ince bir zevk” miras olarak kalır. (Bourdieu ve Passeron, 2022: 35)

Kültür, öğrenciler arasında çok eşitsiz biçimde dağıtılmıştır. Lesur bu ince zevkten, belirli konular hakkında bilgi ve yeteneklerden mahrum kalmıştır. Bourdieu ve Passeron’un (2022) altını çizdiği bu ince ‘ayırım’ların farkına ancak okula başladıktan sonra varır. Böylelikle karakter Lesur alt sınıftan geldiği halde eğitimde diğerlerinden başarılı olarak üst sınıfa geçmeyi hedefler.

İşte böyle başarılı olma isteği duymaya başladım, bütün o kendini beğenmiş, şımarık, yapmacık, mızımız kızlara karşı... İntikamı orada, dilbilgisinde, deyimlerde, herhangi bir yere varmaksızın bir çölü kateden kıvrımlı upuzun bir duvar gibi, baştan sona takip edilmesi gereken uzun cümlelerde alıyordum. (Ernaux, 2022a: 63)

Lesur’un annesi sadece *Confidences* (bir nevi Gönül Postası) okur, tek kullandığı kozmetik ürün *Baiser* marka (bakkalarda satılan bir marka) rujdur. Okuldaki diğer annelerle hiç benzerliği yoktur. Pahalı ürünlerin satıldığı vitrinlerden uzak durur ve buralardan alışveriş yapanları adeta küçümser. Sürekli olarak gece gündüz bakkal kafede çalışır. Bakkal kafenin bulunduğu mekân Clopard Sokağıdır ve bu sokağın arkadaşlarının yaşadığı daha “temiz” muhitlerle hiç ilgisi yoktur. Sınıf farklarının yaşanan yer muhit veya mahalleye hangi davranışlar, alışkanlıklar ve görüntüler aracılığıyla yansıdığını ayrıntılarıyla anlatır. Kahraman için yaşadığı sokağa girer girmez adeta ışıltı biter. Karanlık dünya o sokakta başlar. Okulda aldığı eğitimi sindirmeye başladıkça, kendisi ile yaşadığı yer arasındaki çatlak giderek büyüyen bir boşluğa dönüşür.

Yazarların neden salon, bahçe, öğretmen baba, kek ve çay ikram eden yaşlı teyze tasvirleri yaptığını anlıyordum. Çok hoş çünkü hayalini kurduğum gibi, derli toplu, temiz, münasip. Bense dökük evimizi, kaba saba fakat iyi yürekli, sıradan bir adam olan babamı yazamazdım kompozisyonlarda, romancıların yoksul ve halktan insanları anlattıkları gibi bahsedemezdim ailemden. (Ernaux, 2022a: 89)

Kahraman başlangıçta diğer kızlarda gördüğü özgüvenin bir mizaç meselesi olduğunu düşünür ancak zaman içinde bunun sınıfsal olduğunu hisseder.

Rahatlığının, kendinden eminliğinin, alaycılığının doğuştan geldiğini düşünüyordum, yeşil bitkilerle süslü geniş girişi olan mağazayla ilişkisini kuramıyordum. Korkunç olan da buydu, bunun değişmez olduğunu sanıyordum. Denise Lesur, kafe-bakkalın minik kraliçesi, ben burada onun yanında bir hiçtim. (Ernaux,2022a: 55)

Gözde ve başarılı bir öğrenci olmanın yanı sıra edebiyata olan ilgisi de onu diğerlerinden ayırır. Kahraman tüm bu ezilmişliğin üstesinden edebiyat sayesinde gelir. Kendisine okuduğu kitapların kahramanlarından oluşan arkadaşlar uydurur veya kendisini onların yerine koyar. Edebiyata olan ilgi ve merakı Lesur'un koruma kalkanına dönüşmüştür. Edebiyata olan bu ilgi, aynı zamanda ona bir üst sınıfın dilini ezberlemeyi öğretir. Bu dili konuşarak kendi ailesiyle arasındaki mesafeyi anlasa da üst sınıftan biri olmaya giden yolda önemli mesafe kaydetmiştir. Bornin, Victor Hugo ve Andre Gide'in cümle kalıplarını ve öğretmenlerden doğru telaffuzları öğrenerek, çok sayıda yeni sözcük kullanarak burjuva dilini konuşmaya ve onların dünyasına girmeye başlar.

“Başka bir dünyaya girebilmek için gereken bu şifreyi oluşturan bu sözcükler sistemi tamamen yapaydı.” der *Boş Dolaplar*'da Ernaux (2022a:69). Ama kahramanı Lesur bu dili öğrenmeyi başarır.

Bourdieu'nun bahsettiği türden bir kültürel sermayeden yoksun olan Ernaux çocuk yaşta bu değerler sisteminin farkını anlayacak kadar farkındalık geliştirmiştir. Üstelik anne babasından miras almadığı sözcükler sistemini ezberleyerek burjuva dünyasına girer. Ve bunların sınıfsal farklılıkları kapatmaya yetmesi gerektiğini ifade eder.

“Kelimeler ve kıyafetlerle ötekiler gibi olunabilmeli” (2022a: 105) der Ernaux. Yine de her değişim ona eksik görünmektedir.

Perdelerin değiştirilmesi, merdivenin basamaklarının cilalanması gibi üç beş kusur, düzeltilmesi gereken bir iki zevksizlik değildi sözünü ettiğim, her şeyin, yatak odasının kanarya sarısı yer muşambasından üzeri tuz kaplı tezgâha, eski püskü kâğıtlardan kalemlere, baştan aşağı her şeyin değişmesi gerekiyordu. (Ernaux, 2022b: 95)

Bourdieu ve Passeron yüksek burjuva zevklerini yakından tecrübe edemeseler de yoksul öğrencilerin bunları suni biçimde öğrendiklerini, bazen hiç görmedikleri veya tecrübe etmedikleri bir konu hakkında bile onu tecrübe etmiş burjuvalardan daha iyi yazabildiklerini ve kendilerini daha iyi ifade edebildiklerini söyler (2022: 41). Bu tespit yaşadığı küçük muhitten ve mütevazı odasından çıkmadığı halde burjuva kültürünü ezberleyerek öğrenen Ernaux'nun, taşralı kız öğrenci Lesur karakterini inceliklerle tasvir etmektedir.

Ernaux edebiyat aracılığıyla bir sınıfın dilini öğrenir ve o sınıfın dinamiklerini keşfetmeye başlar. Ancak Ernaux bunun da ötesine geçer ve bir yazar olarak yazınında kullandığı dilin yalınlığına özen göstererek kendine özgü yazma biçimini oluşturur. Bu yazma biçimini oluşturmasının ardında yatan sınıfsal nedenler *Boş Dolaplar* romanında ayrıntılarıyla ele alınmıştır.

Yazar olarak Annie Ernaux'ya kendi toplumsal sınıfının değerli olmadığı varsayılan alışkanlıklarını, yaşantılarını unutmaması ve okul yaşantısı boyunca almış olduğu eğitimin yücelttiği değerleri eserlerinde yansıtması gerektiği gerçeği ağır gelmektedir. Vermiş olduğu röportajlarda dikkat ettiği konulardan birinin de geldiği toplumsal sınıfa ihanet etmeden yazmaya özen göstermek olduğunun altını çizer. (Aksoy Alp, 2020: 242)

Ernaux burjuva edebiyat alışkanlıklarının karşısına yalın dili ve gerçeği önceleyen üslubuyla çıkar ve kendi deyimiyle bıçak gibi keskin yazdığı özgün bir dil kullanır (Aksoy Alp, 2020). Toplumsal hafızaya işçi sınıfının kullandığı nesnelere ve yaşam biçimini olduğu kadar işçi sınıfının anlayabileceği şekilde yazdığı dil ve üslubu da bırakmak ister.

Farklılıkların paradan kaynaklanabileceği hiç aklıma gelmezdi, insanların doğuştan temiz ya da pasaklı, zevk sahibi ya da sallapati olduğunu düşünürdüm. Ayyaşlık, konserve et, kenefin yanındaki çiviye asılmış gazete kâğıtları, bunları kendilerinin seçtiğini ve böyle mutlu olduklarını sanırdım. Yiğitlerle ders almak, kafa yormak, okumak gerekiyormuş böyle düşünmeyi bırakmak için, hele çocukken insan her şeyin değişmez bir şekilde belirlenmiş olduğuna inanıyor. (Ernaux, 2022a: 86)

Böyle düşünmeyi zamanla bırakır ve böylelikle bu görüntülerin ve nesnelere kaydını almaya başlar. Bu yaklaşımını, "hafızaya gelince, daima çevremdeki dünyanın, sözlerin, olayların ve bunların yaşanış biçiminin varlığıyla yaşıyorum. Beni ele geçiriyor. Ben aslında kayda alıyorum. Bir kayıt cihazı gibi"¹⁸ şeklinde ifade eder.

Babamın Yeri: Sınıf Kalıtsal mıdır?

Ernaux'nun ailesinin ait olduğu sınıf üzerine düşüncelerini *Babamın Yeri* eserinde işler. Bu metinde de Ernaux'nun ailesinin ait olduğu sınıf ve kendisinin geldiği konum arasındaki farklılıklara ve çelişkilere yoğunlaştığını söylemek mümkündür. Ernaux anne ve babasına karşı bu çelişkiyi açığa çıkarmayı borçlu olduğunu düşünür. İkisinin de ölümleri sonrası gerçeğe en yakın mesafede kalmaya çalışarak onlar üzerine düşünür ve bunları yazıya döker. Okuyucuya anne ve babasının yaşamlarının yalın bir hikâyesini sunmayı ve bu hikâyenin sınıfsal yönünü vurgulamayı görev edinir.

“İçine girdiğim burjuva ve kültürlü dünyanın eşiğinde bırakmak zorunda kaldığım mirası gün ışığına çıkardım” (Ernaux, 2022b: 68) der Ernaux *Babamın Yeri* metnini tamamlarken. İlk romanı *Boş Dolaplar*'da kullandığı kurgusal öğeleri artık tamamen bırakmış, otososyobiografi olarak adlandırdığı doğrudan kendi yaşamını malzeme edindiği bir yazın tarzına geçiş yapmıştır. Yılcıoğlu (2023) *Babamın Yeri*'nde otososyobiografinin saydam dil ile güçlendirildiğini söyler.

“Annie Ernaux, bu romanda “türler arası” (sous-littérature) diye bilinen yazın biçemi ile roman kişilerinin (ebeveynleri) konuşma tarzına uygun “saydam dil” (écriture plate) diye anılan yazı biçimini otososyobiografik türle harmanlayarak yazına farklı bir boyut getirir” (Yılcıoğlu, 2023: 113). Böylelikle işçi sınıfının dili veya diğer bir deyişle bu saydam dil de kayda geçmiş olur. Ernaux burjuva edebiyatın görece az ilgilendiği bu konuşma biçimini kayda almak ister.

Babamın Yeri genel hatlarıyla topraksız bir Fransız köylü aileden gelen babasının işçi olarak geçirdiği yaşamı ve sonradan esnaf oluş hikâyesini, babalığını ve Ernaux gibi burjuva sınıfına geçiş yapan bir çocuğa sahip oluşunu anlatan sınıfsal yolculuğun hikâyesidir. Yılcıoğlu (2023) *Babamın Yeri* eserinde metnin temel dinamiğinin ‘ihanet’ sözcüğüyle açıklanabileceğini vurgular.

Metnin sosyolojik boyutu epigraftaki ‘ihanet’ sözcüğü ile öne çıkar. Epigraf: Jean Genet’den alınmıştır: Bir izahata kalkışıyorum. Yazmak ihanet edenin son çaresidir”. “İhanet” sözcüğü oto-sosyo-biyografi olarak tanımlanan Babamın Yeri romanında anlatıcı/yazar ile babası arasında eğitim faktöründen kaynaklanan sınıfsal farklılığı gösterir. (Yılcıoğlu, 2023: 106)

Ernaux'nun annesi ve babası bu yazının başında anlatılan biyografik kısımda da işlendiği üzere işçi sınıfından gelmiş küçük esnaflardır. Uzun zaman

margarin ve iplik fabrikalarında çalışmışlardır. Babası bir dönem inşaat işçiliği yapar ancak daha sonradan eşi ile birlikte kendi işlerini kurarlar. Taşrada bir işçi mahallesinde kafe/bakkal işletirler ve bu mekân aynı zamanda evleriyle birleşiktir. Yani ayrı bir iş veya yaşam yeri yoktur. Bu yaşam yeri kitapta bütün ayrıntılarıyla tasvir edilir.

Ernaux bu değişimin etkilerini *Boş Dolaplar*'daki babaya söyler. "İşçi olarak kalsaydık, altından kalkamazdık, çoktan hayata atılmak zorunda kalırdı" (2022b: 110). Baba, kızının iyi bir mevki sahibi olmasını işçilikten esnaflığa geçişine bağlar. Fransa'da özellikle anılan dönemde esnaf çocukları yaşam düzeyleri yükseldiği için işçilere nazaran eğitime daha kolay erişebilmektedir (Bourdieu ve Passeron, 2021: 111).

Yaşamlarını sürdürebilmek için sürekli ve uzun saatler çalışmaya mecburdurlar. Örneğin Ernaux *Babamın Yeri* kitabının hemen başında babasının ölümünden sonra annesinin çalışmaya devam edebilmek için yaptıklarından bahseder. Ölümünden hemen sonra annesi müşterileri kaybetmemek için çalışmaya devam etmek zorundadır. Yaşam koşulları yas bile tutmasına izin vermez. "Müteveffa babam yukarda yatıyor, o ise aşağıda şarap ve pastis servisi yapıyordu." (Ernaux, 2022b: 14).

Baba ile kızın arasında çocukluktan itibaren çok doğrudan bir iletişim biçimi vardır. Burada nezakete yer yoktur. Çocuklarla nazik konuşmak ve iletişim kurmak burjuva sınıfına has bir özelliktir. Bourdieu ve Passeron'un (2021: 110) öne sürdüğü gibi kültürel sermayenin aktarılmasında aileden gelen ve ailede öğretilen dilin büyük önemi vardır. Babanın mesleği ile kültürel sermaye ilişkisini anlatmaya adadıkları eseri olan *Yeniden Üretim*'de (2021) Fransız toplumuna ilişkin aktardıkları, Ernaux'un *Babamın Yeri* romanında pratiğe dökülmüş gibidir. Ernaux, yazınında kültürel sermayesinin kaynağını anlatmak istemiştir.

Babası politikadan genelde uzaktır. Ancak 1950lerde Poujade'a oy verir. Poujade 1950ler Fransa'sında ön plana çıkmış, daha çok küçük esnaf kesimin ve tüccarların haklarını destekleyen, bu kesimlere daha fazla ayrıcalık tanınmasını amaçlayan popülist bir politik liderdir. Romanın geneli düşünüldüğünde politikayla ilişkinin bu sınırlılığı da şaşırtıcı değildir. Öte yandan ailesi de halkın geneli gibi sıklıkla De Gaulle'e olan bağlılıklarını dile getirirler. Araplar konusunda ön yargılıdır ve Cezayir meselesinde milliyetçi bir tutum sergilerler. Bu milliyetçi ve 'tutucu' bakış açısı bu sınıfa özgüdür.

Ernaux eğitim aldıktan sonra politik olarak daha solda ve aktivist bir çizgiye yönelir, kendisini 68 kuşağından biri olarak tanımlar. Örneğin Filistin meselesine sahip çıkar, Cezayir’de Fransız devletinin yaptıklarına eleştirel yaklaşır. Başlarda geldiği çevre ile kendi fikirleri arasındaki bu uçurum kendisini yalnız hissetmesine ve her şeyin altüst olduğu fikrine kapılmasına neden olmuştur.

Yavaş yavaş küçük burjuva dünyasına göçüyorum, kabul edilmenin güç tek, fakat hayli zor koşulunun rüküş olmamak olduğu partilere çağrılıyorum. O güne kadar hoşlandığım her şey köylü geliyor, Luis Mariano, Daniel Gray, Marie Anne Desmarests romanları, dudak boyaları, pullu elbisesinin yuvarlak eteği etrafına yayılmış, yatağımın üzerinde oturan fuarda kazanılmış oyuncak bebek. İçinde yaşadığım çevrenin fikirleri bile bana gülünç geliyor, önyargılar, mesela “polissiz de olmaz” ya da “askerlik yapmayan adamdan sayılmaz. Dünya benim için altüst oldu. (Ernaux, 2021b:50)

Ernaux’ya göre sınıf değiştirmek aynı zamanda politik görüşün de değişmesi anlamına gelir.

Ailenin esnaflık macerası da hiçbir zaman bir üst sınıfa geçmeden son bulur. Çünkü yeni ekonomik sistemde bakkal tarzında işletmelere giderek yer kalmaz. Ticaret yeni mecralarda akmaktadır. Bakkallar yok olarak, satış yerleri kooperatiflere ve büyük satış mağazalarına dönüşür. Büyük sermaye küçük esnaflığın önünü keserek daha keskin hatlı bir sınıf yapısının ortaya çıkmasını sağlar. Ernaux bu dönüşüme ve süpermarketlerin gündelik yaşamımızdaki rolüne *Işıklara Bak Sevgilim* adlı metninde geniş biçimde yer verir (Ernaux, 2023).

Ernaux, ölümünden sonra babasının cüzdanının bir gazete kupürü bulur. Babası halen onun üniversiteyi kazanma haberini saklamaktadır. İlkokulda ve ortaokulda kızının eğitimini desteklemek için elinden geleni yapar. Kitap okumadığı halde kızının yaptıklarından, okuduklarından onur duyar, hatta çocukken onu kütüphaneye götürür. Ailede tek ve ilk mülk sahibi olan babasıdır. Yoksulluğa rağmen ailedeki konumları diğerlerinden daha öndedir, bu da kendi içinde aile ile olan ilişkilerini etkilemektedir. “Daima imrenme ve kıskançlığın hedefi olma kaygısı. Belki de toplumsal konumunun en kendine has emarelerinden biri” (Ernaux, 2022b: 58).

Ernaux’nun sınıfsal eşitsizlikler anlamında zorlandığı noktalardan biri de evliliği olmuştur. Üniversite yıllarındaki ilişkilerinde de aynı çelişkiyi yaşamıştır. *Babamın Yeri*’nde yazar bu çelişkiye de değinir.

Anne ve babası eşine her zaman son derece nazik davranmıştır. Ancak Ernaux'nun eşi, ailesi ile asla yakın bir ilişki kurmaz. "İmtiyazlı bir burjuva ailenin çocuğu olarak doğmuş ve daima müstehzi bir adam, bu iyi yürekli insanların muhabbetinden ne kadar keyif alabilirdi? Tamam, nezaketlerini o da kabul ediyordu, ama bu onun gözündeki en temel eksikliği soyut sohbetleri telafi etmeye yetmiyordu" (Ernaux, 2022b: 61). Ernaux, eserlerinde bu çelişkiyi açık yüreklilikle anlatarak iki sınıf arasındaki uçurumu keskin bir şekilde ifade etmiştir. Boşanmasının ardındaki sınıfsal sebepleri ifade etmekte cesurdur. Öte yandan bu ifadeler, Ernaux'nun sınıf meselesinin az ya da çok kalıtsal bir boyutu olduğuna inandığını da gözler önüne serer. Soyut sohbetler, düşünceler üzerine sohbet etmek üst sınıfa özgü özelliklerdir. Eşinin ailesinden bahsederken bazen beklenmedik anda konu hakkında bir şiir okuyuveren insanlar olduklarını söyler. Öte yandan işçi sınıfı ise gündelik sohbetlerin içinde sıkışmıştır. Ancak bu gündelik sohbetler de toplumsal bellekte kayda alınmayacak değersizlikte şeyler değildir. Aksine, onların hatırlanması ve toplumsal bellekte yer bulması için mücadele eder.

Eşi ile arasında öncelerde görünmez gibi olan bu kültürel sermaye farklılığının oluşturduğu çatlak giderek büyür ve ayrılıkla sonuçlanır. Ernaux bu farklılıkları hem *Babamın Yeri* eserinde hem de diğer eserlerinde sıklıkla konu eder. Eşi ile arasındaki farklılıklar adeta Bourdieu'nun 'ayırım' kavramında ifade ettiği gibi bilinçsizce yapılan seçimler sonucu oluşmuş kültürel ve sosyal bir dizi farklılığı içermektedir.

Seneler: Zamandan Bir Şey Kurtarmak

Ernaux'nun *Seneler* anlatısı diğer eserlerine nazaran daha geniş bir zaman dilimini anlatmakta ve işçi sınıfının kolektif belleğinin edebi temsiline daha fazla yer ayırmaktadır. *Seneler*, Ernaux'nun yazın hayatına başladığı günden itibaren hayalini kurduğu uzun dönemi kapsayan otobiyografik yazın projesidir. Ernaux'nun *Seneler*'de yapmak istediği, kendi yaşam dönemi boyunca tecrübe ettiği anıları bilgileri ve deneyimi kolektif belleğin bir parçası olarak görmek ve kaydetmektir.

Virginia Woolf'un aynı başlıkla (Woolf, 1937) yayınlanan romanında, bir ailenin 1880'den 1930'lu yılların sonuna kadar olan hikâyesi, dönemin iktisadi koşulları ve ahlaki normlarında yaşanan değişimlere paralel olarak anlatılır. Woolf'un adının pek çok kez anıldığı ve esin kaynaklarından biri olduğunun ifade edildiği Ernaux'nun *Les Années*'inde ise, anlatı 1940'lı yılların başında başlar ve anlatıcının kişisel tarihi ile savaş sonrası Fransa toplumsal ve siyasal tarihini harmanlar. (Doğu, 2016: 79)

Ernaux'nun yazın açısından *Seneler*'de yaptığı en büyük değişiklik, artık kendisinden "ben" olarak değil "o" olarak bahsetmesidir. Bu, onun yazınında hedeflediği noktaya geliş olarak kabul edilebilir. Artık kendi yaşantısına dışarıdan bakabilmekte ve otobiyografisinin kolektif bellekle nasıl iç içe geçtiğini bu yazın stili sayesinde daha rahat ifade edebilmektedir. Annie Ernaux, işçi sınıfının deneyimlerini gündelik yaşam pratikleri üzerinden görünür kılarak, bu toplumsal kesimin kolektif belleğinin inşasına edebi düzlemde katkı sunmaktadır.

Les Annees çok sesli yapısı, anlatıda kullanılan zaman ve imge çeşitliliği ile özgün bir otobiyografik anlatı olarak dikkat çeker. Bu unsurlar geleneksel otobiyografik öznenin dışında sayılan Ernaux'nun, kendi yaşantısını kişisellikten uzak bir şekilde inşa etmesine olanak tanır. Gerek zamanın akışı gerek birbirini izleyen sosyal dönüşümler anlatıya bütünüyle yansımaktadır. «Bellek» kavramı anlatının temelini teşkil eder. (Doğu, 2016: 85)

Yine Aksoy Alp'e (2020: 235) göre "yazmış olduğu yirminin üzerindeki yapıt arasında *Les Annees*, toplumun tüm sınıflarından bireylere ait unsurları yazıya dökmeye, böylelikle de unutulmaktan kurtarmaya çalışmasıyla ayrı bir yere sahiptir".

Ernaux romana, Çehov ve Gasset'den yaptığı tarih ve unutulmak üzerine iki kısa pasaj ile başlar. Böylelikle romanın hemen başında bu eserin unutulmaya direnmek ve kolektif tarih anlatısına katkı amacıyla yazıldığını okuyucuya hatırlatır.¹⁹

Connerton'un *Toplumlar Nasıl Anımsar*'da (1989) bahsettiği geri getirme biçimlerini Ernaux *Seneler*'de vücuda getirmeye çalışır. "Geçmişin hafızası anlatılan hikâyelerin haricinde, yürüme, oturup kalkma, konuşma ve gülme, sokakta seslenme, yeme içme, eşyaları tutma biçimleriyle de bedenden bedene aktarılıyor, Avrupa ve Fransa kırsalının derinliklerinden bugüne buraya taşınyordu" (Ernaux, 2021: 29). Ernaux'yu diğer yazarlardan farklı kılan ve onu ön plana çıkaran şey ise bu geri getirmeyi işçi sınıfı hafızası üzerinden yapmasıdır. Ernaux *Seneler*'de Marcel Proust'un yaptığı gibi burjuva sınıfının yürüme, oturup kalkma, seslenme ya da yeme içme (Marcel Proust'un *Kayıp Zamanın İzinde* romanı, yazarın halasının yaptığı madlen kurabiyeyi yedikten sonra hafızasının derinliklerine inmesi ile başlar) biçimlerini hatırlatmaz. Onun istediği burjuvaların kurduğu özerk dünyada yazılan eserlerin ötesinde özgün bir eser yaratmaktır. Dilinin yalınlığı Bourdieu'nun işaret ettiği sanatın özel alanına bir karşı koyuştur.

Entelektüel ve sanatsal üretimin özerkleşme süreci profesyonel sanatçı ve entelektüellerden müteşekkil ayrı bir toplumsal kategorinin ortaya çıkmasıyla bağlantılıdır. Bu kişiler seleflerinden devraldıkları ve onlara ya bir tür hareket noktası veya bir kopuş imkânı sağlayan entelektüel veya sanatsal geleneğin kuralları dışında hiçbir kuralı tanınamaya, böylece üretimlerini ve ürünlerini her türlü dışsal tabiiyetten azade kılmaya yatkındır. (Bourdieu, 2023: 55)

Ernaux, *Seneler*'de edebiyattaki bu geleneğin kırılması için bilinçli olarak çalıştığını ifade eder. "Başlangıçta *Seneler*'de hiç kimsenin olmamasını istiyordum, dünyanın geri kalanıyla etkileşim halindeki Fransız toplumuna dair kolektif bir metin olacaktı. Fakat öyle olunca da tarih kitabına benzemesinden korktum"²⁰ (Birartıbir,2021). Böylelikle metnin içine yazarın bireysel belleği girer. Metin; tarih, edebiyat ve sosyoloji arasındaki yerine oturur.

İşçi sınıfı üzerine yazan, burjuva edebiyatın yüz çevirdiği sıradan davranışlarını anlatan bir yazar olarak Ernaux, bu yönleriyle kendisinden önce yazılmış romanlarda hiç değinilmemiş noktalara temas eder.

Seneler eseri şöyle başlar: "Bütün görüntüler yok olup gidecek. Savaş sonrası Yvetot'da yıkıntıların kenarında kafe olarak işletilen barakanın arkasında, güpegündüz çömelmiş çişini yapan kadın doğrulup külotunu çekiyor, eteğini indirip kafeye dönüyor" (Ernaux, 2021: 11). Bilinçli olarak romanını bu yoksulluğa ve sıradanlığa dair ayrıntı ile başlatır.

Seneler'deki analiz yine yazarın çocukluğundan başlar ancak bu defa yazar burjuva dünyasından bir bilinçle geçmişine döner. Bu geri dönüşte yazar geldiği sınıfı küçümsemeyi ve utanmayı bırakmıştır.

Sosyal konumunu artık biliyor, sınıf arkadaşlarına göre aşağıda. Evinde ne buzdolabı ne banyo var, tuvalet avluda, Paris'e gitmiş değil. Kızların bunu fark etmemesini ya da "benim inim", "çok trıstım" gibi kelimelerle konuştuğu, "matrak" ve "rahat" olduğu için kendisini bağışlamalarını umuyor. (Ernaux, 2021: 62)

Seneler'de Ernaux okuru 1940lar Fransa'sında başlayan bir hikâyenin içine çeker. Bu hikâyeyi hiç bölmeden son derece akıcı biçimde kırklı yıllardan iki binli yılların başına ulaştırır. Büyük bir yokluk döneminden geçen Fransa'nın bu seneler boyunca kapitalizme nasıl uyumlandığının, anne babası aracılığıyla işçi sınıfının nasıl dönüşümler geçirdiğinin ve bunun

yanında Ernaux'nun artık orta sınıfa geçiş yapmış bir öğretmen olarak bu tarihsel dönüşümü nasıl izlediğini sunar. Örneğin Ernaux için bu hikâyede 68 kuşağının bir parçası olmak çok önemlidir: “Dünyayı ve kendini açıklamanın ilklerini içinde barındıran bize benimseyecek bir ahlak sunacak kelimelere ihtiyacımız vardı: “yabancılaşma” ve onun etrafında dönen kavramlar, “kötü niyet” ve “yanlış bilinç”, “içkinlik” ve “aşkınlık” gibi” (Ernaux, 2021: 93).

Yine Ernaux, kadın hareketinde benimsediği aktivist duruştan sıklıkla bahseder. Doğum kontrol haplarının kullanımı, kürtaj yasası konusunda aktif şekilde bildiri dağıttığını ve kadın hareketinin içinde yer aldığını, elde edilen kazanımların bir parçası olmaktan duyduğu gururu ifade eder. 68 kuşağını hatırlaması ve kadın hareketi onun geçmişi anımsayışında bireysel belleğiyle toplumsal bellek arasında kurduğu köprünün açık bir ifadesi olmuştur. Ernaux doğrudan bellek ve unutmaya meselesine de değinir. Özellikle medya araçlarının yaygınlaşması ve televizyonun hayatlarına girmesiyle hatırlama ve unutmaya meselesi medyanın tekeline girmiştir. Ancak bu yine de Ernaux'nun istediği türden bir hatırlama değildir.

Hatırlama ve unutmaya işlemi medya araçlarının elindeydi. Anılabilecek ne varsa anıyorlardı: Abbe Pierre'in çağrısı, Mitterand'ın ve Marguerite Duras'ın ölümleri, savaşların başlangıcı ve sona erişi, Ay'a ayak basış, Çernobil, 11 Eylül. Hepsine ve hiçbirine aittik. Bizim kendi senelerimiz yoktu onların arasında. (Ernaux, 2021: 208)

Öte yandan kıtlıktan gelen neslin kapitalizmle ve tüketim toplumuyla nasıl tanıştığının izini sürmek de mümkündür. Ernaux'nun deyişiyle; bu dönemde “İnsanların, sahip oldukları nesnelere sayesinde hayatlarının iyileştigi ve güzelleştigi inancı gitgide artıyordu” (Ernaux, 2021: 65). Ernaux'nun bu yorumu aslında geleneksel sınıf analizinden ziyade, kültürel alana yönelerek yapılan bir sınıf analizinin daha anlamlı sonuçlar ortaya çıkarılabileceği yönünde değerlendirilebilir. “Şeylerin bolluğu, fikirlerin kıtlığı ve inançların aşınmasını gizliyordu” (Ernaux, 2021: 85).

Ernaux anı zamanda toplumun nasıl bir dönemden geçtiğini bu anlatıda son derece çarpıcı notlarla ele almaktadır.

Toplum dört bir yandan yer değiştiriyordu, köylüler dağlardan vadilere iniyor, üniversite öğrencileri şehir merkezlerinden kampüslere sürülüyor, Nanterre'de gecekonduda yaşayan göçmenlerle aynı çamuru paylaşıyordu. Cezayir'den ülkeye dönenler ve tuvaleti dışarda yer alan alçak evlerini terk edip şehre gelen vasıfsız işçilerle aileleri, F ile başlayıp bir sayıyla biten

bloklar halinde bölünmüş, büyük toplu konutlarda buluşuyordu. Aslında insanların istediği bir arada yaşamak değil, temiz aydınlık dört duvar, merkezi ısıtma ve bir banyoydu sadece. (Ernaux, 2021: 86)

Bu tüketim toplumunun içinden geçerken de tek tek seçilen nesnelere evini döşemekten habersiz olmanın, marangoz veya boyacının 'bu buraya gider' zevkine teslim olmanın, koltukları takım olarak almanın, yani aileden böyle bir eşya kalmamasının bir tür sınıfsal mesele olduğunun altını çizer.

Fakat zamanla bunlara kavuştuktan sonra da eski hayatına dair farkındalığını yitirme korkusu taşır. "Tam bir küçük burjuva oldum çıktım", "bu sakin ve konforlu hayata yerleşip kalmaktan, farkına varmadan yaşayıp gitmekten korkuyorum" (Ernaux, 2021: 93).

Bourdieu ve Passeron (2022) *Varisler'*de, eğitim sistemi ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkiye odaklanır. Eğitim sisteminin eşitsizlikleri ve sınıf farklarını nasıl yeniden ürettiğine yoğunlaşan çalışma aynı zamanda eğitimin sınıf farklarını nasıl pekiştirdiğine de değinir. Ernaux eserlerinde Bourdieu okuduğuna değinir ancak aynı zamanda bu eserin bir pratiğini yazmaya girişir (Yılancıoğlu, 2023: 107).

Fotoğrafta iki yanında duran kızlar burjuva sınıfından. Kendisini onlardan hissetmiyor, daha güçlü ve daha yalnız. Onlarla fazla sık görüşerek, beraber partilere giderek kendini küçük düşürdüğü hissine kapılıyor. Çocukluğun işçi sınıfı dünyasıyla, anne babasının küçük dükkânıyla ortak bir noktası kalmadığını düşünmüyor artık. Öteki tarafa geçti ama neyin öteki tarafına söyleyebilecek durumda değil, geride bıraktığı hayatı birbiriyle bağlantısız görüntülerden oluşuyor. Kendisini hiçbir yere ait hissetmiyor, bilginin ve yazının dünyası hariç. (Ernaux, 2021: 82)

Seneler en çok bu bağlantısız görüntüleri birbiriyle bir bağlam içinde yeniden buluşturmak amacıyla yazılmış gibidir. Çünkü birey ancak bu bağlantısız görüntüler arasında sahici bir bağlantı kurabildiğinde kendi kimliğini de bulabilir. Bu bağlamı başarıyla kuran Ernaux kolektif bellek ve bireysel bellek arasında kurduğu çerçeveden bir sınıfın hikâyesini büyük bir yalınlıkla ve gerçeklikle anlatır ve son olarak kendisini bilgi ve yazı dünyasına ait biri olarak tanımlar.

Ve kitabın sonunda nihai amacını da kısacık bir cümleyle okura verir. Artık asla olamayacağımız zamandan bir şey kurtarmak (Ernaux, 2021: 224).

Sonuç

Bu çalışma boyunca Annie Ernaux'nun *Boş Dolaplar*, *Babamın Yeri* ve *Seneler* adlı üç eseri ele alınarak, toplumsal bellek literatürü ve sınıf ilişkileri çerçevesinde analiz edilmiştir. Ernaux'nun otososyobiyoğrafi ismini verdiği bu yazın stiline kesinlikle sadece edebiyat alanında sınırlı kalmayan, siyasi tarih, sosyoloji, siyaset bilimi alanlarında da ele alınabilecek özgün nitelikte eserler olduğu ilk bakışta göze çarpmaktadır.

İlk ele alınan eser olan *Boş Dolaplar*'da çarpıcı biçimde eğitim ve sınıf ilişkilerini irdelediği görülmektedir. Bu roman aracılığıyla Bourdieu ve Passeron'un eğitimde sınıfsal eşitsizliklerin nasıl yeniden üretildiğine dair bilimsel çalışmalarının gerçek hayatla bağlantısını kurar. Yarattığı yarı kurgusal karakter üzerinden otososyobiyoğrafik yazınına geçiş sağlar. Aynı zamanda yazınının diğer göze çarpan özelliği olacak olan, kolektif bellek ve bireysel bellek arasındaki bağlantının ilk izleri de bu romanda görülür. Bu romanda işçi sınıfından bir aileden gelen başkahraman hatırlamakta, bunun yanında yaşadığı sınıfsal utancı da bu hatıralar aracılığıyla dile getirmektedir. *Boş Dolaplar*'da Bourdieu'nun sosyal sermaye, kültürel sermaye, sembolik sermaye kavramlarını açıklayacak çok sayıda ayrıntıya yer vermiştir.

Babamın Yeri adlı eserde ise sınıfsal pozisyonun kalıtsallığı konusunun merkezde olduğu söylenebilir. Ernaux, babasının işçi sınıfı geçmişini ve oradan esnaflığa geçişini bunun kendi yaşamı üzerindeki yansımalarını ayrıntılı şekilde inceler. Ernaux, anne ve babasının yaşamlarını keskin ve sade biçimde kayıt altına alarak onlara olan borcunu öderken onların anılarının da mensup oldukları sınıfa özgü dillerinin de kolektif belleğin bir parçası haline gelmesine katkıda bulunur.

Seneler ise müze eser olarak anılmayı hak eden biçimde toplumsal sınıflar arasındaki eşitsizlikleri görünür kılmak amacıyla bireysel deneyimlerini işçi sınıfının gündelik yaşam pratikleri bağlamında ele alarak, bu sınıfın hafızasının edebi düzlemde temsiline olanak sağlamış ve böylece işçi sınıfının kolektif belleğinin oluşumuna önemli bir katkı sunmuştur. Eser sessizleştirilen sınıfsal deneyimlerin aktarılmasına ve kültürel alanda yer edinmesine aracılık etmektedir. Yazar bireysel yaşantısını sosyal ve politik olaylarla iç içe sunarken daimî olarak sınıfsal bir çizgiyi takip eder. Bunların hangi sınıfın gözünden nasıl algılandığına dikkat çeker. Ernaux roman boyunca sınıf bilinci ile hareket ederek bakış açısının özgünlüğünü muhafaza etmeye çalışır. Böylelikle bilhassa burjuva sınıfı değerlerinin tüm egemen hale gelmesine karşı eleştirel mesafesini sürekli korur. Yazar hem kendi

sınıfsal dönüşümünü hem de toplumun geçirdiği dönüşümü tek bir metinde özel bir stille bir araya getirir. Bu bağlamda diğer eserlerinde de güçlü işaretlerini gördüğümüz otososyobiografik yazın stiline en güçlü temsilini sağlar. *Seneler*, bireysel hikâyemizle toplumsal hikâyenin asla birbirinden ayıramayacağını, tek bir bütün olduğunu işaret eder. Kolektif belleği yalnızca yazarların, yazabilenlerin ve o dünyaya ait olanların oluşturmasına ve şekillendirmesine karşı çıkar. Burjuva dünyasının hatırlama ve unutma biçimleri üzerinde de tahakküm kurmasına meydan okur.

Tüm eserlerinde kullandığı keskin ve sade dil, burjuva dünyasının seçkinciliğini yansıtan karmaşık dili kullanmayı reddederek geldiği sınıfın sesi olma amacı taşır. Ernaux böylelikle burjuva sınıfının kendi kültürel değerlerini dayattığı sembolik şiddetin üstesinden gelip işçi sınıfının hatıraları ve değerlerini de kolektif belleğin bir parçası haline getirmeye çalışır. Her üç eserin de kolektif bellek ve sınıf çerçevesinde değerlendirilmeye çok uygun eserler olduğunu ve her iki literatüre de büyük katkı sağladığını, Ernaux'nun bu özgün yazın tarzı ile edebiyat tartışmalarına da yeni bir boyut kattığını ifade etmek gerekir.

Sonnotlar

- 1- Nobel Edebiyat Ödülünü Fransız Yazar Annie Ernaux Kazandı, 10.06.2022, <https://tr.euronews.com/2022/10/06/2022-nobel-edebiyat-odulunu-fransiz-annie-ernaux-kazandi> (Son erişim tarihi 05.12.2024)
- 2- Yazarın babasının yaşamı anlatılırken çoğunlukla, *Babamın Yeri* adlı kitaptaki bilgilerden faydalanılmıştır.
- 3- Yazarın annesi hakkındaki bilgiler, yazarın *Bir Kadın* ve *Babamın Yeri* adlı eserlerinden alınmıştır.
- 4- Ernaux *Babamın Yeri* romanında da annesinden sıklıkla bahsetmekle birlikte, daha sonra annesinin yaşamını da *Bir Kadın* ismi ile kitaplaştırdı.
- 5- Nobel Edebiyat Ödülünü Fransız Yazar Annie Ernaux Kazandı, 10.06.2022, <https://tr.euronews.com/2022/10/06/2022-nobel-edebiyat-odulunu-fransiz-annie-ernaux-kazandi> (Son erişim tarihi 05.12.2024)
- 6- Nobel Edebiyat Ödülünü Fransız Yazar Annie Ernaux Kazandı, 10.06.2022, <https://tr.euronews.com/2022/10/06/2022-nobel-edebiyat-odulunu-fransiz-annie-ernaux-kazandi> (Son erişim tarihi 05.12.2024)

7- 19.yüzyıldan itibaren işçi sınıfını ve mücadelesini ele alan pek çok roman yazılmıştır. Dünya edebiyatında Charles Dickens, Emile Zola, John Steinbeck ve Jack London gibi yazarlar işçi sınıfını ve yaşamını konu edinen romanlar yazmışlardır. Bu eserler arasında bilhassa Jack London'un *Martin Eden* adlı eseri yazarın hayat hikâyesinden izler taşıyan yarı otobiyografik bir roman olarak Annie Ernaux'un romanları ile karşılaştırılabilir. Bir işçi olan *Martin Eden*'in yazar olma mücadelesini ve sınıf farklarıyla mücadelesini anlatan bu roman bu açıdan bu çalışmada değinilmesi gereken önemli bir örnektir. Türkiye'de ise Orhan Kemal'in bazı romanları bu türe örnek olarak verilebilir.

Öte yandan roman türünde sınıf meselesini konu eden pek çok eser de vardır. Bu romanlar farklı sınıfların karşılaşmasını, bireylerin bir sınıftan ötekine atlamasını heves edişini, ya da bir sınıftan ötekine sürüklenirken oluşan çatışmaları ele alır. Örneğin David Herbert Lawrence'ın *Lady Chatterley'in Sevgilisi* adlı romanı işçi sınıfından bir adamla üst sınıftan bir kadının arasındaki ilişkinin öyküsüdür. Tutkunun aralarındaki sosyal sınıf farkını aşp aşmayacağı önemli bir tartışma konusu olarak kalır (Russell, 2022: 182).

Akla gelen bu eserlerin öncelikle neredeyse hepsi erkektir. Ayrıca bu yazarlar baskın şekilde roman türü içinde yazarlar. Annie Ernaux yazını ise işçi sınıfından gelen bir kadının öyküsünü, baktıklarını ve gördüklerini birinci ağızdan anlattığı üslubu ile ötekilerden ayrı bir yerde durur.

Burada Ernaux'un da okuduğunu ve çok sevdiğini dile getirdiği genç Fransız yazar Edouard Louis de mutlaka anılmalıdır. Edouard Louis de yine işçi sınıfı üzerine yazdığı *Babamı Kim Öldürdü* adlı anlatısında Ernaux'un kullandığı yazın biçimini kullanarak bu geleneği devam ettirir. Louis ise işçi sınıfının daha yakın tarihte nasıl bir yaşam biçimine sahip olduğunu ele alır.

8- French Novelist Annie Ernaux Awarded 2022 Nobel Prize in Literature, 10.06.2022, https://www.lemonde.fr/en/culture/article/2022/10/06/french-novelist-annie-ernaux-awarded-2022-nobel-prize-in-literature_5999385_30.html# (Son erişim tarihi 05.12.2024)

9- French Novelist Annie Ernaux Awarded 2022 Nobel Prize in Literature, 10.06.2022, https://www.lemonde.fr/en/culture/article/2022/10/06/french-novelist-annie-ernaux-awarded-2022-nobel-prize-in-literature_5999385_30.html# (Son erişim tarihi 05.12.2024)

10- Annie Ernaux'un *Olay* isimli anlatısı aynı zamanda Türkçe'ye ilk çevrilen eseridir.

11- İçimizden Geçen Tarih: Annie Ernaux İle Edebiyat, Hafıza, Kadınlık Ve Geçip Giden Seneler Üzerine, 10.02.2021, <https://birartibir.org/icimizden-gecen-tarih/> (Son erişim tarihi 18.12.2024)

12- French Novelist Annie Ernaux Awarded 2022 Nobel Prize in Literature, 10.06.2022, https://www.lemonde.fr/en/culture/article/2022/10/06/french-novelist-annie-ernaux-awarded-2022-nobel-prize-in-literature_5999385_30.html# (Son erişim tarihi 05.12.2024)

13- İçimizden Geçen Tarih: Annie Ernaux İle Edebiyat, Hafıza, Kadınlık Ve Geçip Giden Seneler Üzerine, 10.02.2021, <https://birartibir.org/icimizden-gecen-tarih/> (Son erişim tarihi 18.12.2024)

14- French Novelist Annie Ernaux Awarded 2022 Nobel Prize in Literature, 10.06.2022, https://www.lemonde.fr/en/culture/article/2022/10/06/french-novelist-annie-ernaux-awarded-2022-nobel-prize-in-literature_5999385_30.html# (Son erişim tarihi 05.12.2024)

15- Fransız yazar Marcel Proust'un 1908 yılında yazmaya başladığı *Kayıp Zamanın İzinde* serisinin ilk kitabı *Swannların Tarafı* 1913'te yayımlandı. 1914'te *Guermantes Tarafı*'nı Grasset Yayınevi'ne hazırlamaya başladı. 1918'de "Çiçek Açmış Genç Kızların Gölgesinde" yayımlandı. 1921'de *Guermantes Tarafı II* ile *Sodom ve Gomorra I* yayımlandı. Aynı yıl Proust Gallimard Yayınevi'ne *Sodom ve Gomorra II* yi verdi. Proust 1922'de öldü. *Mahpus* (1923), *Albertine Kayıp* (1925), *Yakalanan Zaman* (1927) yazarın ölümünden sonra basıldı. Günümüzde eserleri Gallimard yayınevi tarafından basılmaktadır. Bu roman serisi Roza Hakmen tarafından Türkçeye çevrildi ve Yapı Kredi Yayınları tarafından 7 cilt halinde basıldı. <https://www.yapikrediyayinlari.com.tr/yazarlar/marcel-proust> (Son erişim tarihi 05.12.2024)

16- French Novelist Annie Ernaux Awarded 2022 Nobel Prize in Literature, 10.06.2022, https://www.lemonde.fr/en/culture/article/2022/10/06/french-novelist-annie-ernaux-awarded-2022-nobel-prize-in-literature_5999385_30.html# (Son erişim tarihi 05.12.2024)

17- Ernaux, *Boş Dolaplar* sonrası yazdığı eserleri roman olarak görmez. Farklı bir yazın biçimi benimsediğini ifade eder.

18- İçimizden Geçen Tarih: Annie Ernaux İle Edebiyat, Hafıza, Kadınlık Ve Geçip Giden Seneler Üzerine, 10.02.2021, <https://birartibir.org/icimizden-gecen-tarih/> (Son erişim tarihi 18.12.2024).

19- "Sahip olduğumuz tek şey tarihimiz o da bize ait değil" Jose Ortega Y Gasset (eser adı yok).

"Evet unutulacağız. Yazgımız böyle yazılmış elden ne gelir. Bize ciddi, önemli, hem de çok önemli görünen şeyler, gün gelecek, unutulacak ya da önemsiz görünecek. İşin ilginç yanı gelecekte neyin önemli ve yüksek değerde, neyin zavallı ve gülünç sayılacağını bugünden hiç bilemeyişimiz. [...] bize böylesine olağan görünen şimdiki

yaşamımız da, gün gelecek, tuhaf, yakışsız, budalaca, pek de temiz olmayan ve hatta günahkâr bir yaşam sayılacak...” Anton Çehov. (Üç Kız Kardeş, çev. Atal Behramoğlu, İş Kültür Yayınları, 2016).

20- İçimizden Geçen Tarih: Annie Ernaux İle Edebiyat, Hafıza, Kadınlık Ve Geçip Giden Seneler Üzerine, 10.02.2021, <https://birartibir.org/icimizden-gecen-tarih/> (Son erişim tarihi 18.12.2024).

Kaynakça

Aksoy Alp E (2020). Annie Ernaux'nun Les Années Yıllar Adlı Eserinde Toplum, Bellek ve Yazın. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 60 (1): 234-250.

Baisnee V (2018). “I am She who does not speak about herself”: Annie Ernaux’s Impersonal Autobiography *The Years*. *European Journal of Life Writing*, 7, 72–89.

Bourdieu P (1984). *Distinction: A social critique of the judgement of taste*. Çev. R Nice, Cambridge, MA: Harvard University Press.

Bourdieu P (1986). The forms of capital. İçinde: Richardson J G (der), *Handbook Of Theory And Research For The Sociology Of Education*. New York: Greenwood, 241–258.

Bourdieu P (1987). What Makes a Social Class? On The Theoretical and Practical Existence Of Groups. *Berkeley Journal of Sociology*, 32: 1-17.

Bourdieu P (2015). *Eril Tahakküm*, Çev. B Yılmaz, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Bourdieu P ve Passeron J C (2022). *Varisler: Öğrenciler ve Kültür*. Çev. L Ünsaldı, A Sümer, İstanbul: Heretik Yayınları.

Bourdieu P (2023). *Kültür Üretimi: Sembolik Ürünler, Sembolik Sermaye*. Çev. S Yardımcı ve E Gen, İstanbul: İletişim Yayınları.

Connerton P (1989). *Toplumlar Nasıl Anımsar*. Çev. A Şenel, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Doğu Ç (2016). Annie Ernaux'nun Les Annees'i: Otobiyografik Anlatıda Yeni Ufuklar. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Özel Sayı 1, 78-85.

Gedi N ve Elam Y (1996). Collective Memory -What is It?. *History and Memory*, 8 (2): 30-50.

Ernaux A (2021a). *Seneler*. Çev. S İdemen, İstanbul: Can Yayınları.

Ernaux A (2022a). *Boş Dolaplar*. Çev. S İdemen, İstanbul: Can Yayınları.

Ernaux A (2022b). *Babamın Yeri*. Çev. S İdemen, İstanbul: Can Yayınları.

Ernaux A (2023). *Look at the Lights My Love*. Çev. A L Strayer, USA: Yale University Press.

- Halbswachs M (2017). *Kolektif Hafıza*. Çev. B Barış, İstanbul: Heretik Yayınları.
- Halbswachs M (2016). *Hafızanın Toplumsal Çerçevesi*. Çev. B Uçar, İstanbul: Heretik Yayınları.
- Johnson R (2023). Pierre Bourdieu'nün Sanat, Edebiyat ve Kültür Sosyolojisi. İçinde: *Kültür Üretimi: Sembolik Ürünler, Sembolik Sermaye*. Çev. S Yardımcı ve E Gen, İstanbul: İletişim Yayınları, 7-50.
- Köse H ve Kete Tepe N (2023). Annie Ernaux'nun Edebi-Sosyolojik Diskurunda Bedenlenmiş Zaman: Bourdieu'cü Bir Okuma. *Frankofoni*, 43, 59-81.
- Öngen T (2002). Marx ve Sınıf. *Praksis*, 8, 9-28.
- Ricoeur P (2012). *Hafıza Tarih Unutuş*. Çev. M E Özcan, İstanbul: Metis Yayınları.
- Russell H (2022). *Romanın Kısa Öyküsü*. Çev. D Öztok, İstanbul: Hep Kitap.
- Somuncuoğlu Özot G (2024). Oto- Sosyo-Biyografik Bir Roman Olan Seneler ile Otobiyografik Bir Roman Okul Arkadaşım'ı Karşılaştırma Denemesi. *Edebî Eleştiri Dergisi* 8 (1): 105-112.
- Yates F (1996). *The Art of Memory*. London: Routledge.
- Yılancıoğlu S (2023). İki Kültür İki Sosyal Çevre Arasında Bir Yazar: Annie Ernaux. *Frankofoni*, 43, 103-114.
- Yücedağ S (2017). Annie Ernaux'nun Les Années Adlı Romanında Yeni Bir Otobiyografi Biçimi: Kişisel Olmayan Otobiyografi. *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 38, 381 -392.

Yaşlılık ve Siyaset: Kimin tarafından? Kimin için?¹

Gülşah Doğanay, Giresun Üniversitesi, Giresun Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Harita Kadastro Programı.

ORCID: 0000-0002-7456-8788

E-Posta: gdoganay61@hotmail.com

Nezihe Başak Ergin, Giresun Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü.

ORCID: 0000-0002-5993-9421

E-Posta: basak.ergin@giresun.edu.tr

Öz

Bu çalışma, Türkiye’de yaşlı nüfus oranı bakımından üçüncü olan Giresun’da siyasi partilerin il teşkilatı ve yönetim kurullarında görev alan 65 yaş ve üstü bireylerin temsiliyet durumlarını değerlendirmeyi amaçlamıştır. Ayrıca, siyasi partilerin parti program ve politika metinleri incelenerek, yaşlı bireylerin bu metinlerdeki yer alışı şekilleri de tartışılmıştır. Politikalar, yaşlı bireyleri hizmetler sunulan homojen, edilgen ve muhtaç bir grup olarak ele alabilmektedir. Araştırma, siyasi coğrafyadan yola çıkarak, yaşlı bireyleri karar alma mekanizmalarındaki siyasi aktörler olarak değerlendirmiştir. Bu bağlamda, siyasi temsiliyetin yaşlıların haklarına etkisi de tespit edilmiş ve tartışılmıştır. Giresun’daki siyasi partilerde görev alan yaşlı bireylerin temsiliyet durumları tablolar halinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Nitel bir araştırma olarak yürütülen bu çalışmada, siyasi partilerin tüzükleri ve programları gibi dökümanlar içerik analizi ile incelenmiştir. Çalışmaya, siyasi temsiliyetin önemli bir unsuru olan muhtarlar da dâhil edilmiştir. Bununla birlikte, yerel yönetimde aktif görevi bulunan yaşlı bireylerin temsiliyeti de sunulmuştur. Bulgular değerlendirildiğinde, 28 mahalle muhtarından sadece üçünün 65 yaş ve üstü olduğu görülmüştür. 31 Belediye Meclis üyesinden ise sadece bir erkek üyenin 65 yaş ve üstü olduğu belirlenmiştir. Giresun’daki siyasi partilerde aktif görev dağılımı değerlendirildiğinde ise, yaşlı yetişkin temsiliyetinin yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Özellikle de yaşlı yetişkin kadın temsiliyetinin yetersizliği dikkat çekicidir. Elde edilen verilere göre, Giresun’da, yaşlı bireylerin temsiliyetinin Belediye Meclisi ve siyasi partilerin yetkili organlarında aldıkları görevler açısından yeterli olmadığı görülmüştür. Siyasete katılımın kadınlar için cam tavanlar ve kesişimsellik de açıklanabilecek şekilde katı ve keskin bir ayrımcılıkla belirlendiği söylenebilir. Yine yaşçılıkla ilişkili olarak, siyasette yaşlılar açık ya da örtülü olarak görünmez kılınmaktadır. Sonuç olarak, yaşlı bireyler siyasi metinlerde muhtaç ve tektipleştirilmiş bir kategori olarak tanımlanmaktadır. Tüm bu bulgulara dayanarak, yaşlı bireylerin, tanımlanan diğer ‘dezavantajlı gruplar’ gibi siyaset alanında da yeterince aktif katılımlarının olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bulgular aktif

siyaset alanının daha çok seçkinci, eril ve orta-üst sınıfa ait bir alan olduğunu göstermektedir.

Anahtar Kelimeler: Siyaset, Katılım/Temsiliyet, Yaşlı Birey, Siyasi Coğrafya, Yaşlı Bireyler için/hakkında Politikalar.

Aging and Politics: By whom? For whom?

Abstract

This study aims to evaluate the representation of individuals aged 65 and over who take charge in the organisation and the board of directors of the political parties in Giresun, which ranks the 3rd in terms of older population in Türkiye. In addition, the programs of political parties were examined in terms of the ways in which older individuals were included. Policies consider older individuals as a homogeneous, passive and needy group to which services are provided. Based on political geography, the research considers older adults as political actors in decision-making mechanisms. In this context, the impact of political representation on the rights of the older people in the city is also discussed in the study. The representation status of older individuals in political parties in Giresun is presented and explicated in tables. In this study, conducted as a qualitative research, documents such as the statutes and programs of political parties were examined through content analysis. Muhtars, an important element of political representation, were also included in the study. In addition, the representation of older individuals who have active duties in local government was also presented in the study. According to the findings, it is seen that only three of the 28 neighbourhood muhtars and that only one male member out of 31 Municipal Council members are 65 years and older. When the distribution of active duties in political parties in Giresun is evaluated, it is realized that the representation of older adults is inadequate. The inadequacy of the representation of older adult women is particularly remarkable. It is realized that the representation of older individuals in Giresun is not adequate in terms of the duties that they take in the Municipal Council and the authorized bodies of political parties. Participation in politics is determined by strict and sharp discrimination for women, characterised by sexist glass ceilings and intersectionality. In relation to ageism, the older people are made invisible in politics, either explicitly or implicitly. Older individuals are defined as a needy and homogeneous category in political documents. Based on all these findings, it is understood that older individuals do not have sufficiently active participation in the political field, like other 'disadvantaged groups'. Thus, the findings show that the active political field is more of an elitist, masculine, reserved for middle-upper class men.

Keywords: Politics, Participation/Representation, Older Individuals, Political Geography, Policies for/about Older People.

Giriş

Yaşlanmanın birçok tanımı olmakla birlikte Dünya Sağlık Örgütü'ne (DSÖ/WHO) göre, “çevresel faktörlere uyum sağlama yetisinin zamanla azalmasıdır” (WHO, 2001). Ancak -kronolojik yaş tanımlanmasında bir alt sınır olarak (Con Wright, 2020)- 65 yaş ve ötesinde yaşlanma, fiziksel, psikolojik, kronolojik, ekonomik ve sosyal boyutları ile anlaşılması gereken bir süreçtir (Beğer ve Yavuzer, 2012; Yerli, 2017). Ayrıca ‘yaşlılık’ kategorilerinin bazı değerlendirmelerde -kültürel belirlenimcilik riskiyle- kültürden kültüre değiştiğinin vurgulandığı ve öznel olduğu hakkında tartışmalar da göz ardı edilmemelidir.

Özellikle günümüzde yaşla ilgili sınıflandırmalar daha çok politika geliştirme amacıyla yapılmaktadır (Çayır, 2012: 165; WHO, 2002). Yine sosyal gerontologların tezlerinden birisi de, biyolojik ve toplumsal etkene bağlı olarak aynı yaş grubu içindeki kişiler arasındaki heterojenliğin, yaşamın ilerleyen evrelerinde daha da arttığı yönündedir (Con Wright, 2020: 9). Ancak yaşamın birçok alanında, yaşlanmanın ve yaşlı bireylerin homojen bir grup olarak ele alınması ve siyaset gibi toplumun şekillenmesinde etkili olan alanlarda görünmez olmaları bu noktada dikkat çekmektedir.

Buradan yola çıkarak, yaşlanma ve siyasete aktif katılım konusunun literatürde hak ettiği yeri bulamadığı görülmüştür. Literatürdeki bu ‘görünmez boşluğa’ işaret ederek katkı sunmayı amaçlayan bu çalışma, Türkiye İstatistik Kurumu verilerine göre Türkiye’de yaşlı nüfus oranı bakımından üçüncü olan Giresun’da (TÜİK, 2023), 65 yaş ve üstü bireylerin siyasete ‘aktif katılımlarını’ tartışarak, siyasette aldıkları görevlerin yanı sıra, yaşlı bireylerin kent ve parti politikalarındaki yerini değerlendirmiştir. Yaşlı nüfus oranının giderek arttığı Türkiye’de, politika ile aktif olarak ilgilenen ve parti yönetim kurulunda görevleri bulunan yaşlı bireylerin Giresun’da partilere göre dağılımına bakılırken, bu partilerin yaşlı bireyler ve yaşlanmaya ilişkin farklı düzeylerdeki politikaları, yaklaşımları ve önerileri ise politik metinlerinden incelenmiştir.

Türkiye İstatistik Kurumunun 2023 yılı verilerine göre, Türkiye’de yaşlı nüfus olarak kabul edilen 65 ve üstü nüfus, 2018 yılında 7 milyon 186 bin 204 kişi iken son beş yılda %21,4 artarak 2023 yılında 8 milyon 722 bin 806 kişi oldu. Yaşlı nüfusun toplam nüfus içindeki oranı, 2018 yılında %8,8 iken, 2023 yılında %10, 2’ye yükseldi. Yaşlı nüfusun 2023 yılında %44,5’ini erkek, %55,5’ini kadın ise nüfus oluşturdu. Nüfus projeksiyonlarına göre yaşlı nüfus oranının 2030 yılında %12,9, 2040 yılında %16,3, 2060 yılında %22,6 olacağı

öngörülmektedir (TÜİK, 2024). Türkiye'nin nüfusu %10,2 (TÜİK, 2023) oranı ile 'çok yaşlı nüfus' özelliği göstermektedir. Birleşmiş Milletler'e göre; yaşlı nüfus oranı %8,0 ile %10,0 arasında olan ülkeler 'yaşlı', bu oran %10,0'un üzerinde olduğunda 'çok yaşlı' nüfus anlamına gelmektedir (Özkul ve Kalaycı, 2015: 97). Türkiye ve çalışmanın yapıldığı Giresun'un nüfus özelliğinin çok yaşlı olması, çalışmanın planlamasında etkili olmuştur.

Çalışmada ilk olarak yaşlanma ve siyasetle ilgili kavramlar ve tartışmalar değerlendirilecek, sonrasında yöntem kısmında çalışmanın nasıl yürütüldüğü, hangi tekniklerin kullanıldığı açıklanacaktır. Bulgular bölümünde Giresun'daki yaşlanma ve siyasete ilişkin öne çıkan temalar oluşturulan tablolarla tartışılacaktır. Sonuç kısmında ise "Kim, kimin için karar veriyor" soruları bağlamında yaşlı bireyler ve ötesinde Türkiye'deki siyasetin ataerkil yapısı sorgulanacaktır. Çalışmanın yaşlanma ve siyasetin arasındaki etkileşimi, hem bugünü hem de geleceği, yereli de dâhil ederek, siyasi olarak anlama ve şekillendirmeye katkı sunacağı düşünülmektedir.

Yaşlanma ve Siyaset: Öne Çıkan Kavramlar ve Tartışmalar

Yaşlanma ve siyaset hakkındaki çalışmalar her ne kadar Pratt'in (1979) vurguladığı gibi, "1969'dan önce 20 yıl veya daha uzun bir süre evrim geçirmiş olsa da" halen siyaset bilimi alanında asgari düzeydedir. Literatürdeki tartışmalar özellikle sosyal politika ve gerontokrasi üzerinedir. Bu çalışma, uluslararası literatür ve Türkiye'deki tartışmaları değerlendirerek, yaşlanma ve siyasete aktif katılım ilişkisini Giresun örneği üzerinden ele almıştır. Bu bağlamda, siyasi parti kurullarında görev alan 65 yaş ve üstü bireylerin dağılımları belirlenmiştir. Ayrıca, politik metinlerde yaşlanma ve yaşlıların ele alınış şekilleri incelenmiştir. Söz konusu bu yaklaşımla, araştırma yaşlı bireyleri aktörler olarak değerlendirmiş ve yaşlanmanın parti politikalarındaki yerini görünür kılarak katkı sunmaya çalışmıştır.

Yaşlı Bireylerin Siyasete Katılımı ve Aktif Katılım

Bu çalışmada, yaşlanma ve siyasete katılım bağlamında değerlendirilecek olan toplumsal yaşama katılımın bir ögesi olarak siyasete aktif katılım, siyasi partilerin herhangi bir organında, yerel yönetimde muhtar görevi, belediye meclis ve kurullarında çeşitli aktif görevlerde bulunma olarak ele alınmıştır.

Aktif siyasete katılımın başlangıcı olarak kent ve siyaset kesişimindeki tartışmalarda, aktif katılım, Lefebvre'e referansla, sahiplenilerek, kolektif politik mücadelelerle ele geçirilmesi gereken kolektif bir hak olarak, 'kent hakkı' bağlamında tartışılmıştır (Bkz. Harvey, 2008, 2012). Lefebvre (1972,

2000, 2016), kent hakkının adeta bir çağrı, ıglık ve talep, acil bir zorunluluk olduğunu söyler. Bu çağrıyı başta işçi sınıfı olmak üzere birçok kesimi, aktör olarak dâhil edecek şekilde kurgular. Kent hakkı, daha sonra Harvey (2008, 2012) tarafından, kenti arzulanan ve hayal edilen farklı/yeni bir hale getirmek için mücadeleyle ilişkili aktif bir hak olarak değerlendirilir. Günümüzde bu aktif hakların talebi ve görünürlüğü daha çok toplumsal ve kentsel hareketlerle mümkün olabilmektedir. Bir bölgede yaşayan ‘aktif sakinler’, kent/mekân ve ötesinde, kenti değiştirirken kendilerini de değiştirmekte, dönüştürebilmektedir (Harvey, 2012). Bu noktada, bu dönüşümün tüm yaş grupları için geçerli olabilmesi elbette politika içinde aldıkları aktif rollerle ilgilidir. Bir eser olarak kente hak ve aktif katılım hakkı, sahip olma hakkından farklı olan mekânın kullanımı, kent ve meknda yaşama ve mekânın kullanım değerleriyle sahiplenilmesiyle ilişkilidir (Lefebvre, 1972, 2000; Mitchell, 2003; Purcell, 2006 aktaran Routledge, 2010). Günümüz kentlerinde, kent sakinlerinin ait olma duygularının tabandan tavana doğru geçerli olabilmesi için elbette siyaset içerisinde de karar alıcı birer aktör olarak görev almalarına bağlıdır. Nitekim kent hakkı, kent sakininin kent yönetimine ve siyasi yaşama aktif katılımıyla kentsel vatandaşa dönüşümüne imkânlar sunar (Dikeç, 2002).

Nitekim Birleşik Krallık’ta yaşlı yetişkinlerin kent hakkı bağlamında yapılan çalışma, bu konuyu ‘yaş dostu kentler’ ve ‘görünmez’ kılınma açısından değerlendirmiştir (Menezes vd., 2023). Bu alışma yaşlı bireylerin katılımını toplumsal ve siyasi katılım olarak ele almıştır. Bunu, kentsel meknların sahiplenilmesi, toplumsal değişim meydana getiren kentsel yönetime, farklı siyasi ölçeklerde kentsel mekânın üretimi ve kaynaklara erişim hakkında karar almaya katılım olarak açıklamıştır (Menezes vd., 2023).

Türkiye’de siyasi partilerde aktif rol üstlenme/görev alma konusuna yoğunlaşan çalışmalar ise partilerdeki örgütlenme doğrultusunda daha çok ‘kadın’ ve ‘gençlik kolları’ hakkında yürütülmüştür (bkz. Altındal, 2007). Ayrıca, yaşlı bireyler ve siyasi katılım ilişkisi, oy verme eğilimleri açısından tartışılmıştır (Varışlı, 2021b). Yaşlanma ve yaşlı bireyler, akademik çalışmalarda da politika metinlerine benzer şekilde ‘genel’ ve/veya sosyal politika odağı bağlamında (Tuncel ve Uzun, 2019), rneğin ‘dezavantajlı grup olarak yaşlılar’ başlığı altında (Balun, 2022), ele alınmıştır. Bir diğer yaklaşım ise yaşlanmayı, sosyal politika anlamında farklı ölçeklerde aktif yaşlanma politikaları olarak değerlendirmiştir (olak ve zer, 2015). Türkiye’de yaşlanmanın siyasi partilerin politikadaki yerini kısmi olarak gören önemli bir alışma Dilekli Karatay ve Koyuncu’nun (2024) makalesidir. Çalışmada

(Dilekli Karatay ve Koyuncu, 2024), doğrudan yaşlılık odaklı olmadan, kuşaklararası bağlamda yaşlılığın nasıl ele alındığına değinilmiştir. Ancak tüm bu çalışmalar yaşlanmayı ve yaşlı bireyleri kısmen görünür kılmaktadır. Farklı bölge, kent ve kırsal bağlamında farklı dinamiklerle şekillenen siyaset ve yaşlanma yaklaşımlarını değerlendirerek yapılan çalışmalar, elbette yaşlanma ve yaşlı bireyleri tüm heterojenliğiyle daha görünür ve aktif kılmayı sağlayabilir.

Yaşlı bireylerin yaşamın her alanında 'istekleri doğrultusunda' aktif olmaları tartışılan bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Her ne kadar aktif yaşlanma kavramı kapitalist sistemin zorunlu bir olgusu gibi ele alınsa da bu çalışma kendi istekleri doğrultusunda siyasette aktif görev alan 65 yaş ve üstü bireyleri görünür kılmayı amaçlamıştır. Literatürde geçen kavramlardan biri olan kuşak/kuşaklar da 'yaşlılar' tektipleştirmeden payını almıştır ('Gençlere' dair tartışma için bkz. Lüküslü, 2003). Bu bağlamda, Bourdieu'nun (1978) gençlik tanımları için söylediği bir ifade olarak yaşlılığın da -çoğunlukla içi boşaltılan- bir kelimeye/lafa indirgenildiğini ekleyebiliriz. Aydemir'in (2024) de vurguladığı gibi, 'yaş' öznel olarak, bireyin hissettiği ve sınıf, eğitim durumu, sağlık koşulları ve üstlenilen toplumsal rollerle belirlenir. Çalışmada bu durumu da tartışmaya açmak için politik metinlerde bu 'yaş grubunun' ele alınış şekilleri ve bu gruba yönelik politika ve eylemlerin değerlendirmesi de yapılmıştır.

Bu bağlamda, aktif yaşlanma kavramı ise, Dünya Sağlık Örgütü'nün (DSÖ/WHO) tanımına göre, bireylerin yaşlandıkça yaşam kalitelerinin geliştirilmesi amacıyla bireylere sunulan sağlık, katılım ve güvenlik fırsatlarının optimize edilme sürecidir (WHO, 2002). Aktif Yaşlanma Endeksi (Active Ageing Index- AAI) ise; yaşlı bireylerin işgücüne, sosyal ve aile faaliyetlerine katılımını sağlayan yaşam boyu öğrenme imkânları, bağımsız, sağlıklı ve güvenli bir yaşam sürmeleri için gerekli potansiyellerini ortaya çıkaran bir araçtır (Zaidi vd., 2013: 1). Aktif Yaşlanma Endeksi, Avrupa Komisyonu'nun İstihdam, Sosyal İşler ve Kaynaştırma Genel Müdürlüğü (DG EMPL) ve Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu (UNECE) Nüfus Birimi tarafından ortaklaşa yönetilen bir projedir. Zaidi ve arkadaşlarının (2013: 1) politik bir öneri olarak geliştirdiği bu proje, "ulusal politika yapımcıların, nüfusun yaşlanmasının önündeki zorluklara başarılı tepkiler tasarlamalarını desteklemek için" oluşturulmuştur (UNECE, 2018: 3). Dolayısıyla, Aktif Yaşlanma Endeksi, içerisinde yer alan siyasete katılım alt bileşeni, yaşlı bireylerin yaşam içerisinde aktif olmaları bağlamında değerlendirilen bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Yaşamın her alanında görünür ve aktif

bireyler olarak tanımlanan aktif yaşlanma içerisinde yer alan siyasete aktif katılım, birçok ülkede bu tanım ve endekse değerlendirilmektedir.

Aktif Yaşlanma Endeksinin dört ana bileşeninden biri olan topluma katılım bileşeninin alt göstergelerinden biri olan 'siyasi katılım' göstergesi (UNECE, 2018); siyasi ve sendikal faaliyetlere katılımı yaşlıların bu kuruluşların karar verme sürecini etkileme ve böylece yaşlı bireylerin güçlen(dir)me yeteneklerini analiz eder. Sendika, siyasi parti, siyasi eylem grubu, bir protesto veya gösteri toplantısına katılan, e-posta da dâhil olmak üzere bir dilekçeyi imzalayan yaşlıların payını ölçen bu bileşen topluma katılım parametresi içerisinde yer almaktadır (UNECE, 2018; Zaidi vd., 2013). Aktif siyasi katılım, sadece bir siyasi partiye üye olarak değil, siyasi kararlar üzerindeki etki yoluyla toplum yaşamına aktif olarak katılmayı da ölçer (UNECE, 2018: 21). Bu bağlamda çalışmada yer alan siyasete aktif katılım kavramı ise; Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu ve Giresun'da teşkilatları bulunan siyasi partilerin tüzükleri doğrultusunda belirlenen organlarda görevleri olan 65 yaş ve üstü bireylerle değerlendirilmiştir. Bu noktadan hareketle, 'oy verme ve parti üyeliği dışında' aktif görevde bulunan ve yerel siyasette karar alıcı mekanizmalarda olan 65 yaş ve üstü bireylerin katılımı aktif katılım olarak ele alınmıştır.

Yaşlı nüfusun fazla olduğu ülkelerde ve kentlerde siyasete aktif katılım ekonomik ve sosyal haklar bağlamında da önemlidir. Siyasete katılımın iki türü olarak geleneksel siyasal katılım *-ki Türkiye'de özellikle yaşlılar söz konusu olunca bu tür bir katılım anlaşılmaktadır-* ve geleneksel olmayan siyasal katılım söylenebilir. Yaşlı bireylerle ilişkilendirilen geleneksel siyasi katılım, oy verme (Varışlı, 2021b) gibi kurumsallaşmış araçlar yoluyla gerçekleşen eylemler ve siyasi kampanya yapmak veya bir partiye/-aktif yaşlanmayla ilişkili olarak ele alınan- siyasi kuruluşu üye olmak (Serrat vd., 2015) gibi katılım şekillerini içermektedir. Geleneksel olmayan siyasi katılım da boykotlar, gösteri yürüyüşleri gibi toplumsal hareketleri kapsamaktadır (bkz. Melo ve Stockemer, 2014: 35). Bunlara ek olarak, bireysel olarak siyasi meselelere ilgi göstermek ve kolektif eylem olarak da değerlendirilebilecek gönüllü işler yapmak da sayılabilir (Ekman ve Amnå, 2012 aktaran Alves Martins vd., 2022).

Ülke nüfuslarının ileri yaşlardaki oranı artmaya devam ettikçe, demografik yaşlanmanın oluşturduğu sorunların giderilmesi için bilgi, analizlere ve politikalara olan ihtiyaçlar da artacaktır (UN, 2013). Aktif yaşlanma endeksi bileşenlerinden olan siyasi katılım göstergesi bu bağlamda dikkat

çekicidir. Bu göstergenin amacı yaşlı bireylerin herhangi bir siyasi partiye üyeliklerini değil, siyasi kararlar üzerindeki etkilerini belirlemektir. Yaşlı bireylerin karar alma süreçlerinde etkin olması, toplum yaşamına aktif katılma göstergelerinden biridir (UNECE, 2018: 21). Ancak, yaşlı bireylerin Türkiye’de siyasete katılımının daha çok bir siyasi partiye üye olma ve bir siyasi partiye oy verme şeklinde olduğu söylenebilir (Doğanay, 2024).

Türkiye’de 65 yaş ve üstü bireylerin oy verme davranışları sosyo–ekonomik statü ve eğitim seviyesine göre değişmektedir (Varışlı, 2021a). Türkiye’nin siyasi katılımında dikkat çeken diğer bir özellik ise yönetici konumundaki politikacıların daha çok 65 ve üstü yaşta olması ancak tabana doğru bu durumun negatif yönde değişmesidir (Doğanay, 2024). Uluslararası örgütler yaşlı nüfusun ekonomik, sosyal, politik ihtiyaçlarının karşılanmasının önemine vurgu yapmaktadır (WHO, 2002). Özellikle nüfus yapısının değişimi ile emeklilik yaşının yükselmesiyle siyasetçi, yönetici, yargıç vb. kadroların daha çok 65 yaş ve üstü kişilerde yoğunlaşması beklenmektedir. Ayrıca yaşlı nüfus oranının artması ile sandıkta da seçmen ve günlük yaşam pratiğinde kamu hizmetlerinden yararlanan bireyler de daha çok yaşlı bireyler olacaktır (Önder, 2013). Bu noktadan hareketle kentlerin nüfus özellikleri ve bu nüfus yapısına uygun siyasi temsiliyet siyasetteki orta yaş ve orta üst gelire sahip erkek egemenliğini kırarak bir durum olarak değerlendirilebilir.

Yaşlanma ve Gerontokrasi

Yaşlanma ve siyaset ilişkisinde ise öncelikle ‘yaşlıların yönetimi’ ve ‘yaşlı’ bireylerin politik sistemin tamamını ellerinde tutmasına dair gerontokrasi kavramı öne çıkmaktadır (Harris, 2005: 163 aktaran Önder, 2013). Gerontokrasi kavramı pejoratif anlamda 1820’lerdeki yaşlı ve muhafazakâr olarak değerlendirilebilecek Fransız Parlamentosu’nu tanımlamak için kullanılmıştır. Kavram, yaşa bağlı olarak aileden şirketlere ve devlet yönetimine kadar formal ve enformel olarak farklı biçimlerde yönetime ve siyasal bir duruma karşılık gelmektedir (Önder, 2013).

Gerontokrasinin güncel araştırmalarda yer almasının, elbette nüfusun yaşlanması ile ilgili olduğu söylenebilir. Bu bağlamda nüfusun yaşlanması siyasal ve yönetsel alanları da etkilediği gibi kırsal alanlardan kentlere, eğitim seviyesine, cinsiyete ve yaşa göre de değişmektedir (Gürlevik, 2019; Metin, 2010; Özdemir, 2019). Bu kavram yaşlı bireyleri düzene bağlı, değişime ve yeniliğe karşı, geleneği savunan, istikrarı koruyan ve muhafazakâr diyebileceğimiz gerontokratik bir yapı olarak değerlendirmektedir. Ancak bu tanımın genelleme ve kalıp yargılar içerdiğini ve bunları yeniden ürettiğini

söyleyebiliriz. Bu yaklaşım, bir ömür verilerek elde edilen konumların kolay kolay bırakılmak istenemeyeceği düşüncesine dayanır (Önder, 2013).

Yaşlanma ve Siyasi Coğrafya

Nüfusun yaşlanması ile yaşlanma ve siyaset bağlamında yapılan siyasi coğrafyanın da içinde olduğu disiplinlerarası çalışmalar farklı bakış açıları sunmaktadır. Nitekim belirli bir alanda yapılan ‘mekânsal’ ve nüfus ile ilgili çalışmalar, siyasi coğrafyanın konusuna girmektedir. Oysa ülkemizde siyasi coğrafya çalışmaları belirli konular ile sınırlı kalmaktadır (Yaşar ve Akengin, 2019). Siyasi coğrafya en genel tanımıyla ‘her türlü gücün mekânlarla etkileşimidir’ (Flint, 2003: 107). Ancak geleneksel olarak, siyasi coğrafya devletin, alt bölümlerinin ve diğer devletlerle ilişkilerinin çevresel, bölgesel ve mekânsal yönleriyle ilgilenmesidir. Günümüzde siyasi coğrafya; toplumsal cinsiyet, sınıf, çevresel faktörler, nüfus, din ve kimlik politikalarının mekânsal boyutunun incelenmesi başta olmak üzere farklı kategorileri de içine alan akademik çalışmalarda yerini almıştır (Agnew, 2002 aktaran Ethington ve McDaniel, 2007; Cox, 2005 aktaran Ethington ve McDaniel, 2007; Flint, 2023 aktaran Ethington ve McDaniel, 2007). Siyaset bilimciler tarafından inceleme konusu olan güncel araştırmaların birçoğunun ilk olarak siyasi coğrafyacılar tarafından yapılmış olması dikkat çekicidir. Uluslararası ilişkiler, devlet oluşumu, toplumsal hareketler, siyasi kimlikler, oy verme davranışı, yerel yönetim, parlamento veya kongre davranışı, politika oluşumu, bürokrasiler ve daha birçok konu siyasi coğrafyanın konusudur (Ethington ve McDaniel, 2007).

Nüfusun yaşlanması politik alanda da seçim desenlerini ve siyasi temsilcileri şekillendirmektedir (Lutz vd., 2008). İkinci Dünya Savaşı’nın sona ermesinden bu yana, küresel ‘nüfus sorunu’ konusunda farkındalık ve endişeler artmıştır. Dünyanın bir bölgesinde ‘aşırı nüfus’ yapısındaki değişimler, ortaya çıkan siyasi istikrarsızlık, göç ve bunun siyasi etkileri tüm dünya devletlerini etkilemektedir. Dolayısıyla demografik değişimin, ekonomik ve sosyal politikalar üzerine etkileri ülkelerin jeopolitik konumları bağlamında da değerlendirilmektedir (Demko, 2018; Painter ve Jeffrey, 2009). Bu nedenle belli bir mekândaki nüfus ve politik etkileri/sonuçları, siyasi coğrafya perspektifinden de değerlendirilebilir.

Nitekim bölgelerin ya da illerin nüfus özellikleri değiştikçe politik eylemler ya da söylemler de değişmektedir (Sanderson ve Scherbov, 2007: 543). Ayrıca bölgelerin, kentlerin yaş yapısı değiştikçe hükümetlerin harcamaları ve harcama politikaları da değişecektir. Yaş yapısı değiştikçe siyasi

partilerin oy alma rekabetleri artacak, seçmen kitlerinin talepleri dikkate alınacaktır. Keza ABD’de 65 ve üstü kişilere reçeteli ilaç yardımı sağlayan bir yasa, sosyal programlara mesafeli yaklaşan ve daha az kamu harcaması gerekliliğini savunan Cumhuriyetçi bir başkan tarafından önerilmiş ve kabul edilmiştir (Sanderson ve Scherbov, 2007). Ülkemizde de EYT (Emeklilikte Yaşa Takılanlar) ve yaşlılara verilen bayram ikramiyesi bu bağlamda değerlendirilebilir. Görüldüğü üzere, nüfus yapısı değiştikçe siyasi karar alıcıların politik söylemleri ve eylemleri değişebilmektedir.

Yaş ve Siyasi Katılım

Bazı araştırmalar yaş ve siyasi katılım arasında da ilişki olduğunu göstermektedir (Crittenden, 1963; Verba ve Nie 1972; Varışlı, 2021a). Ayrıca yaş aralığı oy verilen lider ya da siyasi partiye göre de değişebilmektedir (Crittenden, 1963: 330). Bununla birlikte coğrafi yaşam alanlarına (kent, kır) göre de siyasi tercihler değişebilmektedir (Bağcı, 2023). Özellikle yaş gruplarına göre değişen siyasal yönelimler, dönemsel farklılıklar da göstermektedir. Bu nedenle mutlak tespitlerde bulunmak güç olmakla birlikte, yapılan bazı çalışmalar bu olguyu desteklemektedir. Örneğin Türkiye’deki 1923-2002 yılları arasındaki siyasi katılım ve toplumsal değişim süreçlerinin incelendiği bir çalışmaya göre yaşlılar MHP’ye oranla daha çok, FP ve CHP’yi, ANAP’a göre ise daha çok DYP’yi tercih etmektedir. Gençlerin tercihleri ise daha çok MHP, ANAP, RP ve DSP arasında dağılmaktadır (Özgişi, 2014). 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri seçim istatistiklerine göre de en fazla katılım sağlanan yaş aralığı kadın seçmenlerde 35-49, erkek seçmenlerde 65-75+’dir. Bu durum yaşlanma ile ilişkili olarak değerlendirilmelidir. Yine en düşük katılım kadın seçmenlerde 65-75+, erkek seçmenlerde ise 18-34 yaş aralığında olduğu görülmektedir. Yurt dışı katılım oranlarında en fazla katılım sağlanan yaş aralığı hem kadın hem de erkek seçmenlerde 50-64 iken, en düşük katılım kadın seçmenlerde 65-75+, erkek seçmenlerde ise 18-34 yaş aralığındadır (Seçmen Kütüğü Genel Müdürlüğü 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri Seçim İstatistikleri Bülteni, 2023).

2000’lerde ABD Başkanlık seçimleri ve Büyük Britanya’da yapılan seçimlerde 65 yaş ve üstü seçmenin yarısından çoğunun daha çok muhafazakâr partilere oy verdikleri dikkat çekicidir (Varışlı, 2021b). Ancak nüfus özellikleri kadar -Bourdieu’nun sermaye kavramını çağrıştıran- seçmenlerin gazete okuma alışkanlıklarının, yabancı dil bilmelerinin, sivil toplum kuruluşlarına üyelik durumlarının, ilgi duyulan sanat dallarının da siyasi tercihlerde önemli etkilere sahip olduğu tartışılmıştır (Metin, 2010).

Melo ve Stockemer (2014), ülkeler ve nesiller arası karşılaştırmalı olarak ele aldıkları siyasi katılımın, yaşlı bireyler için genelde -aktif katılım olarak değerlendirilen- 'oy verme' şeklinde olduğunu belirtmişlerdir. Kimi araştırmacılar da bireylerin yaşlandıkça muhafazakâr partilere oy verdikleri düşüncesinin genellenemeyeceğini ifade etmektedir (Binstock ve Day, 1996: 365). Elbette bunun temel nedeni 65 yaş ve üstü kişilerin homojen bir grup olmamasıdır. Başka bir araştırma (Anzia, 2019), yaşça büyük kişilerin oy verme dışında faaliyetlere katılan ve birlikte etkin çalışan bir grup olduğunda, kent politikalarının da yaşlı bireylere yakın ve uygun olduğunu göstermiştir. Nitekim bireyin yaşam deneyimleri, eğitim ve ekonomik durumu, nerede yaşadığı (kırsalda ya da kent merkezinde) gibi etkenler bireyin siyasi katılımını etkilemektedir (Melo ve Stockemer, 2014). Yaşlı bireyler ve katılımı ele alan bir başka çalışma (Alves Martins vd., 2022) ise siyasi katılımı birbirleriyle bağlantılı sosyal ve kentsel katılım ile birlikte ele almıştır. Katılım, yaşlı bireylerin dönüştürücü öğrenme süreçleriyle ilişkili olarak değerlendirilmiş, bunun sonuçları/etkileri üzerinde durulmuştur. Bir diğer kavram/tartışma ise İspanya'ya dair çalışmalarda karşımıza çıkan yaşlı bireyler için 'olumlu' siyasi katılım deneyimiyle ilişkilendirilen 'üretkenlik' hakkındadır (Serrat vd., 2017b aktaran Serrat vd., 2023). Ancak bu kavram yine aktif yaşlanma kavramı gibi yaşlı bireylerin mutlak üretken olmaları zorunluluğu konusunda tartışmaya açıktır.

Politika Belgelerinde 'Yaşlılık', Yaşlanma ve Yaşlı Bireyler Hakkında Literatürdeki Tartışmalar

Türkiye'de siyasi partilerin politika belgelerinde, neredeyse tüm dönemlerde, yaşlılığın farklı açılardan ele alındığı görülmektedir. Özellikle hükümet programlarında yer alan yaşlılık kavramına; muhtaçlık, aile gibi olgular ile yaklaşılması, üzerinde durulması gereken bir konudur (Barsbay, 2018: 265). Kalıp yargılarla belirlenmiş 'yaşlı' tanımları içinde yoksul yaşlı, tek başına yaşayan yaşlı, yaşlı kadın gibi yaşlı bireylere yüklenen nitelikler, yaşlılığın sanki 'doğal' ve 'varoluşsal' bir şekli olarak kabul edilmektedir. Yaşlılığın özellikle 'muhtaçlık' kavramı ile ilişkilendirilmesi dikkat çekicidir (Con Wright, 2020). Bu çalışmada incelenen politik belgelerde de bu kalıp yargılar oldukça sık kullanılmış ve yaşlılara yönelik politikalar bu kalıp yargılar doğrultusunda şekillenmiştir.

Oysaki nüfusun giderek yaşlandığını fark eden bazı ülkeler yaşlı bireylere yönelik özel politikalar geliştirme kapsamında yüz yıllar öncesinden adım atmışlardır. Bunlar arasında Birleşik Krallık'ta yapılan çalışmalar dikkat çekicidir (Cansun, 2022). Bu nedenle bölgelerin ya da illerin nüfus yapılarına

göre politika geliştirilmesi gerekmektedir. Mekânsal ve coğrafi bağlama göre oluşturulmayan politikalar ve bunların dayandığı söylemler, 'nerede' ve 'kim için' yapıldığı dikkate alınmadığı için birbirinin benzeri ve kalıp yargılarla şekillenmeye devam edecektir.

Yapılan çalışmalar yaşlıların daha çok muhtaç vb. kelimeler üzerinden kurgulanan stereotipler olarak ele alındığını göstermektedir (Barsbay, 2018; Con Wright, 2020). Bu nedenle siyasette ve sosyal yaşamda birçok yaşlı birey görünmez durumdadır. Bu görünmezlik, yoksulluk ve toplumsal cinsiyet bağlamında giderek derinleşmektedir. Bu durumu anlayabilmek için, -çoklu- ayrımcılığı ve güç ilişkilerini özellikle yoksulluk ve toplumsal cinsiyet bağlamında görünür kılabilecek en önemli kavramlardan birisi olan kesişimsellik olgusudur (bkz. Calasanti ve Giles, 2018). Dolayısıyla, yaşlanmanın kesişimsellik bağlamında da yaşam boyu düşünülmesi önemlidir. Söz konusu kesişimsellik kavramını mekânla ilişkili (örneğin kır-kent dinamikleri ve güç ilişkileri) olarak düşünmek de akademik ve politik yaklaşımlara katkı sunacaktır.

Yöntem ve Teknikler

Bu çalışma, nitel veri toplama tekniklerinden biri olan, farklı tür belgeleri içeren doküman incelemesine dayanmaktadır (Bal, 2021; Merriam, 2018; Patton, 2002). Dokümanlar, yazılı, görsel, dijital materyaller olup, resmi, kamu kayıtları olan belge/doküman çeşitleri olarak nitel araştırma verileri olarak kullanılır (Merriam, 2018). Bu bağlamda, çalışmada, çevrim içi dokümanlar olarak ulaşılan parti tüzük ve programları incelenmiştir. Çalışmanın diğer bir ayağı olan Giresun'da siyasete 'aktif katılım'a dair 65 yaş ve üstü bireylerle ilgili veriler ise yetkili kişilerin ulaşabildiği resmi kayıtlardan etik ilkeler dikkate alınarak edinilmiştir. Ayrıca, muhtarlar ve belediye meclis üyelerine ilişkin veriler de ilgili kurumların dokümanlarından edinilmiştir. Bu veriler, çalışmanın argümanı bağlamında değerlendirilmiş, tablo haline getirilerek yorumlanmıştır. Doküman incelemesi, konuya ilişkin veriye özenle ulaşma, veriyi toplama ve üzerinde çalışma aşamalarını zorunlu kılar (Bal, 2021). İstatistikler, sayısal veriler ve raporlar, araştırılan konuyu, güç ve iktidar ilişkileri açısından da analiz etmek ve anlamak bakımından değerli belgelerdir (Bal, 2021).

Toplumsalın yansıması olan bu belgeler (Bal, 2021) nitel araştırmaların önemli bir parçasıdır. Dokümanlardan elde edilen veriler, konuya ilişkin kayıtlar olduğu kadar istatistik verileri de ortaya çıkarmayı kapsar (bkz. Bal, 2021). Nitekim, bu verilerden bazıları Merriam'ın (2018) da vurguladığı

üzere, ulaşılabilen fakat çoğunlukla göz ardı edilen kaynaklardan da elde edilebilir. Farklı kamusal kaynaklara erişmek ve konuya ilişkin verileri bulmak araştırmacının gayret ve yaratıcılığına dayanır (Bal, 2021).

Nitel yöntem, gerçekliğin karmaşık doğasını (Kümbetoğlu, 2015), olaylar ve olgular arasındaki bağıntıları ve yüklenen anlamları derinlemesine (Kümbetoğlu, 2015) anlamak ve anlatmak için kullanılmaktadır. Doküman (belge) analizi, belli bir amaca yönelik kaynakları bulma, not alarak okuma ve bunları değerlendirmeyi kapsamaktadır (Karasar, 2005). Bu süreç ayrıca, araştırılan olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin incelenmesi olarak da tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016). Yorumsamacı paradigmaya dayanan (Denzin ve Lincoln, 2018) doküman analizi, araştırma verilerinin birincil kaynağı olarak çeşitli dokümanların toplanması, gözden geçirilmesi, sorgulanması ve analiz süreçlerini de içeren bir araştırma yöntemidir. Görüldüğü üzere, dokümanların kendileri de bir araştırmanın verilerini oluşturabilmektedir (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 190).

Siyasette yaşlı, yaşlanma ve yaşlılığın izini süren bu çalışma, yaşlı nüfus özelliği gösteren Türkiye’de Giresun ilini inceleyerek literatüre katkı sunmayı amaçlamaktadır. Bunu, Türkiye Büyük Millet Meclisinde grubu bulunan partilerin tüzük ve programlarında yaşlı bireylerin ve ilgili politikaların yerini inceleyerek bu yerin, Giresun örneğinden yola çıkarak, 65 yaş ve üstü bireylerin siyasete aktif katılımının bağlamını ortaya koymayı hedeflemiştir. Yaşlanma ile ilgili siyasi temsilliyet ve katılımın toplumsal kalıp yargıların olumlu anlamda dönüşümü için, öncelikle yaşlı bireylerin buldukları/yaşadıkları illerde siyasete katılımlarının ve aktif görevlerinin neler olduğunun belirlenmesi önemlidir. Bu bağlamda yürütülen çalışma, Giresun’da TBMM’de grubu olan (AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti, DEM Parti) siyasi partilerde aktif görevleri (Partilerin tüzükleri ile belirlenen yönetim kurulu ve teşkilatlar) bulunan 65 ve üstü bireyler hakkındadır. Giresun’da siyasi partilerin teşkilatında görevi bulunan yaşlı bireylerin belirlenmesi amacı ile planlanan bu çalışma, yüklenen kalıp yargılar ve rollerin değişmesi gerektiği noktasında önem teşkil etmektedir. Ayrıca Giresun’un Türkiye’nin yaşlı nüfus oranının yüksek olduğu iller arasında 3. sırada yer alması bu çalışmanın planlamasında etkili olmuştur (TÜİK, 2023).

Verilere Erişim

Öncelikle Giresun Belediyesine (Temmuz 2024) gidilmiş, Belediye Başkan Yardımcısı ve kendisinin yönlendirdiği ilgili birimlerle temas kurularak çalışmanın konusu bağlamında ilk veriler elde edilmiştir. Siyasi parti

teşkilatlarında görev alan 65 yaş ve üstü bireyler hakkında bilgiler ise, Giresun'da ilgili partilerin il başkanları ve yetkili diğer kişilerden edinilmiştir. Bununla birlikte, araştırmacının eriştiği anahtar katılımcılar sayesinde, belediyelerin muhtar temsilciliklerinden de muhtarlarla ilgili bilgiler elde edilmiştir. İncelenen diğer politik belgelere ise resmi internet siteleri aracılığıyla erişilmiştir (bkz. Bowen, 2009).

Etik ve Sınırlılıklar

Araştırmacıların izlediği etik ilkeler, araştırma sürecinin tüm aşamalarında çalışmayı belirlemiştir. Öncelikle çalışmanın amacı ve kapsamı, verilerin edinildiği kişilere verilerin nerede ve nasıl kullanılacağı dâhil olmak üzere açıkça anlatılmıştır. 65 yaş ve üstü bireylere ait bilgiler çalışmada anonim olarak yer almıştır (Edinilen veriler, yaş, cinsiyet, siyasi konum/görev, muhtarlarda kaç dönem vb. gibi bilgiler şeklinde). Araştırmacılar araştırma sürecinde temas kurdukları ilgili kişilerin kişisel verilerinin gizliliği konusunda gerekli hassasiyeti etik ilkeler doğrultusunda göstermişlerdir.

Veriler çalışmanın yürütüldüğü dönemi (Temmuz 2024-Ekim 2024) kapsamaktadır. Bazı veriler doğrudan Giresun merkeze ilişkin, bazıları ise Giresun iline dair verilerdir (Merkezi de dâhil eden ve doğrudan veri olmadığı için). Veriler elde edildikten sonra istifa, vefat ve fesih gibi durumlara bağlı değişiklikler olmuştur.

Verilerin Analizi

Araştırmayı oluşturan siyasi partilerin dokümanlarının içeriğinde yer alan yaşlanma, yaşlı birey temsilleri, görevleri ve sosyal hakları hakkında metinlere odaklanan (Bal, 2021) bu çalışmada, ilgili dokümanlar içerik analiziyle çözümlenmiştir. Bir diğer ifadeyle, içerik çözümlemesi; belirli kurallara dayalı kodlamalarla bir metnin bazı sözcüklerinin daha küçük kategorileri ile değerlendirildiği sistematik bir teknik olarak da tanımlanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2016: 242). Bu bağlamda, ilgili dokümanlarda yer alan 'yaşlı', 'yaşlılık', 'yaşlanma', 'yaşlı birey' vb. gibi kavram ve kelimelerinin izi, sıklığı, içeriği ve anlamı (bkz. Bal, 2021; Kümbetoğlu, 2015) üzerinden analiz edilmiştir.

Dokümanların incelenmesi araştırma problemine ilişkin kapsamlı ve zengin çıkarım elde edilmesini sağlamaktadır. Çalışmada, konu hakkındaki farklı dokümanların analizi ve yorumlamasıyla (bkz. Merriam, 2018) yaşlanma ve yaşlı bireylere dair yaklaşım ve politikalara dair bir değerlendirme sunmak amaçlanmıştır. Dokümanların içerik analizi, sistematik, bütünsel ve

amaca uygun bir değerlendirmedir (Bal, 2021). Bu analiz, kalıpları, temaları, önyargıları ve anlamları tespit etmek amacıyla incelenen konuya yönelik farklı materyallerin dikkatlice, ayrıntılı ve sistematik olarak incelenmesi ve yorumlanmasını içerir (Bal, 2021).

Bu çalışmada, TBMM’de grubu bulunan siyasi partilerin (AK Parti, CHP, MHP, İYİ Parti, DEM Parti) Giresun il teşkilatında aktif görev alan 65 ve üstü bireylerin görevlerinin neler olduğu ve bunların cinsiyete göre dağılımları da değerlendirilmiştir. Bu partilerin -kamu ile ilgili (Merriam, 2018)- siyasi belgelerinde (tüzük ve parti programları) yaşlanma ve yaşlı bireylerle ilgili ifadelerin içerik analizi yapılarak incelenmiştir. Bu analiz yaşlı bireylere siyasal ve toplumsal olarak yüklenen anlamları da ortaya çıkarmayı amaçlamıştır. Çalışma, bu anlamları ortaya çıkardıktan sonra, bunun ardındaki güç ilişkilerini eleştirel olarak düşünmeye davet etmektedir (Merriam, 2018). Çalışmada değerlendirilen politika belgelerinin ve ilişkili bilgilerin tarihlerinin güncel ve resmi, dolayısıyla güvenilir olmasına dikkat edilmiştir. Bu analizden yola çıkarak çalışmanın bulgular kısmındaki başlıklar ve bazı alt başlıklar; ‘Muhtaç ve Tektipleştirilmiş: Siyasette Yaşlanma ve Yaşlı Bireyler’, ‘Yerel Yönetim ve Yaşlı Bireyler’, ‘Siyasi Parti İl Teşkilatları ve Yaşlı Bireyler’, ‘Parti Tüzük ve Programlarında Yaşlanma, Yaşlı Bireyler ve Hakları’ olarak belirlenmiştir.

Muhtaç ve Tektipleştirilmiş: Siyasette Yaşlanma ve Yaşlı Bireyler

Yerel Yönetim ve Yaşlı Bireyler

2005 yerel yönetimler yasasına göre, belediyeler, sağlık, sosyal hizmet, yardım ve kültür hizmetleri başta olmak üzere kadın, yaşlı, çocuk, engelli ve yoksullara hizmet vermek ile yükümlüdür (Büyükşehir Belediye Kanunu, 2005). Bu nedenle hizmet sunulan grup içinde yer alan ve meselenin öznesi olan yaşlı bireyler ile mutlaka görüşülmeli ve yerel yönetime katılımları sağlanıp topluma sundukları öneriler ve katkılar dikkate alınmalıdır (Arun ve Elmas, 2016). Nitekim Akarçay’ın (2015) çalışmasında da yerelde sunulan kentsel hizmetlerin yaş gruplarına uygun olarak planlanmasının önemine dikkat çekilmiştir. Ancak hizmet sunulan ‘dezavantajlı’ kesim arasında tektipleştirilerek gösterilen yaşlı nüfusun taleplerinin ve hangi hizmetlere ihtiyaçları olacağı noktasında, yaşlı bireylerin yerel yönetimlerde aktif olarak yer almaları özellikle büyük kentler dışındaki kentler söz konusu olduğunda oldukça önemlidir.

Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, Giresun’da yaşlı bireylerin yerel yönetimdeki görevlerinin (Belediye Meclis Üyesi, karar alma mekanizmaları

dâhil olmak üzere çalışanlar) yeterli olmadığı anlaşılmaktadır (Tablo1). Ayrıca Tablo 1'e göre, yerel yönetimde (muhtarlar, belediye meclisi) 65 yaş ve üstü kadın temsiliyetinin olmadığı tespit edilmiştir. Yaşlı yetişkin kadınlar sosyal, ekonomik, sağlık, eğitim, siyaset vb. tüm konularda erkeklere göre oldukça dezavantajlı durumdadır (Doğanay, 2024). Kararlara katılımı, toplumsal cinsiyet eşitliğini tanımlayan temel haklardan biri olan "kadın-erkek bütün vatandaşların siyasal hayata eşit katılma hakkı" (Sancar, 2021) gerçekleştirilememektedir.

Giresun'da 28 mahalle bulunmaktadır (Aksu, Aydınlar, Cumhuriyet, Çaykara, Çınarlar, Çıtlakkale, Erikliman, Fevziçakmak, Gaziler, Gedikkaya, Gemilerçekeği, Güre, Hacıhüseyin, Hacımiktat, Hacısiyam, Kale, Kapu, Kavaklar, Kayadibi, Küçükköy, Nizamiye, Osmaniye, Samanlıkkıranı, Seldeğirmeni, Sultanselim, Şeyhkeramettin, Teyyaredüzü, Yalı). 65 yaş ve üstü üç muhtarın görev dönemleri ile ilgili veriler değerlendirildiğinde üç dönem muhtarlık yaptıkları anlaşılmıştır. 60 yaş üstü muhtarların sayısı ise 11'dir. Eldeki verilere göre, muhtarların yaş ortalaması 53,76'dır. Muhtarlardan sadece 6'sı kadındır. 31 Belediye Meclis üyesinden ise sadece bir erkek üyenin 65 yaş ve üstü olduğu (Mecliste dört kadın, bir 'özel gereksinimli birey' de bulunmaktadır) belirlenmiştir.

Giresun Belediye Meclisinde yaşlı bireylerin yaşamlarına dair farklı tekliflerin sunulup görüşüldüğünün de bilgisi edinilmiştir. Giresun Belediyesinin yaşlı bireylere sunduğu kentsel hizmetlere bakıldığında ise, ilde eğitim değerinin yüksek olduğu Gazi Caddesi boyunca hizmet veren iki ring arabası, ücretsiz ulaşım imkânları, evde öz bakım ve ev temizliği gibi hizmetler sunulduğu belirlenmiştir. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde, kır ve kent birlikteliğiyle ikili bir yaşam sürülen ve kendine özgü dinamikleri ve özellikleri bağlamında, Giresun'da yaşlı bireylerin temsiliyetinin, Belediye Meclisi ve siyasi partilerin yetkili organlarında aldıkları aktif görevlerin yeterli olmadığı görülmüştür.

Tablo. 1: Giresun'da Yaşlı Bireylerin Yerel Yönetimdeki Görevlerinin Cinsiyete Göre Dağılımı (Muhtar, Belediye Meclisi)

Görev	Yaş	Cinsiyet
Muhtar	66	Erkek
Muhtar	67	Erkek
Muhtar	70	Erkek
Belediye Meclis Üyesi	65+	Erkek

Kaynak: 2024 yılında Giresun Belediyesi Muhtarlık Biriminden alınan verilerle oluşturulmuştur.

Siyasi Parti İl Teşkilatları ve Yaşlı Bireyler

Siyasi parti il teşkilatı; il kongresi, il başkanı, il yönetim kurulu ve il disiplin kurulundan oluşur (Siyasi Partiler Kanunu, Md. 19, 1983). İl ve ilçe teşkilatları kendi içinde kollara ayrılmaktadır. Bu teşkilatlar partilerin 'seçim kazanma' eksenli olarak verim beklenen yerel organizasyonlardır. İl ve ilçe yönetim kurulları, tüzüğün verdiği yetki ve görevleri doğrultusunda oluşturulur ve mevzuata/tüzüğe uygun görevleri yerine getirir (Siyasi Partiler Kanunu, 1983; Yazgan, 2019). Siyasi partilerin Giresun il teşkilatında görevi bulunan yaşlı bireylere ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, Ak Parti'de 68 yaşındaki bir erkek Seçim İşleri Başkanı, 67 yaşında başka bir erkek ise Sivil Toplum Halkla İlişkiler Başkanı olarak görev yapmaktadır. Ayrıca 65 yaş üstü iki erkek üyenin de yönetim kurulu üyesi olarak görev aldığı belirlenmiştir (Tablo2). CHP' de ise toplam beş yaşlı erkeğin il teşkilatında görev yaptıkları tespit edilmiştir. 65 yaşında bir erkek, yerel yönetimlerden sorumlu iken yine 68 yaşındaki diğer bir erkeğin ise eğitim işlerinden sorumlu olduğu anlaşılmaktadır. Diğer 70 ve 73 yaşlarındaki erkekler ise İl Disiplin Kurulunda görev yapmaktadır (Tablo 2). MHP ile ilgili veriler değerlendirildiğinde, Giresun İl Başkanı ve iki yardımcısının 65 yaş ve üstü olduğu belirlenmiştir (Tablo 2). Elde edilen bulgulara göre, sadece 69 yaşındaki bir kadının İYİ Parti'de İl Yönetim Kurulunda aktif görevi bulunduğu anlaşılmıştır. Bu partideki yaşları 66, 68 ve 65 olan diğer erkeklerin ise yine partinin İl Disiplin Kurulunda görevlerinin bulunduğu tespit edilmiştir.

Bulgular değerlendirildiğinde, yaşlı bireylerin karar verici konumda aktif temsil yetilerinin yetersiz olduğu anlaşılmıştır. Bununla birlikte kadınların temsil yetilerinin de yetersiz olduğu söylenebilmektedir. Partilerin il ve ilçe teşkilatı asil ve yedek üye sayılarına bakıldığında bu görev dağılımlarının yine yetersiz olduğu görülmektedir. Nitekim Ak Parti Giresun İl Yönetimi, 40 asil ve 15 yedek kişiden oluşmaktadır. Elde edilen bilgiler değerlendirildiğinde, Giresun şehrinde (merkez ilçe) 65 yaş ve üstü bir kadın yönetim kurulu üyesi olarak görev yapmaktadır. Cumhuriyet Halk Partisi merkez ilçe yönetiminde 65 yaş ve üstü bir bireyin görev almadığı belirlenmiştir. Partinin İl Yönetim Kurulunda 21 kişi asil ve 20 kişi yedek üye olarak görev yapmaktadır. Milliyetçi Hareket Partisi'nde ise bir erkeğin Merkez Yönetim Kurulu üyesi olarak görev aldığı tespit edilmiştir. İYİ Parti'nin il yönetiminde ise 40 asil ve 40 yedek üye olmak üzere toplam 80 üye bulunmaktadır. İl Yönetim Kurulunda 65 yaş ve üstü bir kadın ve üç erkek olmak üzere toplam dört üye bulunmaktadır. İYİ Parti'nin merkez ilçe yönetiminde ise toplam 64 kişi bulunmakta, bu kişilerin 32'si asil ve 32'si yedek üyedir. İlçe Yönetim Kurulu üyesi olan bu üyelerin beşi, hepsi erkek olmak üzere, 65 yaş ve üstüdür.

Partilerin görev dağılımı ve alt kurullarının farklılığı, her partinin tüzüklerine bağlı olarak farklılıklar göstermektedir.

Tablo. 2: Siyasi Partilere Göre Yaşlı Bireylerin Giresun İl Teşkilatındaki Görev Dağılımı

Siyasi Parti	Cinsiyet	Yaş	Görev
Ak Parti	Erkek	68	Seçim İşleri Başkanı
	Erkek	67	Sivil Toplum Halkla İlişkiler Başkanı
	Erkek	67	Yönetim Kurulu Üyesi
	Erkek	70	Yönetim Kurulu Üyesi
Cumhuriyet Halk Partisi	Erkek	65	Yerel Yönetimlerden Sorumlu
	Erkek	68	Eğitim İşlerinden Sorumlu
	Erkek	69	İl Disiplin Kurulu Üyesi
	Erkek	70	İl Disiplin Kurulu Üyesi
	Erkek	73	İl Disiplin Kurulu Üyesi
Milliyetçi Hareket Partisi	Erkek	70	İl Başkanı
	Erkek	71	İl Başkan Yardımcısı
	Erkek	70	İl Başkan Yardımcısı
İyi Parti	Kadın	69	İl Yönetim Kurulu Üyesi
	Erkek	66	İl Yönetim Kurulu Üyesi
	Erkek	68	İl Yönetim Kurulu Üyesi
	Erkek	65	İl Yönetim Kurulu Üyesi

Kaynak: 2024 yılında Giresun'da teşkilatları bulunan partilerden elde edilen veriler doğrultusunda hazırlanmıştır.

Parti Tüzük ve Programlarında Yaşlanma, Yaşlı Bireyler ve Hakları

Herhangi bir siyasi parti programı, partinin siyasi çizgisini, ideolojisini, dünyaya ve Türkiye'ye bakışını yansıtırken; seçim beyannameleri ise iktidara geldiği takdirde izlenecek farklı ölçeklerde politikaları, hedeflerini göstermektedir (Şafak, 2007 aktaran Terkan, 2010). Siyasi partilerin seçmenler ile kurdukları bağ açısından parti programları önemli bir yere sahiptir. Çünkü siyasi belgeler (parti programları, seçim beyannameleri vb.) iki taraf arasındaki bir sözleşme olarak da değerlendirilebilir (Terkan, 2010). Parti programları, politikaları da yönlendiren ve şekillendiren belgelerdir. Bu nedenle, çalışmanın odağını da oluşturan (Merriam, 2018) 'yaşlı bireylere' dair politik metinlerin incelenmesi; belli bir yaş grubuna yönelik politikaları şekillendiren ortak algıyı ortaya çıkarma bağlamında da önemlidir.

Araştırmada incelenen parti tüzük ve kente/yerele mekân ve ötesinde de yer ayıran programların metin içerikleri değerlendirildiğinde, genellikle sosyal politikalar ve sosyal haklar/sosyal devlet/sosyal belediyeçilik başlıkları altında yaşlı bireylerin hakları ile ilgili konulara, genel ve bazı gruplarla birlikte tektipleştirilerek yer verildiği anlaşılmıştır. Yerel düzenlemelere de vurgu yapan parti programlarında, kırsal ve yaşlı nüfusun yoğunlukta olduğu kentler görünmez kılınarak büyük kentlere öncelik verildiği görülmüştür. Partilerin özel olarak yaşlanmaya yönelik politikalara ilişkin çalıştaylar da düzenledikleri tespit edilmiştir.

Metinlerde yaşlı bireyler ve yaşlanmaya dair bazı kavram, olgu ve ifadeler öne çıkmaktadır. Dikkat çeken ve akademik çalışmalarda da altı çizilen bu ifadelerden başlıcaları; hasta, muhtaç, -başkalarına ve ailesine- bağımlı, bakıma muhtaç, edilgen, en iyi ihtimalle de saygı, hürmet duyulması gereken kişiler olduklarıdır (Con Wright, 2020). Bununla ilişkili olarak, kuşaklararası -çocuktan anne-babaya tek yönlü olmak üzere- dayanışmanın ve aile kurumunun Türkiye’de güçlü olduğu varsayımına dayanılarak önerilen bazı sosyal politikalar (Con Wright, 2020), sosyal devletin görevini aileye ve aile üyelerine, maalesef özellikle de kadınlara yüklemektedir (Doğanay ve Güven, 2019). Bu durum ise politikalar arası tutarsızlık yaratmaktadır.

i) AK Parti’nin Parti Programında ‘Yaşlılar’

Parti programı incelendiğinde sosyal politikalar ve yaşlı bireylerin hakları bağlamında -sahip çıkılan- ‘bakıma muhtaç yaşlılar’ olgusu dikkat çekmektedir. Bakıma muhtaç ve sosyal güvencesi olmayan yaşlı bireyler için özel programların oluşturulmasına vurgu yapılmakta ve sosyal devlet anlayışına dikkat çekilmektedir. SSK’nin (Sosyal Sigortalar Kurumu) mali durumunun güçlendirilmesi sağlanarak farklı ‘kırılgan’ gruplardan olan çocuklar, gençlerle birlikte ele alınan yaşlılara yönelik ilgili sosyal hizmet programlarının kalitesinin artırılmasına önem verileceği ifade edilmiştir (AK Parti Programı: 58).

Ailelerin değişen yapısı ve daha çok aile bireyinin çalışma hayatına katılmasının çocuk ve yaşlıların bakımında sorunlar yaratacağı belirtilmiş, bu bağlamda kreş, huzurevleri ve hastanelerin önemine vurgu yapılmıştır. Bununla ilişkili olarak bakıma muhtaç yaşlıların aile içinde bakımının teşvik edilmesi vurgulanmıştır (AK Parti Programı: 58). Aile ve Sosyal Hizmetler başlığı altında (AK Parti Programı: 61), gençlerin yaşlı ebeveynlerini “yanlarında barındırmalarının özendirilmesi” gerekliliğine yer verilmiştir. Bu politikayla, yaşlılara dair devletin sorumluluğuna dayanan sosyal politikaların ‘aile’ kurumuna aktarıldığı söylenebilir.

Çocuklar, gençler ve yaşlılar birlikte ele alınmış, birçok parti politikasında olduğu gibi yaşlılar homojen bir grup olarak değerlendirilmiştir. ‘Muhtaçlık’ ile ilişkilendirilen yaşlanmaya dair sosyal yardımların günün şartlarına göre güncellenmesi gerektiği de ifade edilmektedir.

‘Yaşlılarımıza sahip çıkıyoruz’ başlığı altında, -Yaşlılar Koordinasyon Merkezi olarak- hem ev içi (bakım temelli, 2007’den itibaren evde bakım, 2012’den itibaren Yaşlı Yaşam Evleri dâhil olmak üzere) hem de kamusal düzenlemeler planlandığı görülmektedir. Bununla birlikte, kent içi ücretsiz ulaşım, aylıkların düzenlenmesi, maaş alımında yaşanan sorunlara farklı çözüm ve düzenlemeler getirilmesi, kültürel faaliyetlerin ve eserlerin -ücretsiz veya indirimli- erişilebilirliğine dair bazı düzenlemeler dikkat çekmektedir.

Ayrıca, her mekânın ‘yaşlı dostu’ ve ‘yaşlı kullanımına uygun’ kılınacağı belirtilmesi ‘mekânın’ politikalarda ayrı bir yeri olduğunu göstermektedir. Ancak bu politikaların hangilerinin nasıl gerçekleştiği, hangilerinin değiştiği, hangilerinin ise nasıl devam ettiğinin ayrıca değerlendirilmesi gerekmektedir. Yaşlılara dair politikalar hakkındaki güncel haberlerde ise ‘aktif yaşlanma’ vurgusunun yapıldığı görülmektedir.

ii) Cumhuriyet Halk Partisi’nin Parti Programında ‘Yaşlılar’
Parti politikaları incelendiğinde dayanışma başlığı altında ‘sahipsizleri koruma’nın, tüm çocuk ve yaşlılara sahip çıkmanın önemine vurgu yapıldığı görülmüştür. Diğer parti programlarına benzer şekilde, ‘muhtaç’ başlığı altında yaşlılar, ‘korunmaya muhtaç olanlar’ ve çocuklarla birlikte ele alınarak, sosyal hizmet ve sosyal yardım politikaları geliştirilmiştir.

Politikaların farklı başlık ve ölçeklerde de geliştirildiği söylenebilir. Kadın haklarına dair -ayrı bir bölümde ele alınan- bilinçlendirme politikalarının yanında çocuklarla birlikte ele alınan yaşlıların bakımı için gerekli kurumların geliştirilerek (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 58), bu nüfusa yönelik hizmetlerin iyileştirilmesine ve çalışan annelerin iş yüklerinin azaltılmasına vurgu yapıldığı görülmektedir. Yerel yönetimler başlığı altında ise bakıma muhtaç yaşlılar için geliştirilen ve onları ‘sahiplenen’ koruyucu sosyal hizmetlerin ve bu gruplara yönelik sosyal yardımların sağlanması ve bu bağlamda ‘Bakıma Muhtaçlar ve Yaşlılar Evlerinin’ oluşturulmasına vurgu yapıldığı görülmüştür.

Metinde dikkat çekici olan bir diğer konu ise kent içi trafik ve yaya güvenliği bağlamında yaşlılar, engelliler, hastalar ve çocuklar için kent merkezlerinin

erişilebilir ve kullanılabilir olmadığının belirtilmesidir (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 105). Ayrıca ‘Sosyal Refah Devleti’ kapsamında, ‘emekli, dul ve yetimlere onurlu bir yaşam’ başlığı altında (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 272) bakıma muhtaç olan yaşlılara, emeklilere, dul ve yetim gibi gruplara ‘sahip çıkılacağı’ (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 27) ve bu şekilde yaşam kalitelerinin yükseltileceğine vurgu yapılmıştır.

Yaşlılara ‘onurlarını koruyarak insanca yaşayacakları düzeyde’ bir gelir sağlanacağı belirtilmiştir. Bununla birlikte, geliştirilecek politikaların, Koruyucu Sosyal Devlet çatısı altında (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 272) ve yerel ölçekte koruyucu mekanizmalar ile diğer gruplarla birlikte yaşlı bireylere, ‘ihtiyaç sahibi’ kadın ve çocuklardan oluşan ailelere, emekli ve engellilere ulaşılacağı ifade edilmiştir. Bu bağlamda, başta temel, kamusal hak ve hizmetler olmak üzere (sağlık, korunma) yaşamın yeni evresine özgü koşullara uyum sağlayamama gibi sorunlara çözüm getirileceğine dair politika ve açıklamalar yer almaktadır.

‘Herkes Sosyal Güvenlik’ başlığı altında ise hastalık, işsizlikle ele alınan yaşlılık sürecinde, çalışan, ‘bakıma muhtaç olan’ olarak emekli, işsiz, engelli, yaşlı, çiftçi, evde çalışan kadın, yoksul veya kimsesiz bütün yurttaşların yaşamları boyunca insan onuruna ve saygınlığına uygun bir biçimde hizmet sunularak bir Ulusal Sosyal Güvenlik Sistemi oluşturulacağı ifade edilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 270, 278).

‘Bakıma muhtaç’ yaşlıların bakımı ve toplumdan soyutlanmadan, tartışmaya açık bir konu olan ‘kaliteli bir yaşam’ sürdürebilmeleri için yerel yönetimler ve bunlara destek olan ve iş birliği yapan gönüllü kuruluşların da katkılarıyla geriatri bölümleri ve merkezleri, huzurevleri açılacağı söylenmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 321). Yaşlı vatandaşların evlerinde de sağlık hizmetlerinden yararlanabilmeleri için personel görevlendirileceği ve düzenli sağlık taramaları gerçekleştirileceği vurgulanmıştır. Bununla birlikte, büyük kentlerden başlayan Aile Sigortası uygulamasıyla ihtiyaç sahibi kadın ve çocuklar, korumasız kesimlere ve engellilere, yalnız yaşayan emekli veya yaşlılara ulaşılacağı görülmüştür (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 275). Genel Sağlık Reformu’nun ilk başlığı olarak BM İnsan Hakları Evrensel Beyanname’sinin “işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, yaşlılık ve kendi iradesi dışındaki koşullardan doğan geçim sıkıntısı durumunda güvenlik hakkına sahiptir” maddesinden yola çıkılarak ‘herkes sağlıklı yaşam hakkı’nın sağlanmasının önemi belirtilmiştir (Cumhuriyet Halk Partisi Programı: 313).

Yaşlılara Yönelik Sosyal Politikalar Çalıştayı'nda ise sosyal devlet temelli 'aktif ve sağlıklı yaşlanma'ya yönelik politikalar tartışılmıştır. Önemli sorunlar olarak sağlık sistemi, yoksulluk/yoksunluk ve sosyal hizmetlerdeki aksamalar ifade edilmiştir. Çalıştayda öne çıkan bir tespit ise; "yaşlı bireylerin, edilgen, muhtaç veya hizmete muhtaç olarak algılanmak istenmediği" vurgusu olsa da bu yaklaşımın parti programına yansıtılmadığı görülmektedir. Bir başka önemli vurgu ise tek yaşayan yaşlı kadın nüfus oranının giderek artacağına öngörüsüdür. Değişen nüfus yapısı ve kesişimsellik bağlamında bu tespitin de yansımaları gerekmektedir. Bakım emeğinin ücretsiz olması ve bunun sadece kadınlara yüklenmesi toplumsal cinsiyet eşitliğine bir engel olarak tespit edilmiştir. Buna karşı bir duruşun göstergesi olarak, bakım emeğinin kırılğan kesimlerin hayat kalitelerini artıran bir devleti temel alan anlayışla güçlendirilmesi vurgusu pozitif bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir. Yoksul kadınların tam zamanlı ve kayıtlı istihdama kazandırılmaları yaşlılıklarındaki yoksunluklarının engellenmesi için de önemli görülmüştür.

Şehir hastaneleri kastedilerek kentlerdeki hastanelere erişim ve ulaşımın yaşlılar açısından sorun teşkil ettiği belirtilmiştir. Doğanay'ın (2024) çalışmasında belirttiği gibi, sağlık hizmetlerine en çok ihtiyaç duyan yaşlı nüfusun oranının en çok arttığı Türkiye'de erişimi sorun teşkil edecek şehir hastanelerinin yerine kent merkezlerine yakın yaşlı sağlığı üzerine uzmanlaşmış hekimlerin olduğu sağlık merkezlerinin sayısının artırılması gerekmektedir. Bir diğer yerel yönetimle ilişkili yaşlılık politikası ise mahalle odaklı bütünsel hizmet anlayışı gereği mahallere Sosyal Hizmet Merkezlerinin (SHM) açılması önerisidir.

Çalıştayda ülkede hâkim olan 'hak temelli' yerine 'ihtiyaç ve muhtaçlık temelli' bir düzen anlayışının yaşlılar için sorunlar yarattığı vurgulanmıştır. Bir diğer ilişkili ve önemli tespit ise bu yaş grubunun temel sorunu olan emeklilik koşullarının, kayıt dışı çalışmayı, yoksulluğu ve yoksunluğu daha da artırdığıdır. Yaşlı bireyler için ifade edilen sosyal yaşama aktif katılımın, bu koşullarda mümkün gözükmediği ifade edilmiştir. Bu anlayış, aktif katılımı kapitalist düzenin dayattığı mutlak çalışmayla ilişkilendiren, aktif yaşlılıktan farklı bir tanımlama olması bakımından önem arz etmektedir.

Yerelde kamusal alanların yaşlılar için erişilebilir ve güvenilir olması gerektiği belirtilmiş ve planlama ve kentsel dönüşümde yaşlılara yönelik düzenlemeler yapılması; Yerel Eylem Planlarının oluşturulması ve bunların Ulusal Planlarla örtüşmesi gerektiği vurgulanmıştır. Çalışmanın temel vurgularından biri olan yaşlıların kendileri ile ilgili alınan kararlarda aktif

olmasının sağlanması Çalıştay Rapor Metni'nde de yer almış, buna yönelik farklı modeller geliştirilmesi önerilmiştir. Bu öneri, bu araştırmanın da temel vurgu ve hedefleri arasında yer almaktadır. Buna dair öncelikli olarak yaşlıların yerel yönetim süreçlerine ve kent konseylerine katılımlarının sağlanması gerektiği belirtilmiştir.

Yerel politikalara örnek olarak, 'mahalle/yaşlı evlerinde' yaşlılarla yönelik atölyeler düzenlendiği ifade edilmiştir. Bununla birlikte kuşaklararası iletişimi güçlendiren çalışmalar yapan belediyeler olduğu, cinsiyet dengesi gözetilerek 'yaşlı meclisi' oluşturmaya yönelik çalışmalar yapan belediyelerin sayısının da giderek arttığı tespit edilmiştir. Konuyla ilgili bir politika olarak, mahalle muhtarlığının en uçtaki hizmet birimi olarak yeniden yapılandırılacağıın yer aldığını hatırlatmak gerekir.

iii) Milliyetçi Hareket Partisi'nin Parti Programında 'Yaşlılar'

Parti programında yardıma muhtaç yaşlılık tek tip bir yaşlılık olarak ele alınmış olsa da, yaşlılık, yaşlı bireyler ve emeklilerin (Milliyetçi Hareket Partisi Parti Programı: 111) insanca yaşayabileceği bir süreç olarak ele alınmıştır. Yaşlıların onurlu bir yaşam sürmesinin temin edilmesi devleti yaşatmakla eş tutulmuştur (Milliyetçi Hareket Partisi Parti Programı: 111). Bununla birlikte, 'yaşlılara sahip çıkma'nın 'memleket meselesi' olduğu ifade edilmiştir. Programda, yaşam kalitesi vurgusuyla, yaşlıların aile ortamında yaşamlarını sürdürmesinin yanında sosyal bakım yardımı verileceği ifade edilmiştir. Öte yandan, aktif bir yaşlılık ve buna yönelik istikrar, adil gelir dağılımına dayanan politikalar yer almaktadır. Hem ailenin sosyal politikalarındaki yeri hem de aktif yaşlılık vurgusu yaşlanma bağlamında tartışmaya açık konulardır.

Sosyal devlet bağlamında (Milliyetçi Hareket Partisi Parti Programı: 24), yaşlılar, kimsesizler, yoksullar, engellilerle devlet tarafından 'koruyup kollanacaklar' gibi ifadelerle değerlendirilmektedir. Sosyal hizmetler ve sosyal yardımlar başlığı altında, farklı kuruluşlar tarafından yürütülen yardıma muhtaç, kimsesiz, güçsüz, engelli ve özel ilgiye muhtaç vatandaşlarla birlikte ele alınan yaşlı vatandaşlara yönelik sosyal yardım/sosyal bakım yardımı ve sosyal hizmetlere dair sistemin yeniden yapılandırılacağı belirtilmiştir (Milliyetçi Hareket Partisi Parti Programı: 97). Diğer parti politikalarından farklı olarak sosyal politikalar bağlamında gençlik ve hayatın diğer dönemlerini birlikte ele alan, toplum ve gençlere deneyim aktarımını da içeren sosyal yaşama katılımla aktif bir süreç vurgusu olsa da, yine aynı programda yaşlılığın muhtaçlık kategorisi içinde de değerlendirilmesi tartışılmalıdır. Programda sosyal destek ödemelerinin sosyal bir hak

olduğunun altı çizilmiş, ancak yardımları hak eden yaşlılara ödeme yapılacağı söylenmiştir (Milliyetçi Hareket Partisi Parti Programı: 112).

iv) İYİ Parti'nin Parti Programında 'Yaşlılar'

Programın başlangıcındaki 'İyi Bir Türkiye' başlığı altında genç ve kadınlardan sonraki madde olarak "yaşlılarımıza huzur, güven ve bakım imkânı" belirtilmiştir. Parti programında aile başlığında ise, yaşlı bireyler ve yaşlanmaya dair politikalar önerilmiştir. 'Emekli ve yaşlı büyüklerimiz' başlığı altındaki (İYİ Parti Programı: 26) aile bağlamında yaşlılara dair politikalar ele alınmıştır. Gençlere iş, kadınlara yaşam hakkı ve eşitlik, yaşlılara huzur, güven ve bakım imkânı, çocuklara mutluluk vurgu yapılan konular olarak öne çıkmaktadır. Gelecekte aktif olmayan nüfus oranının artması ve doğurganlık hızının azalmasıyla da yaşlı nüfus payının artması bir 'risk' olarak vurgulanmıştır.

'Ailede' çocuk, engelli ve yaşlı bireylerin hayata etkin katılımını sağlamak ve özel hizmet gerektiren durumlar için uygun modeller oluşturulmasına, emekli ve 'yaşlı büyüklerin' toplumsal yaşama aktif olarak katılımlarının sağlanmasına vurgu yapılmaktadır. Yaşlıların ayrımcılığa uğramadan insan haklarından yararlandırılmaları ve toplumsal hayata katılmaları için sosyal hizmet faaliyetlerinin belirleneceği belirtilmiştir.

Ayrıca yaşlılara yönelik oluşturulan yaşam ortamları, bu alanda faaliyet gösteren kamu birimleri ile gönüllü kuruluşların desteğiyle sağlanacağı ifade edilmiştir. Yoksul veya kimsesiz yaşlılar için 'mutlu yaşam merkezleri' kurulacağı ve bu sayede yaşlı bireylere evinde ve sosyal çevresinde temel hizmetlerin sağlanacağı belirtilmektedir. Aileye dayanan sosyal politikanın devlet destekli hale getirilmesine bir örnek olarak; bakıma ihtiyacı olan 'muhtaç yaşlı ebeveynleri' ile ilgilenmek durumunda olan aile üyelerine yönelik Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı tarafından daha kapsamlı ev bakım hizmetleri getirileceği belirtilmiştir.

Parti programında yer alan önerilerden bir diğeri ise devlet kurumlarında uzun süre çalışmış ve emekli olmuş kişilerin kendi alanlarında 'bilgi, görgü ve tecrübelerini aktarmalarını' sağlayacak, gönüllü 'Bilge Danışman' statüsü getirilmesi politikasıdır (İYİ Parti Programı: 26). Bu politika, "yaşlılığın kıymetli bir sosyal dönem olduğunun genç nesillere aktarılması"na ilişkin hem bakanlık hem de kurumlar tarafından çalışmalar planlanmasına yönelik açıklama özellikle nesiller arası etkileşim, anlayış ve anlam üretmek için olumlu bir yaklaşım olarak değerlendirilebilir.

Programda yaşlılar engellilerle birlikte ele alınmış ve bu kesime sunulacak hizmetler için veri tabanı oluşturulması önerilmiştir (İYİ Parti Programı: 27). Sağlık başlığı altında ise; yaşlılar için koruyucu sağlık hizmetlerine, çocuklar ve kadınlarla birlikte süreklilik kazandırılacağı belirtilmiştir (İYİ Parti Programı: 56). Yaşlıların bakımı için geriatri merkezleri ve Sağlık Bakanlığının kontrolünde huzurevleri açılmasının gerekliliği vurgulanmaktadır (İYİ Parti Programı: 57). Bu önerinin de parti programlarında benzer şekilde ele alınan bir konu olduğu görülmüştür.

v) DEM Parti'nin Parti Programında 'Yaşlılar'

Parti programı incelendiğinde yaşlı kavramı yerine daha çok 'emekli' kavramının kullanıldığı görülmektedir. Ezilenler ve sömürülenler kavramı içerisinde işçiler, emekçiler, yoksullar, farklı ulus, dil, kültür ve inançlardan tüm halklar, göçmenler, mülteciler, kadınlar, köylüler, gençler, emekliler, engelliler, LGBT bireyler, küçük esnaf, dışlanan ve yok sayılan bütün halkların, inanç topluluklarının haklarının korunması politikasının yer aldığı görülmektedir.

Yerel yönetim bağlamında ise toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekolojik toplum kavramlarına vurgu yapıldığı dikkat çekmektedir. Yine, halkı mağdur ettiği ifade edilen, ranta dayalı kentsel dönüşüm politikalarının durdurulması gerektiği belirtilmiş, sosyal projelerle desteklenen, yerinde dönüşüm modeli ile insanca yaşanılabilir kentlerin geliştirilmesi gerekliliğine atıfta bulunulmuştur. Yaşlılar çocuklar, emekliler ve engellilerle birlikte değerlendirilmiş ve bu kesimlerin kent yaşamına katılmasının önündeki zorlukların giderilmesine dair ifadelere yer verilmiştir. Ekonomik anlamda dezavantajlı olduğu bilinen emeklilerin hakları için halktan ve emekten yana sosyal politikaların hayata geçirilmesi, emekli maaşlarının yoksulluk sınırının üzerinde olması gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca çalışma yaşamına dair tüm yasaların, "işçilerin, kamu emekçilerinin, emeklilerin ve işsizlerin haklarını güvence altına alacak şekilde yeniden düzenlenmesi", aktif katılımın temeli olan "örgütlenme özgürlüğü önündeki her türlü engelin kaldırılması" için mücadele edileceği belirtilmiştir. Kadın Meclisi ve Gençlik Meclisi olmasına rağmen yaşlılara dair ayrı bir düzenleme/meclis olmadığı görülmüştür.

Sonuç

Çalışmadan elde edilen sonuçlar değerlendirildiğinde, yaşlı bireylerin aktif siyasete katılımının yeterli olmadığı belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda

vurgulandığı üzere, eğitim, meslek, yaş, gelir, cinsiyet, sosyal medya kullanımı, kırsal ya da kentsel yerleşim alanları, coğrafi bölge ve bu bölgelerdeki güç erkleri gibi faktörler siyasete katılımı etkilemektedir (Atabey ve Hasta, 2018; Eser ve Sarışahin, 2016; Varışlı, 2021a). Türkiye’de siyasete katılım daha çok herhangi bir partiye üye olma şeklinde değerlendirilir. Bu durum 65 yaş ve üstü nüfus için de geçerlidir (Doğanay, 2024). Elbette siyasete katılımı etkileyen önemli bir diğer faktör de siyasi partiler yasasıdır. Türkiye’de yürürlükte olan kanun, örgütlenme özgürlüğünü kısıtlamakta; hem parti teşkilatlanması hem de finansmanının düzenlenme biçimi ve özellikle azınlıkta kalan toplumsal grupların örgütlenmesini etkilemekte ve temsilini azaltmaktadır (Geyikçi, 2021). Tüm bunlara rağmen, unutulmamalıdır ki, yaşlı bireyler, doğrudan yaşlı bireylere dair derneklerde ve farklı konularda mücadele eden sivil toplum kuruluşlarında ve diğer taban hareketlerinde de aktif katılım göstermekte, hem kendi hakları için hem de ülkeye dair mücadelelerde yer almaktadırlar. Ancak, bu katılımın halen gerekli olan nitelik ve nicelikte olmadığı söylenebilir.

Araştırmanın diğer dikkat çekici bir sonucu ise Giresun’da yaşlı yetişkin kadınların siyasete katılımının oldukça düşük olmasıdır. Bu sonuç daha önce yapılan çalışmalar ile benzerdir. Nitekim Doğanay’a (2024) göre, Giresun’un aktif yaşlanma endeksi alt bileşenlerinden biri olan siyasi katılım bileşen oranı %9,1 olarak belirlenmiş ve kadın katılımının erkeklere oranla oldukça düşük olduğu tespit edilmiştir. Giresun’da politikaya katılım yaşlı yetişkin erkeklerde %13,7 iken, yaşlı kadınlarda bu oranın %4,3 olması oldukça dikkat çekicidir (Doğanay, 2024). 2016 yılında Türkiye için yapılan pilot çalışmada, 2012 yılı verileri sonuçlarına göre politikaya katılım oranı %3,9 (kadın %1,5; erkek %6,4) olarak bulunmuştur (UNECE, 2016). Yine başka bir çalışmanın 2016 verilerine göre ise, yaşlı bireylerin siyasete katılım bileşeni %15,6 (kadın %15, erkek %16,3) olarak belirlenmiştir (Beşe Canpolat ve Taştı, 2022). Kocaeli için yapılan çalışma sonucu ise aktif yaşlanma bağlamında yer alan siyasete katılım bileşeni %16,5 (kadın %13,5; erkek %19,1) bulunmuştur (Gürsoy Çuhadar, 2019). AB ülkelerinde de kadınların politikaya katılım oranları erkeklere göre daha düşüktür (UNECE, 2018). Ancak siyasete katılım oranı ülkelerin gelişmişlik düzeylerine göre değişmektedir. ‘Siyasi katılım’ göstergesinin değerleri Romanya için %4,3 iken, İsveç için bu değer %48,4 olması oldukça dikkat çekicidir (UNECE, 2018: 21). Bu sonuçlar elbette kadınların siyasete katılımının toplumsal cinsiyet eşitsizliği ve buna ilişkin roller ile bağlantılı olduğunu göstermektedir.

Yerel siyasetin önemli bir ayağı olan ve Türkiye'ye özgü olan muhtarlık sonuçları değerlendirildiğinde de 65 yaş ve üstü kadın muhtarın yeterince olmadığı görülmektedir. Türkiye'de (1999, 2004, 2009, 2014 ve 2019 yılları) kadınlar Belediye Başkanlığı'nda en fazla %3, il genel meclis üyeliğinde %4,7 ve belediye meclis üyeliğinde %11 oranında yer alabilmiştir. Oysa, herkes için siyaset ve kapsayıcılık her yaştaki kadının siyasete katılımını mümkün kılabilir. Özellikle Türkiye'ye özgü bir yerel yönetim birimi olan muhtarlık kurumu kadınların yerel siyasete aktif katılımının ve yerelde eşit temsiline önemli bir göstergesidir. Kadınların muhtarlık kurumlarında temsili artsa da varlıkları hâlâ yok denecek kadar azdır (Kaşıkırık ve Dokuzcan, 2022). Bu sonuç, çalışmadan elde edilen sonuçları destekler niteliktedir. Özellikle her konuda olduğu gibi yaşlı yetişkin kadınlar muhtar olma konusunda da en 'dezavantajlı' gruplar arasındadır.

Araştırma sürecinde dikkat çeken diğer bir bulgu ise, görüşme yapılan bazı parti temsilcilerinin genel söylemindeki 'gençleşmeyi' bir 'övgü' konusu olarak gündeme getirmiş olmalarıdır. Bununla ilişkili olarak, yaşlı bireylerin parti bürosunda vakit geçirmesi bile 'zaman kaybı' ve 'gereksiz' olarak görülmektedir. Bu sonuç, yaş ayrımcılığına bağlı ötekileştirme ile ilişkili olarak değerlendirilebilir. Yine yaşçılıkla bağlantılı olarak, siyasette -kadın ve engellilerle birlikte- yaşlı bireyler, açık ya da örtülü olarak görünmez kılınmaktadır. Yaş ayrımcılığı ve cinsiyetçilik birbirlerini beslemektedir; yaşçılık toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılıkla kesişmektedir. 'Yaşlılık evresinde' erkeklerden daha çok bulunan kadınlar cinsiyetlendirilmiş yaşçılığın olumsuz sonuçlarını deneyimleyerek ayrımcılığa maruz kalmaktadır (Con Wright, 2022). Siyasi liderlerin beğenilmeyen politika ve söylemleri eleştirilirken, hem kendi yaş gruplarından hem de aynı partide birlikte politika yaptıkları kişiler tarafından, bazen karikatürize de edilerek yaş ayrımcılığına maruz kaldıkları görülmektedir. Nitekim—süreç olarak yaşlanma değil, sabit bir kategori olarak yaşlılık fikrine de dayanan- yaş ayrımcılığı ve cinsiyetçi tutumlar siyasete katılım hiyerarşisini oluşturmaktadır. Aşağıdaki Şekil 1'den yola çıkarak görüleceği üzere de siyasete katılımın kadınlar için halen tabandan tavana cinsiyetçi cam tavanlar tarafından belirlendiği söylenebilir. Bu durum, kesişimsellik de açıklanabilecek şekilde yaşlı yetişkin kadınlar için daha katı ve keskin bir ayrımcılıkla belirlenmektedir. Ancak bu hiyerarşide 65 yaş ve üstü erkeklerin konumuna bakıldığında, yaşlı kadınlara göre göreceli olarak daha avantajlı oldukları söylenebilir. Keza, Türkiye siyaseti için piramidin en üst kısmında 'yönetici sınıfta' 65 ve üstü erkeklerin yer aldığı görülebilmektedir.

Şekil. 1: Siyasete Katılım Hiyerarşisi Piramidi (2023-2024)

Yaşlıların yeniliklere kapalı oldukları gerekçesi ve bazı siyasi olay ve gelişmelere karşı direnç göstermeleri nedeniyle parti yönetimleri tarafından eleştirilmeleri de dikkat çekicidir. Yaşlı bireylerin çoğunlukla değişime ve yeniliğe karşı geleneği savundukları, muhafazakâr oldukları ve muhafazakâr partilere oy verdikleri düşünülmektedir (Önder, 2013; Varışlı, 2021a). Ancak bazı araştırmacılar yaşlı bireylerin muhafazakâr partilere oy verdikleri düşüncesinin genellenemeyeceğini ifade etmektedir (Binstock ve Day, 1996: 365). Yaşlı bireylerin oy verme düzeyinin analizine de yansıyan muhafazakâr homojen bir grup olarak kalıp yargıyla değerlendirilmesi hem aktif katılım ve temsil hem de sunulan hizmetler açısından sorunlar doğurmaktadır.

Araştırmada elde edilen diğer bir sonuç ise, incelenen siyasi parti programlarında yaşlı bireylerin haklarının yetersiz ve kalıp yargılarla sunulmuş olmasıdır. Siyasi partilerin tüzüklerinde yaşlanma ile ilgili veri yok denecek kadar azdır. Programlarında ise, birbirlerine benzer şekilde, yaşlı bireylerin toplumsal kalıp yargılarla ve daha çok 'söylemsel' olarak ele alındıkları, tek tipeleştirildikleri görülmüştür. Siyasi metinlerde yaşlı bireyler ve yaşlanmanın, 'yaşlılara bakmak', 'muhtaçlık', 'yoksulluk', 'yalnızlık', 'aktif olmayan', 'engelli', 'emekli', 'düşkün', 'hasta', 'korunacak', 'hak verilecek', 'aciz', 'mağdur' vb. gibi kavramlar ile ifade edildiği anlaşılmıştır. Ayrıca yerel yönetimler açısından da kentte eksikliklere dayanarak popülerleşen 'kadin'/ 'çocuk'/ 'yaşlı' dostu kent kavramları (Arun ve Elmas, 2016) yerele ve mekâna dair politikalar/politika belgelerinde benzer yaklaşımlarla

yer almaktadır. Bu yaklaşımların devamı niteliğinde olan sosyal haklar bağlamında değerlendirilen hakların da aynı nitelikte olduğu görülmektedir. Nitekim kadınlar, gençler, çocuklar ve yoksullar için kullanılan kavram ve yaklaşımlar benzerdir. Elde edilen bu sonuca dayanarak, sosyal haklar verecek olanlar ile sosyal hakların öznesi/talep eden kişiler arasında keskin bir sınıfsal ayırım olduğu düşünülebilir. Nitekim toplumun tüm kesimlerini ilgilendiren haklar ve taleplerin tutarlı bir şekilde metinlere ve mevcut uygulamalara yansımadağı görülmüştür. İncelenen parti programlarında kadınlar, gençler, çocuklar, yaşlılar, engelliler ‘korunması gereken’ gruplar olarak görülmekte ve bununla ilişkili olarak siyasal, ekonomik, sosyal hakların düzenlenmesi ve sağlanması gerektiğine atıf yapılmaktadır. Bununla birlikte, temelde çoğu söylem düzeyinde kalan politikaların ne tür stratejilerle, nasıl gerçekleştirileceğine açıkça ve ayrıntılı şekilde değinilmemektedir. Her ne kadar her partinin dünyaya bakış açısı/yaklaşımı/ideolojisi/davası benzerlikler ya da farklılıklar barındırsa da söz konusu yaşlılık olunca, yukarıda da belirtildiği gibi, benzer kavramlar ve olgular ile ele alındığı görülmüştür. Bu benzerlik ve kalıp yargıların, siyasi metinler incelendiğinde maalesef kadın, çocuk, engelli, genç ve yoksullar için de benzer olduğu anlaşılmaktadır. Siyasete yön verenlerin daha çok orta yaş ve üstü erkeklerin olması bu durumun bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Nitekim hakları talep etmek, savunmak ve sunmak üzere siyasi partilerin teşkilatlarında görevi bulunan kadın veya erkekler siyasi seçkinlerden oluşmaktadır (Yazgan, 2019). Siyaseti -yerel ve Anadolu şehirlerinde- “‘kim’, ‘kimler’ için yapıyor?” sorusu öne çıkmaktadır. Metinlerin analizinde bu sorulara yanıt olarak, Türkiye’deki siyasetin seçkin zengin ve/veya sosyal statü/sermayesi yüksek orta yaş erkekler ve kota ile siyasette görünür kılınan, yine eğitilmiş orta ve üst sınıfta yer alan kadınlar tarafından yapıldığı görülmektedir. Söz konusu bu grupların adeta diğer tüm kesimlere sosyal hakları dağıtan kişiler olarak öne çıktığı söylenebilir. Farklı kesimler için hakları veren ve düzenleyen olarak öne çıkan erkeklerin, yoksul, bakıma muhtaç, engelli, yaşlı, genç, çocuk, kadın ve diğer erkekler (‘yoksul’ ve/veya ‘engelli’) için ve onların adına siyaset yaptıkları yanıtı çalışmanın en önemli sonuçlarından biri olarak değerlendirilebilir. Bu durum siyasetin aslında ‘erkekler kulübü’ (bkz. Çakır, 2019; Sancar, 2014) olarak da şekillendiğini göstermektedir.

Bu yaklaşım, parti politikalarında örtülü ya da açık olarak, birçok yerde bütünlüklü olmayan, birbirinden kopuk şekilde, çoğu zaman ‘edilgen’ ve ‘mağdur’, tek tipleştirilen bir kategori olarak yer alan yaşlı bireylerin, yerel

politikalar/kent politikalarına katılım ve aktif temsiliyetlerine olumsuz olarak yansımıştır. Ayrıca yaşlıların siyasete katılımları ile ilgili amaç ve düzenlemelerin politikalarda yer almadığı söylenebilir. Yine görünmez bir kategori olarak yaşlı bireylerin yaşamlarına ve yaşlanmaya ilişkin somut ve farklı ölçekteki bir bütün olarak politikaların yetersizliği, birbirleriyle çelişen özellikleri ve tutarsızlıkları bu durumu derinleştirmektedir. Yaşlı bireylerin edilgen, bakıma muhtaç kişiler olarak tanımlanması daha önce yapılan bir çalışmanın sonuçları ile benzerdir. Nitekim bu çalışmaya göre hükümet programlarında; muhtaçlık, sosyal güvenlik/hizmet, sağlık, aile ve emeklilik, kalkınma planlarında; sosyal hizmet, aile, bakım ve huzurevi, ulusal eylem planında; sağlık ve bakım, strateji belgesinde ise, aktif yaşlanma, sağlıklı yaşam ve dayanışma kavramları ile tanımlandığı görülmektedir (Barsbay, 2018).

Çalışmada elde edilen diğer dikkat çekici bir sonuç ise yaşlıların kaliteli yaşamları için önerilen huzur evleri gibi özel ya da kamu kurumları tarafından oluşturulan/desteklenen yaşam alanları vurgusudur. Yerinde yaşlanmanın öneminin giderek arttığı günümüz dünyasında yaşlıların sahiplendiği ve duygularıyla oluşturduğu coğrafya ve mekânlarından koparılarak başka alanlara 'yerleştirilmeleri'nin 'hümanist yaşlanma' ve insan haklarına uygunluğu tartışılabilir bir konu olduğu söylenebilir. Diğer bir bulgu sonucu da bazı parti programlarında yer alan yaşlı bakım yükünün aile üyelerine verilmesi ve bu konunun politikalarla desteklenmesidir. Elbette 'kültürel' olarak toplumdaki aile ilişkilerinde yaşlılara bakım öncelikli ve eleştirilere açık olsa da kıymetlidir. Ancak sosyal devletin bir gereği olarak bireylere dair geliştirilecek politikaların temel sorumlusu devlettir.

Günümüzde ülkelerin nüfus yapısının yaşlanması, yaşlanma ile ilgili farklı disiplinlerde, disiplinlerarası güncel çalışmaların önemini arttıracaktır. Ancak dünyadaki yaşlı bireylerin büyük çoğunluğu için aktif siyasi katılım, hayatta kalma mücadeleleri ve bu katılımı temel siyasi bir hak ve bir insan hakkı olarak görmeyen bazı hükümetler tarafından hâlâ belli şekillerde sınıflandırılmakta ve sınırlandırılmaktadır. Yaşlılıkta siyasi faaliyetlere katılım büyük ölçüde yine tüm çelişkileriyle 'gelişmiş ülkelerin bir lüksü' olarak görülmektedir. Oysaki, gerontolojik alanın yetersiz bir şekilde haritalanmış bir parçası olan yaşlanma ve siyaset sosyolojisi hakkında daha fazla araştırma yapılması önem arz etmektedir (bkz. Walker, 1986). Bu çalışmalar, farklı kentlerde kendilerine özgü dinamikleri ve özellikleri bağlamında yürütülen, ülkedeki yaşlanma ve siyaset ilişkisini görünür kılacak çalışmalarla desteklenebilir. Siyasete aktif katılıma yaşlanma perspektifinden bakmak, siyaseti "kimin",

“kimin için” yaptığı sorularına yaşlanma ve ötesinde verilebilecek esas cevabı görünür kılmaktadır.

Siyaseti “kimlerin” “kimler” için yaptığı sorularına verilecek cevaplarının arandığı çalışmalar hak temeli yaşamların fırsat ve tehditlerini de görünür kılacaktır. Siyaset alanın çoğunlukla seçkinci, eril, üstenci, orta üst sınıfa ait olması ve kotalarla belirlenmiş gençlik ya da kadın kolları ile sınırlandırılmasının bir lütuf olarak sunulması elbette aktif temsiliyet bağlamında bir sorun olarak değerlendirilebilir. Bu bağlamda, farklı dinamiklerle şekillenen siyasetin farklı coğrafi bölgelerde nasıl şekillendiği ve kimler tarafından aktif olarak yürütüldüğüne yönelik yapılacak daha fazla çalışmaya ihtiyaç olduğu düşünülmektedir. Bu noktadan hareketle, diğer kentlerde ya da kırsalda yapılacak benzer çalışmalarla Türkiye siyasetinin yaş ve cinsiyet haritası ve karnesi oluşturulup bunun izlenmesi sağlanabilir.

Sonnotlar

1- Bu çalışma, 31 Ekim – 2 Kasım 2024 tarihleri arasında Akdeniz Üniversitesi’nde düzenlenen Yaşlanma ve Kent başlıklı Senex Kongre’sinde yapılan sunuşun geliştirilmiş metnidir.

Kaynakça

Akarçay P (2015). İsveç’te Yerel Siyaset Ve Katılımcılık: Borgare Park Örneği. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 49, 383-400.

AK PARTİ PROGRAMI. <https://www.akparti.org.tr/media/0auje2sn/partiprogrami.pdf>. Son erişim tarihi, 29/11/2024.

Altındal Y (2007). Kadının Siyasal Katılımı Bağlamında Partilerin Kadın Kollarının Sosyolojik Açıdan Değerlendirilmesi. (Basılmamış Doktora Tezi). Aydın: Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı.

Alves Martins T vd. (2022). Learning and the experience of social, civic, and political participation in old age. *Adult Education Quarterly*, 72(4), 401-421.

Anzia S F (2019). When does a group of citizens influence policy? Evidence from senior citizen participation in city politics. *The Journal of Politics*, 81(1), 1-14.

Arun Ö ve Elmas Ç (2016). Yaşlılıkta ayırım: çağdaş Türkiye’de yerel yönetimleri bekleyen zorluklar. *İstanbul University Journal of Sociology*, 36(2), 351-372.

Atabey G ve Hasta D (2018). Siyasal Katılım, Siyasal Yeterlik ve Toplumsal Cinsiyet. *Nesne Psikoloji Dergisi (NPD)*, 6(13),484-516.

Aydemir A (2024). Yaş, Yaşçılık ve Toplumsal Yapı. İçinde: C: Özatalay (der), *Toplumsal Yapı Türkiye’de Eşitsizlik, Tahakküm, Değişim*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bağcı İ (2023). Türkiye’de Bireylerin Oy Verme Davranışlarının Mekânsal Faktörler Açısından Değişimi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 19-33.

Bal H (2021). *Nitel Araştırma Yöntem ve Teknikleri*. Ankara: Sentez Yayıncılık.

Balun B (2022). CHP VE AK Parti Siyasi Programlarının Sosyal Politika Kapsamında Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 23(2), 27-61.

Barsbay M Ç (2018). Türkiye’de politika belgelerinde yaşlılara yaklaşımın değerlendirilmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 14(2), 257-280.

Beğer T ve Yavuzer H (2012). Yaşlılık ve yaşlılık epidemiyolojisi. *Klinik Gelişim*, 25(3), 1-3.

Beşe Canpolat Ş ve Taştı E (2022). Türkiye’de aktif yaşlanma endeksinde 2008-2020 döneminde yaşanan değişim: Avrupa birliği ülkeleri ile karşılaştırmalı bir değerlendirme. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 22(56), 443-499.

Binstock R H ve Day C (1996). Aging and Politics. İçinde: R H Binstock vd. (der), *Handbook of Aging and Social Sciences*, San Diego: Academic Press, 362-387.

Bourdieu P (1978). La jeunesse n’est qu’un mot, entretien avec Anne-Marie Métailié. <http://www.homme-moderne.org/societe/socio/bourdieu/questions/jeuness.html>. Son erişim tarihi, 13.04.2025.

Bowen G A (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative research journal*, 9(2), 27-40.

Calasanti T ve Giles S (2018). The challenge of intersectionality. *Generations: Journal of the American Society on Aging*, Vol. 41, No. 4, Gender and Age: A Focus on Women (Winter 2017–2018), 69-74.

Cansun Ş (2022). Birleşik Krallık’ta anaakım siyasi partilerin yaşlılara yaklaşımı. *Çekmece Sosyal Bilimler Dergisi*, 10 (21), 72-85.

Con Wright G (2020). Yaşlanma, yaşlılık ve yaşlılar: Kavramsal tartışmalar, toplumsal algılar ve yaşlının sosyal statüsü. *Cogito*, 98, 120-143.

Con Wright G (2022). *Yaşlılık ve Toplumsal Cinsiyet Eşitliği. Haritalama ve İzleme Çalışması*. Ankara: CEİD Yayınları.

Crittenden J (1963). Aging and Political Participation. *Western Political Quarterly*, 16(2), 323-331.

CUMHURİYET HALK PARTİSİ PROGRAMI. <https://content.chp.org.tr/1d48b01630ef43d9b2edf45d55842cae.pdf>. Son erişim tarihi, 29/11/2024.

Çakır S (2019). *Erkekler Kulübünde Siyaset*. İstanbul: Sel Yayıncılık.

Çayır K (2012). Yaşçılık / Yaşa Dayalı Ayrımcılık. İçinde: K Çayır ve M Ayan Ceyhan (der), *Ayrımcılık - Çok Boyutlu Yaklaşımlar*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 163-174.

Çolak M ve Özer Y E (2015). Sosyal politika anlamında aktif yaşlanma politikalarının ulusal ve yerel düzeydeki analizi. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(55), 115-124.

DEM PARTİ PARTİ TÜZÜĞÜ. <https://www.demparti.org.tr/Images/UserFiles/Documents/Editor/Parti%20metinleri/dem-parti-tuzuk.pdf>. Son erişim tarihi, 29/11/2024.

Demko G J (2018). Population, politics, and geography: a global perspective. İçinde: George J Demko ve William B Wood (der), *Reordering The World*. New York: Routledge, 141-153.

Denzin N K ve Lincoln Y S (Der). (2018). *The Sage Handbook of Qualitative Research*. London: Sage Publications.

Dikeç M (2002). Police, politics, and the right to the city. *GeoJournal*, 58 (2-3), 91-98.

Dilekli Karatay Z ve Koyuncu A A (2024). Kuşakların Siyasi Parti Politikaları Üzerindeki Etkisi. *Nişantaşı Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(2), 523-538.

Doğanay G ve Güven S (2019). Ailede Yaşlı Bakımı Rolünü Üstlenen Kadınlar ve Görüşleri. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 343-357.

Doğanay G (2024). 65 Yaş ve Üstü Bireylerin Aktif ve Sağlıklı Yaşlanmasında Coğrafi Çevre Koşullarının Etkileri. (Basılmamış Doktora Tezi). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eser H B ve Sarışahin P (2016). Cinsiyet-siyasal katılım ilişkisi: SDÜ örnek Olayı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 7(15), 38-58.

Ethington P J ve McDaniel J A (2007). Political places and institutional spaces: The intersection of political science and political geography. *Annu. Rev. Polit. Sci.*, 10(1), 127-142.

Flint C (2003). Dying for a "P"? Some questions facing contemporary political geography. *Political Geography*, 22(6), 617-620.

Geyikçi Ş Y (2021). *Türkiye’de Parti-Devlet İlişkisi: Siyasi Partiler Kanunu’nun Karşılaştırmalı Analizi ve Politika Önerileri*. İstanbul Politik Araştırmalar Enstitüsü Politika Notu.

Gürlevik Ö (2019). Siyasal tercihlerde seçmenleri etkileyen faktörler: Aksaray ili örneği. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Gürsoy Çuhadar S (2019). Türkiye’de demografik dönüşüm ve aktif yaşlanma ilişkisi: Kocaeli örneği. (Basılmamış Doktora Tezi). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Harvey D (2008). The Right to the City, *New Left Review*, Sept/Oct 53, 23-40.
- Harvey D (2012). *Rebel cities: From the right to the city to the urban revolution*. New York and London: Verso Books.
- İYİ PARTİ PROGRAMI. <https://iyiparti.org.tr/storage/img/doc/iyi-parti-guncel-parti-program.pdf>. Son erişim tarihi, 29/11/2024.
- Karasar N (2005). *Bilimsel Araştırma Yöntemi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Kaşıkırık A ve Dokuzcan H (2022). Kadınların yerel yönetimlere giriş kapısı “muhtarlık” kurumu: bir kapı da sen aç kampanyası örneği. *Kent Ve Çevre Araştırmaları Dergisi*, 4(1), 4-16.
- Kümbetoğlu B (2015). *Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- KONDA (2024). Gençlerin Politik Tercihleri Araştırması 2024. <https://konda.com.tr/uploads/genclerin-politik-tercihleri-arastirmasi-2024-64df8822aead837953c985b7a856bc911a53b8524850b4725246f7b92b74b216.pdf>. Son erişim tarihi, 13/01/2025.
- Lefebvre H (1972). *Le droit à la ville suivi de Espace et politique*. Paris: Éditions Anthropos.
- Lefebvre H (2000). *Writing on Cities*. Translated and Edited by Kofman E ve Lebas E. London: Blackwell.
- Lefebvre H (2016). *Şehir Hakkı*. İstanbul: Sel Yayıncılık.
- Lutz W vd. (2008). Global and regional population ageing: How certain are we of its dimensions?. *Journal of population ageing*, 1, 75-97.
- Lüküslü D (2003). Günümüz Türkiye Gençliği: Ne kayıp bir kuşak ne de ülkenin aydınlık geleceği. İçinde: Y Kurtaran vd. (der), *Türkiye’de gençlik çalışması ve politikaları*, İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Melo D ve Stockemer D (2014). Age and Political Participation in Germany, France and the UK: A Comparative Analysis. *Comparative European Politics*, 12(1), 33-53.
- Menezes D vd. (2023). ‘You really do become invisible’: examining older adults’ right to the city in the United Kingdom. *Ageing & Society*, 43(11), 2477-2496.
- Merriam S B (2018). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama için Bir Rehber*. Ankara: Nobel Kitap.
- Metin N (2010). Seçmenlerin Siyasi Tercih Modeli. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 362-387.
- Milliyetçi Hareket Partisi Parti Programı. https://www.mhp.org.tr/usr_img/_mhp2007/kitaplar/mhp_parti_programi_2009_opt.pdf. Son erişim tarihi, 29/11/2024.

- Mitchell D (2003). *The Right To The City: Social Justice And The Fight For Public Space*. New York: Guilford Press.
- Önder Ö (2013). Gerontokrasi: Yaşlılar Yönetimi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 271-281.
- Özdemir G (2019). Siyasal katılmayı etkileyen sosyoekonomik faktörler üzerine bir araştırma-Çankırı örneği. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(3), 252-283.
- Özgişi T (2014). Türkiye’de Toplumsal Değişimin Siyasal Katılıma Etkisi. *TESAM Akademi Dergisi*, 1(1), 52-101.
- Özkul M ve Kalaycı I (2015). Türkiye’de Yaşlılık Çalışmaları. *Journal of Sociological Studies/Sosyoloji Konferansları*, 52, (2015-2), 259-290.
- Painter J ve Jeffrey A (2009). *Political geography: an introduction to space and power*. Los Angeles, Calif.; London: SAGE.
- Patton M Q (2002). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. United States of America: Sage Publications.
- Pratt H J (1979). Politics of aging: Political science and the study of gerontology. *Research on Aging*, 1(2), 155-185.
- Routledge P (2010). Introduction: cities, justice and conflict. *Urban Studies*, 47(6), 1165-1177.
- Sancar S (2014). *Erkek Kulübünde Siyaset Kadın Parlamenterlerle Sözlü Tarih*. İstanbul: Versus.
- Sancar S (2021). *Türkiye’de Katılımcı Demokrasinin Güçlendirilmesi: Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin İzlenmesi Projesi Siyasal Kararlara Katılımda Toplumsal Cinsiyet Eşitliği Haritalama ve İzleme Çalışması Geniş Özet*. Ankara: CEİD.
- Sanderson W C ve Scherbov S (2007). A near electoral majority of pensioners: Prospects and policies. *Population and development review*, 33(3), 543-554.
- Seçmen Kütüğü Genel Müdürlüğü 14 Mayıs 2023 Cumhurbaşkanı ve 28. Dönem Milletvekili Genel Seçimleri Seçim İstatistikleri Bülteni. <https://www.ysk.gov.tr/doc/dosyalar/docs/14Mayis2023CBSecimIstatistik.pdf>. Son erişim tarihi, 13/01/2025.
- Serrat R vd. (2015). Factors associated with Spanish older people’s membership in political organizations: the role of active aging activities. *European Journal of Ageing*, 12, 239-247.
- Serrat R vd. (2023). Ageing activism: A narrative exploration of older adults’ experiences of political participation. *Sociological Research Online*, 28(1), 73-92.
- Terkan B (2010). Siyasal partilerin kadına ilişkin söylem ve politikaları (AKP ve CHP örneği). *Selçuk İletişim*, 6(2), 115-136.

TEAM (Toplumsal Etki Araştırmaları Merkezi) (2020). Türkiye Seçmen Araştırmaları 20' Seçmen Grupları ve Eğilimleri. <http://www.teamarastirma.com/wp-content/uploads/2021/04/TEAM-Se%C3%A7men-E%C4%9Filimleri-Ara%C5%9Ft%C4%B1rmalar%C4%B1-2020.pdf>. Son erişim tarihi, 13/01/2025.

Tuncel G ve Uzun H (2019). Türkiye'de yaşlılara yönelik sosyal politikalar üzerine bir inceleme. *Fırat Üniversitesi Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3(2), 309-334.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2024). Türkiye İstatistik Kurumu adrese dayalı nüfus kayıt sistemi, İstatistiklerle Yaşlılar, 2023. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Yaslılar-2023-53710>. Son erişim tarihi, 13/01/2025.

UN (United Nations) (2013). United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. World Population Ageing 2013. ST/ESA/SER.A/348 <https://www.un.org/en/development/desa/population/publications/pdf/ageing/WorldPopulationAgeing2013.pdf>. Son erişim tarihi, 13/01/2025.

UNECE (United Nations Economic Commission for Europe) (2016). "The Active Ageing Index Pilot Studies for Serbia and Turkey, UNECE Population Unit", (Switzerland). <https://coilink.org/20.500.12592/49dcpz>. Son erişim tarihi, 11/04/2025.

UNECE (United Nations Economic Commission for Europe) (2018). "Active Ageing Index (AAI) in non-EU countries and at subnational level: Guidelines", prepared by Maria Varlamova of the National Research University, Higher School of Economics (Moscow), under contract with United Nations Economic Commission for Europe (Geneva), co-funded by the European Commission's Directorate General for Employment, Social Affairs and Inclusion (Brussels). https://unece.org/fileadmin/DAM/pau/age/Active_Ageing_Index/ACTIVE_AGEING_INDEX_TRENDS_2008-2016_web_with_cover.pdf. Son erişim tarihi, 29/11/2024.

Varışlı B (2021a). Siyasi tercihte değişen ne?: İstanbul'da yaşayan 65 yaş üstü kişilerin oy verme davranışı ile ilgili bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 66, 48-65.

Varışlı B (2021b). Siyasetin Dönüşümü: Siyaset Arenasında 65 Yaş ve Üstü Seçmenin Rolü, ABD ve Britanya Örnekleri. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 369-383.

Verba S ve Nie N (1972). *Participation in America: Political Democracy and Social Equality*. New York: Harper and Row Publishers.

Walker A (2017). The New Politics of Old Age. İçinde: H-W Wahl vd. (der), *New Dynamics in Old Age. Individual, Environmental and Societal Perspectives*. Routledge.

WHO (World Health Organization) (2001). Men, ageing and health : achieving health across the life span. World Health Organization. <https://iris.who.int/handle/10665/66941>. Son erişim tarihi, 29/11/2024.

WHO (World Health Organization) (2002). Active ageing: A policy framework (No. WHO/NMH/NPH/02.8). Geneva: World Health Organization. <https://iris.who.int/handle/10665/67215>. Son erişim tarihi: 29/11/2024.

Yazgan H (2019). Siyasi partilerin elit seçimi: Ak Parti örneği. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: İzmir Katip Çelebi Üniversitesi.

Yaşar A ve Akengin H (2019). Siyasi coğrafya literatürü üzerine bir değerlendirme. *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 17(34), 421-439.

Yerli G (2017). Yaşlılık Dönemi Özellikleri ve Yaşlılara Yönelik Sosyal Hizmetler. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10(52), 1278-1287.

Yıldırım A ve Şimşek H (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Zaidi A vd. (2013). Active Ageing Index 2012. Concept, Methodology and Final Results. Vienna: European Centre.

Mülkiye Dergisi Yayın İlkeleri ve Yazım Kuralları

Dergi Kurullarının İşleyişi ve Makale Değerlendirme Süreci

Mülkiye Dergisi araştırma makalelerine, kitap incelemelerine, güncel konuların incelendiği "yorum/tartışma" başlığı altında yazılara yer vermektedir. Mülkiye Dergisi'ne gönderilen tüm makaleler Editör Kurulu'nun (Editör, Editör Yardımcıları, İngilizce ve Türkçe Dil Editörleri ve Alan Editörlerinden oluşan) onayından geçtikten sonra anonim hale getirilmekte ve Yayın Kurulu'nun onayına sunulmaktadır. Hakem değerlendirme sürecine uygun kararı çıkan yazılar için Yayın Kurulu üyelerinden konuyla ilgili hakemlere ilişkin önerileri talep edilmektedir. Bu süreçte gönderilen makaleler Editör Kurulu üyeleri tarafından biçimsel olarak incelenmektedir. Biçimsel inceleme şu aşamalardan oluşmaktadır:

- Öz ve anahtar kelimeler kısımlarının kelime sayısına uygunluğu;
- Makalenin kelime sayısının asgari ve azami sınırlara uygunluğu;
- Dergi referans ve kaynakça kurallarına uygunluğu.

Editör Kurulu üyeleri ilk okuma sürecinde Mülkiye Dergisi'ne gönderilen makalelerin/yazıların biçimsel kurallara uygunluğunu ve ön incelemesini yaparak yazıyı Yayın Kurulu'na sunar. Ardından makaleler, Alan Editörü veya Editör Yardımcıları tarafından çift taraflı kör hakem değerlendirilmesine sunulur. Bu süreçte, gerekli görüldüğü takdirde yazarlardan biçimsel düzenlemeler talep edilmektedir. Biçimsel düzenlemelere ilişkin düzenleme isteği iletilmesine rağmen Dergi kurallarına göre revize edilmeyen makalelere yönelik, Editör Kurulu'nun reddetme hakkı vardır.

Makale Değerlendirme Süreci

Mülkiye Dergisi'ne gönderilen yazılar Editör Kurulu'nca ilk değerlendirilme yapıldıktan ve Yayın Kurulu'na sunulduktan sonra, hakemlerden gelecek rapor doğrultusunda i) kabulüne ii) majör revizyon iii) minör revizyon, iv) yazının reddine/geri çevrilmesine ya da üçüncü bir hakeme gönderilmesine karar verilmektedir. Karar yazara en kısa sürede bildirilmektedir.

Editör Kurulu'nun sorumluluğunda işletilen yayın sürecinde yazarların etik kuralları ihlal ettiği değerlendirildiğinde ve iThenticate/Turnitin intihal önleme yazılımları taramasında %15'ten yüksek benzerlik oranı çıktığı tespit edildiğinde, makalelerin geri çevrilmesi hakkını kendinde saklı tutar.

Makalenin, Editör Kurulu'nca hakem sürecine alınması bir yayın taahhüdü anlamına gelmez. Yayın için hakem süreci olumlu sonuçlandığı durumlarda dahi etik kuralların ihlalinin süreç sırasında tespiti gibi ihtimallere karşı önlem almak amacıyla, Editör Kurulu'nun son kararı esastır.

Mülkiye Dergisi'ne gönderilecek yazıların daha önce yayımlanmış ya da başka bir dergide yayımlanmak üzere değerlendirme aşamasına girmiş olmaması gerekmektedir. Yazıların dergiye www.dergipark.org.tr/tr/pub/mulkiye adresi üzerinden gönderilmesi gerekmektedir.

Mülkiye Dergisi'nde yayımlanan tüm yazıların sorumluluğu yazarına aittir. Gönderilen yazıların yayımlanması yayın kurulunun kararına bağlıdır. Dergide yayımlanan yazılara telif ücreti ödenmez. Yazılar yayımlanmasa da yazar(lar)ına iade edilmez. Dergide yayımlanan yazıların telif hakkı Mülkiye Dergisi'ne aittir. Yayımlanmış yazının tamamının tekrar yayımlanması Mülkiye Dergisi'nin iznine bağlıdır. Mülkiye Dergisi'nde yayımlanan yazılardan kaynak belirtme koşuluyla alıntı yapmak serbesttir.

Mülkiye Dergisi, yılda dört kez yayımlanan ve çift kör hakemlik sistemine göre çalışan eleştirel bir sosyal bilimler dergisidir. Dergi, 2012 yılından itibaren COPE (Committee on Publishing Ethics) üyesidir. Bu nedenle, yazarlar ve dergide görev yapanlar COPE'un belirlemiş olduğu etik standartlarla bağlıdır. Söz konusu standartlara ilişkin detaylı bilgiye dergimizin internet sitesinden ulaşılabilir.

Genel Kurallar

i. Tüm yazılar (makale, kitap eleştirisi, vb.), MS Word programında, Calibri karakterinde, 11 punto ve 1,5 aralıkla yazılmalıdır. Yazının kapak sayfasında sadece yazının başlığı, yazar(lar)ın ad(lar)ı ve kurum bilgileri yer almalıdır. Yazışmaların yapılacağı adres belirtilmeli ve yazar(lar)ın açık posta adres(ler)i yanında, varsa faks numarası ve elektronik posta adres(ler)i de verilmelidir. İkinci sayfada öz ve anahtar kelimeler bulunmalıdır.

ii. Genel yazım kuralları için Türk Dil Kurumunun internet sitesinde (www.tdk.org.tr) yayımlanmakta olan esaslar benimsenmelidir.

iii. Makaleler, öz, anahtar kelimeler, sonnotlar ve referanslar da dâhil olmak üzere 7000-12000 kelime; kitap eleştirileri 1000-3000 kelime; diğer yazılar (vaka incelemesi, etkinlik değerlendirmesi, yorum vb.) 3000-6000 kelime arasında olmalıdır.

iv. Makaleler için 300-400 kelimelik Türkçe ve 300-400 kelimelik İngilizce öz ile her iki dilde beşer anahtar kelime hazırlanmalı, 10 punto ve tek aralıkla yazılmalıdır.

v. Yazılarda en fazla dört düzeyde başlık kullanılmalıdır. Bu başlıklar hiyerarşik olarak şu biçimde yazılmalıdır:

- Birinci Düzey Altbaşlık : **Xxxxxxxxxxxxxx** (İlk harfi büyük ve koyu)
İkinci Düzey Altbaşlık : *Xxxxxxxxxxxxxx* (İlk harfi büyük ve italik)
Üçüncü Düzey Altbaşlık : i) Xxxxxxxxxxxxxx (i, ii, iii, vb. ile başlar)
Dördüncü Düzey Altbaşlık : – Xxxxxxxxxxxxxx (Tire işaretiyle başlar)

vi. Yazılarda, paragraf başı içeriden olmamalı, iki paragraf arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

vii. Yazılarda, açıklama notu dipnot olarak değil sonnot biçiminde verilmelidir. Yazarların açıklama notu sayısını asgari düzeyde tutmaya özen göstermeleri beklenmektedir. Makalenin sonuna eklenecek sonnotlar, 10 punto ve tek aralık yazılmalı, iki sonnot arasında bir satır boşluk bırakılmalıdır.

viii. Yazılarda kullanılan grafik, fotoğraf, tablo vb. görseller, metin içerisinde uygun yerlere yerleştirilmelidir. Bu tür görseller Tablo 1, Tablo 2, Şekil 1, Şekil 2, Ek 1, Ek 2 biçiminde sıralanmalıdır.

ix. Kapak sayfası dışında, metin içerisinde yazar(lar)ın adı yer almamalıdır. Yazar(lar)ın adı ayrıca Word formatındaki metnin 'Özellikler' seçeneğinden de silinmelidir (Bu seçeneğe Microsoft Word programının 'Dosya' bölümünden ulaşılabilir).

x. Alıntılar çift tırnak (" "), vurgulama için ise tek tırnak (' ') kullanılmalıdır.

Referans Kuralları

Makalelerdeki referanslar Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Bir kaynağa genel olarak referans verilecekse ve yazarının adı metinde geçiyorsa, parantez içinde sadece eserin yayın yılı yer almalıdır.

Örnek: Özbek (1999) bu konuda daha eleştirel bir tutum sergilemektedir.

ii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarının soyadı metinde geçiyorsa, parantez içinde yayın yılı ve sayfa numarası/sayfa aralığı yer almalıdır.

Örnek: Sömürgecilikle emperyalizmi karşılaştıran Ferro (2002: 48) ...

iii) Bir kaynağın belli bir sayfasına (veya sayfa aralığına) referans verilecekse ve yazarın adı metinde geçmiyorsa, parantez içinde yazarın soyadı, yayın yılı ve sayfa numarası yer almalıdır.

Örnek: Savaşın örgütlenmesi, devletlerin karakterinde belli bir farklılaşma yaratmıştır (Tilly, 2005: 40-44).

iv) Birden çok yazarlı bir kaynağa atıf yapılırken yazarların soyadları arasına "ve" konmalıdır. Şayet yazar sayısı üçten fazlaysa ilk yazarın soyadından sonra "vd." yazılmalıdır.

Örnek: Komünist Manifesto'da da belirtildiği gibi (Marx ve Engels, 1998: 55), ...

Örnek: 20. yüzyıla ilişkin bir diğer önemli çalışmada (Best vd., 2006), ...

v) Bir konuda birden çok kaynağa aynı anda referans verilecekse, bu kaynakları ayırmak için ";" işareti kullanılmalıdır.

Örnek: Bismarck'ın kurduğu ittifaklar sistemi (Armaoğlu, 1975: 184-212; Ülman, 2002: 144-157) ...

vi) Bir yazarın aynı tarihli birden çok kaynağı kullanılmışsa, bu kaynakların yayın yıllarına bitişik olarak a, b, c ... harfleri kullanılmalıdır.

Örnek: Çetin Altan, son altı ay içinde bu konuyu üç kez ele almıştır (2012a; 2012b; 2012c).

vii) Bir yazarın farklı tarihli kaynaklarına aynı anda referans verilecekse bu kaynakların yayın yılları arasına virgöl kullanılmalıdır.

Örnek: Osmanlı tarihiyle ilgili çalışmalarında Timur (1994, 1996, 1998), ...

viii) İkincil kaynağa referans verilecekse önce ikincil kaynağa ait bilgiler verilecek, bunun ardından "aktaran" ifadesi yazılarak ve aktaran kaynağa ait bilgiler belirtilecektir.

Örnek: 1983-1986 döneminde Fransa'nın Bask bölgesinde GAL tarafından yapılan eylemlerde, 10'u ETA'yla hiçbir bağı bulunmayan Fransız olmak üzere 27 kişi hayatını kaybetmiştir (Roller, 2002: 116 aktaran Aktoprak, 2010: 382)

ix) Bir kurumun yayınına referans verilecekse kurum adı, yayın yılı ve varsa sayfa numarası sırasıyla yazılmalıdır.

Örnek: Konuyla ilgili veriler (TÜİK, 2011: 7) ...

x) Süreli yayınlara referans,

- Köşe yazısı/makale: Yazarın soyadı, yılı ve sayfa numarası.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012: 5) ...

- Yazarı belli olmayan haber: *Yayının adı* (italik), tarihi ve varsa sayfa numarası.

Örnek: Düşürülen uçakla ilgili olarak ortaya atılan bazı iddialar (*The Economist*, 2012: 16) ...

xi) Elektronik kaynaklar:

- Bir internet sitesinde yazarı belli olmayan bir kaynağa verilecek referanslar sonnotlarda, Belgenin başlığı, (belge tarihi). İnternet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY biçiminde yazılmalıdır.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15/10/2012.

- Süreli yayınlarda yazarı belli olan kaynağa referans: Yazarın soyadı ve yayın yılı.

Örnek: Balyoz davasıyla ilgili eleştirilerin dile getirildiği bir yazıda (Çetinkaya, 2012) ...

xii) Metin içerisinde yer alan alıntılarını kısaltmak için üç nokta şu şekilde kullanılmalıdır:

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Bu açıdan bakıldığında "paradoksal biçimde, köylü devriminin nihai zaferi... köylülüğün sonunu getirir" (Hardt ve Negri, 2004: 140).

xiii) Dört satırı geçecek alıntılar için bir satır atlanarak içeriden paragraf başı yapılmalı ve alıntı, tırnak içinde olmaksızın, 1 satır aralığında ve 10 punto büyüklüğünde yazılmalıdır.

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin şu saptama yerindedir:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır. (Harvey, 1999: 195)

Örnek: Günümüzde devletin içine düştüğü zor duruma ilişkin Harvey (1999: 195) şu saptamayı yapmaktadır:

Devlet şimdi çok daha sorunlu bir konumdadır. Bir yandan ulusal çıkar adına büyük sermayenin faaliyetlerini düzenlemesi talep edilmekte, öte yandan ise, yine ulusal çıkar adına, ulusötesi ve küresel finans kapitali cezbetmek ve daha çekici ve kârlı iklimlere doğru sermaye kaçışını... engellemek için "iş hayatı açısından çekici bir ortam" yaratmaya zorlanmaktadır.

xiv) Kişisel görüşmelere verilecek referanslar şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Bu konuya kuşkuyla yaklaştığını belirten Çelenk (Kişisel görüşme, 10.12.2012)...

Kaynakça Yazımı

Makalenin sonuna eklenecek Kaynakça, 10 punto, tek aralık ve Harvard sistemine göre yazılmalıdır. Buna göre;

i) Tüm kaynaklar, yazarların soyadlarına göre alfabetik olarak sıralanmalıdır.

ii) Yazarların soyadları, sadece baş harfleri büyük olacak şekilde yazılmalıdır.

iii) Bir yazarın birden çok eserinden yararlanmışsa, yazarın adı her eser için yeniden yazılmalı ve sıralama eserlerin tarihlerine göre eskiden yeniye doğru yapılmalıdır.

iv) Kaynakça yazımı için gerekli olan bilgilerin eksik olması halinde aşağıdaki işaretler kullanılacaktır:

tarih yok t.y.
basım yeri yok y.y.
yayıncı yok yay.y.

v) Kitap şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Kurlansky M (2005). *1968: The Year That Rocked The World*. London: Vintage.

Örnek: Marx K ve Engels F (1998). *Komünist Manifesto*. Çev. M Erdost, Ankara: Sol Yayınları.

Örnek: Oran B (der) (2001). *Türk Dış Politikası*. Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Örnek: Best A vd. (2008). *Uluslararası Siyasi Tarih: 20. Yüzyıl*. Çev. T U Bilge ve E Kurt, İstanbul: Yayın Odası.

vi) Derleme kitapta bölüm şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Ferrarotti F (1997). Bir Karşı Kültürün Doğuşu: Kropotkin'den Sakharov'a. İçinde: F Mayor ve A Forti (der), *Bilim ve İktidar*, Çev. M Küçük, Ankara: TÜBİTAK, 107-123.

Örnek: Akdevelioğlu A ve Kürkçüoğlu Ö (2001). Orta Doğu'yla İlişkiler. İçinde: B Oran (der), *Türk Dış Politikası*, Cilt I, 2. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 357-369.

vii) Dergiden makale (söz konusu dergide aksi belirtilmedikçe) şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Okay M O (2003). Modernleşme ve Türk Modernleşmesinin İlk Dönemlerinden İnanç Krizlerinin Edebiyata Yansıması. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 3, 53-64.

Örnek: Cooke P (1988). Modernity, Postmodernity and the City. *Theory, Culture and Society*, 5 (2-3), 475-492.

Örnek: Türel O (2011). 2011 Yazında Orta Doğu'yu Düşünürken. *Mülkiye Dergisi*, 35 (3), 9-60.

viii) Tez şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Albayrak Ö (2003). Refah İktisadının Teorik Temelleri: Piyasa Refah İlişkisi. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi.

ix) Süreli yayınlar şu şekilde yazılmalıdır:

- Yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim, 7.

- Yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. 12.

x) İnternet kaynakları şu şekilde yazılmalıdır:

- Süreli yayında yazarı belli olan haber/köşe yazısının yazımı

Örnek: Zeyrek D (2012). Savaş Değil Barış. *Radikal*, 19 Ekim. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Süreli yayında yazarı belli olmayan haber şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: *Radikal* (19/10/2012). Yüksekova'da bir okul kundaklandı. Son erişim tarihi, 21/10/2012.

- Yazarı belli olmayan kaynakların yazımı

Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: The Monnet Plan. <http://www.cvce.eu/recherche/unit-content/-/unit/5cc6b004-33b7-4e44-b6db-f5f9e6c01023/4802c240-1497-4127-9b14-f7b6896d6fd9>. Son erişim tarihi, 15.10.2012.

- Yazarı belli olan kaynakların yazımı

Yazarın soyadından sonra adının baş harfi (varsa tarih). Belgenin başlığı. internet adresi. Son erişim tarihi, GG/AA/YYYY.

Örnek: Chomsky N (06.10.2012), Issues That Obama and Romney Avoid. <http://www.zcommunications.org/issues-that-obama-and-romney-avoid-by-noam-chomsky>. Son erişim tarihi, 19.10.2012.

x) Kurum raporu şu şekilde yazılmalıdır:

Kurum adının kısaltması (Kurumun tam adı) (belge tarihi). Belgenin başlığı. Yayın yeri: Kurum adı/yayınçı.

Örnek: TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2011). İstatistiklerle Türkiye 2011. Ankara: TÜİK.

xi) Kişisel görüşme şu şekilde yazılmalıdır:

Örnek: Taner Timur'la kişisel görüşme, 27.09.2012.

xii) Yazı içinde referans verilen ikincil kaynaklar Kaynakça içinde gösterilmemelidir.